FEYERABEND VE ANARŞİZM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADNAN YILMAZ

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE
ANABİLİM DALI

MERSİN
MART–2022

FEYERABEND VE ANARŞİZM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADNAN YILMAZ

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE
ANABİLİM DALI

Danışman
Prof. Dr. EYÜP ERDOĞAN

MERSİN
MART – 2022

ÖZET

Çalışmamızın amacı, filozofumuz Feyerabend'in bilim felsefesinde ki anarşist ve dadacı tutumlarını ortaya çıkarmaktır. Amacımız doğrultusunda ilk olarak, klasik anarşistlerin bakış açılarından yaklaşarak, bir anarşizm incelemesi yapılmaya çalışılmıştır. İkinci olarak Dadaizm'in doğuşundaki etmenlerin neler olduğu, hangi temeller üzerinde yükselip, yayıldığı ve nasıl son bulduğu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Üçüncü olarak, filozofumuzun bu fikirlerden, tutumlardan ve davranışlardan nasıl etkilendiği ve bunları kendi bilim felsefesine nasıl uyarladığı mercek altına alınmıştır. Sonuç bölümünde ise, filozofumuzun anarşist ve dadacı tutumu bilinçli olarak sergilediği ve gerek takındığı tutum, gerekse kullandığı dille, dikkatleri hümanist bir bilim anlayışına çekmek istemiş olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Anarşizm, Dadaizm, Bilim Felsefesi, Çoğulculuk.

Danışman: Prof. Dr. Eyüp ERDOĞAN, Felsefe Anabilim Dalı, Mersin Üniversitesi, Mersin.

ABSTRACT

The purpose of our study is revealing our philosopher's, Feyerabend, the anarchy and Dadaist attitudes in the philosophy of science. In accordance with our purpose, firstly, an attempt was made to analyze anarchism by approaching it from the factors the perspectives of classical anarchists. Secondly, It has been tried to enlighten what the factors of dadaism are, Essentials on which it rose and spread and how it ended. Thirdly, how our philosopher was affected by these ideas, attitudes and behaviors and how he adapted them to his philosophy of science has been examined. In the part of final, It has been tried to reveal that our philosopher consciously exhibited anarchist and Dadaist attitude and wanted to draw attention to a hümanist science mentality by both his attitude and the language he used.

Keywords: Science, Anarchism, Dadaism, Philosophy of Science, Pluralism.

Advisor: Prof. Dr. Eyüp ERDOĞAN, Department of Philosophy, Mersin University, Mersin.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim boyunca yardım, bilgi ve tecrübeleri ile bana sürekli destek olan Mersin Üniversitesi Felsefe Bölümü hocalarıma sonsuz teşekkür ederim. Tez çalışmam sırasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan değerli danışmanım Sayın Prof. Dr. Eyüp ERDOĞAN'a sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Tez savunma jürimde bulunarak beni onurlandıran Dr.Öğr.Üyesi Naciye ATIŞ ile Dr.Öğr.Üyesi Onur VAROLUN hocalarıma teşekkür ederim. Ayrıca tez çalışmam için beni cesaretlendiren ağabeyim Murtaza YILMAZ'a, desteklerini benden esirgemeyen değerli eşim Miray ÖNDER YILMAZ'a ve bu çalışmayı yapma sebebim olan kızım Deniz Karaca YILMAZ'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ŞEKİLLER DİZİNİ

1. GİRİŞ

Çağımızda bilim ve ona yön veren akılcılığın, tüm dünyayı sardığını düşünen Feyerabend bilimin bizlere dayatıldığını düşünmektedir. Olayları anlamlandırma çabalarımızı, nesnel bir gerçeğe inanma isteğimizi hatta kullandığımız dilin yapısını dahi bu akılcı tutuma bağlar. Sokrates'in yaptığı ironiyi yapar. Sorular sorup hiçbir şey bilmiyormuş gibi davranır. Bu şekilde insanların doğru bildiklerinin aslında çok doğru olmadığını gösterecek retorik cümleler kurar.

Feyerabend tarihi bir çatışmayı aydınlatmak için çatışmaya dâhil olan kişileri tanımanın en iyi yol olduğunu düşünür. Söz konusu kişilerin mizaçlarının, meraklarının, istemlerinin, beklentilerinin ve tutkularının yanı sıra hangi bilgilerden faydalandıklarının, toplumsal arka planlarının ve hangi kurum ve bireyler tarafından desteklendiklerinin tasvir edilmesi gerektiğini düşünür (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 238).

Tezde Feyerabend'in bir çatışmayı aydınlatmak için önerdiği adımlar izlenerek bizatihi kendisinin yaşamış olduğu çatışma aydınlatılmaya çalışılmıştır. Feyerabend bir anarşist mi, yoksa Dadaist mi? Bu soruların cevabı bulunmaya çalışılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda tezin birinci bölümünde anarşizm incelenmiştir. Özellikle anarşizmin sanıldığı gibi yalnızca yıkıcı bir anlamı olmadığını, birçok kaynaktan beslenip çeşitlilik gösterdiğini ortaya koyabilmek için anarşizmin köklerine yönelerek, anarşizmi hazırlayan proto-anarşizm incelenmiştir. Klasik anarşistlerin yaşamlarına, anarşist tutum ve eylemlerine odaklanılmıştır. Anarşizmin şiddet yanlısı, düzensizliği ve yıkımı çağrıştıran olumsuz anlamlarının yanı sıra, yönetici gibi bir otorite olmadan da düzen olabileceğini savunan olumlu fikirler de içerdiği gösterilmeye çalışılmıştır. Anarşizmin üzerinde yükseldiği özgürlük, eşitlik, adalet gibi kavramlara dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde Dadaizm ele alınmıştır. Dadaizm'i bir sanat akımı olarak doğuran etmenler ve bir sanat akımının toplumsal yapıya ve insana nasıl etki ettiği ele alınırken, Dada'nın saçma, komik, alaycı, anlamı reddeden isyancı tutumuna dikkat çekmeye çalışılmıştır. Dada'nın ilk ortaya çıkışındaki isimler ve onların yaşamları incelenirken, Dada'nın merkezindeki isimler değiştikçe Dada'nın da nasıl değiştiği ve Dada'nın sonunun nelerin başlangıcı olduğu konusunda bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Feyerabend'in anarşist ve dadacı yaklaşımını ortaya çıkarmak adına, öncelikle filozofumuzun tarihsel art alanını aydınlatmaya çalışılmış, daha sonra bilim felsefesi, bilim felsefesindeki yeri ve önemi anlatılmaya çalışılmıştır. Filozofumuz, bilime yön veren akılcı tutumun bilim yapmaya koydukları sınırları kişilerin hayal güçlerine vurulan zincirler olarak nitelendirmiş ve bu yaklaşımın toplumda tek tip bireyler yetiştirilmesine yol açtığına dikkat çekmiştir. Feyerabend'in bu akılcı tutumun bilimin doğrularının şaşmaz nesnel gerçekler olarak

dayatılmasına başkaldırışı ve kendi çoğulcu bilim anlayışı, filozofumuzun kullandığı dil kullanarak anlatılmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde, sonuç olarak, filozofumuzun, genç yaşlarda aldığı tiyatro eğitiminin ve sahnenin gücüne olan inancının bilim felsefesine taşınmasına değinilmiştir. Kendi deyimiyle bir anarşist veya dadaist olmadığına, lakin bir amaç için bu rollere girebileceğine vurgu yapılmıştır. Filozofumuzun bize anlattığı hikâyenin senaristi de, yönetmeni de, başrol oyuncusu da kendisidir. Takındığı anarşist ve dadacı tutumdaki yegâne amacı daha hümanist, daha sevgi dolu, daha çoğulcu, daha özgür… yani daha yaşanılır bir dünya yaratmaktır.

2. ANARŞİZM

2. 1.Etimolojik Kökeni – Terminolojik Kullanımı ve Anlam Bağlamları

Bir grubumuz var, ismi bombalara karşı sofralar. İnsanların hiçbir koşulda aç kalmamaları gerektiğini savunuyoruz. Bu yüzden her hafta yemek pişirip isteyen herkesle paylaşıyoruz. Böyle bir topluluğa sanırım tüm insanlar direk üye olmasa bile mutlaka destek verir ve büyük bir olasılıkla yaptığımız şeylerin değeri paha ile ölçülemez gibi sözler duyarız. Lakin bu topluluğun temelinde anarşizmin olduğu söylenirse muhtemelen katılımı saymak için bir elin parmakları yeterli olacaktır (Heagney, 2019).

Anarşist paradigmanın karmaşık yapısı ve küçük grupların özgün eylemleri anarşizmi değişik anlamsal kaymalara sokmakta bu yüzden anarşik sözcüğünün etimolojik bir analizi bu anlam kaymalarının önüne geçebilmek adına yapılabilir. Etimolojik açıdan anarşi sözcüğü, Grekçe ***an*** ve ***arkhe***[1] (*αναρχία*) sözcüklerinin birleşiminden oluşur (Vincent, 2006, s. 177) ve en çok "yöneticisiz"[2] anlamında kullanılır. Sözcüğün bu sade anlamı anarşizmi destekleyen taraf içinde, karşı olan içinde çok anlamlı bir çıkış sunmuştur. Anarşizmi destekleyenler insanın doğal eğilimine uygun, toplumun kendi içinde örgütlenmesine imkân sağlayan devletsiz ve bir yönetici olmadan düzenin oluşturulabileceğine vurgu yaparlar. Bu anlamı ile anarşizm pozitif özgürlük peşindedir. Anarşizme karşı duranlar için ise yöneticisiz ve devletsiz olmayı düzensizlik kavramı ile ilişkilendirilerek anarşizmin köklerinin negatif özgürlükten beslendiğine dikkat çekerler. Bu savlarını güçlendirebilmek adına, anarşistlerin bazı özgün eylemlerini anarşizm olarak değerlendirirler.[3] Tabi anarşizme karşı olanlar, anarşizmi şiddetle özdeşleştirmesi anarşizmi bir kaos sistemine, terörizme ve nihilizme indirgemeye çalışmıştır.[4]

Peki gerçekten anarşizm ilkesiz, amaçsız, olumsuz bir akım mıdır? Bunun böyle olmadığını anlaya bilmek için Proudhon şu siyasi meydan okumasına bakalım:

"Gelecekteki hükümet biçimi ne olmalıdır? [diye sorar]. Bazı okurlarımızın şu yanıtı verdiklerini duyuyorum: "Böyle bir soruyu nasıl sorabilirsin? Sen bir Cumhuriyetçisin". Bir Cumhuriyetçi! Evet, ama bu sözcük hiçbir şey belirtmez. *Res publica*; yani kamusal olan. O halde kamu meseleleriyle ilgilenen herkes, hangi hükümet biçimi altında olursa olsun, kendine

---

[1] George Woodcock'a göre ***an-archos*** (Woodcock, 2001, s. 14); Colin Ward'a göre ***an-arkhia*** (Ward, 2014, s. 9); Cantzen'e göre ***an-archia***; Peter Marshall'a göre ***an-archo*** (Marshall, 2003, s. 14) sözcüklerinin birleşimidir.

[2] Kullanılan yan anlamları; lidersiz (Marshall), otorite karşıtı (Ward), pozitif anlamda yönetilemezlik (Woodcock), üst-buyruk eksikliği, ölçüsüzlük, başıboşluk, yasasızlık durumu (Cantzen, 2000, s. 36).

[3] Örneğin François Rabelais'in *Gargantua* eserinde geçen Théléme Manastırı ve manastırın 'Ne istiyorsa yap!' mottosu, hem anarşizm ile benzerlik kurulmasına hem de bu benzerlik üzerinden eleştirilmesine neden olmuştur.

[4] Örneğin Jironden Brissot, Enragé hareketinin bastırılmasını talep ettiğinde anarşiyi şöyle tanımlar: "Uygulanmayan yasalar, gücü olmayan ve hor görülen otoriteler, cezalandırılmayan suç, saldırıya uğrayan mülkiyet, bireyin ihlal edilen güvenliği, insanların bozulan ahlakı, anayasa yok, hükümet yok, adalet yok; işte anarşi budur" (Woodcock, 2001, s. 14-5).

cumhuriyetçi diyebilir. Krallar bile cumhuriyetçidirler. “O halde, sen bir demokratsın”. Hayır… “Peki o zaman nesin?”. Ben bir anarşisttim!” (Woodcock, 2001, s. 16).

Anarşizm için dikkat çekecek bir başka tanım Fransız anarşist Sébastien Faure’nin yaptığı tanımdır; “her kim otoriteyi yadsır ve ona karşı savaşırsa, o bir anarşisttir” (Woodcock, 2001, s. 13). Bu tanım şunu açıklar anarşizm sadece belli bir kesime başkaldırı değil, her kim otorite haline gelmiş ve bunu kötü kullanıyorsa, her kim toplumun efendisi olduğunu düşünüyor ise ona bir başkaldırıdır. Anarşizmde kimilerine göre anlamsız olsa da tüm düşünceler değerlidir, çünkü o düşünceyi düşünen kişi önemlidir. Hayatınızda anarşizmi benimsediğiniz andan itibaren diğer insanlardan tamamen farklı olduğunuzu sezeceksiniz. Bu yüzden anarşizmin ilkesi veya amacı yok değildir. Bu kadar anlam kayması ve ifade değişikliğine rağmen anarşizm düşüncesinin belirli ilkeler üzerinde oturduğunuzu söyleyebiliriz. Bu fikir birliği sağlayan ilkeler : **(1)** İktidar ve tahakkümü temsil eden devletin ortadan kaldırılması. **(2)** Toplumun insan-merkeziyetçi bir biçimde aşağıdan yukarıya yeniden örgütlenmesi. **(3)** Bireysel ve toplumsal öz-yönetim. **(4)** Ekonomik sömürüyü ortadan kaldırmak (Örs, 2018, s. 355).

Anarşizm tüm sorunlara genel bir çözüm önerisi bulmak yerine, her bir toplumsal olguya özgü çözümler sunar. Teorik ve pratik arasındaki mesafeyi daraltan kendisine has bir düşünce ve davranıştır. Lakin anarşizmin sürekli şiddet kavramı ile birlikte kullanımı, anarşizmi siyasette alternatif bir çözüm olarak görülmesinin önüne geçmiştir. Yine de yukarıda sıraladığımız dört genel ilke göz önüne alınacak olursa ideal toplum tasarımının hepsinde şiddetin bulunmadığı görülecektir. Anarşist bir toplumda özgürlük, adalet, eşitlik gibi temel idealardan biride şiddete karşı oluştur. Örneğin Godwin şiddeti onaylamaz, şiddetin yerine “rasyonel ikna”yı önerir; Tolstoy ve Gandhi gibi anarşistlerde de şiddet fikri yer almaz, ona alternatif olarak “pasif direniş” ve “sivil itaatsizlik” önerilir; Stirner, Bakunin ve Kropotkin’de şiddet fikrine yer vardır fakat aralarında amaç ve yöntem farkı vardır.

Bu heterojen yapı yüzünden anarşizm birçok düşünce ve davranış ile birlikte anılmıştır. Örneğin liberalizmin özgürlük kavramı ile anarşizmin özgürlük kavramı arasında bireysel özgürlüğe verdikleri önem için benzerlik kuranlar olmuştur. Lakin liberalizmde özgürlüğün teminatı devlet olmuşken, anarşizm devleti bireysel özgürlüğün en büyük tehdidi olarak görmüştür. Anarşizmin özgürlük kavramı daha hümanist bir çerçeveye sahiptir. Bu yüzden Abraham Maslow’un İhtiyaç Hiyerarşisinde[5] en tepede bulunan kendini gerçekleştirebilmenin anahtarıdır anarşizmdeki özgürlük anlayışıdır.

Anarşizmin bir düşünce ve hareket olarak ortaya çıkması aydınlanma ve sonrası dönemine denk gelir, yani dinin ve otoritenin zayıflayıp, pozitif bilimin yükseldiği dönemdir. Bu yüzden bazı anarşistlere göre – Kropoktin – anarşizmin yükseldiği temellerden biride bilimdir. Bazı anarşistlere göre ise aydınlanmanın temel iddiaları şunlardır: İnsanlığın ergin olmama

[5] https://tr.wikipedia.org/wiki/Maslow_teorisi

durumundan çıkması, olgunlaşması, kendi kaderine hâkim olması ve hayatına hükmeden doğal ve toplumsal güçlerin gerçek efendisi olması. Anarşizm, bir açıdan Aydınlanmanın yerine getirilmeyen bu iddialarının hesabını sorar (Örs, 2018, s. 358).

Anarşizmi makro ölçekli anarşizm ve mikro ölçekli anarşizm olarak iki ana kısma ayırabiliriz. Makro ölçekli anarşist akımlar;

(1) Bireyci anarşistler; Josiah Warren – Benjamin Tucker – Albert Jay Nock – Murray Rothbard – Max Stirner

(2) Kolektivist anarşistler; Michael Bakunin.

(3) Komünist anarşistler; Kropotkin – Errico Malatesta – Alesta Berkman – Emma Goldman, Colin Ward – Murray Bookchin.

(4) Karşılıkçı (mutualist) anarşistler; Proudhon.

(5) Anarko-sendikalizm; Rudolf Rocker (Vincent, 2006, s. 185-8)[6]

Mikro ölçekli anarşist gruplar, makro ölçekliye göre birazda karmaşık ve kaynaklarda farklı gösterilmektedir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralaya biliriz: nihilist-anarşizm, yeşil-anarşizm, feminist-anarşizm, Budist anarşizm[7], anarko-kapitalizm[8], Hıristiyan anarşizmi[9], varoluşsal anarşizm[10], nasyonal anarşizm[11]...

Anarşizmin bu kadar çok çeşitlilik göstermesinin sebebi birçok kaynaktan besleniyor olmasıdır. Bundan dolayı anarşizmin köklerine bakılması ve anarşizmi hazırlayan proto-anarşizmin incelenmesi gerekir.

2.2. Anarşizmin Kökleri - Proto-Anarşizm

Anarşizm bir eleştirel akıldan ya da mantıktan doğmamıştır. Anarşizm açlıktan, çaresizlikten, isyandan doğmuştur. Eğer anarşizmi üniversitelerde arıyorsanız yanlış yerdesinizdir. Anarşizmi doğuran halktır. Doğmasını sağlayan ebesi ise -onu doğurtan - eleştirel akıl sahibi olan entelektüellerdir. Bu yüzden anarşizm asla sırtını halka dönmez (Kropoktin P. A., 2015, s. 4). Anarşizmin halktan aldığı güç, toplumun özgürleşmesini engelleyecek ya da kısıtlayacak her türlü yasaya ve bu yasaların çıkarılacağı kurumlara karşı duruş sergilemiştir. Bu bağlamda anarşizmin temelleri 18 yüzyıl olarak bilinse de devlet ya da toplum kavramının var olduğu zamandan beri ismi konmasa da var olmuştur

Kropotkin karşılıklı yardımlaşmanın insanlık tarihi boyunca var olduğunu dolayısıyla anarşizmin toplumsal idealinin çok eskilere dayandığını (Cantzen, 2000, s. 32) vurgular. Yine

---

[6] Makro ölçekli hareketler içine Ward pasifist anarşizmi de ekler (Colin, 2014, s. 11).
[7]https://tr.wikipedia.org/wiki/Anarşizm
[8] https://tr.wikipedia.org/wiki/Anarko-kapitalizm
[9]https://tr.wikipedia.org/wiki/Hristiyan_anarşizmi
[10] https://canbaskent.net/politika/62.html
[11]https://tr.wikipedia.org/wiki/Nasyonal_anarşizm

Sébastien Faure'nin; "her kim otoriteyi yadsır ve ona karşı savaşırsa, o bir anarşisttir" (Woodcock, 2001, s. 13) tanımı anarşizmin kökenlerinin çok eski olduğu fikrini oluşturur. Bu bağlamda hem George Woodcock (*Anarşizm; Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*) hem de Peter Marshall (*Anarşizmin Tarihi; İmkansızı İstemek*) kitaplarında, anarşizme içkin düşüncelerin köklerinin antik dünyaya kadar uzandığını dile getirir. Marshall anarşizmin izinin M.Ö 6 yüzyıl Taoist öğretiye dayandırır. Aristippos, Sofokles, Herakleitos, Diogenes, Antistenes ve Zenon anarşizm tarihinin önemli isimlerindendir. Bunların dışında anarşist grupların içine şunları ekleyebiliriz: Rabelais'in Theléme Manastırı[12] ('ne istiyorsan yap!' sloganı nedeniyle), Anabaptisler[13], Hussitler[14], Doukhoborlar[15] ve Esseneler[16]. Anarşizmin kökenlerini çok daha uç noktalara ulaştıranlar vardır. Tolstoycu Lechartier 'anarşinin gerçek kurucusu İsa'ydı ve ilk anarşist toplum havarilerin toplumuydu' bile demiştir. Amerikalı Profesör James A. Preu, anarşizmin ilk kitabı olarak değerlendirilen Godwin'in *Politik Adalet* kitabındaki fikirlerin *Gülliver'in Seyahatleri*'nde mevcut olduğunu ileri sürmüştür (Woodcock, 2001, s. 44).

Bunların dışında kısa süreli anarşist hareketler yapan gruplarda olmuştur. İngiltere de ki leveller (1600-1650) bunlardan ilkidir. Leveller'den hemen sonra çıkan Diggerler ve bir rahip olan liderlerinin Tanrının bir akıl olduğunu ve aklı doğanın her yerinde bulabileceğimizi lakin en mükemmel halinin insanda olduğunu ve insana aklını kullanma izni verilirse – dışsal bir kuvvet tarafından engellenmez veya yönlendirilmezse – doğasında bulunan adalet ve eşitliği kendiliğinden ortaya çıkaracağına inanır.[17] Winstanley sorunu otorite kavramında görür ve otoriteyi elinde bulunduran herkesin bunu kötüye kullanacağını belirtir. Kişinin özgür olabilmesi için gücün tek elde toplanmasının önüne geçilmesi gerekir.[18]

Bir zamanlar toprağa hâkim olanlar çağımızda ise dünya ekonomisine yön veren uluslararası şirketler ve bunların sözcüleri dünyanın kendilerine ait olduğunu ya da dünyanın kendileri için var olduğunu düşünmeye devam ettikçe "halk asla özgür olamaz". [19] Bu üst

---

[12] Rabelais'in *Gargantua* adlı eserinde tasarladığı laik topluluk. Dünya işlerinden ve zevklerinden elini eteğini çeken çilekeş keşişlik kurumunun tam karşıtıdır ve tek kuralı vardır; gönlünün istediğini yap.

[13] Radikal Reform yanlısı Hıristiyanlara verilen addır.

[14] Hıristiyanlık hareketinin Jan Hus tarafından yorumlanmış biçimini takip eden dini reformistler.

[15] Hükümeti, Rus Ortodoks papazlarını, ikonaları, bütün kilise ritüelleri ve hatta İsa ve İncil'in kutsallığını reddeden, yerel bir inanç sistemi geliştiren, Hıristiyanlığın daha çok manevi yanına vurgu yapan bir Rus halkı.

[16] Yahudiliği, çilekeşlik ile birleştiren mistik bir grup.

[17] İnsan aklının yönetmesine izin verirsek, hemcinslerinin haklarına tecavüz etmeye cesaret edemez; kendisine davranılmasını istediği gibi davranır. Akıl, komşusu aç ve çıplaksa onu doyurmasını ve giydirmesini söyler, çünkü yarın sıra kendisine gelebilir ve o zaman komşusu ona yardım elini uzatacaktır" (Woodcock, 2001, s. 51).

[18] "Eline otorite geçen herkes başkalarına zulmeder; karılarının, çocuklarının, kölelerini, uyruklarının kendi hemcinsleri olduğunu ve özgürlüğün nimetleri üzerinde eşit bir hakka sahip olduklarını fark etmeksizin, altındakilere karşı baskı tanrılar gibi davranan, maddiyata önem veren o kadar çok koca, ebeveyn, efendi, yüksek memur var ki…" (Woodcock, 2001, s. 52).

[19] "Hâkim olanlar… toprağın kendilerinin olduğunu söylemeye devam ettikçe, halk asla özgürlüğüne kavuşamaz; ülke sorunlardan, baskılardan ve şikayetlerden kurtulamaz" (Woodcock, 2001, s. 52).

tabakanın altında bulunan tabaka ise ülkeye sahipleniyor, onun altındaki tabaka bir şehre, onun altındakilerin sahiplendiği şeyler değişiyor ve sahibi olmayan hiç bir şey kalmıyor, kendini hep koruyan ise sahiplenme kavramıdır. Sahiplerin isimleri ve şeklinin değişmesi sahiplenme kavramını ve etkilerini değiştirmez (Hegel, 1995, s. 30).

Fransa'da yoksul halkın ekonomik zorluklara bir tepki olarak verdiği Enragéler hareketi anarşist bir hareket olarak sınıflandırılabilir. Enragélerin ünlü söylemcileri Jean Varlet ve Jacques Roux her İnsan nasıl ki Tanrının karşısında eşit ise devletin karşısında da eşit olması gerektiğini vurgular. Fransız devriminin vaatlerine ve bu vaatlerin yerine getirilmemesine tanıklık eden bu grup bunu devlet biçimindeki örgütlenmeye bağlamışlardır.[20]

Fransız Devrimi boyunca Amerika da görülen bir anarşist akım vardı ki devlet ile toplum arasında yapmış olduğu ayrım ile anarşist kuramın temel ilkesi haline geldi. Direk devleti değil hükümeti hedef aldı. En dikkat çekici düşünürleri olan Thomas Paine insanın iyi doğasını toplumun, kötü doğasını ise hükümetin temsil ettiğini düşünür.[21] Elbette ki insanların birlikte yaşamaya çalıştığı bir ortamda bu tarz kurumların var olması veya bu kurumların amaçları kötü değildir, bu kurumlar eşitlik, barış, yardımlaşma, gibi son derece hümanist hedefler için var olmuştur. Lakin zamanla bu hedeflerden uzaklaştıkları gibi tam karşıtı bir hale gelip zorba bir azınlığın baskı aracı haline gelmişlerdir. Elbette ki bu duruma karşı koyan kişiler veya kuruluşlar olmuştur. Bazıları bu amacından ayrılmış olan kurumlarda değişiklikler yaparak tekrar amaçları doğrultusuna sokulmaya çalışılmıştır. Bunlar tarihte reformcular olarak bilinir ki bu şekilde reformlar ile bir devrim yaratmak isteyen birçok kişi sayılır. Devrimcilerin hedefi o iktidarı yıkmak değil o iktidarı ele geçirmektir. Anarşizm de bu devrimci protestolardan doğmuştur. Ancak bir anarşist sadece eleştirmek ya da değiştirmek değildir amacı, anarşist halka kutsal diye inandırılmış tüm kurumları yok etmek ister.

2.3. Klasik Anarşistler

Antik dönem ile başlayan, ortaçağın karanlığından beslenerek devam eden ve ortaçağın çözülmesiyle çeşitlilik kazanan anarşizm, Fransız Devrimi boyunca etkin, olgun ve tavını almış bir düşünce ve hareket olarak ortaya çıkar. Anarşist düşünce farklı yerlerde farklı biçimlerde kendini gösteren, klasik anarşist düşünürler aracılığıyla –anarşist perspektiften bakıldığında–

[20] "Senatonun despotizmi, kralların asası kadar korkunçtur, çünkü insanları farkında olmadıkları zincirlerle bağlar ve güya kendi yaptıkları yasalarla onlara zulmeder ve boyun eğdirir" (Woodcock, 2001, s. 62).

[21] Toplumu yaratan bizim ihtiyaçlarımız, hükümeti yaratan ise kötülüğümüzdür; toplum duygulanımlarımızı birleştirerek mutluluğumuzu *olumlu bir şekilde* arttırırken; hükümet kötülük eğilimlerimizi sınırlayarak *olumsuz bir şekilde* azaltır. Biri ilişkiyi teşvik eder, diğeri ayrımlar yaratır. Birisi koruyucu, diğeri cezalandırıcıdır. Her devlette toplum bir nimettir ancak en iyi devlette bile hükümet, zorunlu bir kötülükten başka bir şey değildir; en kötü halinde ise katlanılmaz bir şeydir… Giysiler gibi hükümet de yitirilmiş masumiyetin işaretidir; kralların sarayları cennetin kameriyelerinin yıkıntıları üzerine inşa edilir" (Woodcock, 2001, s. 57).

artık bir “sistem/bütünlük” halini almıştır. Bu bağlamda anarşist hareket üzerindeki etkileri her zaman kalıcı olacak klasik anarşist düşünürlerden bazılarının görüşlerini ele almak, anarşizmi anlamak açısından önemlidir

2.3.1. William Godwin (1756-1836)

Godwin kendini bir anarşist olarak nitelendirmemiştir. Yazılarında da akıl ve bilim e yaptığı atıflar ile bir aydınlanma filozofu özelliklerini gösterir.[22] Lakin anarşizm kelimesini kullanmadan anarşist ilkeleri ilk defe açıkça belirten kişidir (Kropoktin P. A., 2015, s. 63). Devlet otoritesine karşı anarşizme olumlu anlamlar yükler.[23] Godwin kendisine hiçbir zaman anarşist demediği gibi anarşizmi başlangıçta bahsettiğimiz kötü anlamada da kullanmamıştır. Godwin anarşizmi devletin otoritesine tercih etmektedir, çünkü devlet otoritesinin kalıcı, anarşizmin ise geçici olduğunu düşünür. Anarşi içinde bulundurduğu isyanı, çığlığı, enerjiyi… topluma aktarır. Kişiler anarşizmin sayesinde ön yargılarından ve bağnaz inançlarından kurtulur. Anarşizmin en önemli özelliği bir toplumu en iyi insan toplumu biçimine dönüştürebileceğidir, çünkü "doğruluğun ve özgürlüğün çarpıtılmış ve muhteşem bir sureti"dir (Marshall, 2003, s. 312).

Koyu bir dindar olarak yetiştirilmiş olan Godwin, puritin bir çocukluk geçirmiştir. Herhangi bir fiziksel şiddete maruz kalmamış olsa da davranışları kısıtlanıp baskı altına alınıyordu. Bir kediyi okşadığı için bile babasından azar işitmiştir (Woodcock, 2001, s. 90). Henüz on bir yaşına da Samuel Newton’un öğrencisi olan Godwin, Newton tarafından sert eğitiminden dolayı zamanla cezalandırma ve zorbalıktan nefret etmiştir (Marshall, 2003, s. 283). Bir papaz olmak isteyen Godwin, Locke psikolojisi ve Newton bilimi eğitimi alıp Rousseau’dan insanların özgür doğduğunu fakat bu özgürlüğün nasıl kısıtlandığını ve özel mülkiyetin verdiği zararlarını, Helvetius ve d'Holbach'tan tüm insanların eşit olduğunu okuduktan sonra papazlık mesleğinden vazgeçiyordu ve artık hayata başka bir pencereden bakıyordu (Marshall, 2003, s. 234).

Godwin kişi özgürlüğünün yanındaydı. Toplum özgür olursa o toplumda hiçbir şekilde kötülüğün barınmayacağına inanıyordu. Kızı Mary’nin aktarımına göre "mükemmel özgürlüğün olduğu yerde hiçbir kötülük var olamaz" sözleri Godwin’in özgürlük büyüsüne ne denli kendini kaptırdığını göstermektedir (Marshall, 2003, s. 286). Lakin Godwin’e göre doğa bir zorunluluk yasasıdır. Bundan dolayı insan davranışlarının da bir neden sonuç bağlamında zorunluluk taşıdığını düşünür. Godwin bu anarşik özgürlük anlayışı ile determinizmi birleştirme çabasının

---

[22] "ayaktakımı hükümetini ve şiddeti" onaylamıyor ve "ancak aklın aydınlık ışığından ve kalbin doğru ve cömert duygulanndan doğup gelişen politik değişimleri., arzu ediyordu (Woodcock, 2001, s. 73).

[23] “Anarşi geçicidir, despotizm ise kalıcı olma eğilimindedir. Anarşi en iyi yolu kullanmamakla birlikte, zihni uyandırır, insanlara enerji ve cesaret verir… Oysa despotizm aklı ayaklar altına alarak nefret uyandıran bir eşitliğe indirger. Despotizmde büyüklük vaadi taşıyan her şey kuşku ve kıskançlığın pençesinde yok olmaya mahkûmdur” (Woodcock 2001,s 80).

zorluğunu biliyordu. John Locke okumanın etkisi ile insan isteminin bu çelişkinin içinden çıkabileceğini belirtir. Özgür iradenin varlığını savunan Godwin, kişi başka türlü davranabilecek durumda ise davranışını özgürce ve istemli olarak değiştirebilir. Yani arabaya binip binmemenizi engelleyemezsiniz, lakin arabaya binmişseniz, arabanın nereye gideceğini sizin zihniniz belirleyecektir (Woodcock, 2001, s. 78).

Godwin'e göre toplum, kişinin tek başına yapamayacağı davranışlar yüzünden yardıma ihtiyacı olması yüzünden ortaya çıkmıştır. Bu karşılıklı yardımlaşma bilincine sahip olan insan, ahlaki açıdan adalet erdeminden mahrum olursa toplum içinde mutluluğu ve huzuru bozulacaktır. Bu yüzden adalet davranış kuramı Godwin için oldukça önemlidir. Godwin'in adalete bu kadar önem vermesinin sebebi ise nihai amaç olan genel iyiliğin çoğalması ve gerçekleşmesini sağlamaktır. Çünkü Godwin; ''Yeteneklerimi, zekâmı, kuvvetimi ve vaktimi genel iyiliği mümkün olduğu ölçüde artırmak için kullanmakla yükümlüyüm" der. Buradaki genel iyi kavramını bireyin ne dışına nede üzerine koyar. Birey ne ise toplumda o olmalıdır. Bir kişin kendi mutluluğu, kendi iyisi, kendi doğrusu… Aynı zamanda topluma da ait olmalıdır (Woodcock, 2001, s. 82).

Godwin'in en çok önem verdiği konulardan biride ahlak idi. Godwin ahlaki prensip olarak faydacıdır. Lakin bu faydacılık teorikte değil pratiktedir. Godwin için adalet bir insan olması gereken temel erdemlerden biridir. Adil bir insanın ise tüm koşulları da faydacı bir yaklaşım sergilemesi gerekiyor. Entelektüel hazların daha önemli olduğunu çünkü daha fazla fayda sağladığına inanır. Yine genel faydaların şartlar ne olursa olsun özel faydalardan daha kıymetli olduğuna ve eşitlik ve adalet kavramları arasındaki farka değinir. Tüm insanların eşit olması onların aynı adaleti hak ettikleri anlamına gelmeyeceğine inanır (Marshall, 2003, s. 299).

Godwin kişiler arasında fiziksel ya da zihinsel eşitsizliklerin olabileceğini kabul edebilse de ahlaki olarak eşit olduklarını düşünür. Bu yüzden adalet herkese eşit bir şekilde uygulanmalıdır. Kişi neyin adil neyin doğru olduğunu kendi zekâsı ile belirlemek zorundadır. Bu yüzden bir otoriteye değil, zekâsını harekete geçirecek kanıtlara ihtiyaç duyar. Adil olan bir yasa varsa o da aklın yasasıdır. Toplum yasa yapan değil, yasaları yorumlayandır. Bu yüzden toplumun otoritesi yürütme noktasında devreye girer ve "adaletin kamusal olarak desteklenmesi" ile sınırlıdır. Eğer bu desteği sağlıyorsa kişi toplum ile iş birliği yapabilir, bu desteği vermiyorsa kişi buna direnç göstermelidir (Woodcock, 2001, s. 85).

Godwin'in ahlak öğretisinin dört temel önermesi vardı. Bunlardan ilki "insanların ahlaki karakterlerinin temeli algılardır". Bu önerme ile bireylerin doğuştan herhangi bir bilgi taşımadığını, birey doğruyu, yanlışı ya da iyiyi kötüyü, güzeli de çirkini de… Çevresi ya da içinde doğduğu kültürün belirlediğini, lakin dış faktörlerin değiştirilmesi davranışlarımızı değiştirmek için yeterli değildir, bunun için zihnin yetilerini de uyandırmak gerekir. Godwin, Locke gibi zihnin iki yetisi olduğunu düşünür bunlar irade ve algıdır. İradenin akla bağlı olduğunu belirten

Godwin rasyonel ikna yöntemi ile davranışların değiştirilebileceğini bu sayede istemli davranışlarımızın iyi, güzel ve doğruya yönlendirilebileceğini belirtir. Bu etkinin dış faktörlerin etkilerini dahi dengeleyebilir olduğunu düşünür (Woodcock, 2001, s. 80). Godwin bu birinci önermesi ile bir anarşist olarak şiddeti değil rasyonel ikna yöntemini yeğlediğini de söyleyebiliriz.

Godwin'in ikinci temel önermesi "Zihni etkileyen" araçlardan en güçlüsü hükümettir. Bir doğa filozofu diyebileceğimiz Godwin insan zihninin doğal olarak hataları belirleyerek adım adım gerçeği bulmaya eğilimli olduğuna inanır. Lakin yeryüzünde bu kadar çok hatanın var olmasının hükümet gibi pozitif kurumların varlığına bağlar. Eğitimin yetersiz kaldığında hükümet insanların zihnini yönlendirdiğini ve etkilediğini dile getirir. İnsan hatalarını o kadar kalıplaşmış hale getirir ki, birey bunların yanlış olduğunu düşünemez. Artık, mükemmeli aramak için ileri bakmak yerine geçmişte takılı kalmamıza sebep olur (Woodcock, 2001, s. 81). Böyle bir itaatin kişinin kendisine olan güven ve inancını yok edeceğini düşünür, bu yüzden bilginlerin her zaman her şeyi doğru bilecek diye bir kaide yoktur. Ayrıca bu böyle olsa dahi kişinin kendine olan saygısının kaybolmaması adına istediğine inanma gibi bir hakka sahip olmalı, eğer böyle olmaz ise bireyin özgürlüğünün zedeleneceğini söyleyebiliriz.

Hükümetler halkın kararı ile devam eder ya da biter. Hükümetleri insanlar kurar ve insan kusurlarının kaynağını Godwin eğitim sistemine bağlar. Çünkü insanları değiştirebilmemin en doğru yolu eğitimdir. Eğitim yolu ile insanların topluma bakış açılarını değiştirdiğimiz zaman özgür bir toplum kurabilirsiniz. Godwin ahlaki eğilimlerimizi ve karakterlerimizin neredeyse tamamının eğitim ile şekillendiğini söyler. Bu eğitimin ise çok küçük yaşlarda başlanması gerekli, çünkü bir bireyi eğitebileceğiniz en iyi yaşlar çocukluk yaşlarıdır. Çocuklarımızın her birine aynı eğitimi değil onların doğal eğilimlerine özgü bir sistem olması gerekiyor (Woodcock, 2001, s. 69). Bir kişinin ya da belirli bir topluluğun istediği insanlar değil, her kişinin kendini gerçekleştirmesine izin verecek, kişiye özel bir eğitim sistemi öneriyor. Çünkü eğitim yegâne amacı kişinin mutluluğu, eleştirel bir özgür zihniyet yaratabilmektir (Marshall, 2003, s. 289).

Godwin'in üçüncü temel ilkesi ikinci ilkenin bir sonucu olarak, hükümetler sadece ilke olarak değil, pratikte de kötüdür. Elbette ki Godwin'in bu iddiasını doğrulaması pek zor değildi. Çünkü 18.yüzyıl ekonomik şartları, toplumsal sınıflar arasındaki ekonomik açıdan var olan uçurum bunun en önemli kanıtıdır. Çünkü yasalar her zaman zenginlerin çıkarlarını gözetlemiştir:

" Davacı zengin davalı yoksulsa
Zenginden yana işler yasa
Davacı yoksul, davalı zenginse
Davalıda kalır yine nizalı arsa
Davacıda davalıda zenginse davada

Özür diler çekilir aradan kadı
Davacıda davalıda yoksulsa bak,
Sade o zaman işte yerini bulur hak" (Anonim, 2011)

Godwin mülkiyet ile iktidar arasında sıkı bir bağ olduğuna inanıyordu ve bu ilk kez söyleyen kişidir. Bu yüzden anarşizm devletin olduğu kadar kapitalizminde düşmanıdır (Woodcock, 2001, s. 81). Godwin akılcı bir ilerlemeden yana idi bu yüzdende akıl adamı' diye bilinmektedir. İnsanların yapmış olduğu seçimleri ve eylemlerde özgür olduğunu ve bu özgürlüğün ilerleme sağlayabilmesi için kişinin kendi akılcı ve aydınlanmış olması gerektiğini ve kişinin seçim ve eylemleri üzerinde herhangi bir baskının ya da yönlendirmenin olmaması gerektiğini düşündüğü için tüm baskı organlarına karşı durmuştur. Zor kullanarak kendi görüşünü dayatan kişilerin bu davranışları kişilerin düşüncelerinin yetersiz olduklarını bildikleri için bu eksikliği güç ile kapamaya çalışmaktadırlar (Marshall, 2003, s. 300).

Godwin'in dördüncü ve son önermesi insanın yetkinleşebilirliği üzerinedir: ''Yetkinleşebilirlik insan türünün en belirgin özelliklerinden biridir, bu nedenle insanın entelektüel durumunun yanı sıra politik durumunun da tedrici bir iyileşme içinde olduğu varsayılabilir." Godwin kişinin kendini geliştirebilmesinin bir sınırı olmadığını, bu yüzden mükemmele yakın bir ilerleme gösterebileceğine inanıyordu. Kötülüğün yani cehaletin bu ilerlemeye sektelere uğrayacağını ve nasıl ki doğada ve insan doğasında olduğu gibi ilerlemenin de bazı evrimsel zorunlu süreçlerden geçmek zorunda olduğunu düşünüyordu (Marshall, 2003, s. 296). Godwin'in ilerlemeciliği ahlaki bir ilerlemedir, kişinin herhangi bir politik kurum tarafından şekil verilen ahlakın, kendi doğal haline dönmesini sağlayacak olan içsel bir gelişme olarak tanımlar ilerlemeyi.

Godwin kendisi için çok önemli olan ahlak ile ilgili düşüncelerinden sonra politik yaşam ile ilgili kendisi için önemli olan dört ögesi bulunmaktadır. Bunlar hükümet, eğitim, suç ile yasa ve mülkiyetin düzenlenmesi. Godwin hükümet çeşitlerinden monarşi mi, aristokrasi mi, demokrasi mi, teokrasi mi… daha iyi diye bir soru sormaz. Godwin'in sorusu acaba bunlardan hangisi daha az kötü dür. Hükümet için çok ağır cümleler kullanır. Onun bir baş belası olduğunu ve kişinin özgürlüğüne yapılan bir tecavüz olarak nitelendirir (Woodcock, 2001, s. 87). Godwin bu hükümetlerden en az kötü olanının demokrasi olduğunu düşünür. Lakin işleyiş şekillerine eleştiri getirir. Godwin'e göre merkezileşmiş devletler insan mutluluğu için tehlikelidir. Bunların yerine idari yönetimlerin kurulması taraftarıdır. Bu şekilde hükümetlerin insanlara verdiği zararı minimum düzeye çekmeyi düşünür (Woodcock, 2001, s. 88).

Godwin'in hükümetlere bu kadar çok yüklenmesinin sebebini insanların mutluluğuna engel olmasıdır. Peki, hükümetler bunu nasıl başarıyor? Çünkü gücü ellerinde bulunduruyorlar. Güç tehlikeli bir olgudur ve insanlar doğasında güce herhangi bir gereksinim duyulmaz. Güç

ihtiyacı yozlaşmış politik kurumlardan çıkar. Godwin için saf anarşi toplumuna ulaşmak bir amaçtır ve bu amaca ulaşmak için insanlarda adil düşünceler oluşturulması gerekir.

Godwin'in genelleştirici bir felsefesi vardı. Godwin'de tıpkı Paul Karl Feyeraband gibi John Start Mill den etkilenmiş ve doğru kavramının kırılgan yapısını fark etmiştir. Doğru ile yanlışın savaşında önyargıların ve alışkanlıkların doğru için dezavantajlar oluştursa da, doğrunun kendi savaşını vereceğini, bu savaştan mutlak bir doğru olmasa da genellenmiş bir doğrunun çıkacağını düşünüyordu. Godwin akılcı bir ilerlemeden yana idi bu yüzdende akıl adamı' diye bilinmektedir. İnsanların yapmış olduğu seçimleri ve eylemlerde özgür olduğunu ve bu özgürlüğün ilerleme sağlayabilmesi için kişinin kendi akılcı ve aydınlanmış olması gerektiğini ve kişinin seçim ve eylemleri üzerinde herhangi bir baskının ya da yönlendirmenin olmaması gerektiğini düşündüğü için tüm baskı organlarına karşı durmuştur (Marshall, 2003, s. 299-300).

2.3.2. Max Stirner

Yoksul bir ailenin çocuğu olan Stirner'in gerçek ismi Johann Kaspar Schmidt dir. Ürkek bir çocukluk geçirmesinin sebebi yoksulluk mu, ya da babasının vefatı mıdır bilemeyiz lakin yaşamı boyunca bu ürkeklik davranışlarında yer edinmiştir. Yazılarında ise bu ürkeklikten eser yoktur. Ama yazdıklarını kendi adı ile yayınlamaya cesaret edemediği için Max Stirner takma adı ile yayınlatmıştır.[24] Yazdıkları ile kendi kişiliği o kadar zıttı ki sanki yeni bir isimle birlikte yeni bir rolde almış gibiydi. Tıpkı Paul Karl Feyerabend'in bir anarşist değilim ama bu rolü oynarım cümlesini hatırlatır. Annesi babasının vefatından sonra tekrar evlenmiştir lakin annesinin aklı dengesi zamanla bozulmuştur. Hatta bir dönem radikal bir karar alıp üniversite hayatından sonra üç yıl boyunca annesine bakmıştır. Stiner'in kişiliğinde ki bağımsız yan çok ağır basıyordu, kimseden yardım istemezdi ve üzücü olaylar karşısında kaderci bir kabullenme ile birlikte bir kayıtsızlığı vardı (Türkdoğan, 2019).

Lise öğretmeni Hegel hayranı olduğu için, bundan etkilenmiş ve liseden sonra Hegel'in konferanslarına katılmıştı. Belli bir süre ücretsiz öğretmenlik yaptı, öğretmenlik sertifikası almaya hak kazansa da Prusya hükümeti onu herhangi bir kuruma atamayı reddetti. Stirner bu karara herhangi bir isyan ya da başkaldırış sergilemeyerek usulca köşesine çekildi. Bu sırada kaldığı pansiyonun sahibinin kızı ile evlendi çocuğunun doğumunda hem karısını hem de çocuğunu kaybetti. Sonraları Madam Gropius'un Berlin'de kurduğu akademide iş bulan Stirner'in şansı dönmeye başladı. Dönemin hırslı genç entellektüelleri ile tanışma fırsatı bulmuştu (Marshall, 2003, s. 321). "Ego ve biricik" adlı kitabını Almanların bu en güçlü entelektüelleri ile ilişki kurduktan sonra yazdı.

---

24 "Stirne Almanca alın demektir ve Max Stirner'i, Çıkık Alınlı Max diye çevirmek yanlış olmaz" (Woodcock, 2001, s. 102).

1842 de yazdığı "Eğitimimizin Sahte İlkesi" adlı denemesinde "eğitimli insan " ve "özgür insan" arasındaki farka değinerek liberter çizgisini ortaya koymuştur. Eğitimli insan devletin istediği kişidir, dinin emrettiği kişidir ya da normların dayattığı kişidir. Özgür insan ise bu yozlaşmış köleci zihniyete bir başkaldırı gösterir ve özgürleştikçe ruhen arınacaktır. Amacı eşsiz bireyi ortaya çıkarmaktı, bunun içinde tüm otorite ve baskı araçlarına karşı çıktı, bu da ona ister istemez pekte hoş olmayan bir ün getirdi (Marshall, 2003, s. 323).

Öte yandan Stirner yazılarında anarşizmi doruklarına kadar yaşamış ve savunmuştur. Camus'a göre o nihizmin kurucusudur. Çünkü tüm soyut varlıkları reddeder, tüm soyutlamalara da karşıdır. Soyutlamalar yerine dolaysız kişisel deneyimi önerir. Akılcılığa isyan bayrağını çekmiş ve aydınlanmanın temel ilkelerine karşıdır (Marshall, 2003, s. 319). Hegel'den fazlası ile etkilenmiş, tez-antitez –sentez üçlemesini ve onun yabancılaşma ile uzlaşma temalarını benimsemiştir. İçerisinde bulunduğu genç entelektüellerden etkilenerek de kendi felsefesini meydana getirdi. Hegel ve onu takip eden sol Hegelcilerin aksine genel nosyonlar yerine somut bireyin gerçekliğine inandı. Meydana getirdiği egoizm felsefesini ulaşılabilecek son nokta olarak gördü. Doğru ve gerçek nosyonları üzerinde duran Stirner Tanrı, devlet, adalet gibi olguları insanın zihnindeki hayaletler olduğunu ve bir gerçeklik taşımadığına inanır. Stirner gerçekliğin en yüksek düzeyi olarak egoyu görür. Bu açıdan ego tamamen gerçekliğin tamamı değil, ego her şeyi yaratmaz, onları bir araç olarak görür ve amaca ulaşmak için kullanır. [25] Güneş gözlüğü göze takılan bir araçtır, göze takıldığında seni güneş ışınlarından korur.[26]

Godwin'in akla verdiği önemi Stirner içgüdü ve isteme verir. İnsan ve insanlık gibi soyut kavramları reddeden Stirner hakkında bilgi sahibi olunan tek şeyin insanın kendisi olduğunu vurgular ve her insanın "biricik" olduğunu söyleyerek varoluşsal bir benzersizlikten bahseder. Devletin yasalarını tanımaz, tek yasanın "ego" olduğunu bundan dolayı da kişinin ne isterse onu yapabilmesi gerektiğine inanır. Hak ya da ödev gibi ahlaki sorumlulukları reddeder egonun gücüne inanır, kişinin kendini gerçekleştirebilmesi için tek ihtiyacı istemleri ve içgüdüsüdür. Stirner için hayati öneme sahip olan bu "kendilik" nosyonu birçok anarşist için çok değerli olan özgürlüğün bile önüne geçmiştir. Çünkü yaşamın kendisinin salt özgürlüğü imkânsız kıldığını düşünür. Özgürlüğün soyut olduğunu düşünür ve onun hiçbir zaman ele geçirilemeyeceği için bir amaç olarak edinmez. Özgürlüğü kurtuluş olarak görür, bu kurtuluş kişinin kurtuluşu değil, kişinin nesnelerden kurtuluşudur. Kişinin hiçbir şeye sahip olmadan reel dünyada yaşayamayacağını düşünür bu yüzden (Woodcock, 2001, s. 106).

---

25 "Kendim için pek az şey yapabilirim; ancak bu pek az şey her şeydir ve başkalarının gı.\cüyle yapınama izin verilen şeyden daha iyidir_" (Marshall, 2003, s. 324).

26 "Benim için sen, beslendiğim ve karşılığında senin tarafından kullanıldığım besinden başka hiçbir şeysin. Bir başkasıyla sadece tek bir ilişkimiz vardır ve bu, kullanılabilirlik, fayda ve kullanma ilişkisidir" (Marshall, 2003, s. 325).

Stirner insanın doğası noktasında Hobbes gibi düşünür.[27] Lakin bunu bir sorun olarak gören Stirner çözüm olarak Hobbes'tan ayrılır. Çünkü devleti kişinin özgürleşmesinin önünde ki en büyük engel olarak görür. Devlet elinde bulundurduğu gücü, baskı aygıtlarını kullanarak şeffaflatmak ve sempatikleştirmeye çalışmaktadır.[28] Devlet efendi ve köle olmadan düşünülemez. Devletin iradesi, var olan her şeyin sahibi ve efendisi olmak ister. Kişinin iradesi ise bir efendi istemez, sonuçta devlet iradesi ile kişi iradesi çatışır. Ben kendiliğimi bulmak için devlet iradesini yok etmeliyimdir, bundan dolayı da devlet o kişiyi yadsır, bu yüzden devlet ile birey arasında "edebi barış" olması mümkün değildir (Woodcock, 2001, s. 107).

Hobbes gibi insan doğasındaki bu sorunu devletin varlığı ile değil, bunun yerine egemen bireyler birliği *"Egoist!er Birliği"* kurulması ile çözüleceğini düşünür. Bu birlikte gönüllülük esastır ve kişilerin karşılıklı çıkarları bellidir. Kişinin ancak bu şekilde kendi özünü ortaya koyabileceğine inanır. Bu kişinin özgürlüğünü genişleteceği gibi asıl vurgu yapılan yer kişinin kendiliğini bulmasıdır (Marshall, 2003, s. 332). Stirner egoler birliğinin düzeni yada işleyişi hakkında çok ayrıntıya girmez, ama onu egolar dünyasını Bulwer Lytton'ın The Coniing Race'de anlattığı underground ütopyaya benzetebiliriz.[29] Egoistler birliği kurabilmek için her zaman mücadele etmek gerekmektedir. Devlete karşı verilen bu mücadele toplumsal olarak verilecek bir mücadele değil, asi bireylerin bir araya gelmesi ile kendiliğinden başlayacak bir mücadeleyi öngörür.

Devleti yok sayan Stirner aslında büyük bir güç boşluğu da yaratmış oluyor. Bu güç boşluğunu ise plansız ve düzensiz bir şekilde başıboş bırakıyor. Hiçbir hak talep etmediğini bu yüzdende herhangi bir hakkı da tanımayacağını, güçlü isem onu alırım, eğer onu alacak güce sahip değilsem ona hakkımda yoktur diye düşünür. Tabi ki böyle bir şeyin kişinin açgözlülüğünü, kibrini, şehvetini, kıskançlığını… gibi tutkularının bu güç kontrolünü olumsuz etkileyeceğini yada böyle bir eleştiri alacağını düşünen Stirner, gerçek egoistin bunların kendi bağımsızlığını yok edeceğini bilir ve bu irade eksikliğinden sakınacağını söyler. İnsanın kendi egoistliğine çekilmesi bu çatışmaların önüne geçecektir çünkü Stirner'in dünyasında efendi ya da köle yoktur. Sadece egoistler vardır.[30] Biricik olarak hiç kimse ile ortak bir noktanız yoktur bu yüzden kimse ile savaş durumumuzda olamaz, o halde sizi ortak bir noktada buluşturacak bir üçüncü şahız ya da kuruma da ihtiyaç yoktur (Woodcock, 2001, s. 108).

---

[27] "Neye ihtiyacın varsa al ve bırakma! Böylece herkes herkese savaş ilan eder. Neye sahip olacağıma tek başıma karar veririm" (Marshall, 2003, s. 331).

[28] "Devlet, bireyin uygulamaması gereken 'şiddet' i uygular. Devlet'in davranışı şiddettir, kendi şiddetine 'yasa', bireyin şiddetine ise 'suç' der" (Marshall, 2003, s. 331).

[29] Bu ütopyada her birey vril denilen ölümcül bir enerjiye sahiptir: karşılıklı saygıya dayanan bir tür denge kurulmuştur ve kardeşlik paradoksal bir şekilde karşılıklı yok etme tehlikesinden kaynaklanmaktadır, böylelikle hükümetler gereksizleşmiş ve bu güçlüler birliğinin karşısında sönüp gitmiştir (Woodcock, 2001, s. 110).

[30] "Kendisine sahip olmak için başkalarındaki irade eksikliğine bel bağlayan, başkalarının yarattığı bir şeydir. Efendi kölenin yarattığı bir şeydir. İtaat sona ererse, efendilik de sona erer" (Woodcock, 2001, s. 107).

Stirner'in anarşist tavrı diğer anarşistlerden bir noktada yine ayrılır. Diğer anarşistler için düşman devlettir, Stirner için düşman iki tane hem devlet hem de toplum. Çünkü Stirner mücadelesi kişinin "kendilik" i bu yüzden kişi için önemli olan kendisi, istemleri, tutkularıdır. Bunu yöneten tek bir yasa tanıyor o da "ego". Kişinin insan toplumunun iyiliğini ya da menfaatini düşünmesi gerektiği gibi hak ya da ödevleri reddediyor. Aksine toplumu kendi çıkarları için kullanması gerektiğini bundan dolayı da var olan toplumsal düzeni yok edip bunun yerine, karşılıklı anlaşmalar ile işlerin yürüdüğü egoistler birliğinin hayata geçirilmesini öngörür (Woodcock, 2001, s. 107).

Bu Stirner'ı metafizik açıdan tek benci yapmaz, dış dünyanın varlığını ve öteki insanların bağımsızlığını kabul eder. İnsanın tek başına var olamayacağını düşünür, bu yüzden insanın doğal durumunun toplum olduğunu söyler. Toplumu, kişinin gerçekten kendisi olması için kişiyi özgürleştirecek bir araç olarak görür. "Ben neyim?" sorusuna: "Bir kanunsuzluk ve başıboş dürtüler, arzular, istekler, tutkular uçurumu, ışıksız kaos ya da yol gösterici yıldız " yanıtını verir. Lakin benliği, arzular, irade ve idrak olarak ayırır. İradeyi, idrak ve arzuları yöneten bir yeti olarak görür. Kişinin kendi çıkarlarını gözetmesi onun doğasıdır. En saf duyguların dahi bir çıkar gözettiğini vurgular.[31] Aç bir kediye süt vermek, bir sokak çocuğunun karnını doyurmak, babalık duygusu dahi Stirner'e göre bir çıkar gözetimi içindir. Stirner'e göre bu psikolojik egoizm etik egoizmi doğurmaktadır.[32] Yaşamın amacı ondan zevk almaktır, bunun içinde herhangi bir ahlaka ihtiyaç duyulmayacağını, kişinin bir şeyi yapması ya da yapmaması sadece o kişinin isteğine bağlıdır. Çünkü hiç bir şey kişinin kendisinden daha üstün olamaz.

Kamusal alandaki ahlaki doğruluk Stirner için insan zihnindeki bir başka hayalettir. Göreneksel olarak tanımlanan iyinin ya da kötünün kişi için bir öneminin olmadığını çünkü neyin iyi neyin kötü olduğuna ancak kişinin kendisi karar verir. Kamusal alanda kişiye tanınan hiçbir hak yoktur, hak güce eşittir yani güçlüysen haklısındır. Bundan dolayı bizim ahlak dediğimiz ve uymaya çalıştığımız kurallar ya da normlar en güçlümüzün değerlerinden başka bir şey değildir. Stirner ise bunun öznel bir durum olduğunu neyin haklı olduğunu benim benliğim karar verir, dışsal hiçbir güç ya da otoritenin haklı olduğu hiç bir şey yoktur (Marshall, 2003, s. 328).

Stirner kişinin kendiliğini özgürlük değerinin üstünde tutar. Kişinin özgürlüğü devlet, kilise, toplum gibi otoriteler tarafından engellene bilir hatta yok bile edilebilir. Lakin kişinin " kendiliği " kendisinden alamazsınız.[33] Kişi özgür olmalıdır, kişinin özgürlüğünü kısıtlayacak,

---

[31] Benlik, bencil bir iradeden hareketle eyleyen bir bütünlüktür: "Ben, kendim için her şeyim ve kendi çıkarım için her şeyi yaparım (Marshall, 2003, s. 326).

[32] "Kendi ahiakımın sahibi ve yaratıcısı olarak ben kendimden başka hiçbir kaynak tanımam; ne Tanrı, ne doğa, hatta ne de insanın kendisi" (Marshall, 2003, s. 327).

[33] "Belirli bir özgürlük arzusu"nu temel alma larıdır; oysa yegâne özgür olma imkanı, kişinin özfarkındalık, özbe\irlenim ve özgur iradeye sahip olmasıdır (Marshall, 2003, s. 329).

müdahale edecek veya yön verecek bir devletin varlığını reddeder.[34] Devlet bütünü koruma adına kişinin varoluşsal haklarını zedeler tam da bu noktada bu dünyadaki en değerli varlığın kişinin kendisi olduğunu düşünür ve diğer bütüncül anarşistlerden ayrılır.

Devrim ve isyanı aynıymış gibi düşünmez ve isyanı yüceltir. İsyan kişinin kendisi ile yüzleşmesi ile başlar, kişi kendi kusurlarını fark eder. Devrimci gibi silahlara sarılmaz sonunun ne olacağını hesaplamadan başlayan bir başkaldırıştır isyan. Devrim politik ve toplumsaldır, bir düzen yerine başka bir düzeni, bir otorite yerine başka bir otoriteyi öngörür. İsyan ise senin ne yapacağına ya da ne yapman gerektiğine dair hiç kimsenin bir şey söyleyemeyeceğini bu yüzden yeni bir kurallar silsilesini reddeder. İsyanın amacı yerleşik düzeni yıkmak değil, kişiyi bu düzenin üstüne çıkarabilmektir. Çünkü önemli olan bireydir. Bu yüzden isyanın amacı politik ya da toplumsal değil egoisttir. [35]

2.3.3. Pierre Joseph Proudhon(1809-1865)

1809 yılında Besancon'da doğan Proudhon fakir bir ailenin çocuğuydu. Yoksulluk içinde geçen çocukluk yıllarının Proudhon'daki etkilerini iler ki yıllarda yazacağı metinlerde kuvvetlice hissettiriyor. Kırsal bir kesimde yetişmiş olması hayatı boyunca toprağa bağlı kalmasını ve doğa ile iç içe yaşamı onu çevre dostu biri yapmıştır (Marshall, 2003, s. 343). Babası küçük bir esnaf, annesi ise aşçı olan Prohudon, köy ortamında büyümüş bir halk adamıydı. Proudhon'un çocukluğu Napolyon savaşlarının sonuna denk geldiği için yoksulluk ve sefalet içinde geçmiştir.

Okumak için burs kazanmıştı lakin yoksulluk yüzünden eğitimi yarım kalmıştır. Okuldan ayrıldıktan sonra matbaacı oldu, buradaki zanaatçılar ile iyi arkadaşlıklar kurdu ve anarşizm en güçlü destekçileri ile zaman geçirdi. Matbaha işi onun gibi çalışkan bir insan için çok fazla imkân sağlıyordu ve imkânları sonuna kadar da kullandı. Okuduklarından Hristiyan din savunucularının çok yetersiz olduklarını düşünerek ateizme bir kayış yaşadı. Ayrıca kendi kendine İbranice öğrenmeye çalıştı. Matbaacılığın onun hayatındaki önemli dokunuşu ise özgün sosyalist Charles Fourier ile tanışma fırsatı vermiş olmasıdır. Fourier'in başyapıtı *Yeni Sanayi ve Ortaklık Dünyası'nın* (Le Nouveau Monde industriel et societaire) basımını yaptı ve bu kitaptan oldukça etkilendi. Daha sonra kendi matbaasını kuran Proudhon büyük bir iflas yaşayıp, ömrünün geri kalan otuz yılında bu iflasın getirdiği borçları ödemeye çalışarak geçirdi. Bunlar ile boğuşurken ilk eseri olan *Essai de gramnıaire gin" rale*'i yazdı. Bu eser Proudho'a Besançon Akademisi'nin üç yılda bir ümit vaat eden genç bir aydına verdiği Suard ödülüne layık görülmesini sağladı (Woodcock, 2001, s. 116-117).

---

[34] "Bireyi sınırlamak, ehlileştirmek, tabi kılmak; onun şu ya da bu genelliğe boyun eğmesini sağlamaktır" (Marshall, 2003, s. 330).

[35]" Devrim düzenlemeler yapmayı emreder; isyan ayağa kalkmayı ve kendini yüceltmeyi, talep eder" (Woodcock, 2001, s. 111).

Aldığı bu ödül sayesinde Paris'e gitti. Orada işçiler ile sosyalist ve devrimci gruplar ile görüşmeler yaparak kafasındaki düşünceleri toplamaya çalıştı. Besançon Akademisinin açtığı, Pazar Ayini üzerine bir deneme yarışmasına katıldı. Proudhon bu denemesinde aslında kafasında örgütlenen düşünce sisteminden bir parça sunmuştu. Biriktirilmiş mülkiyete karşı olduğunu, eşitlikten yana olduğu ve kendine özgü bir adalet duygusuna sahip olduğunu bu denemesinde hissettirip, yaşamı boyunca bu ilkelerin arkasından gitmeye çalışmıştır (Woodcock, 2001, s. 119).

Proudhon'u tam olarak anlamak pek mümkün değildi, ölümüne kadar değişen fikirleri bunun en önemli kanıtı iken aykırılığı ve kullandığı dil onun bu kadar insanı peşine düşmesini sağlamıştır (Marshall, 2003, s. 340).

Stirner bireyi her şeyin üstüne koymuştu, Proudhon ise toplumcu bir bireysellik anlayışından bahseder, bu sosyolojik yaklaşım ise onu diğer anarşistlerden ayıran en önemli nokta diyebiliriz. Toplumu bireyin düşmanı olarak görüyordu Stirner, kişinin kendisini gerçekleştirmesinde bir engeldi. Proudhon ise tam aksine kişinin kendini gerçekleştirmesi için bir topluma ihtiyaç duyduğunu, toplumdaki, kendi deyimi ile –seri düzenin- sağlanması için kişinin kendi değerini bulması gerektiğini düşünür. Toplum bireylerin toplamından ibaret değildir. Toplum kendini oluşturan bireylerden çok daha farklı bir yapıya sahiptir. Toplumu ve toplum için oluşan tüm grupları seri düzenin bir parçası olarak görür. Bireyin bu doğal süreç içinde yalnız başına yaşayamayacağını düşünür (Woodcock, 2001, s. 114).

Proudhon'a göre insan özgür ve bencil doğar. Kendi hazzının peşinde mücadele eder. Bu yüzdende doğası gereği bir başkasının üstünde egemenlik kurmaya çalışacaktır. Bu sebeple ilkel insanların çatışmadan kaçınmak için bir lider çıkarma veya arama çabası içine girdiklerini düşünür. Bu durumdan akıl ve bilim yardımı ile çıkılacağını söyler (Marshall, 2003, s. 359).

Yaşadığı dönem gereği tarımsal bir toplumdan, sanayi toplumuna geçiş filozofu idi ve birçok filozof gibi dönemi gereği toplumsal ilerlemeyi akıl ve bilimin yapacağını düşünüyordu. Hem doğayı hem de toplumu gelişim yasalarının yönettiğini ve eğer insanlar arasında yapılacak bir sözleşme ile zamanla uyum oluşacaktır ve bu uyum bireysel özgürlüğü getirecektir. Düşüncelerinden dolayı kendisini yaşadığı döneme ait olarak görmüyor ve bunu bu şekilde düşünmek hoşuna da gidiyordu.[36]

Söylemek istediklerini doğrudan aktardığı ve ona büyük ün getiren "mülkiyet nedir?" adlı eseri olmuştur. Kitabına da ismini veren bu soruya Proudhon "hırsızlıktır" diye cevap veriyor. " Mülkiyet Hırsızlıktır" 19.yy da bir slogan haline geliyor. Proudhon'un da amacı buydu. Yani dikkat çekmek, diğer anarşistlerinde yaptığı gibi sansasyonel bir cümle kullandı. Ama onun asıl amacı bu değildi. Asıl amacı "mülkiyetin suiistimallerine" dikkati çekmekti. Kişi yaşamak

[36] "Bedenim fiziksel olarak insanların arasında, ama zihnim başka yerde. Düşüncelerim beni öyle bir yere götürdü ki, çağdaşlarımla neredeyse hiçbir ortak nokta bulamıyorum" (Marshall, 2003, s. 341).

için elbette bazı nesnelere sahip olmak zorundaydı. Bunu kişinin özgürlüğünün doğal bir sonucu olarak görür ve komünistleri bu açıdan eleştirir. Proudhon bireyin birey üzerindeki aslında hiçbir şekilde hakkı olmayan ama hakkıymış gibi gösterilen mülkiyete karşıydı (Woodcock, 2001, s. 120).

Proudhon mülkiyet türleri hakkında belirgin bir ayrım yapmaktadır. Ürün ve araç mülkiyeti arasındaki farka değinir. Ürün mülkiyetinin kişisel, araç mülkiyetinin ise ortak olduğunu söyler. İnsan zenginliğinin asıl kaynağı olan "doğurgan maya" ve bireyin tek başına üreteceğinden çok fazlasını ortaya koymasını sağlayacağı "işbirliği" Proudhon'un düşüncesinin alt yapısıdır. Proudhon'a göre mülkiyetin adalet ile uyuşmaz. Çünkü çalışan kişiler üretilen nesne üzerinde bir hakka sahip ise ve bir kapitalisttin "bu benim" demesi, o nesneyi meydana getiren üreticilerin eşit haklarından mahrum edilmesi demektir. Bu sorun toplumdaki eşitliği ve adaleti zedeliyorsa veya yok ediyorsa o toplumsal örgütlenmenin sürdürülmesine gerek yoktur. Onun yerine yeni bir örgütlenme şeklinin oluşturulması elzemdir.

Proudhon otorite kavramının bir lider arayışından türediğini düşünür ve bu arayışı doğal bir süreç olarak aktarır.[37] İnsanlardaki zihinsel güçlenmenin kişiyi doğal olarak otoriteye yönelttiğini, buda diğer insanlara da itaatsizlik, protesto ve isyan gibi eylemlere yol açtığını belirtir. Siyaset bilimi, bireyleri yöneten yasaların aslında bir yönetici ya da bir zümrenin fikirleri olmadığı, bunun doğal bir süreç olduğunu açıklaması ile çıkan isyan yönlendirilir. Anarşi mülkiyetin ortadan kaldırdığı eşitliği ve komünizminin engellediği bireyin bağımsızlığı sorunlarını özgür ilişkiler sistemi ile birbirlerine bağlanan ve bu sistemin ürettiği ürün üzerinde çoğalan eşitliğin, adaletin ve özgürlüğün çoğaldığı bir toplum yaratacak sentezdir (Woodcock, 2001, s. 121).

Godwin'in anarşizminin temel taşı nasıl ki akıl ise, Proudhon da sistemini adalet nosyonu üzerine inşa eder. Proudhon insanın ve toplumun özünün iyi olduğunu ve evrenin temelinde adaletin olduğunu ve adaletin kendi başına bir amaç olduğunu söyler. Bunları ise a priori bir temele oturtur. "Öyle şeyler vardır ki, haklarında açık bir fikre sahip olmasam bile, onları a priori olarak iyi ve övgüye değer bulurum. " Proudhon için tek bir iyilik vardı o da "adalet". Bu kadar önemli gördüğü bu nosyonu şu cümlelerle açıklamaya çalışır: "hangi koşullarda olursa olsun ve yapacağımız tamının bize getireceği risk her ne olursa olsun, insan onuruna duyulan saygı, bu saygının kendiliğinden hissedilmesi ve karşılıklı olarak garanti edilmesi" (Marshall, 2003, s. 362). Bu tanım yeterince açık değildir. Yayınlanmamış bir metni olan *"Siyasal İktisat Üzerine Tez"*'de adalet nosyonunu oldukça sıra dışı anlatır. Toplumcu bir anarşist olduğunu daha önce söylediğimiz Proudhon toplumun iyiliği için kişilerin bireysel vicdanlarının toplumun vicdanı ile bir olması gerektiğini savunur. Kötü ruhlu olanların idamını

[37] "Anarşizm açıklamasına, otoritenin, toplumsal hayvanların ve ilkel insanın her zaman bir lider arama eğiliminden kaynaklandığını ileri sürmekle başlar" (Woodcock, 2001, s. 121).

isterken, zinanın ve ihanetinde cezalandırılması gerekiyordu adaletin yerini bulması için. Yayımlamış olduğu eserinde bu görüşlerinden vazgeçti. Vazgeçme sebebi ise tüm bunları sağlayacak temiz insanları bulmanın çok zor olmasıydı.

Proudhon'un adalet tanımı, eşitlik nosyonu ile çok yakındı. İnsanların eşit doğduğunu mevcut eşitsizliklerin sebebini toplumsal adetlere ve eğitime yükler. Zenginlik, güçlülük ve statü gibi hiyerarşi araçlarına şiddetle karşı çıktı. Eşitliği özgürlük için zorunlu olduğu varsayımına vardı. Eşitlik ilkesine bağlılığı onun karşılıkçılık tasarımındaki eş değer mal ve hizmetlerin eşit mübadelesini paylaşımcı değil, komütatif adaleti temel almasına neden oldu. Tüm bunlar Proudhon'un eşitlik ilkesini dolduramadı. Ayrıca eşitlikle ilgili bu görüşlerini sadece Avrupalı erkeklere uyguladı. Kadınları zekâ ve erdem bakımından oldukça gerilerde buluyordu. Hatta kadınların erkeklere göre 27'ye 8 oranında daha aşağıda bulunduğunu hesaplamaya kalkacak kadar uç fikirler açıkladı (Marshall, 2003, s. 369). Proudhonun eşitlik ilkesinden ne yazık ki tüm ırklarda faydalanamıyordu. Bazı ırkların hiçbir şekilde eğitilemeyeceğini çünkü bunların doğuştan kötü olduklarını söyledi.[38]

Daha sonra yazdığı *Mülk Sahiplerine Uyarı* başlıklı yazısı ile gerçek anarşist tavır içinde olanların işçiler olduğunu ve toplumu yeni bir sisteme işçilerin ulaştıracağını söyler.

> İşçiler, emekçiler, halkın evlatları, kim olursanız olun, reform inisiyatifi size aittir. Yaratımın başyapıtı olacak toplumsal bileşim sentezini siz, yalnız siz başarabilirsiniz... Ve siz, iktidar sahipleri, öfkeli hâkimler, korkak mülk sahipleri, nihayet beni anladınız mı? ... Umutsuzluğumuzu patlama noktasına sürüklemeyin, çünkü askerleriniz ve polisleriniz bizi bastırmayı başarsalar bile, son çareye başvurduğumuzda önümüzde duramayacaksınız. Bu son çare ne kralların öldürülmesi, ne suikast, ne zehir, ne kundakçılık, ne çalışmanın reddi, ne göç, ne ayaklanma, ne de intihardır; hepsinden daha korkunç ve çok daha etkili bir şeydir; görünen ama sözü edilemeyen bir şeydir (Woodcock, 2001, s. 122).

Son cümlelerinde okurları tarafından yanlış anlaşılan Proudhon Louis-Philippe Hükümeti'nin kendisi hakkında kamu güvenliğini tehdit ettiği düşüncesi ile dava açıldı.[39] Kasabanın oluşturduğu jüri kararınca herhangi bir ceza almadı çünkü jüri cahil ama adaletliydi. Proudhon'un yazdıklarından hiçbir şey anlamadıklarını ve anlamadıkları bir yazıdan ötürü kimseyi suçlayamayacakları kararını verdiler.

Toplumsal devrimin politik bir devrim olmasının getireceği sıkıntıları olacağını belirtir. Yeni sosyalist devrimi işçi sınıfının gerçekleştireceğini, bu devrimin Marx'ın öngördüğü gibi şiddet ile değil, daha ahlaki yollar ile sağlanması gerektiğini umut eder. Bu ahlaki yolların gerçekleşe bilmesi için aklın gücüne güveniyordu. Mülk sahiplerinin "kendi istekleriyle ve tazminatsız olarak" mülklerinden vazgeçmelerini umuyordu. "İlerici dernekler" adını verdiği

[38] "Yahudi insan ırkının düşmanıdır. Bu ırk Asya'ya geri gönderilmeli ya da imha edilmelidir" (Marshall, 2003, s. 370).

[39] Proudhon, Alsaslı şair Ackermann'a yazdığı bir mektupta, bu son tehditle, Alman Fehmgericht'inin, ortaçağda küçük tiranların alelacele yargılandığı gizli halk mahkemeleri gibi bir kurumun yeniden canlanmasını kastettiğini söyler (Woodcock, 2001, s. 122).

işçi birlikleri Proudhon'un çözümündeki kilit noktalardan biridir. Bu derneklere bakış yelpazesi oldukça geniştir. Ekonomik gerçeklere dair proletaryanın bilinçlenmesi için bir eğitim aracı olarak görür. Aynı zamanda bu dernekleri yeni düzenin "kolektif ve sınırlı sorumluluk" temelinde tüm sanayi merkezlerini kapsayacak, malın ve hizmetin mübadelesini öneren yeni toplumun yapı taşları olarak nitelendirir. Bu görüşlerine inancı sadece bireysel değildi, yaşadığı döneme de oldukça güveniyordu. "1860'ta," diye de ekliyordu "dünya her yönden birlik tarafından istila edilecektir" (Woodcock, 2001, s. 124).

Ekonomik mücadelenin, politik mücadeleden daha önce geldiğini ve bu mücadelenin askerlerinin işçi sınıfı olduğunu, kurtuluşunda kendi ellerinde olduğunu söyleyen Proudhon anarşizmin olduğu gibi anarko-sendikalizmin de kurucusu oldu (Marshall, 2003, s. 341).

Bu dönemlerde Proudhon Karl Marx ile de irtibat halinde olduğu bir dönemdi. Marx Proudhon'u devrimci örgütlenme çalışmalarına katabileceğini düşünüyordu lakin Proudhon politik bir devrim ile ilgilenmiyordu, ekonomik bir devrim ve yeni hareketi ayakta tutacak birlikte çalışma hareketini düşlüyordu. Bu yüzden ekonomik bir şüpheciliği öngörüyordu. Ayrıca Marx'ın reform için mutlak olarak gördüğü ani darbe konusunda da Marx'a katılmıyordu. Çünkü devrimci eylemi toplumsal bir reform aracı olarak görülmesine karşıydı.

Proudhon'un Ekonomik Çelişkiler'i yazdığı üslup yine çok sertti. Din ve Tanrı hakkında yazdıkları birçok insan için şaşırtıcıydı. Tanrının varlığı ve yokluğu sorunu değildi sorguladığı. Eğer din adamlarının anlattığı gibi bir tanrı var ise bu tanrı iyi değil kötüdür, diyerek teodise sorununa bir bakış açısı oluşturuyordu. Tanrının kötü olduğunu ise insanların eylemlerinden yola çıkarak savunuyor. Bildiğim tek iyiliğin insanoğlunun yaptığı iyilikler olduğunu ve insan dışımdaki varlıkların tanrı tarafından yönetildiğini kabul edersek, insan ve tanrının özlerinin bir birinden çok farklı olduğu bunun sonucu da insan ile tanrıyı karşı karşıya koyar.[40] Eğer bilgelik, huzur ve mutluluk istiyorsan tanrıya karşı savaşmalısın.

Proudhon tüm doğmalara karşıydı. Bu yüzden Proudhon'a bir ateistte denemez. Onun için dinin doğmaları ile ateistin doğmaları arasında bir fark yoktur. Tanrı fikrinin kabul edilmesini ama -insanın kendisi tarafından yaratılmış bile olsa- Tanrıya karşı çıkılması gerektiğini savunur. Bu düşüncelerini paradoksal düşünme sistemine bağlayabiliriz. Çünkü düşüncelerinde çatışma büyük yer tutmakta ve zaferden çok mücadele önemli. Onun hayali dinamik bir toplumdu ve bu dinamikliği değişimle ve eleştiri ile canlı tutan bir anti-sistematik bir düşünürdür (Woodcock, 2001, s. 129).

[40] "Ben diyorum ki, Tanrı -eğer bir Tanrı varsa-hiç de felsefecilerin ve rahiplerin çizdikleri portrelerde göründüğü gibi değil; Tanrı insanın ayırt edici niteliği olan analiz, basiret ve ilerleme yasasına göre düşünmüyor ve hareket etmiyor; tam tersine ters ve gerici bir yol izliyormuş gibi görünüyor; zeka, özgürlük, kişilik Tanrı'da bizde olduğundan farklı bir şekilde oluşuyor; ve doğanın bu özgünlüğü... Tanrı'yı esas itibarıyla, uygarlığa karşı, özgürlüğe karşı, insana karşı kılıyor" (Woodcock, 2001, s. 129).

Proudhon anarşizmi ütopik bir varsayım olmaktan çıkarıp, toplumsal propaganda ve eyleme giden yolu açıp anarşizmi sağlam temellere oturtmuştur. 7 Şubat 1848'de *Le Re prisentant du peuple* (Halkın Temsilcisi) ilk sayısını çıkaran dergi ilk anarşist dergi oldu. " Üretici nedir? Hiçbir şey… Ne olmalıdır? Her şey! " başlığı ile yayın hayatına başlayan dergi herhangi bir parti ya da gruba bağlı olarak çalışmadı ve bağımsızlığını korudu. Proudhon'un beklenmedik, şaşırtıcı ve sert üslubu dergiye büyük bir ün ve merak uyanmasını sağladı. Makalelerinde belli başlı izlekler üzerinde dururdu. Bunlardan biri "proletarya hükümetin yardımı olmadan kendisini kurtarmalıdır" diğeri ise ekonomik devrim olmadan politik devrimin başarılı olamayacağıdır (Woodcock, 2001, s. 131).

Proudhon için önemli olan bir diğer konu ise Halk Bankası ve Karşılıkçı bir alışveriş sistemi yaratma girişimidir. Bu emelini gerçekleştirmek için Kurucu Meclise seçilme çabası sarf etmiştir. Nisan ayında bunu başaramayan Proudhon haziran ayında meclise girmeyi başarsa bile tam bir hayal kırıklığı yaşıyordu. Meclisin oturumda olmadığı zamanlar dahi çalışan Proudhon meclisin kendisini gerçek savaş alanından uzaklaştırdığını *Bir Devrimcinin İtiraflarında* (Les Confessions d'un revolutionnaire), şu sözleri ile anlatıyor "kitlelerle temasımı kaybettim; yasama görevim beni öylesine boğmuştu ki, güncel olaylara ilişkin görüşümü tamamen yitirdim." Aslında bir anarşist için uygun yerin parlamento olmadığını uygulamalı olarak teyit etmiş oldu (Woodcock, 2001, s. 132).

1848'deki halk ayaklanmasının temel sebebini kavraya bilmek adına milletvekili olma lüksünü kullanıp, olayları bizzat yerinde takip etti ve ayaklanmanın "ilk ve belirleyici nedeninin toplumsal sorun, toplumsal kriz, iş, düşünceler'' olduğuna karar verdi. Proudhon elbette ayaklanmacıları savundu. Baskılara, sürgünlere ve idamlara uğrayan bu kurbanlara Proudhon hayranlığını *Le Reprisentant du peuple'de* şöyle dile getirdi.

> "Dört aylık işsizlik birdenbire bir casus belli'ye [savaşı gerektiren olay. ç.n.], Cumhuriyet Hükümeti'ne karşı bir ayaklanmaya dönüştü; bu cenaze günlerinin tüm hakikati buradadır. Fransız işçileri iş istiyorlar, siz sadaka öneriyorsunuz ve asiler size ateş ediyor... Ben onursuzluğun el süremediği bu gururlu ırkın bir üyesi olmaktan gurur duyuyorum!" (Woodcock, 2001, s. 133).

Paris, Haziran Ayaklanmasını bastıran General Cavaignac'ın denetimindeydi ve Proudhon'un bu cesur söylemleri Cavaignac'ın gözlerini Proudhon'a çevirmesine yol açtı. Öncelikle *Le Reprisentant du peuple'* kapatıldı. Çünkü Proudhon vadesi gelen borçlar için ekonomik kriz nedeni ile üç aylık bir erteleme istiyordu. Prodhon'un "sözde koruyucularınızdan, iş, kredi ve ekmek isteyin" cümlesi Cavaignac'ı çok sinirlendirdi. Lakin Proudhon'u susturmak çok mümkün değildi. Gazete kapatılınca bu sefer Kurucu Meclis aracılığı ile bir önerge sundu. Önergesi mülkiyet sahiplerini oldukça kızdırdı çünkü önergesinde mülk sahiplerinin alacaklarının üçte birinden vazgeçmelerini istiyordu. Bu üçte birlik tutarın yarısı kiracılara, borçlulara yani ihtiyacı olanlara verilmek üzere, geri kalan yarısı ise devrimden önceki yaşam

standartlarına ulaşılabilmek için bir fon olarak devlete geri verilmesini öneriyordu. Bu önergesini mecliste açıkladığında Proudhon'un tarihe geçmesini sağlayacak cümleler kullanmasına vesile oldu. Mülk sahiplerinin "kendi paylarına devrimci çalışmaya katkıda bulunmaya" çağrılmaları gerektiğini ve "bu çağrıyı reddettikleri takdirde sonuçlardan mülk sahiplerinin sorumlu" olacağını söyleyerek kılıcını kınından biraz daha çıkardı. Diğer milletvekilleri bu cümleleri daha açık dile getirmesini istediklerinde onlara verdiği yanıt "Şu demek: Çağrıyı reddederseniz tasfiyeyi, sizin yardımınızı beklemeden kendi başımıza yürüteceğiz" oldu. Dinleyenlerin "Siz diye kimi kastediyorsun?" sorusuna ise "Bu iki zamiri kullandığımda, siz ve biz dediğimde, kendimi proletaryayla, sizi de burjuva sınıfıyla özdeşleştirdiğim açıktır" yanıtını verdi. Öfkeli topluluk bunu bir toplumsal savaş olarak nitelendirip "kamu ahlakı ilkelerine iğrenç bir saldırı, mülkiyete saygısızlık, skandalı teşvik etmek, en iğrenç ihtiraslara çağrı," sözleri ile bir öneri çıkarıp bu kararı onadılar. Üstelik 691 lehte, biri Proudhon'a ait olmak üzere 2 tane aleyhte oy ile onadı. 31 Ağustos'ta *Le Representant du peuple* yeniden çıkarılmaya başlandığında atılan başlık manidardı : "Kapitalist nedir? Her şey! Ne olmalıdır? Hiçbir şey!" (Woodcock, 2001, s. 135).

Proudhon mecliste pek sevilmese de halk tarafından oldukça benimsendi. Gazete çok kısa süre içinde 40000 tiraj yakaladı. Tabi bundan rahatsız olan kesim *Le Representant du peuple* 'yi bir daha çıkmamak üzere tamamen kapattılar. Bunu tahmin eden Proudhon ve arkadaşları kısa süre içinde *Le Peuple'ü* (Halk) çıkarmaya başladılar. Bu arada Proudhon'un işçiye uygun kredi verecek, işçi, köylü ve zanaatçı arasındaki bir birlik ağı oluşturacak Halk Bankası hayali 31 Ocak 1849 da gerçekleşti ve kısa süre içinde üye sayısı 27000'i buldu. Lakin Proudhonun gazetecilik kariyeri Halk Bankasının işlerliğe kavuşmasına engel oldu. Aralık ayında cumhurbaşkanı seçilen Louis-Napoleon'u *Le Peuple'* de gericilik ve halkı köleleştirmekle suçlayan bir makale yayınlayınca Meclis Proudhon'un dokunulmazlığını kaldırıp üç yıl hapis ve üç bin frank para cezası verildi. Kararı temyiz eder etmez Paris'ten kaçtı, birkaç Avrupa ülkesi gezdikten sonra yine kaçak yollar ile Paris'e dönüş yaptı. Yanlış ellerin eline geçmesinden korktuğu Halk Bankasını tasfiye etti ve *Le Peuple'ün* editörlüğünü gizli gizli yapmaya devam etti. Lakin bir polis muharibi tarafından fark edilip yakalandı.

Proudhon'un Sainte-Pelagie'de, Conciergeri'de ve Doullens kalesinde geçen üç yıllık hapis dönemi onun için oldukça üretken geçti. Rahat bir hapis hayatı yaşayan Prodhon üç kitap yazdı bu dönemde. Hapse girmek Proudhon'un ününe ün katmıştı, 30 Eylülde çıkardığı üçüncü gazetesi *La Voıx du peuple'in* (Halkın Sesi) elli –altmış bin nüshası saatler içinde tükeniyordu. Lakin bu gazetenin sonu da diğerleri gibi oldu ve Mayıs 1850'de tamamen kapatıldı. Prohudhon bir fon bulamamasına rağmen dördüncü kez bir gazete daha çıkardı. Bu gazetenin de adı *Le Peuple* 'di, Parasızlık yüzünden düzenli olarak çıkarılamayan gazete, yine maddi olanaksızlıklar ve hükümetin baskıları sonucunda kapatıldı (Woodcock, 2001, s. 137).

Proudhon gazetecilikten uzaklaşsa da görüşlerini insanlara duyurmayı başarıyordu. 1849 yılında yayımlanan *Bir devrimcinin İtirafları* 1848 yılı olaylarını anarşist bir bakış ile inceler. Devrimin gerçeğinin -"insanın insana biriktirilmiş sermaye aracılığıyla hükmetmesine son verilmesi"'- olduğuna. Bu gerçek gerçekleşene kadar da devrimin devam edeceği fikrini aktarır okurlarına. Proudhon evrimci bir yaklaşımla devletin ilk halini araştırır. Henüz devlet diye bir yapının olmadığı ataerkil yapıyı devletin embriyo haline benzetir ve bebek olarak dünyaya gelen devletin ilk insan için düzen biçimini oluşturduğunu ve bu biçim ise "ilkede otoriteyi, eylemde hükümeti" ifade ettiğini söyler (Marshall, 2003, s. 355).

Bireylerin doğrudan katılarak, karşılıklı mutabık olmadıkları sürece hiçbir yasaya uymak ya da tabi olmak zorunda değildir.[41] Kişinin kendisine dayatılan yasalara uymasının özgürlük anlamına gelmediği ve eğer kendi yasamı kendim yapma gücüne sahipsem, uymam gereken herhangi bir yasa yapmamada gerek olmadığını söyler. Çünkü yasayı ben dahi koysam yasa yasadır ve tüm yasalar gibi zorlayıcıdır, bireyin eylemlerini ve düşüncelerini kısıtlar. Yasalar ve erdemlerin birbiri ile bağlantılı olduğunu lakin yasalara uyan birinin erdemli biri olduğu düşüncesine karşı çıkar. Yasa demek düzen demek olduğu fikrini de reddeder. Düzenin sağlanması için yasalara gerek olmadığını yine evrimci bir üslupla anlatmaya çalışır: "Düzen bir cins, hükümet (ise) bir türdür." Siyasal yönetimin, toplumsal çatışmaları kontrol etmediğini, bu yüzden ne bir hükümete nede yasaya ihtiyaç yoktur (Marshall, 2003, s. 356).

1851 yılında yayımlanan *19. Yüzyılda Genel Devrim Düşüncesi* adlı yapıtı anarşist düşüncenin yayılmasında çok etkili olmuştur. Çünkü Proudhon vadettiği Pozitif toplum fikrine bu kitapta oldukça geniş bir yer ayırmıştır. Proudhon devrimi zorunlu bir olgu olarak görür. Nasıl ki doğum, ölüm ve yaşam gibi doğal olgulara insan ya da ilahi bir güç engel olamıyorsa, devrime de engel olamayacağı, hatta devrimin bu karşı direnç ile beslendiğini anlatarak başlar *Genel Devrim Düşüncesine*. Daha sonra özgür toplumun bir taslağını sunar eserinde. 1789 Fransız ihtilalini yarım kalmış olduğunu ve bunun tamamlanması gerektiğini düşünür.

> Cumhuriyet toplumu kurmalıydı; oysa sadece hükümet kurmakla ilgilendi… Bu nedenle 89'da ortaya atılan sorun resmi olarak çözülmüş gibi görünse de, temel olarak yalnızca hükümet metafiziğinde, Napoleon'un deyişiyle *ideoloji* de bir değişiklik olmuştur… Kralların hâkimiyetinden feyz alan bu feodal ve askeri hâkimiyetin yerine sanayi kurumlarının yeni binası dikilmelidir (Woodcock, 2001, s. 139).

Bu binanın dikilmesinde ise birliklerin rol alacağını, lakin bu birliğin çok katı veya ütopik bir birlik olmayacağına önemle üzerinden geçer. Çünkü Proudhon için bireysel özgürlük oldukça önemli bir nosyondur. Oluşturulacak bu birlikteliğinde asıl amacının "toplumsal cumhuriyet" i kurmak olduğunun ve böyle büyük bir amacın altında yatan

[41] "Yasa benim katılımım olmaksızın, onay vermememe rağmen, yol açtığı zarar yüzünden acı çekmeme rağmen yapılmıştır " (Marshall, 2003, s. 356).

etmeninde bireysel özgürlük olduğu vurgusunu yapar. Bu birliklerin en büyük görevinin ise Hükümet fikrine şiddetle karşı çıkmak ve Hükümetin karşısına sözleşme fikrini koymaktır. Çünkü sözleşmenin mantığında sözleşmeye dâhil olan tarafların karşılıklı çıkarlarını gözetme fikri vardır. Bu yüzden tarafların kazançları veya özgürlüğü için pazarlık imkânları da vardır. Lakin bir yerde hükmeden ve hükmedilen var ise zorunlu olarak özgürlüğün de kısmi devri vardır. Özgür bireyler arasında bir ağa dönüşmesini beklediği bu sözleşme artık hükümetin varlığını yadsıyacaktır. Aşama doktrinini canlandıran Proudhon otorite ile başlayan, aşamalar halinde devam eden toplumsal yaşamın anarşi ile sonlanacağını söyler. Tabi sözleşme fikrinin başarıya ulaşması toplumun yeni bir düzene bürünmesi anlamına geliyor ki Proudhon bu düzen için, Godwin'in sunduğu ütopyadan çok daha ötelere bakmamızı sağlıyor (Woodcock, 2001, s. 140).

> "Yasaların yerine sözleşmeleri koyacağız; çoğunluk oyuyla, hatta oybirliğiyle kararlaştırılan yasalar olmayacak. Her yurttaş, her kent, her sanayi sendikası kendi yasalarını yapacak. Politik güçlerin yerine ekonomik güçleri koyacağız... Sürekli orduların yerine sanayi birliklerini koyacağız. Polisin yerine çıkarların özdeşliğini koyacağız. Politik merkeziliğin yerine ekonomik merkeziliği koyacağız" (Woodcock, 2001, s. 141).

Proudhon'un temel tezi -toplumsal hastalıkların tedavisinin politik bir düzeyde değil, toplumun ekonomik köklerinde aranması gerektiği- dir. Lakin bunun ilacının kâğıt üzerindeki bir sözleşme olamayacağını kendisi de en mutlu zamanlarında dile getirmiştir (Woodcock, 2001, s. 142).

1858 yılında Parisli bir yayımcıyı en kapsamlı ve en büyük yapıtı *Devrimde ve Kilisede Adalet Üzerine'* yi basmaya ikna etti. Proudhon *Adalet Üzerine* de bireyselliğinin bir özetini sunar. Proudhon bu eserinde aşkın adalet ile yani kilisenin adaleti ile içkin adaletin yani hakiki adaletin bir kıyaslamasına gider. Eser piyasaya çıkar çıkmaz 6000 nüsha satsa bile, satılmayan nüshalara anında el konuldu. Kamuya, dine, devlete bir dizi suçlama ile yargılanıp üç yıl hapis ve üç bin franklık para cezasına çarptırıldı. Kararı yine temyiz edip Belçika'ya kaçtı. Belçika'da ki sürgün günlerinde İtalya'nın hızla birleşmesiyle yeniden gündem olan milliyetçilik sorunu ile ilgilendi. Fransa'ya ve Fransa topraklarına âşık olan Prohudon hiçbir zaman bir milliyetçi olmamıştı. Milliyetçiliğin gerici yönlerini kavramış İtalya'daki milliyetçiliğe kuşku ile bakmıştı. Milliyetçiliğe duyduğu kuşkuyu makalelerinde de dile getiren Proudhon'un evininin önünde bazı Belçikalılar protestolar yaptı. Aftan yararlanarak tekrar Fransa'ya dönünce 1863 yılında *Federatif ilke* adlı milliyetçilik üzerine görüşlerini anlatan eserini yayımladı. Eserinde milliyetçilik yerine federalist bir alternatif öneriyordu. Bu federasyonu anarşinin ulaşabileceği son nokta olarak görmeye başlamıştı. Bu dünya toplumunu oluşturma fikrinin temelinde

"doğrudan yurttaşın özgürlüğüne ve vicdanına dayanan kamusal düzenin" hayali vardır (Woodcock, 2001, s. 146).

Hükümetlerin daha fazla güçlenmesini önlemek adına toplumun özerk bölgelerden oluşan bir federasyon haline gelmesini savunur. Daha sonra bu bölgeler arasında yapılacak sözleşme ile toplum uygun hale getirile bilinir.[42] Toplumun temel birimleri komünler olacaktır. Bu birimlerde bulunan mülk sahipleri ve bağımsız işçiler karşılıklı çıkarlarını gözeterek ürünlerini eşit mübadele edecek, tüm bunlar ise serbest sözleşmeler ile sağlanacaktır. Bu birlikler arasında oluşacak anlaşmazlıklar için ise bağımsız bir hakemin varlığını önerdi. Elbette bu hakemin zamanla bir otoriteye dönüşmeyeceğini kimse vadedemez, ayrıca Proudhon bu federasyondan isteyen birliklerin ayrılabileceğini söylese de, başka bir cümlesinde azınlığın çoğunluğa uyması gerektiğini söylemesi birliklerin ayrılma hakkını kısıtlamaktadır. Yine de Proudhon'un bu tezi anarşizme sağladığı en büyük katkı olarak değerlendirilir (Marshall, 2003, s. 365).

Proudhon özel mülkiyeti devletin karşısına koymuştu. Özel mülkiyet kavramına, mülkiyeti toplumun temel yapı taşı olan aile ile özdeşleştirerek ulaştı. Özel mülkiyeti ise mutlak ve devredilemez sahip olma hakkı olarak tanımladı. Mülkiyeti tüm kötülüklerin temeli olarak kabul etmesine rağmen, sonuçta mülkiyetin özünde en kıymetli özellikleri keşfetmesi oldukça ironiktir (Marshall, 2003, s. 366).

Proudhon otorite ve hükümetin, kişinin onuru ve özgürlüğüne vurulmuş bir zincir olarak görmüştü, lakin yıllar sonra anarşist bir düzen birliğinden vazgeçerek "anarşist hükümet " fikrini savunmaya başlaması başka bir ironidir. Proudhon artık otorite ile bağdaştırmadığı özgürlüğün "onunla pazarlık eden, onu sınırlayan ve ona göz yuman bir Otoriteyi gerektirdiği" ni düşünmektedir. Proudhon otorite ve hükümetin gereksinimini kabul etmesine rağmen daha sonraki yıllarda siyasal otoritenin ortadan kalkması gerektiğini federal kurumlar ile komünlerin bir döngü şeklinde toplumsal yaşamın temelini oluşturması gerektiği düşünüyordu. Bireysel ve toplumsal çıkarların özdeşleşmesi ve kısıtlamaların yok olması sonucunda "tam bir özgürlük ya da anarşi" oluşacaktır (Marshall, 2003, s. 367).

Anarşizm için parlamenter savaşı reddeden Prouthon 1863 seçimlerinde işçi birliklerine oy kullanmamayı veya "boş oy" atmayı önerdi. 1864'de Paris'te ki bir ara seçimde işçi sınıfının adayı olan Henri Tolain'i desteklemek için çıkarılan "Altmışlar Manifestosu" nu ise destekleyerek sınıf mücadelesinin resmen başladığını belirten bir mektup yayınlaması galiba hayatındaki son ironiydi.[43] Yaşamı boyunca birçok strateji değiştiren Proudhon Ölümünden önceki son kitabı olan *Emekçi Sınıfların Siyasal Kapasitesi Üzerine*'de (1865) yeni bir strateji

[42] "Özgürlüğü temel alan hükümet, her insanın kendi hükümeti, yani anarşi ya da özyönetimdir" (Marshall, 2003, s. 364).

[43] Bu mücadele "toplumu, biri çalışan işçilerden, diğeri mülk sahipleri, kapitalistler ve girişimcilerden oluşan iki sınıfa" bölüyordu (Marshall, 2003, s. 371).

sundu. Sınıf mücadelesinin başladığını kabul eden Proudhon Proletaryanın burjuvaziye karşı yükselişini göz ardı etmedi. Proletaryanın siyasal yeteneği artmakta, sınıf bilinci yükselmekteydi bu yüzden köylülere, orta sınıfa önderlik ederek devrimi gerçekleştirecek güce sahiptir (Marshall, 2003, s. 372).

Proudhon Ocak 1865 de vefat etti. Cenazesine kalabalık bir işçi topluluğu katıldı. Anarşizmin bir hareket olarak çıkmasında büyük pay sahibi olan Proudhon, Godwin ile birlikte anarşizmin yaratıcıları unvanını alabilirler.[44]

2.3.4 Michail Bakunin (1814-1876)

1814'te Rus eyaleti Tver'deki Premukhino malikânesinde doğdu. Babası aydın, liberal ve şairdi. Aynı zamanda Rousse'nin öğrencisi olduğu için eğitime oldukça önem veriyordu. Bu yüzden Michail İngilizce, Almaca, İtalyanca ve Fransızca öğrendi. On bir kardeşin en büyüğüydü. Annesinin soyu Büyük Katerina'ya kadar uzanmaktaydı. Tüm bu bilgiler Bakunin'in büyüdüğü koşullar uzaktan hoş görünüyor olsa bile, gerçeği öyle değildi. Babası ve annesi arasında büyük bir yaş farkı vardı. Babası yaşlı bir adam olana kadar onun yanında kaldı annesi. Annesinin despot kişiliğinin, özgürlüğü hedef alan tüm kısıtlamalardan nefret etmesini sağladığını yıllar sonra dile getirecektir. Ürkek, çekingen ve nazik bir çocuktu bu yüzden. İçinde ki bu yıkma tutkusunun temelini annesine dayandırmaktaydı. Kız kardeşleriyle özellikle Tatyana ile yakın ilişkilere sahipti. Yazılarında kullandığı ateş ve kan fantezilerini Bakunin'in cinsel yetersizliğine bağlayanlar, yazılarında ki kıyamet imgelemelerini ise psikolojik gereksinimlerine bağlıyorlardı (Marshall, 2003, s. 382).

O tarihlerde bir Rus Bey efendisi mutlaka orduda ya da bürokraside hayatının bir kısmını geçirmek zorundaydı. Michail'de St. Petersburg'daki Topçu Okulu'na gönderildi. Otoriteye karşı duyduğu nefret yüzünden ordudan ayrılmak istedi, olmayan bir hastalığını bahane edip buna da insanları inandırarak ordudan ayrıldı (Woodcock, 2001, s. 154). 1836 yılında Moskova'ya giderek felsefe eğitimi aldı. Felsefe eğitiminin hayatında yaptığı değişiklikleri kız kardeşine şu cümlelerle anlatıyordu.

> "Yeryüzünde yaşayan, var olan ve gelişen her şey özgür olmalı ve kendisini bütün varlıklara esin veren kutsal merkeze yükselterek öz bilinç edinmeli. Sonsuz özgürlük ve sonsuz sevgi, işte hedefimiz; insanlığı ve bütün dünyayı özgürleştirmek, işte amacımız" (Marshall, 2003, s. 383).

Bakunin Moskova da hayatını değiştirecek ve devrim yoluna götürecek olan Nicholas Stankevic'1e tanıştı. Stankevıch Rusya'dan ayrılınca Moskova Hegelcilerinin önderi oldu.

[44] 'Anarşi' terimini hükümetsiz bir toplumsal yapı anlamında ilk kullanan ve insanların, hem zenginlerin yoksulları ezmelerini önleyecek hem de- ve aynı zamanda- yönetilenlerin kontrolünde olacak bir hükümete sahip olmak için çabalamalarına ilk sert eleştirilerini yönelten Proudhon'dur (Kropoktin P. A., 2015, s. 63).

Hegelin bütünlük anlayışını benimsemişti ve Hegel'in *Gymnasial Lectures'*ini Rusça ya çevirdi. Bu eser Hegel'in Rusçaya çevrilen ilk eseriydi. Aldığı felsefe eğitimiyle birlikte Bakunin artık çocukluktan kalma umutsuzluk duygusunu yenmişti ve başkalarına kendini ispatlamak zorunda hissetmiyordu. Kız kardeşin Varvara'ya yazmış olduğu şu cümleler bunun en büyük kanıtı sayılabilir; "Kişi yaşamalı ve sadece Sonsuzluk için ve Sonsuzluk aracı ile soluk almalı"… (Marshall, 2003, s. 383).

1840'ta Rusya'dan ayrıldığında dramatik bir dönüşüm geçirmektedir. İçinde bitmek, tükenmek bilmeyen bir potansiyelin olduğunu ve bunu açığa çıkarabilmek adına Rusya'dan kaçıp Berlin'e gitme hayali ile yanıp tutuşmaktadır. Bunun için yakın dostu Herzen'den[45] yüklü bir miktarda borç almıştır. Berlin de Feuerbach, Bauer ve Stirner gibi entelektüellerle tanıştı. Bunlardan en çok Feuerbach'in maddeci ve ilerlemeci tarih anlayışını benimsedi. Fransız sosyalist *Lamennais'in Politicks for the Use of the People'sinden* (Halk İçin Siyasetler) oldukça etkilenen Bakunin kendini insanlığa adamaya karar verdi (Marshall, 2003, s. 384).

184l'in sonunda Dresden'e gitti ve hayatının dönüm noktasını oluşturacak insanlarla tanıştı. Fourier[46] ve Proudhon'un görüşlerini çok önemsemeye başladı ve Lorenz von Stein'in 1841'de yayımlanan *Çağdaş Fransa' da Sosyalizm ve Komünizm 'ini* (Socialism and Communism in Contemporary France) okudu. Böylece toplumsal devrimci kimliğini kazanmaya başladı. Kendi düşüncelerini şekillendirmeye çalışan Bakunin "Almanya'da Gericilik" başlığındaki yazısı şu ünlü cümlelerle son buluyordu; " O halde bütün hayatın sınırsız ve sonsuz kaynağı olduğu için yıkan ve yok eden sonsuz Ruh'a güvenelim. Yıkma tutkusu yaratıcı bir tutkudur" (Woodcock, 2001, s. 156).

Bu makaleden sonra evrensel sevgi yerine devrim vaazları vermeye başladı. "Aşkın bilgiyi sonunda reddettim, kendimi hayatın içine atıyorum" diye yazıyordu. Bakunin eylem için felsefeden vazgeçmiş gibi görünse de, yaptığına eylemsel felsefe diyebiliriz. Bakunin içindeki

[45] "Rus sosyalizminin babası" olarak anılan Herzen, Tarımcılık temelli popülizm olan Herzen aynı zamanda Narodnik hareketinin önemli isimlerinden ve öncü ideologlarından birisidir. Ayrıca Sosyalist Devrimci Parti'yi, Trudovikleri ve ABD'deki tarımcı Halk Partisi'ni ideolojik açıdan etkilemiştir. Karl Marx'ın liberal ve ihtiraslı biri olarak tanımladığı Herzen ile fikir ayrılığı yaşadığı bilinmektedir. 1852'de Londra'ya gelen Mihail Bakunin ile ise birlikte çalışmıştır. Rus İmparatorluğu'nun kötü idaresini ve yozlaşmışlığını eleştiren Herzen, eleştirileri yayma amacıyla Kolokol (Çan) adlı dergiyi çıkartmaya başlamıştır. Görüşlerinde batı karşıtlığı yer almaktadır. Özellikle Joseph Stalin'in, onun görüşlerinden etkilendiği söylenebilir. 1861'de serflere haklar verilmesi için uygun siyasi ortamı hazırlayan isimlerden birisidir. Geçmişim ve Düşüncelerim adlı otobiyografisi dönemin önemli Rus edebiyatı eserleri arasındadır (Bulunanlar V. K., 2021).

[46] "Kapitalist sistemin insanı köleleştirmesine karşı her zaman özgür bireylerden oluşan komünal hayatı savunmuştur ısrarla. Komünlerde yaşayanların çalışma zorunluluğu yoktur. Çalışma tamamen gönüllülük esasına dayanır. Komündekiler, oyun-eğlence-sanat ve entelektüel üretimlerine zaman ayırabilmek için mümkün olduğunca az çalışmalıdır. Özgürlükçü toplumda çalışma süresinin çok kısa olması, karşılıklı yardımlaşmanın yüksekliği, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk yaşamaması ve doğayla uyumlu yaşam hastalıkları önleyici bir sağlık işlevi görecektir. Fourier hastayı psikolojik ve bedensel olarak sağaltmayıp daha çok hasta üreten sağlık sistemine alternatif olarak özgürlükçü bir toplumsal örgütlenmeyi ve doğal tıbbı önerir" (Çıvgın, 2011).

enerjiyi kaybetmemişti, sadece hedef değiştirmişti. Aradığı sonsuzluğu, halk ile kaynaşmada, insan olma arzusunu ise başkalarına yardım etmede buldu (Marshall, 2003, s. 385).

Yazısında devrimci süreçteki yıkıcı ögeyi vurgulayan Bakunin hala bir anarşist değildi. Bir yıl sonra Alman komünist Wilhelm Weitling[47] ile tanıştı ve Bakunin'i masa başından meydanlara çıkmasını sağlayan kişi oldu. Weitling ilkel bir anarşistti ve aynı zamanda pratikte bir devrim işçisiydi. İsviçre de tutuklandığında yanında bulundurduğu notlarda Bakunin ismi çok defa geçiyordu. İfadesi alınmak için Rusya'ya çağrıldığında gitmeyen Bakunin Sibirya'ya ağır çalışma koşulları altında sınırsız sürgün edildi.

1840 da yolu Paris'e düştü, Proudhon ile tanıştı ve onun yazılarından oldukça etkilendi. Bir arkadaşına Proudhon'u okuduktan sonra "Doğru olan bu işte" diyordu. Proudhon'un neredeyse tüm görüşlerinden oldukça etkilenmişti, ama onu heyecanlandıran görüşü özgürlüğü kutsallaştırmasıydı (Marshall, 2003, s. 387). Ama Proudhon'un bireysel mülkiyet savunusu ve karşılıklı bankacılık düşüncelerini benimsemiyordu. Sabahlara kadar süren tartışmaları sonucunda Bakunin'in bir devrim görüşü oluşmaya başladı (Woodcock, 2001, s. 158).

1844'te Marx ile tanıştı. Marx'ın görüşlerinden oldukça etkilendi hatta sosyalizmini Marx ile kıyasladığında kendisininkini "saf anlamda içgüdüsel" buldu. Lakin kişilik olarak bir birlerinden çok hoşlandıkları söylenemez. Bakunin, Marx ve Proudhon arasında kalmıştı. Ama Bakunin'in Almanlara ve Yahudilere karşı ön yargılıydı. Onların dipsiz bir otoriteye sahip olduklarını düşünüyordu. Yine de Marx'ın idealizmi onu cezbediyordu. Bu yüzden denebilir ki Bakunin felsefesi Proudhon'un anarşist siyaseti ile Mark'ın maddeci bir tarih ile iktisatından oluşmaktaydı (Marshall, 2003, s. 388).

Slav halkının içinde bulunduğu durum Bakunin'i bu konu üzerinde yoğunlaştırdı. Prusya ve Avusturya tarafından 1846'da kısmen işgal edilen Polonya'da çıkan ayaklanmalar Bakunin'i heyecanlandırmış ve 1847 yılında Paris de yaklaşık 1500 Polonyalı mültecinin bulunduğu bir yemekte bir konuşma yaptı. Kalabalığa karşı yaptığı ilk konuşmaydı bu. Polonya ve Rusya arasındaki 1772'lere[48] dayanan anlaşmazlığı çözme adına "resmi" Rusya'yı yani var olan

[47] "Kendini yetiştirmiş bir işçiydi; 1830'larda Blanqui'nin Paris Ayaklanmalarından birine katılmış bir terziydi; şimdiyse amansız bir şiddetle yürütülecek ve paradoksal bir şekilde pastoral bir ütopyacı dünyayı yaratacak devrime ilişkin vaazlarını dinleyen İsviçreli işçiler arasında gizli örgütler kuruyordu" (Woodcock, 2001, s. 157).

[48] İlk bölünme/işgal 1772'de olur. Prusya-Rusya ve Avusturya Polonya'nın bir kısmını aralarında paylaşırlar; yazarın ifadesiyle birbirlerine ikram ederler Polonya'yı. Direniş nafiledir. 100 bin Polonyalı can verir. Fakat akıllı/dirayetli bir kralları vardır. Ulusal Eğitim Komisyonu'na hitap ederken kurduğu şu cümle kralın 'akıl rütbesini' göstermektedir: "…Tanrı bizi terk etti demeyelim. Onun yerine, 'Daha iyi günlere erişmemiz için tanrı bizi cezalandırdı' diyelim."

1795'te Polonya üçüncü kez saldırıya uğrar, Polonya diye bir ülke tamamen yok olur. Bu işgallerde katliamın haddi hesabı yok. Öldürülmeyenleri ise Sibirya sürgünü beklemektedir; gidenlerin ekserisi bir daha dönmemek üzere.

İşgalci ülkeler 1797'de yaptıkları anlaşmayla, Polonya Krallığını hatırlatacak her şeyin yok edilmesi kararını alırlar. Rus Çarı talimat verir: Polonya sözcüğü hiçbir kamusal belgede kullanılmayacaktır! Polonya'da 1830, 1846 ve 1863 yıllarında işgale karşı ayaklanmalar olur ama hepsinde de büyük kayıplar

hükümeti yok sayarak, “gerçek” Rusya dediği devrim Rusya’sı arasında bir ittifak oluşturdu ve tüm Slav halkını Avrupa’nın yeniden şekillenmesi adına isyana çağırdı. Rus elçisi Bakunin’i şikâyet edince Belçika’ya sürüldü. Lakin Bakunin gerçek bir devrim ateşi taşıdığını geri dönüş yolunu bozuk raylar üzerinde Paris’e kadar yürüyerek ispatlıyordu (Woodcock, 2001, s. 158).

Bakunin devrim ateşini ülkesi Rusya’ya taşımakta kararlıydı. Çünkü devrimin Rusya’dan başlayacağına inanıyordu. İşe Rusya’nın en zayıf noktasından başlamak istedi. Geçici Fransız Hükümetinden 2000 frank borç alarak Polonya ya gitti. Lakin Çar’ın ajanı olarak düşündükleri Bakunin’e güven problemi yaşandı. Çek Ulusal Komitesi'nin bir Slav Kongresi düzenleyeceğini duyup Prag’a doğru yol aldı. Kongrenin son gününde çıkan ayaklanmaya kadar burada da yeterli destekçi bulamamıştı. Bir eylem adamı olan Bakunin ayaklanma esnasında tıpkı bir komutan gibi askeri öğütler verip ve barikatlarda savaşırdı. Bu ayaklanmada da rivayete göre Avusturya askerine ilk ateşi Blue Star Oteli'nin penceresinden atan ve bir efsaneye dönüşen Bakunin için artık destekçi bulmak o kadar da zor olmadı (Woodcock, 2001, s. 160).

Bunun yanında çağrıda devrimde köylülerin önemli bir yeri olduğundan, parlamenter demokrasinin sakıncalarından, bireyciliğin reddi olarak özgürlüğün bölünmezliğinden ve yeniden yapmak için toplumun yıkımından bahseder. Bakunin’in 1848 tarihlerinde henüz liberter bir örgütlenme anlayışı yoktu. 1848’de devrimi yapacak, devrimden sonrada varlığını sürdürecek ve bir "devrimci hiyerarşiyi" kuracak gizli bir suikastçiler örgütü hayal ettiğini daha sonraları kendi itiraf ediyordu.

Bakunin Prag Kongresi ve daha sonraki yıllar gizli bir devrimci diktatörlük projesi üretti. Amacı devrimi yönetmek, devrimin tüm Avrupa’ya yayılmasını sağlamak ve Avusturya İmparatorluğunu yıkmaktı. Birbirini tanımayan gençler, köylüler ve şehirliler olmak üzere üç gruptan oluşacaktı. Bu gruplar "katı bir hiyerarşi içinde ve mutlak bir disiplin altında" oluşturulacak ve merkez bir komite tarafından yönetilecekti. Örgüt faaliyetlerinde başarılı olursa, devrim bittikten sonra sınırsız bir yetkiye sahip hükümet kurulacaktı. Bu hükümetin yöneticisi olarak da kendini görüyordu. Görüldüğü gibi devrimci inançlara uymayan görüşler bunlar. Kaldı ki yazılarında diktatörlüğü eleştiren birinin kendisi için bu tür fanteziler kurması, bazı insanlara Bakunin’in aklı dengesinin yerinde olmadığını düşündürüyordu. Lakin tüm bunlar Bakunin önemini azaltmaz sadece onun uygulamacı yönünün kötü olduğunu gösterebilir (Marshall, 2003, s. 390).

Bakunin’in bir sonraki durağı Almanya'da liberalizmin Kalesi olan Anhalt Dükalığı oldu. Burada *Slavlara Çağrı'yı* (Appeal to the Slavs) yazdı. Çağrıda Avusturya İmparatorluğunun yıkılmasını ve tüm Slav Birliklerini kapsayacak bir federasyonun kurulmasını önerdi.

---

vererek bastırılırlar. Bu sonuncuda on binlerce kişi Sibirya’ya sürgün edilir. Ayaklanmanın önde gelenleri kilisenin surlarında asılır. Polonya üniversitesi kapatılır, eğitim tepeden tırnağa Ruslaştırılır. Polonya’lılık bilincini hatırlatacak her şey kökten silinip atılır. 1872’den itibaren ise Prusya işgali altındaki Polonya’da bütün okullar Almanlaştırılır (Durmuş, 2019).

Yeryüzünde baskı altında kalan tek bir millet dahi kalmasını istemiyordu. Milliyetçi devrimlerin, toplumsal devrimleri zorunlu hale getirdiğini söyleyerek de anarşist yönünü ortaya çıkarmaya başlıyordu (Woodcock, 2001, s. 161). Ama hala bir anarşist olduğunu söyleyemeyiz çünkü şu cümlelerinde anarşiden olumsuz bir eylemmiş gibi bahseder: "Şeytani tutkular bir köylü savaşma yol açacak; bu beni sevindiriyor, çünkü anarşiden korkmuyor, onu bütün kalbimle arzuluyorum " (Marshall, 2003, s. 389).

Bakunin'in hayatını destansı bir öyküye dönüşmesini, sağlayan olay ise Almanya savunusu olmuştu. 1849'da Dresden halkının çıkardığı ayaklanmada mücadelenin ve isyan ateşinin bayrağını meydanlara taşıdı. Ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandığında hayatta kalan birkaç kişi ile Chemnitz'e geri çekilerek burada tekrar bir ayaklanma çıkarmak istediler lakin eylemleri başarılı olamadan yakalandılar.

Saksonlar onu ölüme mahkûm ettiler ve bir sene boyunca hapiste kaldı. Ölüm cezası ertelendi ve Avusturyalılara teslim edildi. Yine ölüme mahkûm edildi, yaklaşık on bir ay boyunca hapishanede zincire bağlanmış bir şekilde yaşadı. Ölüm cezası bir kez daha ertelendi ve bu kez de Ruslara verildi. Rusya da tekrar yargılanmasına gerek yoktu, çünkü zaten aranan bir suçluydu ve cezası da belliydi. Altı yıl boyunca Peter-Paul Kalesin de hapiste kaldı. İskorbüt hastalığına yakalandı bunun sonucunda dişleri dökülmeye başladı, şişmanladı hem yaşantısında hem de davranışlarında düzensizlikler başladı. Bu kadar coşku ve isyan barındıran bir mücadele adamına elbette ki büyük bir işkenceydi bunlar. Lakin hapis yıllarının Bakunin de değiştiremediği bir şeyler vardı, düşünceleri ve istemleri.[49]

Bakunin Çar'ın isteğiyle *itiraf* adlı bir belge yazdı. Çar'ın bu isteğinin sebebi elbette ki otokrasiye karşı işlemiş olduğu suçları yazmasını istediği bir yazıydı. Lakin Bakunin ne kendisini ne de mücadele verdiği davasını inciten her hangi bir şey yazmadı. 1848 ve 1849 yıllarında yaşanan devrimci hareketleri kendi bakış açısı ile kaleme aldı. Çar yazıyı okuduğunda elbette ki Bakunin'in yaptıklarından ve yaşadıklarından pişman olmadığını anladı. Bu yüzden de Sibirya ya naklini veto etti. Daha sonra Bakunin'in itibarlı akrabalarının araya girmesi ile 1857 yılında Sibirya ya nakli gerçekleşti.

Sibirya da kaldığı dört yıl boyunca sürekli kaçma fikri ile yandı tutuştu. Bu amaçla bir tüccarın temsilciliğini kabul etti. Bu seyahat yapma izni demekti ve akıllıca hazırlanan bir plan ile biraz da şans ile bir Amerikan gemisine bindi. Daha sonra Londra'ya gitti ve Herzen'in Paddington'daki evine geldi. 1863'ün sonlarında İtalya ya gitmek üzere Londra'dan ayrıldı (Woodcock, 2001, s. 165).

[49] "Hapishane benim için iyi oldu [diyordu gizlice kız kardeşi Tatiana'ya verdiği bir notta]. Bana boş zaman ve düşünme alışkanlığı verdi; deyim yerindeyse ruhumu sağlamlaştırdı. Ama eski duygulanmdan hiçbirini değiştirmedi; tam tersine, beni her zamankinden daha ateşli, daha eksiksiz kıldı ve bundan böyle benim için yaşamdan geriye kalan her şey tek bir sözcükle özetlenebilir: Özgürlük" (Woodcock, 2001, s. 163).

İtalya'da toplumsal devrim bilincinin geliştiği bir dönemdi ve erken felsefi idealizmini bırakmış maddeci ve ateist bir görüşe sahipti artık. Bu bilinci anarşist bir örgütlenme haline dönüştürecektir. İlk olarak Floransa'ya yerleşti. Çok geçmeden evi devrimcilerin uluslararası toplanma yeri haline geldi. Bu devrimciler toplumsal devrimi yaymak için disiplinli bir örgütlenme sonucu gizli Kardeşlik "*Brotherhood*" kurdular. Bakunin'in kardeşlik üyeleri için yazdığı *Devrimcinin Kitabı'ın* da (Revolutionary Catechism) anarşist ilkelerini şu şekilde ortaya koyuyordu. Birinci olarak "bireysel ve kolektif özgürlük" düzenin tek kaynağıdır. Proudhon gibi adalet ve eşitliği bir tutar ve ancak özgür insanların eşit olacağını söyler: "o halde her bir kişinin özgürlüğü ancak herkesin eşitliğiyle gerçekleştirilebilir. Özgürlüğün eşitlik aracılığıyla gerçekleştirilmesi hem ilkesel hem de olgusal olarak adalettir." Tabi ki Proudhon'dan ayrıldığı noktalar vardı. Bakunin'in eşitliğinde kadın ile erkek eşittir. "Özgür evlilik" te erkeğin olduğu kadar kadında söz sahibi olmalıdır. Çocuklar ise anne baba ya da topluma ait değildir "kendilerine, kendi özgür gelecekleri ne" aittirler derken özgür bir bireyin nasıl oluşturulacağını söylemektedir. Gerçek özgürlüğün devletin tamamen ortadan kalkması sonucu sağlanacağını belirtir. Özel mülkiyetin ve iktisadi eşitsizliğin ortadan kaldırılması için miras hakkının kaldırılmasını ve kooperatif işçi birliklerinin kurulmasını ister. Devlete ve gericilere ait olan bütün mülk' e el konulması gerektiğini savunur (Marshall, 2003, s. 397).

Kardeşliğin devlet, din veya hükümet otoritesine karşı olduğu bunun yerine federalizmi ve komünal özerkliği benimsedikleri, sosyalizmi savundukları bu yüzden de emeğin tüm örgütlenmelerin temeli olması gerektiğini ve toplumsal devrimin barışçıl yollarla mümkün kılınamayacağını bildirirken, kardeşliğin anarşizme dönüştüğünü hissettiriyordu. Otoritenin dünyadaki en büyük kötülük olarak gördüğünü şu cümleler ile anlatıyordu: "İnsanlık tarihinde bir şeytan varsa, o da komuta ilkesidir. Kitlelerin cehaleti ve budalalığıyla ayakta duran, aksi halde var olamayan otorite, tek başına, bütün felaketlerin, bütün suçların ve tarihte görülen bütün alçaklıkların kaynağıdır" (Marshall, 2003, s. 418).

Aslında Bakunin otoritenin doğal olanına karşı değildi. O devlet, Kilise, hükümet gibi yapay otoritelere karşıydı. Yani kovandaki kraliçe arının otoritesi ile hiçbir alıp veremediği yoktu. Yapay otoritelere düşmanlığı bilimin otoritesinde de görülür. Bilimin hem akılcı hem de birey özgürlüğüne uyumlu olması onu bilimin otoritesini kabul etmesi için zorlasa da, kişinin özel tercih hakkı her şeyin üstündür: "Benim insani hakkım bir başka insana itaat etmeyi reddetmekten ve kendi eylemlerimi kendi kanaatlerime uygun biçimde belirlemekten ibarettir" (Marshall, 2003, s. 419). Bu yüzden elbette ki bir ev alacaksam gidip bir mimara danışırım veya bir mühendisin söylediklerini dinlerim ama son kararı ben veririm diyordu. Bilim ilerleme sağlıyordu, günlük hayatımızı kolaylaştırıyordu bu yüzden bileme güveni vardı lakin bilimin evrensel olduğuna karşıydı. Bilimin soyutlamanın ötesine ulaşamayacağını bundan dolayı da somut olanı kavrayamayacağını bilimin: "hayatın, ebedi soyutlamaların sunağında, ele

geçirilemez, geçici ama gerçek biçimde sürekli kurban edilmesi" (Marshall, 2003, s. 420) olduğunu söyler. Bilimin hükümdarlığına bundan dolayı isyan eder.

Lakin Bakunin'in bilim anarşisi yıkım üzerine değildir. Bilimi belirli bir sınır içerisine de kalması için yeniden biçimlendirir. İnsanlar üzerindeki devletin ya da dinin bir hüküm kuramayacağı gibi bu hak bilime ya da entelektüellere de ait değildir: "hayatı yaratan, bilim değil hayattır; halkın kendiliğinden eylemi tek başına özgürlüğü yaratabilir" (Marshall, 2003, s. 420). Bakunin bilim ya da akıl karşıtı değildi. Bilimin belirli bir elit tabakanın eline geçmesinden şikâyetçiydi. Bunun yerine herkesin bilime erişil olmasını ama sadece dâhilerin bilimi geliştirmekle uğraşması gerektiğini düşünüyordu.

Eylül 1867 'de Cenevre de toplanacak olan kongre Bakunin'in oldukça ilgisini çekti. Çünkü uluslararası bir liberaller komitesinin himayesi altında "özgürlük, adalet ve barışın korunmasını" konuşacaktı katılımcılar. Kongrenin sponsorları arasında John Bright ve John Stuart Mill' gibi isimlerin bulunması devrimci bir hareket taşımadığını gösteriyordu toplantının. Lakin Bakunin görüşlerini kamusal bir platforma taşımak istiyordu ve buda iyi bir fırsattı.

Bakunin'in geçmişi ve kahramanlıkları ona Avrupa'da büyük bir ün kazandırmıştı. Kongrede yürütme kuruluna seçildi, özensiz, dağınık ve hatta temiz olmayan giysileri ile yerine geçerken Garibaldi onu kucaklamak için öne çıktığında altı bin delege bu özgürlük kahramanını ayakta alkışlıyordu. Lakin çoğunluğu liberal olan bu topluluk için Bakunin'in yıkıcı görüşleri oldukça ağır gelmişti. Bu yüzden bu sıcak karşılama kısa süre sonra serinlemeye başladı. Delegelerin kafalarındaki ilk gün coşkusu Bakunin'in Birliğin Merkez Komitesi'ne seçilmesini sağladı. Bu küçük komitede lider bir rol oynayan Bakunin, çalışma arkadaşlarına fayda sağlaması adına *Federalizm, Sosyalizm ve Anti-Teolojizm* (Federalısm, Socialism and Anti-Theologism) adında büyük bir tez yazdı. Bakunin'in federalizm ile ilgili düşünceleri Prodhoncuydu. Sadece bunları dile getirirken yıkıcı oluyordu. Bakunin'in Sosyalizmini tezinde şöyle dile getiriyor.

> İsteğimiz Fransız Devrimi'nin bu büyük ilkesinin yeniden ilan edilmesidir: Her insan insanlığını tam olarak geliştirmek için maddi ve manevi araçlara sahip olmalıdır. Bize göre şu sorunu çözmesi gereken bir ilkedir bu: Toplumu, erkek olsun kadın olsun, dünyaya gelen her bireyin yeteneklerini geliştirmek ve onları emeğiyle kullanmak için mümkün olduğunca eşit araçlara erişebileceği şekilde örgütlemek; kim olursa olsun her birey için başka birini sömürmeyi olanaksız kılarak herkese ancak üretilmesine kendi emeğiyle katkıda bulunduğu ölçüde toplumsal zenginliğe -ki bu aslında hiçbir zaman emekten başka bir şeyle üretilmez-katılma imkânı veren bir toplum örgütlemek (Woodcock, 2001, s. 170).

Barış ve Özgürlük Ligasının ikinci toplantısı olan 1868 Bern toplantısında anarşist görüşlerini açıkça dile getirdi. Toplumsal kötülüklerin anası olarak gördüğü devletlerin kesinlikle ortadan kaldırılması gerektiğini söylüyordu. Onun için devlet demek hâkimiyet demekti bu yüzden: "Eğer bir Devlet varsa, bir sınıfın diğer bir sınıf üzerinde hâkimiyeti ve sonuç olarak kölelik de vardır; köleliğin olmadığı devlet düşünülemez ve Devlet'e düşman

olmamın nedeni budur " diyordu (Marshall, 2003, s. 422). Özgürlük ve barışın hükmü için toplumun baştan aşağı tekrardan örgütlenmesi gerektiğini ve evrensel bir özgür birlikler federasyonunun oluşturulması sonucuna ulaşıldı. Bu yaklaşım anarşist felsefenin merkezi temasını oluşturacaktı (Marshall, 2003, s. 401).

Bakunin'in Barış ve Özgürlük Ligası'nın Enternasyonal ile ilişki kurma önerisi Enternasyonal'in Genel Konseyi tarafından reddedildi. Aslında bu konseyi elinde bulunduran Marx eski bir pan-Slavist, bir Proudhon hayranı ve devrim teorisini köylüler ile kent toplumundaki sınıflara dayandıran Bakunin oldukça şüpheli bulduğu için buna rıza göstermemiştir (Woodcock, 2001, s. 173).

1869 yılının başlarında Bakunin bir kez daha Enternasyonal ile bağlantı kurma isteği reddedilince ittifakı görünüşte kapattı. Lakin üyelerle özel ve gizli iletişimine devam etti. İsviçre, Belçika, İtalya ve İspanya'da gruplar oluşturdu. Marx Bakunin'in ittifakı hiçbir zaman dağıtmadığını düşünüyordu ona göre ittifakı "Enternasyonal içinde ikinci bir Enternasyonale" dönüştürmeye çalışıyordu. Bir yandan Marksistlere karşı mutlak özgürlüğü savunurken, İttifak üyeleri ile yazışmalarında mutlak bir diktatörlük örneği sergilemesi Bakunin'in "akut şizofreni" noktasında olduğunu gösteren bir delil olarak kullanılabilir ya da bu kadar büyük bir Hegel hayranının elbette ki kendini tarihe yön veren "geist" olarak görmesi olarak da yorumlanabilir (Marshall, 2003, s. 411).

Bu olaydan sonra Bakunin'in hayatında duygusal bir hata oldu. Bu hatanın ismi kendisinin Peter Paul Kalesinden kaçtığını, Rusya'nın her yerinde faaliyet gösteren komplocu bir ağı denetleyen devrimci bir örgütün üyesi olduğunu iddia eden Sergei Nechayev'idi. Nechayev'in bir anarşist olduğunu söyleyemeyiz daha çok nihilizdi. Merhamet veya acıma duygusu yoktu. Kendisi ile özdeşleştirdiği devrim amacına ulaşmak için her şeyi bir araç olarak görüyordu. Ahlak dışı bir adamdı, lakin çok kurnaz ve hesapçıydı. Bu yüzden cinayet, şantaj, hırsızlık gibi ahlak dışı işlerini aklamak için kendi uydurduğu teorileri kullanıyordu. Böyle bir kişilik olmasına rağmen Bakunin'in üzerinde büyük bir hayranlık bırakmıştı. Böyle ahlak dışı bir kişiye boyun eğişi eşcinsel bir ilişkinin varlığını akıllara getiriyordu. Bakunin ve Nechayev Rusya da dağıtılmak için broşürler hazırladılar. Bu broşürlerden en sansasyonel olanları, *Devrimci Sorun Kendini Nasıl Ortaya Koyuyor* (How the Revolutionary Question Presents ltsel) ve *Devrimin İlkeleri* (Principles of Revolution) dir. Broşürlerin kimin yazdığı tam bilinmiyor, sadece Nechayev'in daha aktif olduğu iddia ediliyor (Woodcock, 2001, s. 178).

Nechayev 1870 yılında İsviçre de tutuklandığında hiçbir zaman basılmamış olan *Devrimin İlkeleri* de yanındaydı. İçinde kan donduracak düzeyde cümleler[50] barındıran broşür Bakunin'in hayatında tartışmalı bir yer kaplar. Çünkü 1865 yılında Enternasyonal Kardeşlik için

50 "İmha çalışması dışında hiçbir etkinliği tanımıyoruz, ama bu etkinliğin bürüneceği biçimlerin son derece farklı olduğunu kabul ediyoruz: Zehir, bıçak, ip vb" (Woodcock, 2001, s. 178).

yazdığı broşürle aynı ismi taşıyordu ve bu kana susamış cümlelerin Bakuni''e ait olduğunu iddia edecek oldukça sevmeyeni(Marksistler) vardı. Yine de imzasız olan bu broşürün kimin tarafından yazıldığı hala bir meçhuldür. Broşürü Nacheyev'in yazdığını kabul etsek de, Bakunin'in bu broşürün basılmasına izin vermesi içinde yazılanları üstü örtük de olsa onayladığını gösterir. Yine de teorikte Nachyev'i kısmen kabul etse de, pratikte hiçbir şekilde onaylamadığını göreceğiz. Bakunin o dönem para kazanmak için çalışmayı tercih etmişti, lakin Bakunin için pekte sevimli bir iş olamamıştı *Das Kapitali* çevirmek. Bu iş için üç yüz rublelik bir avans alması işleri iyice zora sokuyordu. Nacheyev onu bu dertten kurtarmak için – Muhtemelen Bakunin'in haberi olmadan- yayımcının İsviçre temsilciliğine bir mektup yazarak Bakunin'i rahatsız etmeye devam ettiği takdirde Halkın Adaletinin intikam alacağını söyledi. Mektup Marx'ın eline geçti ve o da kendi emelleri doğrultusunda kullandı. Bu olaydan sonra Nacheyev, Bakunin'den çaldığı gizli belgelerle Londra'ya kaçınca, Bakunin'in gözü geç de olsa açıldı. Daha sonraki günlerinde dostlarına Nachyev'i reddettiğini belirten mektuplar yazmakla geçirdi (Woodcock, 2001, s. 180).

Eylem adamı olan Bakunin, yaptığı bu hatayı düzeltmek için meydanlara inmeyi tercih etti ve bu fırsatı da Fransa-Prusya savaşı verdi. Bu savaşın dünya devrimine yol açabileceğini dahi düşünen Bakunin Fransa'nın yenilgisinden sonra düşüncelerini 30000 sözcüklü bir mektuba taşıdı ve bu mektubu Fransız bir hayranına gönderdi.[51] James Guillaume bu mektubu düzenledi ve *Bir Fransıza Mektuplar* (Letters to a Frenchman) adı altında yayımladı. Bu düzenleme Bakunin'in görüşlerini en doğru yoldan ve tutarlı bir şekilde anlattığı eser oldu.

> "Fransa bir devlet olarak bitmiştir [diye ilan ediyordu, Bakunin]. Artık kendini her zamanki idari araçlarla kurtaramaz. Şimdi doğal Fransa, halkın Fransa'sı sahneye girmeli, tüm resmi örgütlenmelerin, tüm merkezi hükümetlerin dışında muazzam, kendiliğinden ve tamamen halka ait bir ayaklanmayla kendi özgürlüğünü ve tüm Avrupa'nın özgürlüğünü kazanmalıdır. Fransa, Prusya Kralı'nın ordularını topraklarından sürerken, aynı zamanda tüm Avrupa halklarını özgürleştirecek ve toplumsal devrimi gerçekleştirecektir" (Woodcock, 2001, s. 182).

Bakunin ve tarafları Lyon'a gelip bir komite kurmaya çalıştılar. Ona yardım eden güçlü bir anarşist kadro vardı. Lakin şiddetli eylemlerinden uzak, daha ılımlı bir topluluktu. Şehir Meclisi işçilerin ücretlerini üç franktan iki buçuk franka düşürmesi Bakunin'nin beklenmedik bir destek görmesini sağladı. 24 Eylül de bir bildiri yayımladılar. Buna göre; zenginlere zorunlu bir vergiye tabi olması, ordunun demokratikleştirilmesi, devletin yıkılması ve yerine komünler bir federasyonunun yer alması, yürürlükte olan mahkemeler yerine "Halkın Adaletinin" geçmesi… gibi talepler yer alıyordu.

28 Eylül'de yapılan gösteride işçilerle birlikte komitede yer aldı. Komite işçilerin sayesinde Hôtel de Ville'e girdi ve kendilerini geçici idare olarak tanımladı. Lyon Bakunin ve

---

[51] "Lyon'daki taraftarlarından biri olan Gasparrl Blanc olduğu söylenmektedir" (Woodcock, 2001, s. 181).

taraflarının eline geçmiş gibi görünürken, Ulusal Muhafızlar gelip kalabalığı dağıtıp, binayı tekrar ele geçirdiklerin de tüm komite kaçmıştı, tabi Bakunin hariç. Bakunin Hôtel de Ville'nin bodrumuna kapatıldı, daha sonra yerel anarşistler tarafından kurtarıldı ve Marsilya'ya geçti (Woodcock, 2001, s. 183).

1870 yılında Enternasyonal'in kongresi Paris Komünü yüzünden yapılamamıştı. 1871'de ise Genel Konsey Londra'da özel bir konferans yaptı. Anarşist grup çok azınlıktaydı. Bu yüzden alınan kararların hepsi onaylandı ve bu alınan kararların çoğu Bakunin ve arkadaşlarının aleyhindeydi. Bunun üzerine İsviçreli Bakuninciler, Jura'da özel bir konferans düzenlediler. Konseyde alınan kararlar ünlü *Sonvillier Genelgesi* adı altında yayımlandı. Bu kararlar Enternasyonal içinde merkezileşmeye son verilmesini ve Enternasyonal'in "özerk grupların özgür bir federasyonu" olarak yeniden kurulmasını öngörüyordu. Bu konseyde alınan bir diğer önemli karar ise Enternasyonal kongresinin hızlı bir şekilde toplanmasıydı. Genel konsey bunu reddedemedi ve Eylül 1872'de Lahey'de toplantı düzenlendi. Lahey Latin temsilciler için mesafe açısından oldukça güçtü. Bakunin ise Alman ya da Fransız topraklarına geçmeyi göze alamadı. Bunun aksine Marx ise tüm yandaşlarını toplantı salonuna topluyordu. Kongrenin önemli diye bileceğimiz karalarından bazıları şunlardı; Bakuninci İttifak'ın faaliyetlerinin gizli bir şekilde devam edip etmediğini araştırmak için bir komite kuruldu, Marx Genel Konseyi Bakunincilerden uzak tutabilmek için, konseyin Lonrdan, New York'a taşınması önerisi kabul edildi. Bu ise Enternasyonal hareketin sonu oldu diyebiliriz. Çünkü Genel Konsey uzakta çok pasif kaldı ve sonunda ortadan kalktı. İttifak'ın Bakunin'in direktifleri ile hala varlığını devam ettirdiğine ilişkin Marx'ın damadı Paul Lafargue'ın topladığı kanıtlarla beraber Nechayev'in Das Kapital'in tercümesiyle ilişkili olan tehdit mektubunu da Soruşturma Komitesi' ne sunuldu ve Bakunin'in ihraç edilmesi önerildi. Solunun çoğunun Marksisitlerden oluşmasından dolayı öneri kabul edilip Bakunin ihraç edildi (Marshall, 2003, s. 380). Bu sırada Zürih'te bulunan Bakunin Enternasyonal'in anarşist kanadı altında bir toplantı düzenleyip, Lahey de alınan kararları reddettiler (Woodcock, 2001, s. 187).

Bakunin yaşlanıyor ve sağlığı da bozuluyordu. Bu yüzden eski coşkusunu ve kızgınlığını yavaş yavaş kaybedip, hayata negatif bakmaya başlamıştı. Devrimci hareketin önünde çok büyük güçlüklerin bulunduğunu ve artık bu güçlüklerle boğuşacak enerjisi olmadığını düşünüyordu. Marx'ın ise bitmek tükenmek bilmez entrikaları Bakunin'in de derin yaralar oluşturmuştu. Bu yüzden devrimci yaşamdan emekli olmaya karar verdi. 26 Eylül 1873'te *Journal de Geneve'de* yayımlanan, "Marksist tahrifleri" protesto ettiği ve emeklilik kararını açıkladığı bir yazı yazdı.

> "Başka ve daha genç insanlar görevi devralsın. Ben kendimde Sisyphos'un taşını gericiliğin muzaffer kuvvetlerine karşı tekrar tekrar yuvarlamak için gerekli olan gücü ve belki de güveni hissetmiyorum... Bundan böyle kimsenin rahatını bozmayacağım; beni de rahat bıraksınlar istiyorum" (Woodcock, 2001, s. 188).

Kendini mali çekişmeler içinde buldu daha sonra. Carlo Cafiero'nun devrim için ona emanet ettiği miras ile Ticino'da bir villa satın almıştı. Bakunin'in bu villayı alma sebebi yaşlandığında ona ev olması ve İtalyan anarşistler için bir merkez haline dönüşmesiydi. Lakin bu konuda söylentiler çoğalmaya başladı. Bakunin vicdanen bir huzursuzluk duymaya başladı ve bu huzursuzluğun meydanlara inerek yok olacağını biliyordu. 1874 yılında Bologna anarşist ayaklanmasına katılmaya karar verdi. İtalya ya giderken kendisini eleştiren dostlarına ithafen yazdığı mektup da "Ve şimdi dostlarım, benim için tek çare ölümdür" diyordu (Woodcock, 2001, s. 188).

Lakin Bakunin'in bu son isteği hayal ettiği gibi olmadı. Bologna ayaklanması hiç başlamadı. Bakunin cephaneliğe yapılacak saldırı için bekliyordu ama nafile, çünkü yanlış organizasyon sonucu ayaklanmacılar polisin geldiğini düşünerek dağılmıştı. Bakunin'i saldırıdan arkadaşları vazgeçirdi. Sakalını kesip bir keşiş kılığına sokup Verona ya kaçmasını sağladılar. Oradan İsviçre'ye geçen Bakunin için bu son devrimci serüvendi. Bozulan hastalığı ve arkadaşlıkları sonucunda Bakunin 1 Temmuz 1876'da Bern hastanesinde hayata gözlerini yumdu (Woodcock, 2001, s. 189).

Yazılarında tutarsız, çelişik ve tekrarlarla dolu olması onu iyi bir yazar yapmadı. Belirli bir düşünme sistemi bile yoktu. Ama o "Dünya Anarşizminin Eylemci Kurucusu" olmakla birlikte, "modern anarşizmin gerçek babası" olarak biliniyor (Marshall, 2003, s. 380).

2.3.5. Peter Kropotkin (1842-1921)

Kropotkin'in zengin, güçlü ve köklü bir ailesi vardı. Soyunun Smolensk prensleri ve Romanovlardan önce eski Rusya'yı yöneten eski Rurik kraliyet ailesinden geldiği söylenir. Babası disiplin aşığı bir generaldi. Babasının serflere karşı kötü davranışlarını gören Kropotkin serflerin insan olup olmadığı düşüncelerine kapılmıştı. Kardeşi Alexander babalarının "iğrenç, kindar, inatçı ve cimri" ve hilekâr olduğunu düşünüyordu (Marshall, 2003, s. 439). Annesi ise duygusal ve oldukça iyimserdi hayata karşıydı. Kropotkin'in iyimserliğinin ve kadınlara karşı abartılı saygısının kaynağı annesidir. Lakin annesi genç yaşta hayatını kaybetti. Babası tekrar evlendi ama Kropotkin "lanetli üvey anne" si ile hiçbir zaman anlaşamadı (Marshall, 2003, s. 440). Babası çocukları ile pek ilgili değildi, bu yüzden Kropotkin önce evdeki hizmetçiler daha sonrada özel eğitimciler tarafından yetiştirildi. Üvey annesi ve babasının despotizmini hizmetçilerle paylaşan Kropoktin bir içselleşme yaşayarak alt tabakada ki insanlarla yaşadığı bu etkileşim sayesinde onların içinde yatan iyilik cevherini keşfederek iyi bir coğrafyacı olacağının da belirtilerini gösteriyordu (Woodcock, 2001, s. 193).

Kraliyet için düzenlenen bir yemekte Çar I.Nikola'nın dikkatini çeken Kropotkin Rusya'nın en seçkin okulu olan Corps of Pages'e kaydedildi. Okulun en iyi öğrencisi olmayı başaran Kropotkin ertesi yıl II. Alexander'ın emir subayı oldu. Boş zamanlarında Kant ve Voltair

okudu ve özellikle astronomiden oldukça etkilendi. Bu etki onun ilham kaynağını Tanrı yerine doğa yaptı (Marshall, 2003, s. 440). Corps of Pages'deki subaylar kendi alaylarını seçme ayrıcalığına sahipti. Kropotkin'in Sicilya'yı tercih etmesini sebepleri, St. Petersburg'un karmaşıklığından kurtulmak, bir bilim aşığına dönüşmesi ve bilimsel çalışmaları için uygun bir coğrafya olması ve serflerin kurtuluşu ile gelecek reformlar içerisinde bulunmak istiyordu (Woodcock, 2001, s. 195).

Sibirya'da ki çürümüşlük Kropotkin'in beklentilerini karşılamadı, lakin burada gördüğü Doukhobor' ların ve Sıbirya'daki sürgün köylülerin başarı ile sürdürdüğü kooperatif kolonizasyonunu ona şu cümleleri yazdırıyordu:

> Komuta ve disiplin ilkesi temelinde hareket etmekle ortak anlayış ilkesi temelinde hareket etmek arasındaki farkı değerlendirmeye başladım [diyordu]... O sırada gözlemlerimi parti mücadeleleri terimleriyle formüle etmeye başlamadıysam da bugün, Sibirya'da daha önce yücelttiğim devlet disiplinine duyduğum inancı kaybettiğimi, anarşist olmaya hazır olduğumu söyleyebilirim (Woodcock, 2001, s. 196).

Reform umutları tükenen Kropotkin kendini bilime adamaya başladı. Yaklaşık elli bin millik uzak doğu seyahatleri onu ünlü bir coğrafyacı yapacaktı. Hayvanlar âlemini çok yakından inceleme fırsatı edinerek Darwin'in teorisine farklı bir bakışla bakmayı sağladı ve işbirliğinin evrimde en önemli faktör olduğunu düşündü. Ama düşüncelerinde sadece bilim değil, bilimin bile ötesinde bir ateş taşıyordu. 1861 de Sibirya'ya sürgüne gönderilen şair M.L. Mikhailov'dan oldukça etkilenmiş ve onu sayesinde Proudhon'u okuma şansı yakalamıştı. Artık "Idari mekanizma" aracılığı ile halka hiçbir şekilde faydalı bir şey yapılamayacağına inanıyordu. Artık kendini bir sosyalist olarak görüyordu. Çok sonraları şu cümleleri yazmıştı: "geçmişte üzerine titrediğim Devlet disiplinine olan inancımı Sibirya'da kaybettim. Artık bir anarşist olmaya hazırdım " (Marshall, 2003, s. 441).

1866'da Polonyalı sürgünler bir kaçış planı başlattılar lakin yakalandılar ve idam edildiler. Bu olay sonucunda Kropotkin ordudan istifa ederek St. Petersburg'a döndü ve üniversite eğitimine başladı. Babası bu davranışına kızmıştı ve ona para göndermiyordu. Yaşamını sürdürmek için gerekli olan parayı kazanmak için Rus Coğrafya Derneği' de işe başladı. Kısa zamanda başarılı bir coğrafyacı olduğunu gösteren Kropotkin 1871 yılında Finlandiya'da buzul çöküntülerini araştırırken Rus Coğrafya Derneği'nden aldığı iş teklifini şu gerekçelerle reddediyordu.

> Çevremde sefaletten ve bir parça küflü ekmek için verilen mücadeleden başka bir şey yokken, bu yüce duygular dünyasında yaşamak için harcamam gereken her şeyin, buğdayı yetiştiren ama çocukları için yeterli ekmeği olmayanların ağızlarından alınmak zorunda olduğu bir zamanda, bu yüce keyiflere ne hakkım vardı? (Woodcock, 2001, s. 198).

Bu noktadan itibaren bir karar vermek zorunda kaldı. Bilimden hiçbir zaman vazgeçmemişti ama artık kendini tamamen devrimci amaçlara yöneltti, bilim artık onun devrimci amaçları gerçekleştirmek için bir araçtı.

Nereden başlayacağını tam olarak bilmiyordu, kendi yaşadığı köydeki köylüler ile iletişime geçerek başlamak istedi yardım için gittiği köylülerin saldırısına uğrayan Kropotkin Rus köylüler ile entelektüeller arasında bir bağ kurmak için erken olduğuna karar vererek Batı Avrupa'nın yolunu tuttu. İsviçre'ye giderek Zürih'e yerleşti. Sosyalizm üzerine bulduğu kitapları, Enternasyonal Seksiyonlar tarafından çıkarılan broşürleri ve yasa dışı tüm gazeteleri toplayıp okudu. Zürih'ten Cenevre'ye geçti, burada Marksist gruplarla tanıştı. Lakin Marksistlerin politik yaklaşımları onu rahatsız etti ve Bakuninci olan Zhukovsky'yi buldu. Kropotkin'i Jura yolculuğuna taşıyan isim Zhukovsky'i oldu. Jura da tanık olduğu ateşli tartışmalar sonucunda artık bir anarşist olduğunu şu cümleleri anlatıyordu (Woodcock, 2001, s. 200).

> "Ama Jura dağlarında gördüğüm eşitlikçi ilişkiler; işçilerde geliştiğini gördüğüm düşünce ve ifade bağımsızlığı ve davaya sınırsız bağlılıkları duygularımı daha da fazla etkilemişti ve bir hafta saat yapımcılarıyla kaldığım dağlardan döndüğüm zaman sosyalizm üzerine görüşlerim netleşmişti; artık bir anarşisttim" (Marshall, 2003, s. 201).

Kropotkin İsviçre de kalmak istiyordu bu yaşamı ve devrim ateşinin sıcaklığını sevmişti. Guillaume onun görevinin Rusya da olduğuna ikna etmesi oldukça zamanını aldı. Sonuçta Kropotkin St. Petersburg'a döndü ve ünlü bir narodik[52] grup olan Çaykovski Çevresi'ne katılarak propaganda hayatına başladı.

Çaykovski Çevresindeki tek anarşist Kropotkindi ve ilk anarşist yazısını olan *Geleceğin Toplumu İdeallerini İncelemekle Uğraşmalı mıyız?* (Should We Occupy Ourselves with Examining the ldeals ofa Future Society?) broşürünü bu sırada yazdı. Broşür de hem Proudhoncu hem de Bakuninci görüşler vardı. Proudhon gibi para yerine emek çeklerinin geçmesi ve tüketici ve üretici kooperatiflerin kurulmasını ve Bakunin gibi toprağın ve fabrikaların işçi birliklerinin olmasını savunuyordu. Devleti reddediyor, el emeğinin evrensel bir görev olması gerektiğini söylüyordu. Entelektüel eğitimini zanaat çıraklığı ile birleştiren yeni bir eğitim biçimi öneriyordu (Woodcock, 2001, s. 202).

Borodin sahte adıyla, işçi mahallelerinde etkinliklerde bulunan Kropotkin 1874 yılında tutuklanarak Peter-Paul Kalesi'ne atıldı. İki yıl içinde sağlığı bozuldu ve St. Petersburg askeri

[52] Narodnik (Rusça: народничество, narodniçestvo diye okunur, Halkın Dostları) narod (народ) "halk" sözcüğünden türemiştir. Rus İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan sosyal-devrimci bir hareketti. Bu hareketin başlıca temsilcileri Alexander Ivanoviç Herzen, Nikolai Gavriloviç Çernişevski ve Piyotr Lavroviç Lavrov'du. Kısa tanımı ile narodnik Çarlık Rusya'daki devrimci küçük-burjuva topluluğudur. Devrimi itici sınıfın değil, devrimcilerin (narodniklerin) gerçekleştirebileceğini savunmuşlardır (Bulunanlar V. k., 2020).

hastanesinin hapishane bölümüne nakledildi anlatılan ünlü kaçışını buradan yaptı.[53] 1876 da İngiltere'ye ulaştı. Ertesi yıl tekrar Jura'daydı.

Anarşizmi bir ahlak felsefesi formuna getirmeye çalışıyordu, lakin bunlara yoğunlaşacak zamanı yoktu o sıralar. 1877 yılı sona ermeden Andrea Costa ve Jules Guesde'le birlikte Paris'te anarşist bir eylemin tohumlarını atmak için gittiği Paris'te başarılı olamayacaktılar. Costa tutuklandıktan sonra İsviçre'ye kaçan Kropotkin 1880 yılına kadar burada kaldı.

Fransız sürgün Paul Brousse ile L'Avant-*garde'ın* (öncü) editörlüğünü yaparken, İsviçreli yetkililer tarafından gazete kapatıldı ve Brousse tutuklandı. Bunun üzerine *Le Rivolte* (İsyan) adlı gazeteyi tek başına çıkarmaya başladı. Canlı üslubu ve hiçte mütevazı olmayan duruşu ile kısa zamanda 1870 Lyon Ayaklanması ile durgunlaşan anarşizm ateşini yeniden körüklemeyi başardı (Woodcock, 2001, s. 205).

Kropotkin devrimi "hızlı evrim ve hızlı değişim dönemleri" olarak görüyordu ve devrimin doğal bir süreç olduğunu ve toplumların bundan kaçamayacaklarını savunuyordu. Bu yüzden toplumların bu süreci mümkün en az hasar ile atlatması gerekliydi (Marshall, 2003, s. 449). Devrimin sadece teorikte değil, bu teoriği pratiğe dönüştürecek bilgi ve istemin de olması gerekliydi. Sadece istemin sonucu gelecek bir devrimin, özgür toplumun doğal gelişimini engelleyeceğini ve iktidarın ortadan kalkmadığı sadece isim değiştireceğini. Bundan dolayı devrimi gerçekleştirecek işçilerin eylemlerinin ve sonuçlarının bilgisi ışığında somut bir olay olarak devrimi anlatır.

Toplumun topyekün ve hızlı bir şekilde dönüşümünü öngörür -ve o günlerin gelmesini hızlandırmak sizin elinizde- der. Devrim gerçekleştiğin de devletin ve hükümetlerin ortadan kalkacağını ve her şeyin topluma yani gerçek sahiplerine iade edileceğini ve bunu sağlanması için komünlerin kurumunu öngörür. Devrim fikrini Proudhon gibi "yıkarak kuracağız" değil "kurarak yıkacağız" temelinden başlattı (Marshall, 2003, s. 450). Lakin buradaki komün yerel

[53] Yürüyüşüm bitip de odama geri götürüldüğümde hemen arkadaşlara bu güzel haberi iletmek için kaleme kağıda sarıldım. Şifre yerine anlaşılmaz birtakım işaretler koyarken, "Mektubu şifreleyecek gücü bile bulamıyorum kendimde" diye yazdım sevinçten titreyen ellerle. "Özgürlüğü bu denli yakınımda görmek, sıtmalı gibi titretiyor beni. Bugün beni yürüyüş yapmam için avluya çıkardılar. Avlu kapısı açıktı ve yanında da nöbetçi yoktu. Bu kapıdan kaçıp gideceğim ve nöbetçiler beni yakalayamayacaklar." Hemen birkaçış planı hazırladım. "Bir bayan arkadaş hastane kapısına üstü açık bir arabayla gelecek. O arabadan inecek ve araba benim kapının on-on beş adım ötesinde onun dönmesini bekleyecek. Saat dörtte beni yürüyüşe çıkardıklarında bir süre şapkamı elimde tutacağım; bu, kapının önünden geçecek arkadaşa, hapishanede herhangi bir aksiliğin olmadığını belirten bir işaret olacak. Benim bu işaretime siz de 'Yolda da sorun yok işareti vereceksiniz. Sizden bu işareti almadan ben harekete geçmeyeceğim. Yolda yakayı ele vermek istemiyorum. Bana işareti yalnızca ses ya da ışıkla vermelisiniz. Arabacı, verniklenmiş şapkasıyla güneş ışığını hastane binası üzerine yansıtarak verebilir bu işareti. Bundan daha iyisi de, yol "temiz" olduğu sürece dışarda birinin şarkı söylemesi. Buradan, avludan görülen küçük, gri tahta kulübeyi kiralamayı başarabilirseniz, işareti onun penceresinden de verebilirsiniz. Nöbetçi arkamdan tavşanın peşinden koşan köpek gibi koşacaktır; ancak ben dosdoğru koşarken, o çapraz koşmak zorunda kalacak. Böylece beş-altı adım önde olacağım ondan; yola çıkar çıkmaz da arabaya atladığım gibi dörtnala kaçıp gideceğiz. Nöbetçi ateş edecek olursa, yapacak bir şey yok. Bu bizim öngörümüzün dışında kalan bir nokta. Ya hapishanede yavaş yavaş çürüyüp öleceğim, ya da bu riski göze alacağız" (Kropoktin P. , 2007, s. 525).

bir hükümet kurulu ya da federalizm değildir. Kropotkin komün düşüncesi daha geniştir. Doğrudan devrim ile ilgili gönüllü bireylerin, tüm toplumsal çıkarları gözeterek oluşturduğu ve diğer komünlerle birleşerek devletin yerini alacak bir kooperasyon ağı oluşturan bir sistemdir.

Ekonomik olarak malların ve hizmetlerin paylaşımı konusunda ölçüt olarak Bakunin öngördüğü gibi *emeğin* değil *ihtiyacın* kullanılması gerektiğini. Halk Bankası veya emek çekleri ile işçiler tarafından kontrol edilse de ücret sistemine karşıydı. Çünkü gönüllü bir toplumda hiçbir zorunluluğun olmaması gerekir. Kropotkin ne bir kolektivist nede Karşılıkçıydı, o bir anarşist komünistti (Woodcock, 2001, s. 207). Ekonomik koşullar ile siyasal rejimler arasında bir belirlenimci seçmez aralarındaki ilişkinin karşılıklı olduğunu, koşullara bağlı olarak birbirlerini etkilediklerini düşünür.

Anarşist komünizmi diğer liberter görüşlerden ayıran nokta özgür bölüşüm fikridir. 1892 de yayınlanan *Ekmeğin Fethin* de anarşist komünizm düşüncesinin gelişimini anlatırken, devrimci taktiklerden daha çok bilimsel ve tarihsel nedenler ile "herkes için refah"ın bulunabilirliği tartışmalarına yönelmiştir. Toplumsal sorunların dününü ve bugününü ele alarak üretimin kara değil ihtiyaca yönelik olduğu, bilimin ise tüm insanlığın ihtiyaçlarını ortaklaştıran ve karşılayan araçları keşfeden bir düşünce geliştirmeye yönelik tasarımlar oluşturuyordu (Woodcock, 2001, s. 210).

Kropotkin kapitalizmin yarattığı ekonomik bunalım ve adaletsizliğin sebebi olarak üretim eksikliğini değil tüketim eksikliğine ve emeğin yanlış yönetilmesinde görür. Lüks araç gereçlere, askeri ve bürokratik faaliyetlere yönelen emeğin toplumun faydasına olacak işlere yönlenmesi durumunda herkes için bolluğun geleceği ve günlük beş saatlik bir çalışmanın tüm bunları gerçekleştireceğini öngörür. Boş vaktin ekmek kadar değerli olduğunun bilimsel olarak da farkında olan Kropotkin, geri kalan on dokuz saati kişinin ruhunun tazelenmesi için kullanması gerekliliğini vurgular (Woodcock, 2001, s. 211).

Çalışmanın insan için külfet olmadığını düşünür, insanın aylaklık yerine çalışmayı tercih edeceğini, çünkü insanoğlunun doğasının bunu gerektiğini söyler. Peki, neden bu kadar kötü bir eylemmiş gibi görünüyor bu çalışmak? Kropotkin'e göre bu kötü his insanların çalışma koşulları, saatleri ve istemedikleri bir işte çalışmaları yüzünden. Oysaki insanı mutlu edecek ve güzel zaman geçirmesini sağlayacak ve sonunda evet ben bir işe yarıyorum hissini tadacak bir işte çalışması gerektiğini söyler. Devletin tersine toplumun doğal bir olgudur ve yapay kısıtlamaların ortadan kalkması sonucu insanlarında doğalarına uygun olarak toplumsal bir şekilde hareket edecektir (Woodcock, 2001, s. 212).

1882 de Fransa'ya döndüğünde Massif Central'deki Monseau-les-Mines'deki ayaklanmalar ve dinamitlerin patladığı huzursuzluğun kol gezdiği bir ortam vardı ve bunun sebebi olarak Fransa hükümeti anarşistleri görüyordu. Tüm bunlarla alakası olmayan Kropotkin

Fransa'ya yanlış bir zamanda gelmişti çünkü hükümet için o anarşistlerin önde gelenlerindendi. Sonuç olarak elli üç anarşist tutuklandı ve bunlardan biriside Kropotkin'di.

Bir anarşist gibi davranıp tutuklu olmayı sorun değil bir araç olarak gördüler ve düşüncelerini duyurabilmek için ellerinden geleni yaptılar. Kropotkin herkesin imzasının bulunduğu ilkeler beyannamesinde kapitalist sistemi, bunun dayatıcıları olan hükümetleri, suçluyor bunların yerine geçecek toplumsal bir sözleşme istiyordu. Ayrıca özgür bireylerin yaşadığı bir toplum olarak eşitlik talebinde bulunuyorlardı. Kropotkin'in iyi savunmasına rağmen Savcı artık olmadıklarını kabul ettikleri Enternasyonal'e bağlılıklarından dolayı suçlu bulundular ve Kropotkin eski St. Bernard Manastırı'ndaki Clairvaux hapishanesine gönderildi. Aldığı hapis cezası birçok kesim tarafından haksız bulundu. Fransa ve İngiltere'nin seçkin isimleri Kropotkin'in hapisten çıkması için uğraşsa da başaramadılar. 1886'nın Ocak ayında halkın baskıları sonucunda serbest bırakıldığında sıtma ve iskorbüt yüzünden sağlığı bozulmuştu (Woodcock, 2001, s. 215).

İngiltere'ye dönen Kropotkin gezgin coğrafyacı ve lider anarşist rollerinden soyundu. Anarşizmin teorik boyutuna yönlendi. Britanyalılar için otoriteye karşı direnen aziz bir Rus'tu. Tabi bunda Kropotkin'de meydana gelen değişimlerinde etkisi vardı. Toplumda ki değişimi devrimci ayaklanmalara değil, barışçıl gelişmelere bağlıyordu. Bazı anarşistlerin şiddet içeren eylemlerini açık bir dille eleştirmese bile doğruda bulmuyordu. Anarşizmin "kamuoyunun olgunlaşmasıyla ve mümkün olan en az miktarda karışıklıkla" geleceğine inanıyordu. Şiddetin bireylerden önce ekonomik hedeflere uygulanması gerektiğini düşünüyordu (Woodcock, 2001, s. 217).

Kropotkin'in genel anarşist teoriye en büyük katkıları 1902 de yayımlanan *Karşılıklı Yardımlaşma* ve 1903'te ya yayımlanan *Devlet* (The State) başlıklı broşürdür. *Karşılıklı Yardımlaşma* fikri Godwin'in evrensel iyilik teorisinden türeyen bir fikirdir. Bu fikri evrim düşüncesi ile birleştirdi ve evrimin kooperatif yönlerine dikkat çekerek aynı türün bireylerinin arasında mücadeleden çok kooperasyonun olduğuna, bireyler arasındaki mücadelenin türe güç verdiğini dile getirdi "tek başına ya da küçük aileler halinde yaşayan türlerin görece az ve sayılarının ise sınırlıdır" (Woodcock, 2001, s. 221).

Kropotkin entelektüel yetinin dil, taklit ve deneyim ile beslendiğini ve bu besinin miktarının artması içinse toplumsal bir varoluşun gerektiğini vurgular. Aynı zamanda toplumsal yaşamın, genel adalet duygusunu geliştirdiğini düşünür. Bireyin savaşının tür içinde olmadığını, savaşın olumsuz şartlara karşı verildiğini bu yüzdende doğal seleksiyonun rekabeti geliştirmediğini, aksine bireyin rekabetten kaçınma yolları bulabilmeyi geliştirdiğini iddia eder.

Bireyin toplumsal bir varlık olduğunu düşünür, karşılıklı yardımlaşmanın ve dayanışmanın bireyin doğasında bulunduğunu ve bu komünal yaşam sürecini bozmaya çalışan şeyin devlet olduğunu söyler. *Devlet ve Onun Tarihsel Rolü* (1897) başlıklı denemesinde,

Devlet'in kökenini ve doğasını inceler, onun nasıl ve ne zaman ortaya çıktığını açıklar lakin devletin karşılıklı yardımlaşan komünal hayatı nasıl yendiğini açıklamaz (Marshall, 2003, s. 459). Devleti eşit ve özgür bir toplumun oluşumuna en büyük engel olarak görür.

Kropotkin devlete şu gözle bakar "insanların doğrudan bir araya gelmelerini önlemek, yerel ve bireysel inisiyatifin gelişimini durdurmak, mevcut özgürlükleri ezmek, yeninin çiçeklenmesini önlemek ve bütün bunları kitleleri azınlıkların iradesine tabi kılmak için" (Marshall, 2003, s. 459) oluşturulan bir kurumdur. Kropotkin devlet ile hükümeti birbirinden ayırır ama her ikisini de baskıcı bulur. Bundan dolayı sosyalistlerin özgür topluma geçiş evresindeki devrimci hükümete de karşıdır. Devrim'in doğal bir süreç olduğunu düşündüğü için bu sürece dâhil olmaya çalışan herhangi bir siyasal otoritenin karşı devrimci bir güç haline dönüşeceğini söyler. Toplumun yeniden oluşturma sürecinde toplumun kollektif aklını yeterli bulur (Marshall, 2003, s. 461).

Anarşizm tıpkı doğada olduğu gibi ilerleme ilkesi üzerinde yükselir. Bu ilerlemeyi sağlayacak etmenlerinde doğal olması gerekir. Bundan dolayı anarşizm hiçbir baskı aracını kabullenmez. Bu baskı araçlarından- polis, hapishane, mahkeme, yargıç…- kurtularak doğal yollardan ilerlemek için tek bir prensip kabul eder o da herkese eşit haktır. Bu zamana kadar böyle bir toplum olmadı çünkü hiçbir egemen sınıfın isteği böyle bir toplum değildi ama insanlık hep bunlar için savaştı. Kimi meydanlara inerek, kimi kalemine dökerek, kimi ise bilinç dışı bir şekilde anarşizmi istedi (Kropoktin P. A., 2015, s. 58).

Kropotkin *Yasa ve Otorite* adlı eserinde insanın bir zamanlar doğal yasalar ile yaşadığını lakin kendi iktidarını kurmak isteyen bir grup insanın, halkın inançlarını sömürerek kendi menfaatleri doğrultusunda oluşturdukları yapay yasaların topluma fayda değil aksine zarar verdiğini savunuyordu. Kişiyi suça sürükleyen şeyin bu yapay yasaların olduğunu ve bu yasalar olmadığında kişiyi suça yönlendirecek etmenlerin azalacağına inanıyordu. Doğal yasaların ahlaki yasalar olduğunu bu yüzden dayanışma ve yardımlaşma ile ayakta kaldığını, yapay yasaların ise rahipler, fatihler ve hükümetler ile varlığını sürdürmeye çalıştığını söyler.

> "Yasaların özünü oluşturan itaat fikrinin; vicdanımıza ve dostlarımıza duyduğumuz saygıya kayıtsız kalarak yargılama ve cezalandırma hakkına sahip olan otorite fikrinin; cellatların, gardiyanların ve muhbirlerin zorunlu olduğu düşüncesinin, tek sözcükle, yasaların ve otoritenin bütün niteliklerinin insanlar arasında yarattığı yozlaşmayı, akıl yoksunluğunu düşünün" (Marshall, 2003, s. 446).

Kropotkin toplumu canlı bir organizma gibi görüyordu. Bir canlının doğal süreç içinde ki evrimi ne kadar doğal ise toplumun da evrimine inanıyordu. Lakin bu evrimin devlet, kilise ya da başka bir yapay yasa koyucular ile değil adetler, görenek-gelenekler gibi özgürce oluşmuş karşılıklı anlaşmaların meydana getirmesi gerektiğine inanıyordu (Kropoktin P. A., 2015, s. 57).

Adaletsiz ve eşitliksiz bulduğu dünyanın, değişmesi gerektiğini ve devletin yıkımını istiyordu. Anarşiyi bize hayatın kendisi dayatmaktadır. Hayatın buyruğudur anarşi (Kropoktin P. A., 2015, s. 52). Ama toplumsal bir sınıf şiddeti ve yıkımla tanımlamıyordu anarşizmi. Kropotkin anarşizmi idealist bir toplumsal değişim teorisi olarak gördü ve görülmesini sağladı. Anarşist görüşünün şekillenmesinde 19.yüzyılın ortalarında dünyaya gelmesi ve yaşadığı dönemin çok yönlü evrimciliği ile şekillenmişti (Woodcock, 2001, s. 191).

Yıl 1914'ü gösterdiğinde I. Dünya Savaşı baş göstermişti ve savaş onu anarşist arkadaşlarından ayırmıştı. Artık sağlığı da iyice bozulmuştu. Anarşist hareket anti-militarist bir tutum ile savaşa karşıydı. Kropotkin ise Almanlara karşı savaşılması gerektiğini düşünüyordu. 1917'nin mart ayında Rusya da halk ayaklanmasının başarılı olup otokrasinin sona erdiği haberlerini sevinçle karşıladı ve ömrünün geri kalan kısmını geçirmek için anavatanına döndü. Rusya da politik sahne hızla değişiyordu ve bu değişim içinde Kropotkin'in rolü azaldı.

Anarşistler ekim devrimine katılmışlardı ama devrimden sonra Bolşeviklerin iktidara el koymaları Kpopotkin'in Rus anarşistler ile tekrar bağlantıya geçmesini sağladı. Savaş sırasında tek bir olguda birleşen insanlar, savaş bittiğinde birbirinden farklılaşmaya başlıyordu. Bu farklılıkların en göze batanı tabi ki de anarşistlerdi. Beklendiği gibi oldu ve anarşistler büyük bir zulüm altında yaşamaya başladılar. Kropotkin'in ünü bu zulümden etkilenmesine izin vermedi. Elinden geldiğince yaşananları protesto etti. Kropotkin'in Rusya'yı ziyareti sırasında Margaret Bondfield'e verdiği "Dünya İşçilerine Mektup" adlı belge son dönemlerinin en önemli belgesi olarak görülür (Woodcock, 2001, s. 225).

Mektupta batı toplumunun tüm ilerlemeci unsurlarını Rusya da ki abluka ve müdahale savaşının sona ermesi için yardıma çağırıyordu. Özgür komünlerden oluşan federal Rusya hayalini anlatıp diğer ülkelerin halkına Rusya da yapılan devrimin yanlışlarından bahsediyordu. Kropotkin'in içindeki iyimserliğini hala koruyordu ve sosyalizmin dünya da yeniden canlanacağını ve tüm halkın politik partilerden uzaklaşarak, sermaye köleliğinden kurtularak, özgürce oluşturulmuş sendikalar ile Enternasyonal kurulacağını anlatan cesur sözler yazmıştı. Lakin hiç kimse için eski önemini taşımıyordu sözleri. Güçsüzleşen bedeni 8 Şubat 1921 de yenik düştü (Woodcock, 2001, s. 226).

Kropotkin Bakunun'in tam tersi hiç meydanlara inmedi. Elbette devrimi hayatının sonuna kadar istedi ama bunu teorikte yaptı. Devrim için şiddetin gerekli olduğunu düşünse de, mizaç olarak şiddet yanlısı değildi. Onu anarşizme çeken taraf kan, şiddet ya da yıkıcı tutku değildi, o anarşizmin yapıcı ve onarıcı yönünü bilimsel bir eğitim ve iyimserlikle dile getirdi. Hem dış görünüşü hem içyapısı ile tam bir beyefendiydi. Bakunin zamanında gizli örgütler ve küçük ayaklanmalar ile heyecan bulan anarşizm Kropotkin'in ile tüm ülkelere yayılıp Latin dünyasında etkili bir işçi hareketine dönüştü. Kropotkin'in bu yayılmada önemli bir role sahipti, lakin bunu örgütler kurarak ya da meydanlara inerek yapmıyordu. Anarşizme katkısı bir yazar

olarak önemliydi. Kropotkin yaşadığı dünyaya bitmeyecek bir iyilik ile bakıyordu, anarşizmde "hoşluk ve ışık" olan her şey onun bu iyiliğinden besleniyordu (Woodcock, 2001, s. 192).

Entelektüel bir soydan geldiği için anarşist teorisi de oldukça entelektüeldi. Evrime olan aşırı inancı, iyimserliği ve halkla kurduğu duygusal özdeşim ile anarşizme bu zamana kadar olmayan bir bakış açısı getirmiştir. Medyanın anarşizmi bir terörizmmiş gibi lanse etmeye çalıştığı bir dönemde anarşizme felsefi bir saygınlık kazandırmıştır.

2.4. Değerlendirme

İçinde barındırdığı savlar açısından antik döneme kadar uzanan, belirli bir kuram olarak Fransız Devrimi boyunca 'sistem'leştirilen anarşizm, Kropotkin'den sonra belirli nedenlerden dolayı bir süre etkisini kaybetmiş, 1960'larda yeniden ortaya çıkana kadar 'kış uykusu'na yatmıştır. Bu nedenlerden ilki anarşizmin, şiddet ile ilişkilendirilmiş olması ve olumsuz anlamından kendini kurtaramamış olmasıdır. İkinci olarak işçi hareketleri ve bu hareketlerin başarısı açısından Marksizmin gölgesinde kalmasıdır. Buna ek olarak Marksizmin etkin olmadığı yerlerde de faşizm kendini göstermekteydi. Üçüncü olarak niteliği ve amaçları bakımından ütopik, bilimsellikten uzak ve sistemsiz olarak addedilmiş ve çağ-dışı, politika-dışı olarak nitelendirilmiştir. Dördüncü olarak anarşizmin 'doğrudan eylem' ilkesi, toplumsal hareketlerin zamanla değiştirici ve dönüştürücü etkinliğini törpülemiş ve anarşist hareketleri koordinasyona eksikliğinin de etkisiyle, yerel isyan hareketlerine dönüştürmüştür. Rolf Cantzen'e göre anarşizmin o zaman çağ-dışı olarak nitelendirilen bu özellikleri, onu, bugünün yeni toplumsal hareketler açısında önemli bir konuma getirmektedir. Çünkü:

> "Anarşist düşünce, özgür toplum hedefine giden sadece tek bir yolun mutlaklaştırılıp başka olası yolların dışlanmasına karşı olduğu gibi, gene tek bir toplumsal örgütlenme ve yapılanma biçiminin geçerli ve olabilir biricik "doğru" yol olduğunu öne sürmeye kalkışmaz. Anarşistler, tahakkümcü örgütlenme ve yapılanma biçimlerinden arındırılmış çeşitli çözüm yollarının yan yana yer almasını daha doğru bulurlar. Anarşistler, hiyerarşik-merkeziyetçi toplum yapılarını reddederek, birbirlerini tamamlayıcı, çeşitli olanaklar içeren yapıları tercih etmişlerdir. Bu anlamdaki "anarşist çoğulculuk" bir yandan toplumun yeniden yapılanma süreci yol alırken, tek tek bireylerin de kendilerini geliştirmeleri için onlara büyük olanaklar sunmakla kalmaz, kişilerin arta kalan boş alanlardan bireysel tercihleri ve kararları doğrultusunda esnek bir tarzda yaralanmalarını, alt-yapının değişik düzlemlerinde etkili olmalarını ve hiyerarşik olmayan yapıları yer yer hayata geçirip yaygınlaştırmalarını olanaklı kılmayı öngörür" (Cantzen, 2000, s. 4-23).

Kısaca Cantzen, büyük sistemlerin, çağın krizlerine yeteri kadar cevap veremediğini ve bu krizlerin çözülmesi açısından anarşizmin çoğulculuk perspektifinin, siyaset felsefesinin yörüngesine yeniden girdiğini dile getirir. Bu anlamda Woodcock, anarşist düşüncenin belirli bir ifadesi olan, Bakunin ve arkadaşları tarafından yaratılan tarihsel hareketin başarısızlığa uğradığını fakat anarşist düşüncenin ayakta kaldığını ve 20. yüzyılda yeni biçimler altında ortaya çıktığını dile getirir (Woodcock, 2001, s. 500).

Marshall'a göre anarşist hareketin 60'larda güçlenmesinin nedenlerinden biri de kapitalist devletlerin örgütlü sevgisizliği ile komünist devletlerin bürokratik merkeziyetçiliği arasında sıkışmış liberter düşüncenin, alternatif düşünce arayışından kaynaklanmaktadır (Marshall, 2003, s. 740). Bu arayış makro ölçekli veya mikro ölçekli alternatif düşüncelerin yeniden ele alınmasına veya oluşturulmasına neden olmuştur. Bu hareketlilik sadece makro-toplumsal konularda değil, eğitimden cinselliğe, aileden ekolojiye kadar geniş bir yelpazaye sahiptir. Ayrıca bu siyasal kıpırdanma sadece belirli sınıflar veya gruplar içinde değil, öğrencilerden kadınlara, siyahlardan eşcinsellere kadar nerdeyse her kesimden bireyleri ve *déclassé* unsurları içermekteydi. Bunun yanında hem marksizm için hem de anarşizm için bir sivilleşmeden geçtiği söylenebilir. Dinamikleri son derece çeşitli olan bu yeni hareketlerin aldığı biçimler de, çeşitlilikleriyle paralellik gösterir.

Yeni değişim hareketlerinin, 1950'lerin sonlarında ve 60'ların başında tam birer kimliğe sahip oldukları söylenemez. Bu hareketler "karşı-kültür" genel adı altında toplanırlar. Geleneksel yaşam biçimlerini reddeden, kolektif yaşamaya çalışan, devlet karşıtı olan, bunu rock müzik aracılığıyla ifade eden, uyuşturucu kullanmaya eğilimli, varoluş sorunlarını konu edinen, otonomiye önem veren, savaş karşıtı ve her anlamda kendilerine özgürlük alanı yaratmaya çalışan, genellikle öğrencilerin oluşturduğu birlikler, karşı-kültürü var etmiştir. Karşı-kültürün bu niteliklerinin bazılarının anarşist düşünceyle ortaklığı açıktır. Yeni karşı-kültür düşüncesiyle, anarşizmin bu dirsek teması, bir yandan anarşizmin yenilenmesini bir yandan da karşı-kültürün anarşizme daha da yaklaşmasını sağlamıştır. Anarşizm sivilleşmekte, karşı kültür ise daha liberter bir merkeze doğru kaymaktadır. Fakat bu sivilleşme ve özgürleşme durumu ancak 1968 öğrenci olaylarına kadar devam edebildi. Öğrenci ve güvenlik kuvvetleri arasındaki gerginlik, buna ek olarak öğrenci liderlerinin açıklamalarındaki anarşist ton, anarşist ruhun yeniden yükselişe geçmesini sağladı. Bunun en açık ifadesi belki de o sırada Fransız sokaklarına yazılan şu yazıdan anlaşılabilir: NE TANRI NE PATRON; NE KADAR TÜKETİRSEN, O KADAR AZ YAŞARSIN; BÜTÜN İKTİDAR HAYAL GÜCÜNE; YASAKLAMAK YASAKTIR; GERÇEKÇİ OL, İMKÂNSIZI İSTE (Marshall, 2003, s. 749).

Anarşizm'in kurucusu olan Godwin ile Feyerabend'in her ikisinin de John Start Mill'den oldukça etkilenmiştir. Feyerabend'in tüm düşüncelere önem vermesiyle, tüm sorunlara genel bir çözüm bulmak yerine olguya özgü çözüm üretmesi gerektiği düşüncesi anarşizme yakın düşüncelerdir. Yine halka kutsal diye inandırılmış tüm kurumları yok etmek istemesi, entelektüellerin her zaman her şeyi doğru bileceği gibi bir kaideyi yok sayarak bilginin tekelleşmesine karşı duruşu, bir kişinin ya da bir grubun istediği kalıplaşmış insanlar yerine kişiye özgü eğitim sistemi önerimi anarşist görüşlerini oldukça çağrıştırıyor.

Stirner'in yazdıkları ile sosyal hayattaki davranışları arasında ki uçurum, Feyerabend'in "ben bir anarşist değilim ama bu rolü oynarım" cümlesini hatırlatmakta. Ayrıca Stirner'in Tanrı,

Devlet, adalet gibi olguları insan zihnindeki hayaletler olarak görmesi ile gerçeklik üzerine düşünceleri yine bize Feyerabend'i hatırlatıyor.

Bakunin'in bilimi yapay otorite sınıfına alarak bilimin hükümdarlığını reddetmesi, bunu açıklarken de aslında bilime değil ki bilimi akılcı bulur, bilimin sınırlarının doğru çizilmediğine, insan üzerinde kurduğu hükümranlığa olan tepkisi ve bilim belirli bir elit tabakanın eline geçmesine olan itirazları bize yine tanıdık bir ismi çağrıştırmakta.

Kullandıkları dilin sertliği, dikkat çekmek adına seçtikleri sansasyonel cümleler, tanrıyı yok saymaları, bireyin özgürlüğüne verdikleri önem, her türlü otoriteye karşı olup bunların yerine hiçbir şey koyamamaları majör anarşistlerin ortak özelliği olmakla birlikte, Feyerabend'in de özellikleridir.

Ayrıca çocukluk dönemlerinde anne sevgisi ve ilgisinden mahrum kalmaları bir tesadüf mü bilinmez ama Feyerabend de aynı sevgisizlik ve ilgisizlikle büyümüştür. Yoksulluk veya yoksullukla özdeşleşmeyi başarabilmiş insanlar, makro anarşistler. Bu yoksulluğu Feyerabend'in de oldukça derin yaşadığını ilerleyen bölümlerde göreceğiz.

3. DADAİZM

3.1. Dadayı Doğuran Şartlar

Birinci Dünya Savaşı bitmek bilmeyen bir kâbusa dönüşmüştü. Amacı dünyayı paylaşmak olan bu savaş uğruna insanlar umarsızca hayatlarını kaybediyordu. Artık savaşın gerçekliği sorgulanıyordu. Savaş karşıtı olan insanlar çaresizce sığınacak bir liman arıyor ve savaşın bitmesi için dua ediyordu. Bu esnada bir grup sanatçı tüm bu somut ve soyut işkenceye karşı sıra dışı bir başkaldırı sergiledi. Devletlerin birbirlerine karşı nefretini, toprak için insan hayatını hiçe saymasını, enerji kaynaklarına sahipliği umudun sahipliğine tercih etmesini anlamsız bulan bu grup, diğer insanların saçma diye adlandıracağı “Dada” hareketini başlattı.

Yirminci yüzyılda yaşanan savaşlar, ekonomik bunalımlar, salgın hastalıklar, gelişen teknoloji, bunlarla uyum sağlamaya çalışırken sürekli değişen toplumsal yapı, sanatı ve sanatçıyı, çözülmeye ve gittikçe karmaşıklaşan “insanı” anlatmanın farklı yollarını arayamaya sevk eti. Bin dokuz yüzlü yıllarda doğupta seksen yıl yaşayan bir insan için dünya bir daha asla gelinmek istenmeyecek bir yerdi.

Savaşta tarafsızlığını ilan eden İsviçre’nin başkenti Zürih birçok sanatçı için bir sığınak oldu. Savaşın yarattığı buhran içinde yaşayan sanatçılar her şeyin bir sonu olduğunu düşünseler de, savaş hiç bitmeyecekmiş gibi hissediyor, bir şeyler yapma ihtiyacı duyuyorlardı. Lakin ütopik bir barışçılık anlayışı yerine, savaşın temel nedenlerinin ortadan kaldırması gerektiğini düşünüyorlardı.

Dada hareketi Birinci Dünya Savaşı’nı çıkaran zihniyete, insanların çaresizliğine ve tüm dünyanın buna sessiz kalmasına tepki olarak doğdu. Esin kaynağı da doğa oldu. O dönemde Dada akımı ile üretilen eserler saçma olarak nitelendirilse de, söz konusu akım sadece sanat anlayışını değil, sanatçıyı ve hatta sanatseveri de değiştirdi.

> “Sanırım bizim için sanat kendi içinden bir son değil –bunun için saf bir naiflik gerekir- ama içinde yaşadığımız zamanın daha doğru algısı ve eleştirisi bir fırsattır; her ikisi de çarpıcı olmayan, ama karakteristik bir tarz için elzemdir. İkincisi, yani zamanın eleştirisi bizim için genellikle düşünüldüğü kadar basit bir sorun değildir. Güzel ve ahenkli bir şiir, eğer zamanın duygusuyla alakalı olmadığı için hiç kimse tarafından okunmuyorsa ne anlatabilir ki? Bir roman, kültür için okunuyorsa, ama kültüre dokunmaktan çok uzaktaysa okuyucuya ne söyleyebilir ki? Tartışmalarımız her gün daha yaygaracı olan yakıcı bir soruşturmadır; belirli bir ritim için, bu çağın gömülü yüzü için, çağın temeli ve özü için; karıştırılmış olma ihtimali karşısında uyandırılması için. Sanat yöntem için sadece bir fırsattır” (Ball, 2017, s. 94).

Dada Birinci Dünya Savaşı’nın neden olduğu buhran ve vahşete anarşist bir tepki vererek, süre gelen sanat anlayışını başka bir boyuta taşıdı. Sanat yapmanın kurallarını kabul etmeyip, sanatta kuralsızlığı bir tavır haline getirdi. Etrafımızda gördüğümüz sıradan nesnelerin, bir tepki ya da anlam yüklenmesi sonucunda bir sanat yapıtı haline gelebileceğini savundu.

Dada Hareketi'nin ortaya çıkmasında temel olan bazı faktörler mevcuttu. Yıl 1913'ü gösterirken Dada'nın kurucusu Hugo Ball'ın gözünden dünya; tamamen sınırlandırılmış, özgürlüğü kısıtlanmış, baskı altında yaşayan insanlarla doluydu.[54] Ekonomide kadercilik hüküm sürerken, din tamamen yozlaşmış, para karşılığı sevaplar kazandırıyordu. Her şeyin kötüye doğru gittiği bu dönemde edebiyat, emniyet supabı olarak nitelendiriliyordu. Yaşanılan durumun içler acısı olmasından çok daha can yakan durum, tüm bunları düzeltecek bir kahramanın olmaması ve kişinin içsel yalnızlığının çığlıklarından kaçışının umutsuzluğuydu. Ekonomik ve politik nasihatler sadece kulak dolgunluğu yaratıyor, paran yoksa kilise bile Tanrı'ya sığınmana izin vermiyordu. Kurtuluş, bu mekanik dünyadan kaçarak, salt faydacılığa karşı olan insanları bulmak ve onlarla birleşmekti. İşe yarayan, faydalı olan şeylere bağlanmaktı (Ball, 2017, s. 15).

Ball'a göre, dünya bunamaya başlamıştı. Çürüme kokusu her tarafı salmıştı. Vatandaşlar sivil haklarından mahrumdu. Tüm bu olanlara bir tepki vermeliydi, ama nasıl? Sokaklara çıkıp kargaşa yaratmak, ya da bomba ile köprüler uçurmak Ball için uygun değildi. Çünkü o, bir anarşist değildi bu yüzden hiçbir fikri yok edemezdi. Ama bir şeylerde yapmalıydı. Ona göre, yaşadığımız dünyanın dışına çıkılmalıydı. Bedenimizdeki acıyı ortadan kaldırmak için Tanrılar tanımasa da şeklimiz irademizle değiştirilebilmeliydi. Cesetler tarlasında yaşayıp, cesetlerden başlara taç yapılmalıydı, tıpkı *Saurapanam*'ın lideri Şiva gibi (Ball, 2017, s. 43).

Dada, içinde bulunduğu durumu yeni bir dünya olarak yorumluyordu. Bu yenidünyada teknoloji mite, makineler dine karşıydı. Neyin iyi neyin kötü olduğuna kim karar veriyordu? Neye göre karar veriyordu? Buna dair bir kitap var mıydı? Makine ölü bir maddeye hayat verebiliyor ve bunu akıl yordamı ile yapıyordu. Bu hali ile hayatı taklit ediyordu, lakin ölümün ta kendisiydi. Duygusuz bir metal yığını ile kim ne kadar zaman geçirebilirdi? (Ball, 2017, s. 16)

Ball'a göre, içinde bulunduğu dönem aynı zamanda psikolojik bir dönemdi.[55] Psikoloji biliminin inceliklerinin ortaya çıktığı ve bunların başarıyla kullanılabildiği bir dönemdi. İnsanlar doğanın kapısını dinliyor, sonra kapıyı zorla açıyor, kendilerini sevdiriyordu. Çağın belirleyicisi "gerçek" değildi, gerçeğin amacı ve anlamıydı. Üstelik tek bir gerçek yoktu psikolojide. Çünkü tüm gerçekler en az diğer gerçekler kadar doğruydu (Ball, 2017, s. 20).

Ball, Dada hareketinin içinde toplam dokuz ay yer aldı. Buna rağmen, hareketin başlamasından önceki yazıları ve hareketten ayrıldıktan sonraki yazıları Dadanın ortaya çıktığı siyasi yapıyı, sanatın ulaştığı noktayı ve o dönemin düşünce yapısını oldukça aydınlattı. Bir başkaldırıya liderlik yapma dürtüsü ile kendi içine sığınma arzusu arasında sıkışan Ball, Dadayı

[54] "Bu bir imha çağıdır, haysiyetsizliğin ve değerlerin çürümesinin çağıdır. Gönüllü olmayan herkese zorlayıcılık uygulandı. Benzeri görülmemiş boyutta bir yapım ve güçlerin yıkımı iş başında (Şubat 1914)" (Ball, 2017, s. 20).

[55] Ball'a göre, "Bu yüzyıl, Prometheus'un Kafkasya kayalarına zincirlendiği gibi kiliseye zincirlenmiştir" (Ball, 2017, s. 277).

iki kez terk etti. Bu terk ediş Tzara'ya aradığı fırsatı verdi ve Traza'nın Dada hareketini başlatan isim olarak bilinmesine yol açtı. Günümüzde bazı kaynaklar Dada Hareketi'ni anlatırken Ball'ın ismini zikretmez, ama Dada Kabare Voltaire'de doğmuştu ve kurucusu Hugo Ball'dı (Ball, 2017, s. 9).

Hugo Ball tarafından kurulan, "Kabare Voltaire" de toplanan Dada Hareketi'nin önderliğini Arp, Hulsenbeck, Janko ve Tzara yapmıştı. Hareketin isminin ne olacağını ise, hareketin temelindeki kuralsızlık ve anlamsızlık belirledi. Peki, neydi bu kuralsızlık ve anlamsızlık? *Nereden geliyordu bu Dada kelimesi? Bu sorunun cevabı için Dada kelimesinin etimolojik, tarihsel ve psikolojik kökenine bakmak gerekir.* Kru zencileri, kutsal bir ineğin kuyruğuna Dada derken, İtalya'nın bir yöresinde, hem küp hem de anne Dada sözcüğü ile anlatılıyordu. Rusça ve Rumence'de ise tahta at ve dadı anlamına geliyordu. Gazeteciler Dada kelimesinde bebeklere has bir sanat buluyordu (Tzara, 2018 , s. 17).

Dada bağımsızlıktı, içinde bulunduğu topluluğa güvensizlikten beslenerek doğdu. Hiçbir kurama bağlı ya da yandaş değildi. Kübist ve fütürist akademilerin bir türevi ya da devamı değildi. Çünkü bu akademiler biçimsel düşünce deneyleriydi. Sanat para kazanmak ya da bir burjuvanın zevklerini okşamak için yapılmamalıydı. Yoksa resme hangi rengi vereceğimize banknotların rengi karar verirdi. Derinliğe yükleyeceğimiz tonu bulmak içinde yağlanmış göbeklerden ilham alınırdı.[56]

Dadayı diğer sanat akımlarından ayıran en temel fark dünyada süregelen savaşlara, vahşete, tüm insanlık dışı davranışlara seyirci kalmak yerine bir şeyler yapmak zorunda hissetmesiydi. Dada, yok etme tutkusunun yerine yaratmanın enerjisinin geçebileceğini savunarak, bu savunuyu bir üretim süreci ile somutlaştırdı (Balkır, 2019).

> "Bir fars üretiyorlar ve Kutsal Cuma ruh halinin hüküm sürmesini buyuruyorlar; gizlice tıngırdatılan sazlar veya göz kırpmalarla buna dil uzatılmamalı ya da rahatsızlık verilmemeli. Ayrıca şunu eklemeliyiz: Sundukları insan etinden yapılmış çürümüş pastayı yemekten hoşlanmamız için bizleri ikna edemezler. Bizleri burun deliklerimiz titrerken ceset kokusuna hayran olmamız için zorlayamazlar. Gittikçe artan felaket bir ilgisizlik ve merhametsizliği kahramanlıkla karıştırmamızı bizlerden bekleyemezler. Bir gün çok kibar ve dokunaklı şekilde tepkiler verdiğimizi itiraf etmek zorunda kalacaklar. En sert broşürler bile yeterince nefret akıtamadı ve evrensel olarak yaygınlaşmış ikiyüzlülüğü aşağılayamadı." (Ball, 2017, s. 108)

Dada sanata yeni bir yöntem ya da üslup getirmedi. Sadece var olanlara yeni anlamalar yükledi. Tüm toplumsal ve estetik değerlere karşı olarak oluşan Dada hareketi, zamanla kendisine dahi karşı hale geldi.[57]

---

[56] "Para kazanmak ve kibar burjuvalara dalkavukluk etmek için mi yapılır sanat? Kafiyelerde para şıngırtısı duyuluyor, tonlamalar göbek kavisi boyunca kayıyor aşağı" (Tzara, 2018 , s. 18)

[57] "Dada-karşıtlığı bir hastalıktır: selfkleptomani, insan normal hali, DADA'dır. Ama gerçek dadalar DADA'ya karşıdır" (Tzara, 2018 , s. 53).

Ball'a göre duyu organlarımız ile hissettiğimiz şeylerin var olduğundan şüphe duymayız. Öte yandan duyu organlarımız ile varlığını hissedemediğimiz ama içgüdüsel olarak onun var olduğuna inandığımız şeyler, bizi hep sorular ile yorsa da inanmaya devam ederiz. Dada kural tanımazlığı, kişisel zevki ve yargıları ile doğa ile kurduğu özel bağ sonucunda yaşamda var olan ama bilinmeyen evrenlere geçişler sağladı. Neyin gerçek neyin gerçek dışı olduğuna hiç kimsenin emin olamayacağı bir çağ başlattı.[58]

3.2. Dadaizm Nedir?

Dadacı şair Tzara şiir yazmanın reçetesini şu sözleri ile veriyordu:

> Bir gazete alın.
> Birde makas.
> Şiirinizi ne uzunlukta yazmak istiyorsanız o uzunlukta bir makale seçin bu gazeteden.
> Makaleyi kesin.
> Sonra bu makaleyi oluşturan her sözcüğü özenle kesip bir torbaya koyun.
> Yavaşça sallayın.
> Sonra kesikleri birer birer çıkarın.
> Torbadan hangi sıra ile çıkarılırsa
> O sırayla yazın kâğıda.
> Şiir size benzeyecektir.
> İşte buyurun, ayaktakımı anlamasa da, duyarlılığı hayranlık verici, son derece özgün bir yazar olup çıktınız (Tzara, Dada Manifestoları ve Diğer Metinler, 2018, s. 54).

Dada hareketi sanatın kendinden önceki tüm tanımlarına ve kalıplarına karşı çıkarak hâkim olan anlayışı yıkma çabasıydı. Hareketi benimseyen sanatçılar tüm sanat kavramlarını ve akımlarını reddederek bir başkaldırı manifestosu oluşturdular. Dada'nın yeni bir kurallar hiyerarşisi ya da akım oluşturmak gibi amaçları yoktu. Aksine var olan tüm kuralları ve anlamları yok etmek istiyordu. Şiirin, yazan kadar, okuyan içinde bir anlamı vardı. Kurallar bireyin seçeneklerini kısıtlamaktaydı ve farklılıklar, çoğulluklar barındıran dünyayı anlamanın tek yolu olamazdı.

Dada, sanatçıya, malzeme seçiminden, sanatın en katı diyebileceğimiz kurallarına kadar esneklik tanıyarak, sınırsız bir yaratma özgürlüğü sundu. Disiplinler arasındaki kalın duvarları yıkarak tek bir üslupsal yaklaşım yerine, multidisipliner bir yaklaşım sergiledi. Sanatçının hayal gücünü sürekli canlı tutmayı hedefleyip, günümüz sanatçılarına da ilham kaynağı oldu (Balkır, 2019).

Dada, çevremizde olup bitenleri alışkanlıklarımızdan sıyrılıp, bize reçete ile verilen gözlüklerden kurtularak hiç bakılmamış bir şekilde bakmamızı istiyordu. Bir "yabancılaştırma etkisi" yaratmaya çalışıyordu, bu yüzden afiş, ilan, fotomontaj, dans, müzik, dergi gibi tüm

[58] "Gnostik bir mezhep var; öyle ki bu mezhebin başlatıcıları İsa'nın *bebekliği* imgesiyle öylesine afallamışlardı ki kendilerini bir beşiğe koymuş ve kadınların onları emzirip kundağa sarmalarına izin vermişlerdir. Dadacılarda benzer bir şekilde yeni bir çağın kucağındaki bebekler gibidir" (Ball, 2017, s. 107).

imkânları kullanıyordu. Dada müziklerinde, danslarında (dadatrot) ve şiirlerinde saçmalamayı, alayı, şakayı, ciddiyi, eğlenceyi bir birine karıştırıyordu. Amaçları, sarsılmaz diye nitelenen değerleri, uydurma otoriteleri, yozlaşmış kurumları, korkulan inançları, saplantı haline gelen duyguları komik duruma düşürmekti. Bu şekilde halka yaşadıkları dünyanın ustaca yazılmış bir senaryo olduğunu ispatlamaktı. Dadanın anarşist başkaldırısının karşısında hiçbir şeye imtiyaz yoktu. İçinde barındırdığı yıkma tutkusu toplumda kök salmış dil, sanat, felsefe ne varsa köklerinden tutup sökmek, değişmez denilen tüm değerleri yıkmak istedi (Sürmeli, 2012).

Sanat yirminci yüzyıl başlarında tanrı, prens ve burjuvazi gibi bütün otoritelerinin gerçeklerinden özgürleşti. Bilimden, dinden, ahlaktan, doğrudan ve iyiden bağımsızlaşmıştı. Sanat nesnellikten arındı, lakin sanat nesnesine kimse dokunmuyordu. Dada sanatın nesnesini yok ederek, nesne yerine eylemi koydu. Sanatın kavramsallaştırılmasının ötesine geçerek, sanata ontolojik bir darbe yaptı (Artun, 2018, s. 22). İşte Dadayı diğer avangard hareketlerden ayıran etmenlerin başında sanatı bir nesne değil eylem olarak kavraması geliyordu. Dadacılar şiirini de, şarkılarını da, manifestolarını da tıpkı kabare ve suareleri gibi eylem olarak meydana getiriyorlardı. Ürünsüz bir eylem olarak üretilen sanat, burjuvanın göbek kıvrımlarının şeklinden kurtuluşuydu (Artun, 2018, s. 28). Sanatın özerkleşme çabaları on dokuzuncu yüzyıldaki romantizm akımı ile başladı. Bu sürece kendisinin bir romantik olduğunu belirten Hugo Ball önderliğinde kurulan Dada son verdi (Artun, 2018, s. 22).

Düşünsel bir sentezden oluşan Dadanın bir diğer ayağı ise Nietzsche felsefesiydi.[59] Çünkü kurucusu olan Ball henüz on yedi yaşında Nietzsche üzerine bir tez hazırlamıştı. Nietzsche hiçlik felsefesinde "Tanrı'nın ölümü" nü ilan ederken bunun sorumluluğunu Batı ahlakına, Batı felsefesine ve Batının bilimine veriyordu. Kurtuluşu, sanatta aramanın gerektiğini düşünüyordu. Çünkü gerçek olan güzel, sanatta vardı. Lakin Nietzsche'nin kastettiği sanat, kendi içinden aşkın olan sanattı. Nietzsche felsefesinde sanat, hem felsefe hem de politikaydı. Bu yüzden bilimler ve ahlak sanatın hem yıkma hem de yaratma güdüsü altındaydı. İşte Dada "her şey" i yaratma, "hiçbir şey" i yıkma dürtüsünden geliyordu[60] (Artun, 2018, s. 24).

Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen yıllarda, romantik filozoflar ile başlayan özerklik mücadelesi endüstrinin, makinelerin ve mühendisliğin egemenliği altına girdi. " 'Düzene dönüş' " olarak adlandırılan bu muhafazakâr hareket, ilerleyen yıllarda despotlaşan iktidarın milliyetçi, vatansever ve romantizm düşmanı kültür politikaları ile birleşince, hegemonik bir ideoloji

---

[59] "Huelsenbeck de Dada'nın Nietzsche'nin keşfedilmesiyle doğduğunu belirtiyordu: "Dada gelip geçicidir. Ölümü kendi iradesi ile olur. Dada, Nietzsche'nin sözünü ettiği buluşlar âlemini keşfetti. Kendisini dünya tarihinin parodisine, Tanrı'nın soytarısına dönüştürdü. Ama kendi kendisine saplanıp kalmadı. Dada'nın ölümü Dada'dan olmayacaktır. Kahkahasının geleceği var" (Artun, 2018, s. 25).

[60] "Peki neydi Dada? Picabia'nın tanımladığı gibi, "Hiç, Hiç, Hiç" mi? Yoksa Hausmann ve Baader'in söylediği gibi "Bir sanat? Bir felsefe? Bir siyaset? Bir yangın sigortası? Ya da devlet dini mi? Yoksa hiçbir şey mi? Yani her şey?" Paul Dermee " Dada son birkaç yüzyıl boyunca üzerimizde biriken kalın pislik tabakasını sıyırır" diyordu. Tarihten sanat temizlenmişti" (Artun, 2018, s. 22).

ortaya çıktı. Dada bu ideolojiye bir başkaldırıydı. Bu ideolojinin bize sunduğu ürünler- makineler- toplu katliamlardan, kıyımlardan ve acılardan başka bir şey sunmadı. Bu yüzden dadacılar Büyük Savaş'taki toplu ölümlerden insandan daha çok makineleri sorumlu tuttu[61] (Artun, 2018, s. 29).

Dada adını kimin bulduğu ve nasıl bulunduğu tartışmalarına gelirsek hem Ball'ın hem de Tzara'nın iddiaları mevcuttu. Dada sözcüğünün ilk kez geçtiği antolojinin sunuş bölümünü yazan Ball'ın cümleleri şunlardı;

> Bu kitabı Fransa, İtalya ve Rusya'daki dostlarımızın desteğiyle kendimiz yayınlandık. (*Cabaret Voltaire* antolojisi) yegâne amacı savaş ve milliyetçilik engellerini aşarak başka idealler için yaşayan az sayıda özgür ruhlu insana dikkat çekmek olan Kabare Voltaire'nin ilgi alanlarını ve etkinliklerini Halk'a anlatmak amacını taşıyor. Burada bir araya gelen sanatçıların bir sonraki hedefi bir enternasyonal bir dergi yayınlamak. Zürüh'te basılacak ve "DADA" başlığını taşıyacak.("Dada") Dada Dada Dada Dada (Artun, 2018, s. 78).

Ayrıca kendi yazdığı günlüğünde şu cümlelere yer vermekteydi;

> "Traza süreli yayın konusunda sürekli olarak endişeli. Benim önerim olan "Dada" kabul edildi. Editörlük işini sırayla üstlenebiliriz ve genel bir hazırlık çalışması için de aramızdan birisi yazarların seçilmesi ve yerleştirilmesi işini üstlenebilir. Dada Romencede "evet, evet", Fransızcada "atlıkarınca, salıncaklı at, at başlı değnek" ve "sabit fikir" anlamına geliyor. Almanlar içinse aptalca bir naifliğin işareti ve doğurmanın sevinci ve bebek arabası meşgalesi" (Ball, 2017, s. 101).

Ball Dada sözcüğünü bilinçli bir şekilde buldu. Birçok dilde birçok anlama gelmekte olan sözcük, aynı zamanda o sıralar Zürih'te bir kozmetik markasıydı. Ball'ın manifestosunda geçen "Dada dünyanın en iyi zambak-sütü sabunu" ironisini de bu yüzden yaptı (Artun, 2018, s. 79).

3.3. Dadaizm'in Tarihi

3.3.1. Hugo Ball

Ball hayatındaki başkaldırıları ve kaçışları ile konuşulacak biriydi. Ball için 1910 ile 1904 yılları arası dünya tiyatro üzerine kuruluydu. Bu yüzden Dadayı hazırlayan birikimlerin içinde Ball'ın tiyatroya olan düşkünlüğü ve sevdası vardı. Yaşamın tüm değerlerini ve canlılığını sahnenin içindeki özgürlük alanında buldu. Tiyatro sahnesinde yıkılmayacak imparatorluk olmadığı gibi yok edilemeyecek hiçbir güç yoktu. Yeni bir tiyatro kurmayı düşünen Ball standartların ve günlük bilgilerin ötesinde, tutkuları harekete geçirecek deneysel bir sahne hayal ediyordu. Çünkü "sadece tiyatro yeni bir toplum yaratmaya muktedirdir". Bu yüzden tiyatro sadece sanatın değil tüm yenilikçi düşüncelerin ateşleyicisi olabilirdi (Ball, 2017, s. 22).

[61] "Savaş ahmakça bir yanılgıya dayanıyor. İnsanlar makinelerle karıştırıldı. İnsanlar değil makineler yok edilmeli. Gelecek bir tarihte sadece makineler yürütüldüğünde vaziyet daha iyi olacak. Böylece birbirini yok ettiklerinde herkesin sevinmeye hakkı olacak" (Ball, 2017, s. 41).

Birinci Dünya Savaşı başladığında, Ball büyük bir istekle Alman ordusuna katılmak istedi. Sağlığı buna izin vermeyince savaşa tanıklık etme güdüsü onu Belçika'ya cepheye kadar götürdü. Burada gördükleri onu hem savaşa katılmaktan hem de savaş fikrinden uzaklaştırdı (Artun, 2018, s. 46). Fikirleri tamamen değişen Ball, Berlin'deki milliyetçi baskılara daha fazla dayanamadı. İlerde eşi olacak Emmy Henning ile birlikte Zürih'e kaçtılar.

Ball anarşizm ile ekspresyonizm arasına bir bağ kuruyordu. Zürih'teki yaşamında bolca Bakunin okudu. Sonraları Mistisizmle anarşi arasındaki ilişkiye de merak saldı. Henüz Dada yokken Ball ve Hulsenbeck bin dokuz yüz on beşte çıkardıkları "Edebi Manifesto" da şöyle diyorlardı: "kendimizi ikon kırıcıların ve her türlü radikalin yanında konumlandırıyoruz". Anarşi Ball'ın sanatında, siyasetinde ve felsefesinde o kadar çok yer alıyordu ki Block, Ball'ı : "Hıristiyan Bakuninci" olarak adlandırıyordu (Artun, 2018, s. 130). Block'un Ball'a Hıristiyan demesinin sebebi ise anarşiden sonraki, karamsarlığı onu mistik bir Katolik yapmasıydı.

Ball her şeye mesafeli olunması gerektiğini düşünüyordu. Bu mesafe sadece fiziksel bir mesafe değildi. Hem kalben hem de aklen mesafeli olunmalıydı. Kötülük bir hastalıktı ve tedavisi zamandı. Hiçbir hekim bu hastalığa merhem bulamadı. Yeryüzünde insan tarafından denenmedik hiçbir kötülük kalmayana kadar, bu hastalık her yana bulaşacaktı. Kötülük dört bir yanı bir virüs gibi sarıyordu (Ball, 2017, s. 321).

Ball'a göre bir şeyler öğrenmenin en doğru yolu kendi yaralarımızdır. Kişi çoğu zaman yaralarından öğrenir ve korktuğunda yaralarına sarılır. Yaralardır onu düşüncelere salan ve yeni düşünceler doğurtan. Her düştüğün de tekrar ayağa kaldıran. Korkmalıyız yaralanmaktan, lakin vazgeçmemeliyiz asla yaralanmaktan. Çünkü yaranız ne kadar derin ise öğretisi de bir o kadar derindir. Ve kişiyi biraz daha mükemmele yakınlaştırır (Ball, 2017, s. 297).

Ball'ın düşünmek için belirli sınırları yoktu. Bundan dolayı yaşadığı dünya kurallar ve yasalarla dolu olsa da, kalıplaşmış bir forma sadık kalmadı. Üstelik bu kurallar silsilesine uymuyorsan ve belirli isimler ile beş çayı içmemişsen düşüncene saygı beklenmeyeceğini de biliyordu: "ben kimim ki düşündüğüm şeyin doğruluğuna inanılması hususunda eşitlik bekleyeyim?" (Ball, 2017, s. 274)

Ball'a göre insanlık hayat boyu bir anahtar aradı. Bu anahtar şeylerin kökenini açacak ve tüm eski öğretilerin sırrına ulaşmayı sağlayacaktı. Bu anahtar sayesinde sembollerin kökenine inilecekti. Anahtarın Marksizm'in ön gördüğü teolojik değişiklikte mi, yoksa anarşist Bakunin'in ön gördüğü ekonomik değişiklikte mi, belki de kilisenin öngördüğü gibi ahlaki değişiklikte mi olduğu bilinmiyordu. Savaş idealizmi tüketti, vahşet ve çıkarcı unsurlar boy göstermeye başladı. Yaşananlar tüm varoluşun anlamını bulanıklaştırdı. Bu dünyada yaşayamayacağını anlayanlar, öteki dünyaya sarılırdı. Lakin savaş onların elinden öteki dünyayı da aldı. Geriye Tanrısız bir dünya ve hiçliğin verdiği donukluk kaldı (Ball, 2017, s. 186).

3.3.1.1. İktidara Dada

Dada kalıplaşmış tüm kurallara ve bu kuralları doğuran geleneğe karşıydı. Bu kuralları dayatan iktidara ve onların yasalarına da karşıydı. Bu karşı tutum sanat ile başladı, daha sonra bir başkaldırı felsefesine dönüşerek tüm yaşama yayıldı. Hareketin kurucusu Ball şu sözlerle dile getirir iktidara karşı tutumunu: "Benim için gelenek, bakış açısı ve hükümlere olan bütün saygıyı bir kenara bırakmak bir gerekliliktir" (Ball, 2017, s. 60). Kendisini bir kültür insanı olarak nitelendiren Ball zamanın standartlarını kabul etmedi.

Dada belli bir kuramın, programın ya da yasanın tekelinde bulunmadı. Ne kadar kuram, program ya da yasa varsa onların kalıplarına uymadan hepsini içinde barındırdı. Ve bu iktidar kalıplarına saçma, karmaşık ve anarşist bir biçim kazandırdı. Tzara'nın dediği gibi "Dada hiçbir kurama yaslanmaz ve yalnızca bir itirazdır". Kaldı ki Dada var olan tüm sistemlere, geleneklere, yasalara, akla bir başkaldırı olarak doğdu. Bu yüzden Dadaya bir sistem belirlemek hareketin sanatsal, kavramsal ve siyasal denetim mekanizmasını çökertirdi (Artun, 2018, s. 129).

Dada için dünyanın var olan düzeninin temeli çarpıklaşmıştı. Bu temel üzerine konmaya çalışan ne kadar güzel ve doğru şeyler çıksa da bu çarpıklığı düzeltemedi. Bu temeli oluşturan yasalar, gelenekler, kurallar yıkılmadan yeni bir düzen oluşturulamazdı. Bu yüzden Dada var olan tüm kalıplara karşıydı: "Prensipler yerine simetrileri ve ritimleri benimse. Dünya sistemlerine ve devletin eylemlerine, onları bir sözcük veya fırça darbesine dönüştürerek karşı çık" (Ball, 2017, s. 91).

Ball'a göre aynaya baktığınızda kendinizi güzel buluyorsanız, bilin ki henüz geleneklerin ve kalıplaşmış düşünce yöntemlerinin etkisi altındasınızdır. Çünkü güzellik bilince önce gelendir. Lakin bilinç şuanda uyumakta, onu bu güzellik uykusundan uyandıracak şey ise çirkinliktir. Kişi kendi çirkinliğini tanımalı, daha sonra neyin güzel olduğuna karar vermelidir (Ball, 2017, s. 165).

Ball'ın bazı soruları vardı; Yasasız, saçma, sihirli ve anarşik bir dünyaya gözünüzü açmaya korkan var mı aranızda? Böyle bir efsunlu dünya daha mı az ilginizi çeker? Peki, daha mı çok korkutur? Dünya bu şekliyle katlanılmaz mıdır? Lakin çaresiz çocukların haykırışlarına ve ölüm çığlıklarına katlana bildik (Ball, 2017, s. 157).

> "Mükemmel şüphecilik, mükemmel özgürlüğü mümkün kılar. Nesnenin içsel biçimini oluşturmakla ilgili kesin bir sonuca ulaşılamazsa, ulaşılamıyorsa veya ulaşılamayabilirse demek ki tam karşıtına devredilmelidir; o zaman da mesele sanatçı, bilimci veya din bilimciler tarafından yapılan öğelerin yeni düzeninin tanınıp tanınmamasıdır" (Ball, 2017, s. 96).

3.3.1.2. Akla Dada

Yaşananlara bir türlü anlam veremeyen Ball, artık akla olan inancını da yitirmeye başlamıştı. Tüm bu olan bitenleri Kant'a mal ediyordu. Çünkü görünen dünyanın tüm nesnelerini apriori akıl ile algılayıp, kontrol etmenin yolunu açan olarak onu görüyordu. Akılcılığa ilk isyanın ise Nietzsche tarafından başlatıldığını düşünüyordu (Ball, 2017, s. 26). Aklın bulaşmadığı hiçbir yer kalmamıştı. Sanatın tanımındaki temel, doğa olmaktan çok teknoloji olmaya başlamıştı. Bu da sanata rasyonel aklın bulaşmasını sağlamıştı.

Delilik dediğimiz zamanla dâhilik olarak değişebilirdi. O yüzden Ball'a göre bir fikre delilik demek aklın işiydi. Biz ise Atlantis'i bulmak istiyorsak akıl ile vedalaşmalıydık. Çünkü kişi aklını kullanmayı bilmiyorsa, aklın yerini gerçek olarak nitelendirilmiş ve öğrenilmiş ön yargılar ile boş inançlar alırdı. Tüm evrende gelenekselleşmiş bir düşünce yöntemi oluşmuştu. Her birimiz farklı cümlelerle aynı şeyleri söylüyorduk. Aslında Dada akla karşı değil, aksine onu kullandıran geleneksel yöntemlere ve eskiden kalmış önyargılara karşıydı. Bilinmezlerle dolu evrenin sırrı, kalıplaşmış düşüncelerden kurtulmaktı (Ball, 2017, s. 153).

Ball'a göre kişi çocukluğunu kaybettiğinde ruhunu da kaybeder. Sokaklar kayıp olan çocukluğunu arayan insanlarla dolu. Dada bu kayıp çocukları bulduracaktır. Çocukluğumuz bizi asla bırakmaz. Çocukluk yaptığımız her doğrunun ve yanlışın köküdür. Kayıp olan ruhlarımız çocukluğumuzda saklıdır. Bu yüzden çocuk kalmaya özen gösterilmelidir. Çünkü bu evren için en mantıksız ve saçma soruları çocuklar sorar. Ve hala bu evrende bir düzen ve akıl arayan kişi ruhunu kara deliğe kaptırmış durumdadır (Ball, 2017, s. 138). Tzara'nın değişiyle: " Duyularca sıkıştırılmış mantık organik bir hastalıktır" (Tzara, 2018 , s. 22).

> "Mantık ve sosyal aygıtlar tarafından dokunulmamış ve erişilmemiş ilkel katman, sınırlar aşağı indirildiğinde bilinçdışı çocuksulukta ve delilikte ortaya çıkıyor, ki bu dünyanın kendi yasaları ve biçimi var, bu dünya yeni keşfedilmiş bir kıta gibi yeni problemler ve yeni görevler doğuruyor. Bu bayatlamış dünyayı menteşelerinden koparıp çıkartacak manivelaysa insanın ta kendisidir. Kadim zamanın mekanikçilerin yaptığı gibi, evrende kendi dışımızda bir noktaya bakmaya gerek yok" (Ball, 2017, s. 120).

Ball'a göre bir çocuğu anlamak çok zordur. Çünkü çocuklar yetişkin aklı ile düşünmezler. Yetişkinlerin olayları çözme mantıkları onlarda yoktur. Yetişkinlerin kendi aralarında kullandıkları anlamları henüz öğrenmemişlerdir. Çocukluk kendi yasaları olan bir dünyadır. Bu yüzden çocuk kalabilmek önemlidir. Çünkü çocuklar hiçbir yetişkin aklın vakıf olamayacağı sihirli bilgilerin sahibidir. Henüz mantık denilen zehirden içmemişlerdir. Bu sihirli bilgiler, mantığın saçma dediği bilinmeyen kapıların ardındaki cevherleri buldurabilir. Sanatta, felsefede, müzikte, edebiyatta, bilimde kısaca hayatın her alanında rasyonellikten kopup, irrasyonel olanlara ulaşmanın yolu çocuk kalmaktır. Başka bir ifade ile mantık dışı hatta mantığı

aşan bir düşünme sisteminden geçmektedir. Ball'ın dediği gibi: "ve her gün kendini daha inanılmaz şeylere inandırmaya zorlamak gerekir" (Ball, 2017, s. 275).

Birinci Dünya Savaşını çıkaran en temel nedenlerden biri milliyetçilik akımlarıydı. Bu akım sanatta da etkisini gösterdi. İtalyan fütürizmi, Alman ekspresyonizmi, İngiliz vortisizmi milliyetçilik akımlarını daha da güçlendirdi. Dada milliyetçilik akımlarına şiddetle karşıydı. Kendisini "milliyetsiz" olarak nitelendiriyordu. Dada savaş sırasında birçok milletten bir araya gelmiş sanatçılar tarafından "hayal edilebilecek en enternasyonal kent" olan Zürih'te kurulmuştu. "Dada bütün dillerde var olan bir sözcük – Dada hareketinin enternasyonal niteliğini ifade ediyor, o kadar." Dada'nın dili de, kaynağı da, merkezide yoktu. Anlama karşıydı bu yüzden anlamdan daha çok sesti. Tüm dünyayı saran milliyetçilik akımına enternasyonal bir başkaldırıydı (Artun, 2018, s. 407).

Ball'a göre insanlığın şeytandan kurtulması gerekliydi. İskenderiye kütüphanesinin yanması sonucu başlayan küçük efsane çağını daha büyük bir yangın sarmalı ve büyük efsaneler çağı için tüm yazılı kaynaklar yok olmalıydı. Belki bu sefer ağızlardan çıkan efsaneler farklılaşır, söylenen türkülerin armonileri değişir, ortaçağın aptallığı ve ahmaklığının kalıntıları giderdi. Çocukların öğrenmesi için yeni bir sebep ve yeni kavramlar doğar (Ball, 2017, s. 152).

3.3.1.3. Dile Dada

Soyut sanatın yaratıcılarından olarak bilinen Kandinski, Ball'ın kahramanıydı. Ball sanattaki bu soyutlamayı şiirde de başarmak gayesindeydi. Soyut sanat nasıl ki temsili ortadan kaldırdıysa, soyut şiirde dile aynısını yapabilir miydi?[62] Kullanılan dil, insanları belirli bir düşünce kalıbına ve gelenekselleşmiş düşünce yöntemlerine hapsediyordu. Bu yüzden kullanılan dile başlattığı savaş aslında rasyonalizme ve geleneğeydi. Çünkü sezgiye ve şansa dayalı bir dilin gerekliliğini dile getiriyordu (Artun, 2018, s. 57).

> "Biz-diğerleri olarak- biraz ileri gittik. Yalıtılmış sözlere bir yeminin dolgunluğunu, bir yıldızın ışıltısını vermeye çalıştık. İşin ilginç tarafı sihirli bir şekilde ilham verici sözler tasarlandı ve bunlar herhangi bir geleneksel anlama hapsedilip sınırlandırılmamış yeni cümleleri doğurdu. Bu cümle yüzlerce fikre hafifçe dokunan aynı zamanda onları adlandırmadan, dinleyicinin doğuştan oyuncu, ama gizli, irrasyonel karakterlerini duymayı mümkün kıldı; hafızanın en alt katmanını uyandırdı ve güçlendirdi. Bizim deneyimlerimiz güç bela hayal edebileceğimiz çok rasyonel ve zamanından önce gelişmiş felsefe alanlarına ve yaşadığımız çevreye dokundu" (Ball, 2017, s. 109).

İnsanlar yaratıldıklarında nasıl anlaşıyorlardı, kullandıkları bir dil var mıydı, yoksa beden diliyle mi iletişim kuruyorlardı? Ball yaradılışta bir parçalanma olduğunu düşündü. Savaş ve milliyetçiliğin insanları sürüklediği felakette kimse kimseyi anlamıyordu. O halde dilin ne

[62] "Yeni bir şiir türü icat ettim: "Verse ohne Worte" (Kelimesiz şiirler) ya da "Lautgedichte" (Ses şiirleri); sesli harflerin dengesi sadece başlangıç dizisinin değerlerine göre tartılır ve dağıtılır. Bu şiirlerden ilkini bu akşam okudum. Bunun için kendime özel bir kostüm yaptım" (Ball, 2017, s. 112).

önemi vardı? Dil iflas etmişti. İnsanlığın yeni bir dile ihtiyacı olduğunu düşünen Ball "Karawane" adlı sözcüksüz şiiri –Fransızca, Almanca, İspanyolca, Latince, İtalyanca- fonemlerden oluşuyordu. İcat ettiği kelimesiz şiiri okumak içinde özel bir kıyafet tasarlamıştı (Artun, 2018, s. 408).

KARAWANE
jolifanto bambla ô falli bambla
grossiga m'pfa habla horem
égiga goramen
higo bloiko russula huju
hollaka hollala
anlogo bung
blago bung
blago bung
bosso fataka
ü üü ü
schampa wulla wussa ólobo
hej tatta gôrem
eschige zunbada
wulubu ssubudu uluw ssubudu
tumba ba- umf
kusagauma
ba - umf

Şekil 3.1. Hugo Ball piskopos kostümüyle "Karawane" şiirini okuyor. (Cabaret Voltaire 1916)
"Karawane" (Cabaret Voltaire 1916)

Dada dilde ve imgede basitliği hedefliyordu. Dada yeni ve evrensel bir dil, yeni bir toplum ve yeni bir insan hedefliyordu. Tzara'nın *La premiere aventure celeste de Monsieur Antipyrine* (Bay Antipirin'in Birinci Göksel Macerası) adlı oyunu, dilde mantıksızlık ve anlamsızlık üretmek için, saçma diyeceğimiz diyaloglardan oluşuyordu. Tzara'nın bu oyunu dilin ürettiği rasyonaliteye ve dilin iktidarına karşı bir başka tepkiydi (Artun, 2018, s. 138).

Yine Tzara'nın *L'amiral cherche une maison a louer* "Amiral Kiralayacak Bir Ev Arıyor" adlı şiiri savaşta olan ülkelerin dilleri ile yazıldı. Aynı anda –Fransızca, Almanca, İngilizce- olmak üzere üç dilde de okunuyordu. Şiirde anlatılan ise savaştan kaçmak için aranan ama bulunamayan evin hikâyesiydi (Artun, 2018, s. 408).

Yine kimine göre Dada'nın delisi kimine göre ise Berlin'in Ulu Dadası olan Johannes Baader; "Kozmik Cumhuriyet'in evrensel dili aracılığıyla bütün dilleri konuşan Başkanı" olduğunu söylüyordu (Artun, 2018, s. 408).

Ball'a göre söze gücü geri verilmeliydi. Bozulan ahlakın geri temini için söz ile özdeşleşmemiz gerekliydi. Belki de Dada yeni bir dil bulacaktı. Bu güne kadar hiç kimsenin duymadığı ve herkesin anladığı bir dil olacaktı. O zaman yeryüzündeki tüm dinler birleşecekti. Gitmek için en doğru yolu gösteren parmak ne devlet, ne hükümet ne de bilim olacaktı. Gitmek için tek gerekli şey yol olacaktı (Ball, 2017, s. 148).

> "İnsan ait olduğunu hissettiğinde ve tüm serüvenleri, sorunları ve suçlamaları kendi eşsiz bünyesine uygulamaya fena halde istekli olduğunda, nasıl hisseder ve nasıl yaşar? Eğer fantastik egosu sadece skandalları, muhalefeti ve tüm bu açığa çıkan güçlerin isyanına maruz kalıp bundan muzdarip olmaktan yaratılmış gibi görünüyorsa bu kişi kendisini nasıl öne sürer? Eğer bizleri ulusumuzun kralı yapan şey dilse, o zaman şüphesiz biz şairler ve düşünürler bu kan banyosunun sorumlularıyız ve bunun ceremesini çekmeliyiz" (Ball, 2017, s. 51).

3.3.1.4. Bilime Dada

Ball'a göre yeryüzündeki tüm felsefelerin tek bir ön koşulu vardı. O da ölümdü. Bu evrenin her nesnesinde, her eyleminde ve her düşüncesinde herkesin kabul ettiği farklı bir anlam vardı. Kimseye sen bu anlamı yükleyemezsin denemezdi. Bu evrene bilimin kattığı anlam kadar sanatın kattığı anlamda değerliydi. Akademinin inandığı, kilisenin şüphe ile baktığı bir bilim nesnel olamazdı. Belki de neyin bilim olduğu, neyin olmadığı karıştırılıyordu (Ball, 2017, s. 306).

Neyin bilim, neyin bilim olmadığına ise akademi karar vermekteydi[63]. Aynı akademi bilimin nesnelliğin de ısrar etmekteydi. Asıl sorun ise tam olarak buradan kaynaklanıyordu yani: "objektif bilim" inancından. Özgür iradeyi ise kilise gibi bilimde reddediyordu. Ball'a göre bilimin devletle oluşturduğu birlik, Orta Çağ'daki kilisenin otoritesinden çok daha feciydi. Akıl ve bilim tüm hayatı entelektüelleştirdi. O kadar ki din bile popülerliğini koruyabilmek için bilime alkış tuttu (Ball, 2017, s. 119).

Ball materyalist felsefedeki isyanı kitlelerin isyanından daha elzem görüyordu.[64] İçinde yaşadığı toplumsal düzenin rasyonel ve yönetilebilir oluşuna karşıydı. Moderniteye ve makineler üreten teknolojik ilerlemeye karşıydı. Tüm bunların araçsallaşmış lineer zaman anlayışından kaynaklandığını düşünüyordu: "soyut bir çağın sıradan saati infilak etti". Doğrusal

[63] "Bilimin mikroskobu altında en uzak öte dünya bile bu dünyaya çok benziyor gibi görünüyor. Her yerde kollarını açmış bir halde orada dikilen akademinin zalimleri var" (Ball, 2017, s. 186).

[64] "Devletten ahırımda bağlamak için bir vatandaş istesem herkes şoka girer. Ama vatandaş devletten bir şairin kurban edilmesini talep etse istediğini elde eder." Baudelaire bu sözü her şeyin metalaşmaya başladığı bu devirde şairin, filozofun ve azizlerinde meta haline dönüştüğünü anlatabilmek için söylemişti (Ball, 2017, s. 27).

zaman karşıtı olan sadece Ball değildi. Zürih'ten ayrıldıktan sonra tanıştığı Ernst Bloch'ta benzer düşünceler içerisinde olduğu için uzun zamanlar geçiriyorlardı. Bloch Dada ile Ball sayesinde tanışmıştı. Ve Bloch'un estetik felsefesinin Dada'da ifade bulduğunu söyler Joel Freeman. Bloch'a göre insan ontolojik olarak tamamlanmamıştır. Bu eksikliği tamamlama güdüsü ile yaşamaktadır. Block'un "'ütopya'" sı bu güdüyü anlatan ontolojik kategorilerdir. Block *"noch nicht Bewusstsein"* yani sanatın hakikatini geçmişte değil "henüz meydana gelmemiş, dolayısıyla da bilincine varılmamış" olanda aranmasının gerektiğini söyleyerek ütopyasını "somut" hale getiriyordu. Bu ütopya Bloc'un sanatın metafizik olarak oluşmuş, tarihsel olarak belirlenmiş bir hakikat düşüncesi olan Alman estetik felsefesinden kopuşunu da simgeliyordu (Artun, 2018, s. 134-135).

Ball eskiden çok ilgi çekip de şuan ışığı sönen disiplinler üzerinde düşünüyordu. Ama en büyük tepkisi metafiziğin terk edilişiydi. İnsanoğlunun metafiziği bırakma sebebi olarak metafiziğin doğaüstü olayları doğal yollarla açıklayamamasında görüyordu. Peki, bilim açıklaya biliyor mu bunları? Şeytaniliğin ya da metafiziğin cevaplarından çok mu daha doğru, ya da iyi, ya da faydalıydı bilimin cevapları? (Ball, 2017, s. 27) Bir fikir tüm yanlarıyla denenmelidir. Çünkü varlığını tüm şartlarda koruyabilen fikirler gerçekten var olur. "Eğer kendinizi bulmak istiyorsak, kendimizi kaybetmemiz gerekir" (Ball, 2017, s. 31).

> "Bilim spekülatif sistem haline gelir gelmez, yararlılık niteliğini –o son derece yararsız ama en azından bireysel niteliği- yitirir yitirmez, bana tiksinti verir. Yapış yapış nesnellikten ve uyumdan, her şeyi düzen içinde bulan şu bilimden nefret ederim. Devam edin, çocuklarım, insanoğulları… Bilim doğanın hizmetkarları olduğumuzu söylüyor: her şey düzen içinde, sevişin ve kafalarınızı kırın" (Tzara, 2018 , s. 23).

Dadacılar bilim ve teknolojinin ürünü olan makineyi hiçbir zaman dillerinden düşürmediler. Makineleşen çağın eleştirisini yapmak için makine ironileri ve mekanik metaforlar kullandılar.[65] Bin dokuz yüz yirmilerden sonra ise Dadanın içindeki çözünmeler Dadayı adım adım eleştirdiği düzenin bir parçası haline getirdi. Sonuç olarak Dada kaybetmişti, özgür ve özerk ruhu karşısında durduğu ideolojiye ait olmuştu (Artun, 2018, s. 32).

3.3.1.5. Ahlaka Dada

Ball için zekânın mantıkla birlikte başka bir ürünü ise ahlaktı. Ahlakın ve mantığın denetimi bizleri uysal koyunlar haline getirmişti. Burjuvanın zenginliğini arttıran yegâne sebepti. Ahlakın iyilikle alakası yoktu. Bunun aksini savunanlar düşünceyi sadece akademide

---

[65] "Le Corbusier'nin "ikamet makinesi", Tinguely'nin kendi kendini yok eden makineleri, Duchamp'ın kayıp enerjileri ve gemileri salıveren Transformatör Projesi, Stankiewicz'in Çöp Sanatı, Raoul Hausmann'ın savaş makinesi generali, Ernst'in "kendi kendisini inşa eden makinecikleri", Picabia'nın buji biçimindeki "Çıplak Halde Bir Amerikalı Genç Kızın Portresi" ve Duchamp'ın "çikolata öğütücüsü" seks makinesi…" (Artun, 2018, s. 31)

buldu. İyilik açık bir eylemdi, politika içermez. Ahlak ise insanların damarlarından çikolata akıtan, bir morfindi (Tzara, 2018 , s. 26).

Dada insanın eğitilmeye uygun olan yanına tepkiliydi.[66] Çünkü var olan sisteme ayak uydurmayı sağlayan kısımdı. Dada ise sistemsizlikti. Bu yüzden düzene, ilerlemeye, akla uygun olana karşıydı. Dada yeni bir toplum arayışındaydı. Var olan tüm ahlaklardan bağımsız, özgür bir toplum (Ball, 2017, s. 127). İlerleme, yasa, ahlak gibi güzel zannedilen şeyler zeki insanlar[67] tarafından yıllarca tartışıldı. Yetmedi, üzerine sayısızca kitaplar yazıldı. Ama sonuç olarak hepsi kişisel görüşlerinden asla vazgeçmedi. Kendi doğrularının en doğru olduklarını söyledi (Tzara, 2018 , s. 22) .

3.3.2. Kabare Voltaire

Ball ve Hennings Zürih'e 1915 Mayıs'ında gelmişlerdi. Çevresindeki top ve tüfek seslerine rağmen şarkılar söylenen, şiirler okunan ve resimler yapılan bir kentti. Ball önce siyaset üzerine yazmak için bir gazetede iş bulmak istedi, ama olmadı. Daha sonra kötü şöhretli bir varyete tiyatrosunda Henning ile birlikte iş buldu. Amaçları bir gün kendi tiyatrolarını kurmaktı. Ball, Hollandische Meierei adlı kafenin sahibi Jan Ephraim'i öğrencilerin, düşkünlerin, sabıkalıların, anarşistlerin, fahişelerin ve mültecilerin yaşadığı bir semtte avangard bir tiyatro kurmaya ikna etti. Mekâna konulan ilk isim Künstlerkneipe Voltaire'idi. Daha sonra Künstlerkneipe sözcüğü fazlaca Alman bulunarak, Kabare Voltaire [68]olarak değiştirildi (Artun, 2018, s. 50).

Savaş çevrelerindeki her şeyi yok etmişti. Dadayı oluşturan insanların devrimci ruhları savaşı çıkaran akla ve onun tüm ürünlerine düşman oldular. Kabare Voltaire'yi kendi savaşlarını vermek için kurdular. Onlar siyasetçi değillerdi, sanatçıydı. Ve arenaları sahneleriydi. Voltaire ismi ise asla tesadüf değildi. Miras olarak kazanılan güce karşı, yaratıcı güçlerin özgürlüğü için savaş vermiş bir adama duyulan saygıydı (Artun, 2018, s. 271-272).

Kabare'ye ilk katkı Hans Arp'tan geldi. Sahneyi siyaha, duvarları ise maviye boyadı ve resimlerini Kabare'ye getirdi. Harekete önderlik edecek, Tzara ve Janko kardeşler ise ilk gösterinin yapılacağı beş şubat günü Kabare'ye ayak basmışlardı. Dadacıların amaçları Zürih'e

---

[66] "Öğrenen kişiler olduğu için açıklayan kişiler de vardır. Yok edin onları, geriye sırf dada kalır…. İşte başkaları gibi basit biri olan siz, kalemi mürekkebe batırdıktan sonra, dolu verdiniz" (Tzara, 2018 , s. 56).

[67] "Sevgili Bay Feuerschein! Senin bütün bu doğal içtenliğin bizi etkilemiyor. Ne de ödünç alınmış tiyatralliğin. Ama açıklamak gerekirse: Bizler hayalciyiz. Artık zekaya inanmıyoruz. Saygımıza layık bu canavarı, güruhtan kurtarmak için yola çıktık" (Ball, 2017, s. 48).

[68] "Kabaremiz bir jesttir. Burada konuşulan her kelime ve söylenen her şarkı en azından şunu söyler: Bu onur kırıcı çağ saygımızı kazanmak konusunda başarılı olamadı. Saygı uyandıran ve etkileyici olan ne var ki bu çağda? Bombardıman silahları mı? Bizim büyük davullarımız onları boğar. İdealizm mi? O popüler ve akademik yayımlarda uzun zamandan beri bir alay konusu halinde. Görkemli katliamlar ve yamyamca sömürüler mi? Bizim spontane ahmaklığımız ve yanılsamaya olan coşkumuz onları yıkıp atacaktır" (Ball, 2017, s. 98).

sığınmış olan özgür ruhları birleştirmekti. Gösterilerini birer manifestoya dönüştüren bir sahnede, sanat ile siyaset yapmaktı. *Kabare Voltaire'de resimden şiire kadar tüm sanatları sahneye çıkararak teatralleştirmişlerdi* (Artun, 2018, s. 51).

Daha ortada Dada diye bir cümle yokken, ilk geceki gösteri büyük ilgi uyandırdı. Ball'ın davetiyle on bir şubatta Zürih'e gelerek ekibe katılan Richard Huelsenbeck davulu ve attığı Afrika ritimleri ile gösterilere çarpıcı yenilikler getirdi. Huelsenbeck'in davulu, Janko'nun düdüğü ve Tzara'nın çıngırağı şiirlere eşlik ederken, garip hareketler ile dans eden dansçılar ve coşan seyircilerin çığlıkları gürültü müziği denen "bruitizm"in doruklarıydı (Artun, 2018, s. 55).

Kabare Voltaire'in yani Dadanın icadın da Hennings'in katkıları ihmal edilemeyecek kadar büyüktü. Çünkü en büyük deneyime sahip olan kişiydi. On dört yaşından beri kabare hayatının içerisinde bulunuyordu. Kabarenin başarılı olmasında ve bu kadar ses getirmesinde hatta Dada hareketinin başlamasında Hennigs'in şarkıcılığı, güzelliği, çekiciliği, şiirleri ve performansı başrol oynamıştı. Bu konu hakkında Huelsenbeck; " Kabarenin bekası Emmy'in şarkıcı olarak başarısına bağlıydı" derken, Tzara'ya göre ise kabare; " tanrIyla keRhanenin [...] kozmopolit bir karışımıydı" (Artun, 2018, s. 96).

Dadanın içinde bulunan bir kadının düşünceleri ve eylemleri çok konuşulmasa da (o tarihlerde kadınlar üniversite okuyamazdı, seçme ve seçilme hakkı yoktu..) o kabarenin aynı zamanda Dada hareketinin de lokomotifiydi. Ball'ın felsefi düşünceleri ile Hennings'in kabare deneyimlerinin edebiyat ile kesişmesi, Kabarenin temellerini oluşturmuştu. Henninis'in Kabareye katkılarından biride çağın geleneksel neşeli, yanakları al al türlerinin aksine, sıska ve asık suratlı kuklalarıydı (Artun, 2018, s. 99).

Birkaç ay içerisinde Kabare Voltaire'de olanlar Zürih'ten çıkıp Avrupa'ya kadar yayılınca, Tzara bu birikimin unutulmaması için kazanılan paranın bir bölümü ile yayına geçilmesi gerektiğini düşündü. Çünkü Tzara'nın amacı bu deneyimi bir sanat hareketine dönüştürmekti. Bu gelişmelerin üzerine 1919 Haziran'ında Ball'ın editörlüğünde bir antoloji yayınlandı. *'Cabaret Voltaire'* adlı antoloji dadacıların sonraki yıllarda çıkaracakları dergilerin öncüsü olmak ile birlikte, ilk defa *'Dada'* kelimesinin geçtiği yazılı kaynaktı. Tzara antolojiye, "kabarenin bir belgesi" olarak bakarken, Ball için ise "otuz iki sayfada çağdaş sanat ve edebiyat akımlarının ilk senteziydi. Ekspresyonizmin, fütürizmin ve kübizmin kurucularının katkıları ile oluşmuştu." Huelsenbeck ise şu cümleler ile değerlendiriyordu;

> Kabare Voltaire döneminde 'belgeleme' peşine düşerek *Cabaret Voltaire* antolojisini yayınladık. Antoloji sanata türlü yönelimleri kapsıyordu çünkü henüz 'Dada' o zannediyorduk. Hiçbirimiz Dada'nın nereye varacağını kestiremiyorduk çünkü hiçbirimiz içerisinde yaşadığımız çağı anlayıp da geleneksel görüşlerden kendimizi kurtaramıyorduk ve sanatı bir ahlaki ve toplumsal fenomen olarak kavramsallaştıramıyorduk. Sanat sadece mevcuttu- sanatçılar ve burjuvalar vardı. Birini sevmek, ötekinden nefret etmek zorundaydınız (Artun, 2018, s. 77).

Ball hiçbir zaman kabarede olanları bir hareket ya da akım haline getirmek istemedi. Alışılmış olan ahlaktan, gelenekselleşmiş düşünce sistemlerinden kaçıyordu. Aklı ve akademik bilgiyi parçalamak istiyordu. Bununda dili parçalamaktan geçtiğine inanıyordu. Kabarenin ulaştığı bu kargaşa artık hoşuna gitmiyordu. 23 Haziran 1916 akşamındaki gösteriden sonra Kabare Voltaire'i kapattı (Artun, 2018, s. 83).

3.3.3. Dada Suareleri

Kabare Voltaire kapatıldıktan sonraki gösteriler "Dada Suareleri" olarak anıldı. İlk suare ise 14 Temmuz 1916 Waag Salonu'nda yapıldı. Dada gösterilerinin, kabarenin bulunduğu köhne sokaklardan şehrin merkezine doğru taşınması, izleyici profilini de değiştirmişti. Zürih burjuvaları Dada'nın izleyicileri haline dönüşünce, dadacıların burjuvaziye olan eleştirileri doğrudan adresine ulaşmış oldu (Artun, 2018, s. 84). *İlk suare programı şu şekilde duyuruluyordu: "Müzik, danslar, Teoriler, Manifestolar, şiirler, canlı tablolar, kostümler, masklar". Hiçbir yerde kural tanımayan Dadacılar dil bilgisinde de tanımayarak manifesto kelimesini hem isim hem de fiil olarak kullandılar: "Küçük bir kalabalığın önünde Tzara manifestoladı/manifesto […] Huelsenbeck manifestoladı/manifesto, Ball manifestoladı/manifesto"* (Artun, 2018, s. 218)

Suarelerdeki en büyük yenilik ise manifestolardı. Öyle ki manifestolar şiire, dansa ve müziğe eş tutulup bir performans haline dönüştü. Göstericileri ve izleyicileri etkileşime geçirtip, sanatı bir eylem olarak işletiyordu. Dadacılar politik bir güdülerini sanat ile ifade ediyorlardı. Toplumsal değerleri ve normları yok sayıyorlardı. Burjuvaları ve rasyonalizmi sevmiyorlardı çünkü savaşın sorumlusu olarak burjuva rasyonalizmini görüyorlardı (Artun, 2018, s. 85).

Dada hareketi için çok önem taşıyan manifestoların ilkini ve Dadaizm'in ilk manifestosu özelliğini taşıyan "Eröffnungs-Manifest" (Açılış Manifestosu)[69] hareketin ilk bildirimi olmakla birlikte, Ball'ın bir vedası niteliğini taşıyordu;

[69] "Dada yeni bir sanat akımıdır. Zaten şimdiye kadar kimsenin hakkında bir şey bilmemesi onun yeni bir eğilim olduğunu gösteriyor. Yarın Zürih'te herkes onun hakkında konuşuyor olacak. Dada sözlükten bulundu. Son derece basit. Fransızcada; favori konu anlamına geliyor. Almancada; hoşça kal, beni rahat bırak, bir ara görüşürüz anlamına geliyor. Romence'de ise; evet gerçekten de haklısın, aynen, ama tabii, kesinlikle doğru anlamlarına geliyor.
Uluslararası bir kelime. Sadece bir kelime ve bir kelimelik bir hareket. Anlaması çok kolay. Oldukça basit. Bundan sanatsal bir eğilim çıkarmak komplikasyonları öngörmek demektir. Dada psikolojisi, Dada Almanya vasıtasıyla hazımsızlık ve donuk feveranlar, Dada edebiyat, Dada burjuvazi ve sizler, her zaman kelimelerle yazan ama hiçbir zaman kelimenin kendisini yazmayan her zaman gerçek anlamının etrafında dolanan şairler. Sonu olmayan Dada Dünya Savaşı, başlangıcı olmayan Dada Devrimi, siz arkadaş ve aynı zamanda şair beyefendiler, üreticiler ve evangelistler. Dada Tzara, Dada Hulsenbeck, dadam'dada dada m'dada mhm dada dera dada, dada hue, dada Tza.
Kişi edebi mutluluğa nasıl ulaşır? Dada diyerek. Kişi nasıl ünlü olur? Dada diyerek. Asil bir jest ve hassas bir adap ile. Delirene dek. Bilincini kaybedene dek. Gazetecilik tadında olan her şeyden, pısırık adamlardan, güzel ve doğru, dar görüşlü, ahlakçı, Avrupalılaşmış, kuvvetten düşmüş her şeyden nasıl kurtulabilir? Dada diyerek! Dada ruh dünyasıdır, Dada tefeci dükkanıdır. Dada dünyanın en iyi zambak sütü sabunudur. Dada Bay Rubiner, Dada Bay Korrodi. Dada Bay Anastasius Lilienstein'dir. Sade bir dille: İsviçre misafir perverliği derinden takdir edilecek bir şeydir. Ve estetik meselesinde anahtar, kalitedir.

> "İlk halka açık dada gecesindeki (Waag Salonu'nda) manifestom arkadaşlarla birlikte yetersiz ve gizli kalmış bir çıkıştı. Onlar da öyle hisseti. Yeni kurulan bir davanın ilk manifestosunun, o davayı destekleyenlerin yüzlerine karşı davanın kendisini çürütmesi hiç beklenir mi? Ama yine de olup biten buydu. Eğer bir şeyler bitmişse, onlarla daha fazla zaman harcayamam. Ben böyle bir adamım ve eğer farklı olmaya çalışırsam, bunun kimseye bir yararı olmaz" (Ball, 2017, s. 120).

Ball ve Henninigs 1917 Haziran'ında Dada'nın dünyanın seyrini değiştireceği inancını yitirmeleri ve hareketin enternasyonal bir boyut kazanmasına tepki olarak Dada'dan ayrıldılar. Ayrıldıktan sonra İsviçre'nin küçük bir köyü olan Vira-Magadino da kült bir hayat benimsediler. Ball'ın ertesi yıl çıkardığı Gefangis (Kodes) başlıklı otobiyografik romanında "Tanrı'nın adaleti nerede?" diye sorarken çağın umutsuzluk, çaresizlik, yılgınlık, adaletsizlik ve toplumun tüm bunlara karşı hiçbir şey yapmayan tavrını eleştirdi. Bu roman Ball'ın Dada'dan ayrılışının sadece fiziksel olduğunu gösteriyordu (Artun, 2018, s. 101).

Kabare Voltaire'de şiirden tutup resme kadar tüm sanatlar sahneye çıkartılarak teatralleştirilmişti. Tüm bunlar nezaketten uzaktı, politikti üstelik kışkırtıcıydı. Manifestolar ise dadacıların elinde bir performansa dönüşüp izleyenleri hem eğlendirip hem de kışkırtmak niteliği taşıyordu. İlk Dada suaresinde "*Bay Antipirin'in Birinci Göksel Maceraları*" adlı tiyatro oyunu sahnelenirken, oyunun sonlarına doğru Tristan Tzara adlı oyun karakteri sahneye girdi. Ve "Bay Antipirin'in Manifestosu" nu okudu: "DADA [...] birliğe hem karşıdır hem taraftar [...] dogmatizm karşıtlığımızın bir memurunki kadar dışlayıcı olduğunu, özgür olmasak da özgürlük diye haykırdığımızı bilecek denli bilgeyiz." Tzara bu şekilde tiyatro ve manifestoyu aynı anda kullanmış oluyordu (Artun, 2018, s. 218).

O dönemlerde yeni fikirlerin yayılmasında dergi yayıncılığı oldukça yaygındı. Dada bu dergiler sayesinde Avrupa'nın birçok kentinde isminden söz ettirmeyi başaracaktı. Lakin bu konuda da geleneksel uygulamaların dışına çıkmıştı. Mesela Dada dergisinin belirli bir zaman dilimi yoktu. Bazı dergileri tek sayılıkken, bazıları farklı sayılar hatta değişik başlıklarla, değişik

---

Geleneksel dilden ekarte edilmiş ve bir o kadar da bıkılmış şiirler okuyacağım. Dada Johann Fuchsgang Goethe. Dada Stendhal. Dada Dalay Lama, Buda, İncil, ve Nietzche. Dada m'dada. Dada mhm dada da. Mesele bağlantı kurmak ve bu bağlantıları başlangıçta biraz gevşetmek meselesi. Diğer insanların icat ettiği kelimeleri istemiyorum. Tüm kelimeler diğer insanların buluşu. Ben kendi ritmimi ve ritimle eşleşen ünlü ve ünsüz harfleri, hepsi benim olan her şeyi istiyorum. Eğer bu nabız altı metre otuz santimetre uzunluğunda bir sözcük istiyorum. Bay Schulz'ın sözleri sadece iki buçuk santimetre uzunluğunda.
Bu, eklemli bir dilin nasıl oluştuğunu göstermeye yarayacaktır. Bıraktım ünlü harfler abesle işgal etsin; bir kedinin miyavladığı gibi basitçe vuku bulsun. Kelimeler belirir; kelime omuzları, bacakları, kolları, elleri. Au, oi, uh. Çok fazla kelimenin ortaya çıkmasına izin vermemeliyiz. Bir şiir dizedi bu melun dile yapışan sanki borsacılar tarafından, parayla pürüzsüz bir şekilde kullanılan bir elin yüklediği tüm pislikten kurtulmak için bir şanstır. Bittiği yerde başlayan bir kelime istiyorum. Dada kelimelerin kalbidir.
Her şeyin kelimesi vardır ama kelime kendi kendine bir şey haline gelir. Bunu neden ben bulmayayım ki? Neden bir ağacın ismi Pluplusch, yağmur yağdığında da Pluplubasch olmasın? Kelime, kelime, sizin etki alanınızın dışında bir kelime, sizin tıkanıklığınızın, bu gülünç iktidarsızlığınızın, muazzam kendini beğenmişliğinizin, sizin apaçık sınırlılığınızın papağanlığı dışında Kelime, beyefendiler, kamunun en öncelikli sorunudur (Ball, 2017, s. 329-331).

formatlarla yayınlandı. Yaşanılan çağda Dada'nın bu sıra dışı tutumuna yardım ediyordu. Örneğin savaş yıllarında kâğıt sıkıntısı yaşandığı için aynı sayının farklı renkte ve kalitesinde basımları bile vardı. Bu dergiler Dada'nın enternasyonalleşmesine büyük katkılar sağlarken, suarelerin ve gösterilerin kaydını tutup, aynı zamanda Dada sergilerinin kataloğu işlevini görüyordu (Artun, 2018, s. 196).

1917 Temmuz ayında ilk sayısı Zürih'te çıkan Dada dergisinin yedinci ve son sayısı Eylül, 1921 Paris'te çıktı. Dergilerde kullandıkları yazım ve üst üste baskı teknikleri, fotoğraflarda ve fotomontajlarda ki şaşırtıcı yöntemleri ile dergilerin basılı sayfalar tanımını da sarsarak onları bir "sanat eseri" boyutuna taşıdı. Berlin'de düzenlenen Birinci Enternasyonal Dada Fuarı'nda dergi sayfaları, sanat eserleri ile birlikte sergiye kondu (Artun, 2018, s. 197).

Ball, Tzara'nın iknası ile tekrar Zürih'e dönüp Dadaya katıldı. Birlikte Corray Galerisi'ni devralarak 17 Mart 1917 Galeri Dada'yı açtılar. On bir hafta boyunca açık kalan galeride üç büyük suare düzenlendi. Galeri akşama doğru kafe olarak çalışıyordu. Müşterileri civarın seçkin ve varlıklı kısmıydı. Yani Kabare Voltaire'nin kitlesinden oldukça uzaktı. Gösterilerde bolca küfür ediliyordu ve bu üretkenlikten kaçış zamanla Dadanın tarzı olmaya başlamıştı. Sergilerin ve suarelerin girişleri de ücretliydi. Tüm bunlar zamanla kurucular arasında anlaşmazlıklar doğurdu. Ball 1917'nin Mayıs'ında, Dada ile tüm ilişkilerini keserek tekrar küçük köyüne döndü (Artun, 2018, s. 150).

Zürih'teki son suare gelmiş geçmiş en muhteşem Dada suaresi olarak nitelendirildi. 1919 Nisan'da bin kişilik Kaufleuten Salonu'nda düzenlenen suare bu kadar ünlü olmasını Walter Serner'e borçluydu. Serner sahte haberler ve duyurularla gazeteleri ve gazeteciliği sabote etmekte ustaydı. İlk kez bu suarede Dadacılarla bir gösteriye çıkmıştı. Tzara simültane şiirlerini okurken, seyircinin ıslıkları ve yuhalamaları başlamıştı. Bu sırada sahneye çıkan Serner başı olmayan terzi mankenine bir demet plastik çiçek verdi. Sonra seyircilere arkasını dönerek mankenine provokatif bir üslup ile kaleme alınmış "Son Çözülme" adlı manifestosunu okudu. Lakin bu seyirciyi sakinleştirmek bir yana dursun, galeyana getirdi. Korkuluklar kırıldı. Kimileri sahneye saldırdı ve dekorlar yerle bir edildi. Terzi mankeni parçalandı, Serner ise kaçarak kurtuldu. Çünkü manifestosu saldırgan, müstehcen, aşırı ironik ve alenen hakaretler içeriyordu. Bu gece için gazetenin birinde şu eleştiri yayınlandı: "Baylar, hiçbir zaman şimdiki kadar gereksiz olmayan Dadaistler manifestolarını kendi dergilerine saklamalılar [...] ve halka bu külfeti yüklememeliler". İlginç olan ise gazeteye bu yazıyı başka bir isim kullanarak yazan Serner'in bizzat kendisiydi (Artun, 2018, s. 249-252).

Tüm bu sansasyonlar Tzara'nın Dada'yı Enternasyonal bir akım haline getirme amacına hizmet ediyordu. Artık kitapları, dergileri, performansları ve sergileriyle enternasyonal bir boyut kazanmıştı. Tüm bunlar yaşanırken savaşta bitmişti. Ball köyüne çoktan dönmüş, Huelsenbeck Berlin'e gitmişti. Arp, Richter ve Marcel Janko ise Bükreş'e dönmeden önce

Devrimci Sanatçılar Birliği'nin kuruluşuna katılacaklardı. Tzara ise hareketi Paris'e taşıyacaktı. Bu şekilde Dada'nın yolu ikiye ayrılacaktı (Artun, 2018, s. 253).

3.3.4. Devrimci Sanatçılar Birliği

Huelsenbeck'in Berlin'e dönmesi ve Tzara'nın Paris'e gitmesi sonucunda geriye kalan Marcel Janko, Hans Arp, Hans Richter ve Dada'ya sonradan dâhil olan Viking Eggling Bund Revolutionarer Künstler'i (Devrimci Sanatçılar Birliği) kurdular. Savaş bitmişti, yeni bir hayat, yeni bir toplum ve hatta yeni bir insanlık yaratma fikri vardı. Bu yeni Dada birliği oluşturdukları yeni sanat anlayışının, yeni hayatı ve insanı şekillendireceğini düşünüyorlardı. Zaten çıkardıkları "Bir Sanatçılar Manifestosu" ya da "Radikal Sanatçılar Manifestosu" başlıklı manifestoda, Walter Serner'in son suarede okuduğu "Son Çözülme" adlı manifestonun tersine, gayet ciddiydi. Yenidünya düzeni kurulurken sanatın ve sanatçının misyonunu anlatıyordu (Artun, 2018, s. 259-261).

Dada yıkıcılık, hiçlik dürtüsü ile kurulmuştu. Çünkü insanlığın unutması gereken bir çağda filizlendi. Tüm dünya katliamlar ve istismarlarla doluydu. Dada'yı bunlara anlam veremeyen, bir şeyler yapma gereği duyan, ellerindeki en büyük silahı tüm bu zalimliklere çeviren bir grup insan kurmuştu. Burjuva sanatının kalıplaşmış geleneklerini ve artık hiçbir şey üretemeyen kültürü ortadan kaldırdılar. Yeni hayat fikri ile kurulan bu yeni Dada birliği ise tüm bu duyguların aksine yapıcı bir nitelik taşıyordu. Başlangıçtaki "yıkıcı" Dada ile bu yeni "yapıcı" Dada için Marcel Janko "Dada a deux vitesses" (Çift Vitesli Dada) başlıklı yazısında şu şekilde değiniyordu:

> Huelsenbeck bizi bırakıp Berlin'e gitti, Ball da Ticino'ya. Şimdi de Tzara terk ediyor ve Paris'e gidiyor. Zaten bir zamandır yollarımız ayrılıyordu. Biz ise olduğumuz yerde kaldık. Katıksız Dada deneylerimiz devam etti. Toplum ve hayat karşısındaki olumlu tavrımızı ifade eden, bütün Dada ressamlarının, heykeltıraşlarının ve plastik sanatçılarının imzaladığı bir 'radikaller' manifestosu yayınladık. Aynı zamanda ülkenin bütün ileri güçlerini kucaklayan Yeni Hayat grubunu kurduk. Zürih dışındaki İsviçre kentlerinde de sergiler, konuşmalar ve gösteriler düzenledik (Artun, 2018, s. 263).

Radikal dadacılar hiçlik duygusunu benimsemiyordu. Dada'nın "herkese ve her şeye karşı olduğu doğru değildir" diyorlardı. Belki de artık tek karşı oldukları Birinci Dünya Savaşının nedeni olarak gördükleri kapitalizmdi. Çünkü sanatın herkese ait olduğunu bu yüzden metalaştırılmasına karşıydılar (Artun, 2018, s. 259-264).

3.3.5. Dada Berlin'de

3.3.5.1. Richard Huelsenbeck

Bin dokuz yüz on yedide Berlin'e dönen Huelsenbeck yanında Dadayı da getirdi. O sırada Berlin açlık, korku ve sefaletle doluydu. Despotlar ve onların döktükleri kan, Almanya'yı romantikleştirmişti. Tüm bunları unutmak ve eski düzeni yıkma çabaları 1918'de Kasım Devrimini getirdi. Devrimin sanatı ise ekspresyonizm oldu. Çünkü o dönemki bezmiş, sömürülmüş ve geri çekilmiş Alman ruhuyla benzeşiyordu. Bu sanat anlayışı tinselliği öne çıkarıp gerçekleri göz ardı ediyordu. Yeryüzü cehenneme dönmüşken ekspresyonistlerin ruhun gelgitlerine odaklanmaları, Huelsenbeck'in Berlin'e getirdiği Dada'ya yetmedi. Çünkü ekspresyonizm gerçekten kaçmaktı, bir başkaldırı değil sadece savaşın yarattığı dehşeti hafifleten bir teselliydi. Dadacılar sanatın ahlaki bir denetim aracı olarak kullanılmasını "geniş çaplı bir dolandırıcılık" olarak nitelendirdi. Bu yüzden Alman kültürünün kişiler üzerinde oluşturduğu yıkım ve uyuşuklukla savaşın "topyekûn eylemle" yapılaması gerektiğini düşünüyorlardı (Artun, 2018, s. 285-288).

Berlin'deki Dada'nın ekspresyonizme olan savaşında anahtar kelimesi "aksiyon"du. Dada'nın başlangıcındaki hiçlik vurgusunun yerini Berlin'de mücadele ve savaş almıştı. "Dada Alman Bolşevizm'i" idi. "Dada İSYANDI". Dadacılar kullandıkları bruitizm, simültane şiir, kolaj ve montaj gibi yeni yöntemlerle ekspresyonizme saldırıyordu. Hausmann ile Huelsenbeck'in 1919'daki "Dadaizm Nedir ve Almanya'da Ne İstiyor?" adlı manifestoları sanat duvarını fazlasıyla aşıp siyasal bir eylem planı içeriyordu.[70] Dada gösterileri düzenledikleri suarelerden, sokaklara taşacak ve hayata karışacaktı. Huelsenbeck'in Berlin'e getirdiği Dada, Zürih'teki felsefeyi yansıtıyordu (Artun, 2018, s. 288-289).

Dada'nın ekspresyonizmden ayrılmasını ve ona saldırmasını şu olay çok net anlatmaktaydı; 13 Mart 1920 Berlin'de bir darbe girişimi olmuştu. İki gün sonra askerler ve işçiler arasında çıkan çatışmalar sonucunda elli dokuz işçi hayatını kaybedip, yüz elli kişide yaralanmıştı. Bu sırada Zwinger Sanat Galerisi'nde sergilenen ve Rubens'e ait olan *Bathsheba* isimli tablo kurşunlara hedef oldu. Bu olaydan sonra ünlü ekspresyonist ressam ve Dresden Sanat Akademisi profesörü olan Oskar Kokoschka bir bildiri yayınladı. Bildiride insanlığın en kutsal varlıkları olarak gördüğü sanat eserlerinin korunması için çatışmaların sanat galerilerinden uzakta yapılmasını istedi. Dadacılardan John Heartfield ve George Grozs sert bir dil kullanarak "Sanat Madrabazı" adlı yazıyla, ölen işçiler yerine sanat eserlerinin derdine düşen Kokoschka'yı eleştirdiler. Ekspresyonizm toplumun duyarlığını sömürüp, istismar etmekten

[70] "Dada epey zaman önce bir sanat hareketi olmaktan çıktı" (Artun, 2018, s. 428).

başka bir şey yapmıyordu. Dadacılar ise içinde yaşadıkları vahşet çağında sanatçılar dâhil hiç kimsenin ellerinin temiz kalamayacağına inanıyorlardı (Artun, 2018, s. 383).

Berlin'deki dadacılar, *Die freie Strasse* (Özgür Sokak) adlı dergide, Kulüp Dada'nın kurulduğunu ve isteyen herkesin üye olabileceğini duyuruldular. Bu tek sayılık dergi Dada'nın Berlin'de çıkardığı ilk "resmi" yayındı. Dada Berlin'de sadece dergi değil, tıpkı Kabare Voltaire'de olduğu gibi gösteriler düzenledi. Bin dokuz yüz on sekiz ile bin dokuz yüz yirmi yılları arasında toplam on iki gösteri düzenlendi. Bu gösteriler Kabare Voltaire'dekiler kadar gürültülüydü. 12 Nisan 1918'de Sezession salonunda bir suare düzenlendi. O sırada salonda Alman ressam Lovis Corinth'in Alman milliyetçiliğini canlandırmayı amaçlayan sergisi devam ediyordu. Huelsenbeck ilk Alman Dada manifestosu olan "Dadaistisches Manifest"i okudu. Grosz ise şiirlerini okurken, kışkırtıcı bir dans yapıp izleyicilerin kafalarında futbol topu sektirdi. Sonra "sanat boktur!" diye bağırıp Corinth'in resimlerine işiyormuş gibi yaptı. Hausmann "Resmin Sentetik Sineması" adlı manifestosunu okurken seyirci galeyana geldi. Bu sırada ışıklar söndü, polis geldi tüm manifestolara el koydu ve Hausmann'ı kısa bir süreliğine tutukladı (Artun, 2018, s. 281-291).

Huelsenbeck, Dada'yı zamanın devrimci hareketine eklemlemişti. 30 Haziran ile 25 Ağustos 1920 arasında Portzdamer Platz'da Birinci Enternasyonal Dada Fuarı düzenlendi. Bu fuar Dada'nın Berlin'deki doruk noktasıydı. Birçok montaj teknikleri kullanılarak oluşturulan fuar çağın kapitalist düzenini ve siyasal kargaşasını yansıtıyordu. Bu etkinliğe "Fuar" denmesinin sebebi giriş paralıydı, daha doğrusu oldukça pahalıydı. Fuardaki ürünlerin hepsi satılıktı. Bu oldukça şaşırtıcıydı, çünkü Dada sanatın ticaretine karşıydı. Ama Dada burada dadacı bir kurnazlıkla, genel beğeninin zıttı olan ürünleri piyasaya sürerek sanat pazarını ortadan kaldırmak niyetindeydi. Alman milliyetçiliğine tepki olarak ismini George Grosz olarak değiştiren dadacı ressam bu konu hakkında otobiyografisinde şu sözleri yazıyordu: "sanat kurnazca yapılacak tanıtım sayesinde satılacak bir meta haline gelmişti, tıpkı sabun, havlu ya da fırça gibi; sanatçı ise hiç durmadan değiştirilen vitrinlere giderek daha hızla yeni mal yetiştirme zorunluluğunda olan bir tür imalatçı" (Artun, 2018, s. 420). Dada sanat ticaretinin ortadan kaldırılması, sanat eserinin dokunulmazlığı ve kalıcılığı ile ilgili geleneklerin yok edilmesini istiyordu.

> Hoşuma giden, icat etmek, hayal etmek, kendimi her an yeni bir insan kılmak; sonrada onu unutmak, her şeyi unutmak. Eserlerimizi ve eserlerimizin anılarını peyderpey ortadan kaldıracak özel bir silgiyle donatılmalıyız. Beynimiz bir karargahtan ibaret olmalı, ya da beyaztahta, hatta daha iyisi, bir an için üzerinde kendimizi görüp, iki dakika sonra arkamızı döneceğimiz bir aynadan ibaret olmalı (Artun, 2018, s. 434).

Fuarda bir ürünün satıldığına dair bir delil yoktu. Giriş ücretlerinden ise beklenen para kazanılmadı. Bu olumsuzluklar yetmiyormuş gibi polis Dada'nın yayın evini basıp yedi tane özgün esere el koydu. İki Dada sanatçısını da Alman ordusuna hakaretten para cezasına

çarptırdı. Bu yüzden maddi açıdan Fuar işe yaramadı. Ama tanıtım bakımından oldukça işlevseldi. Avrupa'dan ve Amerika'dan ateş püsküren eleştiriler aldı (Artun, 2018, s. 421).

Fuar'ın bitimiyle dadacılar Dada'nın öldüğünü ilan etmeye başladılar. Huelsenbeck Dada'nın sonu geldiğini söyleyip, Dada'nın tarihini yazmaya başladı. Hausmann da aynı zamanlarda Dada'nın sonunu şu sözleri ile açıklıyordu: "Dada öldü. Şandan ve şöhretten yoksundu. Devlet töreni yoktu. Sadece öldü. DADAcılar özel hayatlarına geri döndüler. Ben Anti-DADA olduğumu beyan ettim ve Schwitters'le birlikte mücadeleyi başka bir düzlemde sürdürdüm." Huelsenbeck için ise Dada çok uzun zamandır sadece bir sanat akımı olmaktan çıkmıştı (Artun, 2018, s. 428).

3.3.5.2. Max Ernst

Köln 1918'den 1926'ya kadar İngiliz denetimi altındaydı. Kentte yaşayan Alman nüfusu açlık ve salgın hastalıklarla mücadele içindeydi. Kentin bazı bölgelerine Alman halkı giremiyordu. Sıkıyönetim, sansür ve sokağa çıkma yasağı uygulanıyordu. Yerli iş adamları ve sanayiciler İngiliz işgalini, devrimin keşmekeşliğine tercih ediyordu. Dada Köln'e böyle bir atmosferde giriş yaptı (Artun, 2018, s. 463).

Der Ventilator adlı dergi Köln'deki Dada'nın başlangıcıydı. Aşırı devrimci düşünceler İngilizler tarafından yasaktı. Bu yüzden yazılarda hayali karakterler, semboller, sahte isimler ve alaycı bir dil kullanılırdı. Bu şekilde sansürden kaçarak altı sayı çıkarıldı. Max Ernst ve T. Baargeld önderliğindeki dergi toplumdaki sorunları dile getirip, sonrada onlarla alay ediyordu. Satışı yirmi binlere kadar ulaşan dergi İngilizler tarafından yasaklanınca bu grup Köln'de Dada'yı başlattı (Artun, 2018, s. 464).

Akıl yaşadığı çağa ve olaylara bir anlam verip açıklayamıyordu. Ernst'in aklıda bu düzene fazla direnemedi. Ernst'te onu ciddiye almamaya karar verdi. Aklın kutsal dedikleri ile alay edip, onu tepetakla etmeye girişti. Aklın gerçeklerini görmezden gelip, gözüyle gördüğü gerçekleri inkâr etti. Sezdiği bilginin gerçeğini kabullenip düşlere, kâbuslara, bilinçdışının kuytu köşelerine kaçtı (Artun, 2018, s. 483).

Ernst ve Baargeld'den oluşan iki kişilik Köln Dada grubu, Baargeld'in eğitim hayatını tamamlamak adına üniversiteye dönmesi ile 1920'de son buldu. Ernst ise Paris dadacıları ile ilişkiye geçti. İlk kişisel sergisi de 1921'de Paris'te açıldı. Ernst seyahat izni alamadığından bu açılışa katılamadı. Sergideki kolajları Paris'teki dadacılar ilk gördüklerinde hayranlıklarını gizleyemediler. Andre Breton şu sözleri kullanıyordu kolajı anlatmak için: "Hariçten gelen nesneler olağan ortamlarından sökülmüştü. Her parça, nesne olarak girdiği ilişkiden azat edilince, yepyeni biçimlerde başka unsurlarla birleşiyordu." Açılışsa Dada'ya uygun bir şekilde yapıldı. Galeri mekânı karanlıktı, dadacılar ise koyu renk takım elbise giyip beyaz eldiven taktılar. Breton elindeki kibriti sürekli ateşliyordu. Georges Ribemont- Dessaignes "kurukafanın

üstüne yağmur yağıyor" diye bağırırken, Philip Soupault ile Tzara saklambaç oynuyorlardı. Biri dolabın içinden ziyaretçilere hakaretler ederken, Benjamin Peret aynı kişinin elini dakikada bir sıkıyordu (Artun, 2018, s. 485-488).

Ernst eserlerinde gerçeklik kavramının içini boşalttı. Yerine farklı gerçeklerin bir araya getirdiği yeni bir gerçeklik oluşturdu. Bu gerçeklik, aklın ya da görgünün değil hayal gücünün, düşlerin, sanrıların yarattığı, salt özgür gerçeklikti. Ernst'in bu bakış açısı sıradan nesnedeki sıra dışı olanı açığa çıkartıyordu. Bu fikir ilerde sürrealizmi doğuracaktı (Artun, 2018, s. 488).

3.3.5.3. Kurt Schwitters

Kurt Schwitters Hannover'de tek kişilik bir Dada akımı yarattı ve adına da "Merz" dedi. Aslında Berlin dadacılarına katılmak istiyordu. Lakin Huelsenbeck, "başvurusunu yeteri kadar politik olmaması ve fazlasıyla burjuva olması" gerekçesiyle kabul etmedi (Artun, 2018, s. 547). Schwitters'in sanatı Dada içerisinde özgün bir damar oluşturdu. Bu özgün akımın ismi olan Merz tıpkı Dada gibi anlamsızdı. Tüm dadacılar gibi anlamı reddeden Schwitters, Merz'i anlamsızlık üzerine kuruyordu: "Ben anlamı anlamsızlık üzerine uyguluyorum [...] 'Merz' sözcüğünü uydurduğumda bir anlamı yoktu. Şimdiyse [...] onu kullanmaya devam edenlerin kavrayışına göre anlamı değişiyor" (Artun, 2018, s. 503).

Schwitters elinin altında bulunan her malzemeyi biriktirip, onları bir araya getirerek resimler oluşturuyordu. Çöp diye nitelendirilen bu malzemeler, çöp anlamından soyutlanarak tözleri kaybettirilip, sanatın nesnesi haline geliyordu. Sanatın malzemesinin belirli bir sınırı olduğu fikrini ortadan kaldıran Schwitters, aynı zamanda hiçbir malzemenin başka bir malzemeden daha üstün tutulamayacağını göstermeye çalışıyordu: "Sanatçı, malzemeler arasında yaptığı seçim ve bu malzemelerin malzemeliklerine son vermesi sayesinde yaratır" (Artun, 2018, s. 502). Schwitters malzemelerde yaptığı "merzleme" işini birçok geleneksel stil ve teknikleri bir arada kullanarak tekrarlardı. Variller, metaller, kartonlar, tahta, gazete, ambalaj atıklarından bir sanat eseri olabileceğini gösterdi. Schwitters var olan sanat anlayışı ve kalıplara karşı olan bir başka sanatçıydı.

Schwitters'in bin dokuz yüz on dokuzda *Der Strum*'da yayınlanan "Anna Blume" şiiri büyük ilgi uyandırdı. Şiirin, hiçbir anlamı olmadığı gibi, yazım ve sözdizimi gibi kurallara da riayet etmiyordu. Aşk şiirlerinden kolajlanmış "bayağı" cümlelerden ibaretti. Eserlerinde bir araya getirdiği nesne ve dil döküntülerine "bayağılıklar" diyordu. Dili sözcüklerine, seslerine ayırarak onu anlamsızlaştırıyordu. Edebiyat ile sanat arasında fark görmeyip, bu sefer de sözcükleri ve sesleri "merzleyerek" kolajlar oluşturuyordu. Bu şekilde gün yüzü görmemiş gizemleri, sözcükler arasındaki ilksel bağlantıları açığa çıkarıyordu. Yani kendi başına bayağı olan cümle, diğer cümlelerle ilişkilendirerek anlam kazanıyordu (Artun, 2018, s. 515) Tüm avangard hareketlerdeki farklı sanatları birleştirme gayreti Schwitters'de de vardı:

> Amacım bütün türleri birleştiren bütüncül bir *merz* sanat eseridir… [Onun için] sözcükleri ve cümleleri birarada şiirlere öyle bir yapıştırdım ki, ritmik kompozisyonları bir çeşit çizim oluşturdu. Öte yandan, üzerinde yazıların bulunduğu çizimlerle resimleri de birbirlerine yapıştırdım […] Bunu sanatlar arasındaki sınırları silmek için yaptım. (Artun, 2018, s. 515)

Schwitters'in "Anna Blume" 'gibi soyut Merz şiirlerinin yanı sıra "somut ses şiirleri" de vardı. Bunlardan en ünlüsü *Ursonate*'dir. Şiirin ilham perisi ise Raoul Hausmann'ın afiş şiiri "*fmsbw*" dir. Resimlerini "bulunmuş nesne" leri bir araya getirerek oluşturduğu gibi, ses şiirlerini de bulunmuş seslerden besteliyordu. Şiir şu şekilde başlıyordu "Fümms bö wö taa zaa Uu, pögiff, kwii Ee." İnsanların dil öncesi çıkardığı sesleri ve onların ritimlerindeki anlamsızlıklarda anlam arıyordu (Artun, 2018, s. 517).

Schwitters'in en önemli eseri olan Merzbau ya da "Erotik Katedral" aslında hayatıdır. Kimsenin anlayamayacağı, tecrübe edemeyeceği, sahiplenemeyeceği bir eserdir. Zaten üretiminde diğer sanat eserleri gibi sergilenmek ya da satılmak amacı güdülmedi. Katedral, Schwitters'in mahremiydi. Katedral'e 1917'de yaptığı dada-sütunlardan ve dada-kulelerle başladı. Bu sütunlar tahta, mukavva, mobilya parçaları ve buna benzer hurda veya çöp diyeceğimiz artık maddelerden oluşuyordu. Ve sütun durağan değildi. Sanatçı her zaman onunla oynuyor ve yanına yeni atık sütunlar ekliyordu. *Merzbau* tüm bu sütunların birliğinden oluşan yapının ismiydi. Bu sütunların birbirine iple bağlanmasıyla sevdiği dostları ya da etkilendiği insanlara adadığı *grottolar* oluşuyordu. *Grottoları,* inler ve köşeler takip ediyordu: Luther Köşesi, Ruhr Bölgesi, Caniler İni, Seks Cinayetleri İni… *Merzbua*'da yaklaşık kırk kadar *grotto,* in, ve köşe vardı (Artun, 2018, s. 523-525).

Katedral zamanla Schwitters'in evinin tüm odalarını, her bir köşesini sardı. Dahası duvarları ve döşemeleri dahi yıkıp eserin bir parçası haline getirdi. Geriye kalan nesneler *Merzbua*'ya dahil olsalar da olmasalar da onun bir uzantısı olmuştu. Çünkü *Merzbua*'nın sınırları yoktu ve sürekli değişim halindeydi. *Merzbua*, Schwitters'in tüm sanatları bir araya getirme çabasıdır (Artun, 2018, s. 526).

Merzbua'nın değişimi ve genişlemesi 1937'ye kadar sürdü. 1943 Hannover bombalandığında yıkıldı ve yok oldu. Hitler'in sanat anlayışında kendine yer bulamayan Schwitters'in eserleri 1937'de müzelerden kaldırıldı. Nazi rejimini protesto etme cesareti gösteren Schwitters Norveç'e kaçtı. Lakin buradaki evine de bir Mezbua inşa ederek, Merzbua'yı da yanında getirmiş oluyordu. Daha sonra Norveç Naziler tarafından ele geçirilince İngiltere'ye kaçtı. 1948 yılında burada inşa ettiği Merzbua'da hayata gözlerini yumdu (Artun, 2018, s. 527).

Merzbua'yı görme ayrıcalığına erişen insanların ortak kanaati Schwitters'in aklını yitirdiğiydi. Haksız da sayılmazlardı, çünkü Schwitters'in sanat anlayışında ne akla nede mantığa yer vardı. Akılda, mantık da parçalanmalı, ortadan kaldırılmalıydı. Merz Schwitters'in bir nevi diniydi, bu yüzden Merz'i anlamlandırma çabaları boşunaydı. Schwitters'in evreni

alegorilerden[71] oluşmaktaydı. Bu evren simyayla ilgiliydi. Bu yüzden açıklamaya aklın çabaları yetmezdi. Carl Jung'a göre "Schwitters en değersiz maddeyi, çöp kovasındaki atıkları, sanat eseri dercesine, 'katedral' düzeyine yükseltirken, sadakatle ve inançla, simyacıların aranan değerli nesnenin pislikle bulunacağı ilkesini izlemektedir" (Artun, 2018, s. 528).

Georges Bataille'ye göre evren sadece akılla değil, akla karşı olan hayal gücü ve arzularla da açıklanır. İnsan arayış içgüdüsü ile doğar ve sanatta bu arayış araçlarındandır. Sanat, ölüm ve erotizm de olduğu gibi gündelik çalışma hayatını bölen ve arzuların harekete geçtiği bir etkinliktir. Katedral bir nevi arzu makinesiydi, bu yüzden sadece erotik değil, sapkınlığın, çılgınlığın, direnişin, devrimin, özgürlüğün kısacası bilinçaltının bir ürünüdür. Arzu makineleri her hangi bir tekelin ya da iktidarın ellerinde uzmanlaşmamıştır. Çünkü uzmanların akıl yordamıyla uydurmaları arzulara söz dinletemedi. Arzular özerktir ve amaçları kendisidir (Artun, 2018, s. 529-532).

3.3.6. Dada Paris'te

3.3.6.1. Tristan Tzara

Tristan Tzara Zürih'e Bükreş'ten geldi. Dada içinde her zaman bir çatışma kaynağı oldu. Bu çatışmalar yüzünden ilkin Dada adının mucidi ve ilk manifestosunun yazarı olan Ball, bir süre sonra ise Huelsenbeck Zürih'ten ayrıldı. Zürih'te kalan Tzara, Huelsenbeck'in de bahsettiği liderlik emellerine[72] ulaşmış oldu (Artun, 2018, s. 34).

Ball'ın ikinci kez ve son ayrılışından sonraki ilk suare "Tristan Tzara Suaresi" olarak anıldı. Çünkü 23 Temmuz 1920'de düzenlenen suare Dadanın artık tamamen Tzara'nın yönetiminde olduğunu duyuruyordu. Dada'nın en temsili manifestosu olarak anılacak olan Dada Manifestosu'nu bu suarede duyurdu. Artık Dada'nın enternasyonal bir boyut kazanmasını sağlayacak bir lideri vardı. Tzara'yı bu konuda destekleyen sanatçılardan Francis Picabia Dada'nın New York ve Barselona da örgütlenmesine, anarşist bir hukuk doktoru olan Walter Serner ise Cenevre'de yayılması için uğraş vermişlerdi (Artun, 2018, s. 215).

Ball ve Huelsenbeck Dada'nın örgütlenmesi ya da duyulması gibi amaçları yoktu. Ama artık her ikisi de gitmişti. Tzara Dada hareketinin herkes tarafından duyulmasını ve hareketin enternasyonal bir kimlik kazanmasını istiyordu. Bunun içinde elinden gelen tüm yolları denedi. Dünyanın dört bir yanına üzerinde "Yönetim/Dada Hareketi/Zürih/Zeltweg 83" yazan mektuplar gönderip, Dadaya bir şirketmiş süsü verdi. Aslında bu adres Arp'ın Zürih'teki

[71] Alegori: 1.Bir görüntü, bir yaşantı veya bir davranışın daha iyi kavranmasını sağlamak için göz önünde canlandırıp dile getirme yerine koyma.
2. Bir sanat eserindeki ögelerin gerçek hayattan bir şeyleri temsil etmesi durumu.

[72] "Tritan Tzara uluslar arası sanat çevrelerinde aşık atmak, hatta bir hareketin 'önderi' olarak kabul görmek sevdası ile yanıp tutuşuyordu" (Artun, 2018, s. 34).

atölyesiydi. Dada Hareketinin duyulmasını o kadar çok istiyordu ki bunun için gerçek olmayan ve sansasyonel haberler bile yaymaya çalıştı.[73] Tzara, Dada'yı enternasyonal bir boyuta taşırken, Dada'nın tarihini de yönlendiriyordu. Arp'ı ikna eden Tzara sahte bir belge düzenleyerek Dada ismini kendi bulduğuna dair sertifika hazırlattı. Birçok sanat tarihçi bu belgeleri değerlendirerek Ball'ın Dada içerisindeki önemini hafifletmeye çalışmıştır (Artun, 2018, s. 112).

Tzara'nın Dada Hareketini duyurabilme çabalarının başında ise manifestoları gelmekteydi. Kullandığı saldırgan dil ve polemikçi tavır ile manifesto türünü de dönüşüme uğramaktaydı. Amacı sürekli Dada'yı gündemde tutmak ve konuşulmasını sağlamaktı. Bunun için "Dada'yı kuran ünlü Tristan Tzara ve Dada ressamı Arp" arasında silahlı bir düellonun olacak gibi kurgu haberler yapıldı. Bu kurgulanmış, yalan haberlerin başlangıcı sayılırdı. Serner, Cenevre'de Birinci Dadaist Dünya Kongresinin toplanacağını duyuruyordu. Lakin asla böyle bir toplantı olmadı. Tzara ve Serner'in uydurduğu kavgalar, bildiriler, silah sesleri, polis baskınları tüm Avrupa'da konuşuldu. Bu sahte haberler Tzara'nın amacına hizmet ediyordu (Artun, 2018, s. 216).

Tiyatronun etkisi onu izleyenlerle sınırlıydı. Bu sınır ise Tzara için çok dardı. Bu yüzden Kabarelerde okunan manifestoları ayrıca yayınlamaya başladı. Dada antolojilerine ve dergilerine manifestoları da ekledi. Bu manifestoların tüm dünyaya yayılarak propaganda malzemesi olmasını istiyordu. Bunun için 1924'te *Sept manifestes dada* (Yedi Dada Manifestosu) yayınlandı. Bu yayınlar en etkili Dada yayınları arasına girdi (Artun, 2018, s. 217-219).

Tzara bu birikimin unutulmaması için yayına geçilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu deneyimi bir sanat hareketine dönüştürmek istiyordu. "Koleksiyon Dada" başlıklı bir kitap dizisi yayınlamaya başladı. 1916'da Zürih'te başlayarak 1920'de Paris'te devam eden bu koleksiyonda on kitap yayınlandı. Yazı ve desenler içeren kitaplar söz ve imgenin buluştuğu bir mekân gibiydi. Dadayı bir marka haline getirmeye çalışıyordu. Kitaplar on dokuzuncu yüzyılda önem kazanan *live d'artiste* (sanatçı kitabı) geleneğine yaklaşıp, uzmanlaşmış yayıncılar tarafından basıldı (Artun, 2018, s. 137).

Tzara Ball'ın ayrılması ile Dada dergisinin editörlüğünü de üstlendi. Dergilerinin ilk iki sayısı Dadanın ekspresyonizm, kübizm ve fütürizm gibi "Yeni Sanat" a, ait yazılar ve resimlerden ibaretti. Dadanın düşüncesi ya da diğerlerinden farkını gösteren herhangi bir anıştırma yoktu. Bu bakımdan Dada Hareketi için 1918'in Aralık ayında Tzara'nın editörlüğünde çıkan üçüncü dergi bir adımdı. Tzara açık bir dil ile "Yeni Sanat"ı eleştirdi ve Dadayı bu akımlardan ayrı tuttu.

[73] "Dada'yı kuran ünlü Tristan Tzara ve Dada ressamı Arp" arasında silahlı düelloya dair bir haber kurguluyorlar. 'Haber', Hamburg'dan Prag'a birçok gazetede çıkıyor. Serner, Cenevre'de Birinci Dadaist Dünya Kongresi'ni toplama girişiminde bulunuyor. Ancak, tıpkı düello gibi, kongre de hayalî ve sadece medyada yer aldığı kadarıyla var oluyor. Tümüyle Serner'in uydurması gülünç bildiriler, kavgalar, silah sesleri ve polis müdahalesi bütün Avrupa'da gazetelere yansıyor (Özsezgin, 2016).

Ayrıca bu sayıda Tzara'nın Dada Manifestosu da yayınlandı. Bu şekilde Ball'ın icat ettiği Dada'yı sahiplenmiş oluyordu (Artun, 2018, s. 199).

Tzara derginin formatında da değişikliklere gitmişti. Farklı yazı karakterleri bir arada kullanıldı. Farklı yöne bakan satırlar, çapraz yerleştirilen sayfalar hatta reklamların bile yazılarla karıştığı bir sayfa düzeni oluşturuldu. Böylece Dada kendini diğer "Yeni Sanat" akımlarından ayırıp, kendine has bir kimlik kazanmaya başladı. Dada dergilerinin tarihini inceleyen Emily Hage dergiyi şu sözleri ile anlatıyordu; "Savaş sonrasında seyahat kısıtlamalarına, sansür uygulamalarına meydan okuyan bir iletişim kanalı, hatta taşınabilir, ulaşılabilir, çoğaltılabilir, alışılmamış bir sergi alanı olarak yeniden icat ederler" (Artun, 2018, s. 199).

Bu üçüncü sayının bir diğer çarpıcı özelliği ise Tzara'nın gizlice iki farklı versiyonunu yayınlamış olmasıydı. O sıralar Fransız milliyetçiliği doruk noktalardaydı. Fransa'da dağıtılacak olan nüshalardan, genç Alman sanatçıların ve yazarların katkılarını çıkarttı. Yerine kendisinin, Fransız şairlerin ve İtalyan fütüristlerin yazılarını koydu. Bu şekilde Dadanın Fransa da okunmasını ve yayılmasını sağladı (Artun, 2018, s. 199).

1920 yılının başında Tzara Paris'e taşındı. Dada dergileri artık Picabia'nın Paris'te ki evinden yayınlanmaya başlandı. Altıncı sayı olan *Bulletin Dada* gazete formatında çıkarıldı. Lakin artık Dadanın amacı gelenekleri yıkmak değil rekabet halinde olduğu ve sürrealizmi kuracak *Litterature* adlı dergiye fark atmak gibi geleneksel bir amacı vardı. Bu sayıdaki bir başka dikkat çeken detay ise değişik ülkede yaşayan 76 sanatçıyı "Dada Başkanı" ilan etmesiydi. Bu sanatçıların Dada'yla ilişkilerinin olup olmadığı konusunda kesinlik olmasa da Tzara'nın amacı olan, Dada'ya dünya çapında bir örgütmüş izlenimi vermeyi başarmıştı (Artun, 2018, s. 203).

Yedinci sayı *Dadaphone* altıncı sayıdan bir ay sonra çıktı. Adının *Dadaphone* olmasının nedeni, Christian Schad'ın kamera kullanmadan ürettiği fotoğrafları sergilemesidir. Çöp niteliğindeki malzemelerden, fotoğraf kâğıdı üzerine konması sonucunda üretilen "fotogram" ya da "Schadograf"lar soyut fotoğrafçılığın en taze örnekleri sayılırdı. Bu sayıdaki bir diğer dikkat çeken özellik ise Tzara'nın kendi kendiyle savaşına tanıklık etmesidir. "Dada geleceğe karşıdır" dedi ve Dada'nın öldüğünü duyurdu. Daha sonra ise sözünü inkâr edercesine "Çok yaşa Dada" naraları attı (Artun, 2018, s. 204).

Son sayı 1921 Eylül'de yayınlandı. Bu sekizinci sayı çift dilli bir başlık taşıyordu: *Dada Au Grand Air – Der Sanger Kriegin Tirol* (Dada Açık Havada – Tiroller'de Şarkıcılar Savaşı). Dergilerdeki yazılarda, başlık gibi bazen Almanca Bazen Fransızcaydı. Bunun kararı ise dergiyi derleyen Tzara ve Arp'ın keyfiydi. Bu sayıda Tzara giderek Dada'dan uzaklaşan Picabia'yı eleştiriyordu (Artun, 2018, s. 205).

Tzara'nın Paris'te kabul görmesinin nedeni Dada dergisinin üçüncü sayısında yaptığı Fransa'ya özel versiyonuydu. Paris'te "ilk Dada sezonu" diye anılacak ilk beş aylık zamanda Andre Breton, Louis Aragon, Philippe Soupault ve Paul Eluard ile altı gösteri, iki sergi ve bir düzineden fazla yayın çıkarıldı. Dada'nın Paris'te ilk sahneye çıkışı ise *Litterature* adlı derginin yirmi üç ocakta düzenlediği matineydi. Sahneye Dada olarak çağırıldı. Herkes onun şiir okuyacağını zannediyordu ama o sıradan bir gazete haberini okudu. Bu sırada sahnenin arkasında Aragon ve Breton elektrikli zil çalıyordu. Elbette ki hiç kimse bir şey anlamıyordu ve sonunda izleyiciler çıldırıp ayaklandı (Artun, 2018, s. 626).

Tzara Dada'nın Paris'te yayılması konusunda her yola başvuruyordu. 5 Şubat 1920'de Grand Palais'de düzenlenecek gösteriye Amerikalı aktör Charlie Chaplin'in katılacağı ile ilgili bir dedikodu çıkardı. Lakin ortada Chaplin yoktu. Yedi tane Dada manifestosu yüksek seslerle okundu. Seyircilerin protestoları ile biten gösteri kimseyi memnun etmedi. Tzara Dada'nın Paris'te henüz olgunlaşmadığının farkındaydı. Bir sonraki Dada gösterisinin izleyicisi tamamen işçi sınıfından oluşuyordu. Bu yüzden duyurusu Dada'nın enternasyonal bir hareket olduğunu düşündürmek amacı ile şu şekilde ilan ediliyordu: "Dada hareketinin kadın ve erkek İki yüz doksan bir başkanı, aşağıdaki sorunlarla ilgilenmek üzere Baylar Breton, Aragon, Dermee, Eluard, Frankel, Picabia, Ribemont-Dessaignes, Soupault Tzara'yı görevlendirmiştir: hareket kabiliyeti, hayat, Dada buz pateni, pastacılık, mimarlık, Dada ahlakı, kimya, dövmecilik, Dada finansı ve daktilolar; bu Perşembe 8.30'da Universite Populairedu Faubourg Saint-Antoine'da" (Artun, 2018, s. 698).

Asıl büyük Dada gösterisi 27 Mart 1920'de Theatre de I'Oeuvre'da gerçekleştirildi. Burası kimine göre Paris'teki Dada'nın atası olarak kabul edilen Alfred Jarry'nin[74] meşhur tiyatro oyunu Kral *Übü*'nün sahnelendiği yerdi. Gösteri yeterince kızıştırıcı, alaycı, saçmaydı ve amacına ulaşan bir gösteriydi. Seyirciler o kadar çok kızmıştı ki tamamen bir skandaldı. Ne yazık ki bu skandalın bir parçası olduklarının farkında değillerdi. Gazeteler şu manşetlerle çıktı ertesi gün: "Dadacıların hepsi bir meydana toplanıp yakılmalı" (Artun, 2018, s. 701).

Paris'teki dadacıların ne yaptıkları veya niye yaptıkları ile ilgili bir fikirleri pek yoktu. Dada yerine birbirlerine odaklandıkları için aralarında çatışma hiç bitmiyordu. Bu yüzden Zürih'teki ve Berlin'deki yaratıcılık Paris'te yoktu. 26 Mayıs 1920'de Salle Gaveau'da

[74] "Daha 15 yaşındayken, örnek olarak öğretmenlerinden birini alarak yazdığı Ubu Roi (1888,Kral Übü ya da Übü) adlı oyunu, önce kukla oyunu olarak Les Polonais adı altında oynanmış; daha sonra 1896' da Lugnê-Poe tarafından sahnelenmiş, sahne tasarımı ise P. Bonnard ile Toulouse-Lautrec tarafından gerçekleştirilmiştir. Jarry, "insanlığın başına geçmiş olan burjuvazinin evrensel budalalığını, açgözlülüğünü, utanmazlığını ve canavarlığını" taşlayan kanlı canlı dev bir kukla boyutuyla Rabelais'in Gargantua'sına benzeyen(ağzını her açtığında söze "merde-bok" diye başlayan) Übü oyunlarıyla, grotesk tiyatro ile kara gülmece oyunlarının "babası" olarak avangard tiyatro üstüne geniş etkiler bırakmış; Dadacılık ile Artaud'un Vahşet Tiyatrosu'nu etkilemiş; "istisna yasaları"nı inceleyen ve evreni buna göre açıklayan "olanaksız çözümler bilimi" olarak adlandırdığı "patafizik kuramı"yla saçma tiyatrosu üstünde derin etkiler bırakmıştır" (Bulunanlar V. K., Alfred Jarry, 2020).

gerçekleştirilen festivale bu çatışmalar içinde hazırlanıldı. Bu festival Dada'nın Paris'teki doruk noktasıydı. Çünkü Dada artık üretkenlikten uzaklaşıp sürekli kendini tekrarlıyordu. Parisliler, tamamen kontrolden çıkıp tek amacı izleyiciyi kızdırmak olan manifestolardan bunalmıştı. Festivalden sonra Dada yine çok konuşuldu. Lakin genelin görüşü dadacıların artık bıkkınlık verdiğiydi. Dada Paris'te yok oluyordu. Ribemont-Dessaignes "Enginarlar" başlıklı yazısında bu yok oluşu duyuruyordu; "Dada, ah, Dada, bu ne surat? Böyle hüzünlü? Böyle şen? Aynada kendine bak. Yok, yok bakma kendine" (Artun, 2018, s. 717). Bu festivalden yaklaşık bir yıl sonra Picabia Dada'yı bıraktığını şu sözlerle ifade ediyordu:

> "Dada ruhu aslında yalnızca 1913'ten 1918'e kadar varlığını sürdürdü ve bu dönem boyunca sürekli evrim geçirdi, kendi kendisini dönüştürdü. Sonrasında, Ecole des Beaux-Arts'da üretilenler ya da Nouvelle revue française'de ve Akademi'de kılı kırk yararak ortaya çıkarılan durağan işler kadar yavan hale geldi. Ömrünü uzatayım derken, Dada kendi içine kapanıp tükendi" (Artun, 2018, s. 717).

Tzara'nın "Bay Maurice Barres'in Dada Tarafından Yargılanması ve Hüküm Giymesi" başlıklı oyunundan sonra Andre Breton ile de arası açıldı. Artık dostsuz ve parasız olan Tzara, son çare olarak 1921 Haziran'ında Dada'yı tekrar canlandırmak için "Dada Salonu" nu açtı. Tavana asılı şemsiyeler, balkon koruluğundaki cansız manken, duvardaki eski sergilerin afişleri ile birlikte Berlin'deki Fuarı andırıyordu. Zürih, Berlin, Köln ve New York dadacılarından eserlerde vardı. Lakin Marcel Duchamp sergiye katılmayı reddetti. Yıllar sonra niye katılmadığı sorulduğunda "Dada'nın ne olduğunu bile bilmiyordum" diyecekti. Tzara'nın bu son çabası kimsenin ilgisini çekmedi. *Le Coeur a Gaz* (Gaz Yürek) adlı oyunu sergilenirken seyirciler salonu boşaltmıştı (Artun, 2018, s. 774).

Dada Paris'ten silinip gidiyordu. Bu sırada Paris'te yaşayan Rus sürgünlerden İlya Zdaneviç ile Tzara arasında bir yakınlaşma başladı ve birlikte bir Dada suaresi düzenlemeye karar verdiler. Lakin suare sergilenirken Tzara'nın düşmanı olan eski dadacıların sahneye inip oyuncuları darp etmeleri ile sonlandı. Bu şekilde Dada'nın Paris devri sona ermiş oldu (Artun, 2018, s. 776).

Dada Paris'te yeni bir akım doğurarak, Paris'i terk etti. Sürrealizm Breton'un önderliğinde 1924'te ortaya çıktı. Dada tarihçisi Michel Sanouillet, sürrealizmi "Dada'nın Fransız hali" olarak değerlendirdi. Aynı zamanda Dada'nın basitleştirilmesi ile ortaya çıkardığını dile getirdi. Hans Richter'in değerlendirmesi ise daha serttir: "Sürrealizm Dada'yı yitip yuttu ve hazmetti. Buna benzer yamyamlıklar tarihte hiçte ender değil. Sürrealizmin sindirimi gayet iyiydi; midesine indirerek tükettiği şeyin niteliklerini, kendi sağ kalan bedeninde canlandırdı" (Artun, 2018, s. 812).

3.3.6.2. André Breton

Breton Paris'te Dada'yı benimseyip onun duyulması için çaba harcayanların başında geliyordu. Paris'te düzenlenen gösteriler birbirinin taklidinden başka bir şey olmayınca, farklılık olması amacı ile Breton kente Dada gezileri düzenlemeyi önerdi. Bu şekilde sanatta "yürüme eyleminin" de ilk başlangıcını yaptı. DADA hareketinin sanatta bir akım, bir eylem oluşturrak klasikleştiğini gösterdi. Aralarında André Breton, Louis Aragon ve Philippe Soupault gibi isimlerinde yer aldığı bir grup Dadaist sanatçı Paris'te, harabelerle çevrili Orta Çağ kilisesi Saint-Julienle-Pauvere'ye bir buluşma düzenledi. Bu buluşma daha sonraları gerçekleştirilecek olan ve şehrin sıradan, banal ve çok bilinmeyen mekânlarına yapılan şehir gezintilerinin ilki olarak düşünülmekteydi (Arapoğlu, 2016).

Klise'nin önünde Breton manifestosunu okudu. Lakin geziler hem istenilen kalabalıktan hem de Dada'nın şaşırtıcı ve sarsıcı yanından mahrumdu. Öyle ki Breton bile hayal kırıklığını şu cümlelerle dile getiriyordu; "Yüz ya da iki yüz kişi şemsiyenin altında, birbirine sokulmuş sessizce bakıyorlardı, o kadar ki Dada yok olmak üzere mi diye aklımızdan geçirdik. Sık sık tekrarladığımız o sözü hatırlamıştık: 'Başarıya ulaşmış bir adam, ya da artık kimsenin saldırmadığı bir adam ölmüş demektir"' (Artun, 2018, s. 747).

Bu gezi dada hareketinde "temsilin" yerine "eylemin" geçmesi bakımından önemliydi. Sanatın sadece görsel hazdan ibaret olmadığı, mekâna ve performansa da bağlı olduğunu ortaya koydu. Gezideki asıl amaç sosyal yapı ve kent dokusundaki farklılıklara dair farkındalık oluşturmaktı. Bir şehrin bilinçaltı sayılacak olan kuytu, tenha ve kullanışsız yerlerine yapılan bu ziyaret Dadaizm'in kapitalist düzenle mücadelesiydi. 14 Nisan 1920'de gerçekleşen bu etkinlik bir daha gerçekleştirilmedi (Arapoğlu, 2016).

Breton Paris'te Dada'nın ayakta kalması amacı ile sürekli yeni fikirler ortaya atıyordu. Dada gezileri tutmayınca, yıllar önce hayatını kaybeden yazar Maurice Barres'i[75] yargılamayı önerdi. Tzara bu fikre karşı çıktı. Breton ise Dada'yı bu eski Fransız geleneğine dayandırmakta kararlıydı. Breton'un baş yargıç, Georges Ribemont-Dessaignes'in savcı, Philippe Soupault ve Louis Aragon'un savunma avukatı rolünü üstlendiği "Bay Maurice Barres'in Dada Tarafından Yargılanması ve Hüküm Giymesi" adlı gösteri 13 Mayıs 1921'de gerçekleştirildi. Gösteri oldukça sıkıcıydı. Dada kendi dâhil, hiçbir zaman hiçbir şeyi ciddiye almadı. Lakin Paris'teki Dada gösterilerinde takınılan bu ciddi tavır, Dada'nın düşmanlarını bile şaşırttı. Silahlı kabadayı tutup dadacıları öldürmeyi düşünen Madam Rachilde bile Dada'daki bu durgunluğu ve ağır başlılığı şöyle dile getirdi:

[75] "Maurice Barres; mevcut toplumsal yapıların karşısında bireyi kültleştiren, lakin daha sonra milliyetçiliğe kapılıp bireyin yerine toprak ve kan gibi kavramları koyan, orduyla kilisenin savunucu haline dönüşen Fransız yazar" (Artun, 2018, s. 754).

> Önceden yüzlerine bezelye ve fasulye fırlattığınız aynı insanlara, şimdi ciddi bir konferans vermekle yetinirsiniz, bu sefer onlar size bezelye ve fasulye atarlar. Eleştirilerinizi, hayvani haykırışlar bir yana, atılacak zerzevatı bile olmayacak kadar usandırıcı görünen bir felsefeye bağlayamazsınız (Artun, 2018, s. 756).

Breton 1922'de Dada'yı bıraktığını açıkladı. İlerde kimilerine göre Dada'nın devamı olan sürrealizmi kuracaktı. Ertesi yıl Dada için " Azametli Dada Sezonu" olarak anıldı. Çünkü yapılan tüm gösteri ve eylemler sanki bir mecburiyetten kaynaklanıyormuş gibiydi (Artun, 2018, s. 731).

3.3.6.3. Francis Picabia

Picabia bir sanat yapıtının üretiminden önce, üretim süreci ve alıcı bulması aşamalarına odaklıydı. Tualin üzerinde bir çeşit makine çizimleri veya teknik resim denebilecek çizimler kullanırdı. Bunların ismine de "Pentür" adını veriyordu. Lakin bu çalışmaların bilinen anlamdaki pentür (boyama) ile hiçbir ilişkisi yoktu. Bu çalışmaları birçok kişi "anlamsız" hatta "saçma" olarak yorumluyordu. Ama Picabia'ya göre bir sanat eseriydi. Çünkü bu saçma olarak nitelendirilen eserleri ortaya koyan sanatçı, eseri ortaya çıkarırken bütün yeteneklerini sergilemiş ve yeterliliğini ispatlamıştı[76] (Sürmeli, 2012).

Picabia yaşamı boyunca neredeyse tüm avangard hareketlere ilgi duydu. Dadacılarla ilk buluşmasında, makineler ve teknolojiye olan nefretinden dolayı sehpanın üstünde duran çalar saati yere atarak paramparça etti. Daha sonra ortaya saçılan parçaları toplayıp mürekkebe batırdı ve bu izleri bir kâğıta yansıttı. Bu kâğıt üzerinde ki desen Dadanın 4-5 sayısının baş sayfasına kondu. Ayrıca iç sayfada kullandığı saatli bomba düzeneği Dada Hareketini temsil ediyordu. Bu sembol, Dadayı tarihselleştiren ilk sembol olarak yorumlandı. Desende aynı zamanda bir sanat tarihi şeması oluşturdu. Bataryanın negatif ucuna eskileri, Kandinski, Braque, ve kendisini pozitif uca yakın yerleştirdi (Artun, 2018, s. 202).

Makinelerin insan hayatına girişini hem eleştiren hem de seven Picabia, sanatın en gerçekçi tavrının makine olacağını şu sözleri ile ifade ediyordu: "Makine yalnızca insan hayatının bir tamamlayıcısı olmaktan çıktı. Gerçekte insan hayatının bir parçası oldu, belki de bizatihi ruhu." Sanatın özneyi ortadan kaldırıp "nesnel" ya da "saf" forma yöneldiğini düşünen Picabia, makine parçaları ile derlenmiş portre parodileri yapmaya başladı. Fille nee sans mere (Annesiz Doğan Kız Evlat) adlı makine deseni çalışması, kişinin imgesinde yarattığı makinenin "Annesiz doğan kız evlat" olduğunu anlatıyordu. Makinenin bu yüzden sevildiğini düşünüyordu.

[76] "İçinde, fikirler yönlerini değiştirebilsin diye kafa yuvarlaktır." Sözünün sahibi Francis Picabia yeni düşünceler, fikirler ve tezler üretip sonra da bunları ters bir düşünce geliştirerek kendi kendine çürütmeye çalışan bir ressam, heykeltraş, grafik tasarımcı ve yazardı. "Sanatta yeni bir gelişme var mıdır?" sorusu birçok sanat tarihçisi tarafından sorgulanmıştır" (Sürmeli, 2012).

Lakin bu sevgi biraz aşırıya kaçtı. Sonuç olarak makine kişinin ideali olmaya başladı (Artun, 2018, s. 234-237).

Dada dergisinin dört ve beşinci sayılarında tıpkı üçüncü sayıda olduğu gibi Almanca olan "Enternasyonal" ve Fransızca olan "Fransız" versiyonları mevcuttu. Bu sayılarda dikkat çeken bir başka önemli detay ise Francis Picabia ve Walter Serner'in katkılarıdı. Bu katkılarla dergi daha nihilist ve alaycı bir üslup takınmıştı. Serner ise Dada'nın en nihilist metinlerini ve manifestolarını kaleme almıştı. "Son Çözülme" adlı manifestosunu "Sanat öldü. Yaşasın Dada!" diye bitiriyordu. Tzara ise yine aynı sayılarda; "Yeni bir dünyanın doğması için sanat uykuya yatar/ 'SANAT […] yerine DADA'ya bırakır" diye ilan ediyordu (Artun, 2018, s. 203).

Picabia 1917'de Barselona'da 391 adlı bir dergi çıkardı. Bu derginin sekizinci sayısında Dada'nın etkinliklerine yer verdi. Bu olaydan sonra Dada'nın seyri değişti. Georges Ribemont-Dessaignes 1931'de bu olayı şu sözlerle anlattı: "Dada asıl şimdi doğar". Bu olay Tzara'nın ününe ün kattı. Sanat kariyerinde önemli bir dönüm noktası olarak görüldü. Birçokları için Dada kökleri ile buluşmuştu. Çünkü Picabia'nın iddialarına göre Dada'nın başlangıcı Zürih değildi. Duchamp ve kendisinin 1913 ile 1915 yılları arasında New York'ta yaptıkları icatlardı (Artun, 2018, s. 240).

3.3.7. Dadanın sonu

3.3.7.1. New York Dada

Kurulu sanat tarihi, Dada Harekâtını avangard bir sanat akımı olarak görüyordu. Ve akımı "yıkma" dürtüsüyle özdeşleştiriyordu. MoMA'nın kurucusu Alfred Barr 1936'da açtığı Fantastic Art, Dada, Surrealism sergisinin kronolojisinde Duchamp ve Picabia'nın 1911'den başlayarak ürettikleri işleri "proto- Dada" ya da "pre- Dada" yani bir "ön- Dada" olarak nitelendiriyordu. Başka bir deyişle Dadanın tarihini New York'a dayandırıyordu (Artun, 2018, s. 32).

Picabia'nın Dada ile tanışması Tzara'nın ısrarı üzerine Zürih'i ziyaret etmesi ile başladı. Picabia daha sonraları Dada Hareketinin ruhunun bin dokuz yüz on beşte New York'ta onun ve Marcel Duchamp'ın yaptığı icatlar ile canlandığını savundu. Bunun tam aksine Duchamp o dönemler Dada Hareketinden haberdar olmadığını söylüyordu. Yani Dada'nın tarihinin "ön-Dada" ya kadar uzatılması Picabia'nın bu iddialarına dayanıyordu (Artun, 2018, s. 35).

Kurulu sanat Dada'nın, Duchamp tarafından bir bisiklet tekerleğini bir tabureye raptederek "hazır nesne" yi icat etmesiyle başladığını varsayar.[77] İki bin altı yılında New York'ta açılan Dada sergisinin kataloğunda şu sözlerle yazıyordu: "Marcel Duchamp'ın, hiç

[77] "New York Dada, kısmen bir Dada icadıydı. O, Dada olmadığı için Dada'dır. Belki de pre-Dada ya da proto-Dada demeli" (Artun, 2018, s. 795).

değiştirmediği porselen bir pisuarı, takma adla, New York'ta 10 Nisan 1917'de açılan ve ilk kez düzenlenen Müstakil Sanatçılar Sergisi'ne göndermesi sonucunda, bilerek yarattığı skandal, Amerikan sanatını Dada kavramıyla tanıştırdı. Dolayısıyla *Fountain* kasten kışkırtıcı olan bir Dada jestiydi"[78] (Artun, 2018, s. 796).

Duchamp ve Picabia tıpkı Zürih'teki sanatçılar gibi savaştan kaçmışlardı. Lakin onların uğrak yeri New York'tu. Tıpkı kendileri gibi savaştan kaçıp New York'a sığınan diğer sanatçılar ile bir araya geldiler. Bu sanatçılarında bir araya geldikleri bir galeri vardı. Lakin atmosferi Kabare Voltaire'den oldukça farklıydı. Bu sanatçıların sanata ve hayata bakışları ile düşünceleri Dada'ya oldukça benzerdi. Bu konuyu Gabrielle Buffet "Dada-Öncesine Dair Hatırılar: Picabia ve Duchamp" başlıklı yazsında şu şekilde anlatıyordu:

> Bir tesadüf eseri, aynı sıralarda Zürih'teki bir grup sanatçı ve yazarın etkimlikleri, New York'taki grupla benzerlikler taşıyordu. Ama o zaman birini ötekinden haberdar edecek herhangi bir bağlantı yoktu aralarında. Farkları şuydu, New York'takiler kendi hayatlarını yaşamakla yetinirken, seçtikleri bir isim altında örğütlenen ve kaynaşan Zürih'li dadacılar ne istediklerini daha iyi biliyorlar ve düzenli merasimleriyle bunu resmiyete döküyorlardı […] 1918'de Picabia Lozan'a gittiinde yayınlanan şiir kitabı *Annesiz Doğan Kız Evlat* (başka bir deyişle, makine) , Zürih'teki bilmediğimiz yoldaşların dikkatini çekti ve 1918 Şubat'ında iki grubun arasında ilk buluşma gerçekleşmiş oldu. Zürih'teki dadacıların içinde yaşadıkları gösteri, yayın ve sergi hummasıyla [Picabia'nın dergisi] 391 grubu arasında gerçi benzerlikler vardı ama, dadacılar bireysel öfkeyi değil, otomatik, kolektif, primitif güçleri harekete geçirmek istiyorlardı ve daha az ben merkezci, daha gizemli ve naif bir eğilim içindeydiler (Artun, 2018, s. 802).

New York'ta Dada 1921 yılında baş gösterip aynı yıl söndü. Başta dadacı olmadığını söyleyen Duchamp ve Man Ray New York Dada'nın önde gelen isimleri oldu. Onlara "Dada nedir?" diye sorduklarında Man Ray "Dada bir ruh halidir" derken Duchamp: "Paris'te resimden ziyade edebiyata dair bir hareket […] Resim zaten geçmişi alaşağı etmeye girişti, edebiyat neden yapmasın ki? […] Ben kendi adıma Dada'dan yanayım" sözlerini kullanıyordu (Artun, 2018, s. 803). İkili Tzara'dan izin alarak *New York Dada* ismi ile tek sayılık bir dergide çıkardı. Lakin Dada New York'ta beklenen parıltıyı sağlamadı. Ray bunu Tzara'ya yazdığı şu cümlelerle anlatıyordu: "Tüm New York zaten Dada. Onun için rekabete tahammül etmez, Dada'yı **kâle** almaz" (Artun, 2018, s. 805).

3.3.7.2. Marcel Duchamp

Duchamp geleneksel sanat algısına ve onun iktidar biçimlerine karşı bir başkaldırı başlattı. Onun yeni sanatında yaptığı şey, geleneksel sanatın biçimini bozmadan bambaşka bir içerik vermekti. İçerikle biçim arasında oluşturduğu bu karşıtlık ile geleneksel sanatı alaya

[78] Lakin Duchamp verdiği bir röportajda Dada'yı "1916 sonunda ya da 1917 başlarında, Tzara'nın kitabı *Bay Antripirin'in Birinci Göksel Macerası* elime geçtiğinde" tanıdığını söylemişti. Duchamp'ın Dada ile doğrudan teması ise ancak bin dokuz yüz on dokuzda Paris'te geçirdiği aylarda gerçekleşecekti (Artun, 2018, s. 797).

alırdı. Aynı zamanda eleştirel bir etki de yaratarak sanatseveri düşünmeye sevk ederdi. Duchamp'a göre sanat ve sanatçı, göze hitap eden zevk ürünlerinin yerine, zihne hitap edecek kavram ve anlamlar yaratmalıydı. Eserleri yaptığında henüz Dada olmamasına rağmen Dada'nın felsefesi ile oldukça örtüşüyordu. Bu yüzden Duchamp'ın yapıtları bir "ön- Dada" hareketi olarak nitelendirildi (Yıldız, 2016).

1915 yılında New York'a göç ettiğinde kafasında şu soru vardı: sanat nedir? Duchamp'a göre sanat, geleneğin yarattığı "göz zevkine hitap eden takıntılı ve modası geçmiş resimselliğin" ürünü olamazdı. Bu geleneksel sanat anlayışı, sanatı gerçek yaşamdan uzaklaştırıp ondan yararlanmayı düşünenler için bir kült haline getirdi. Sanatın bu şekilde bir din haline dönüştürülmesi Duchamp gibi tüm avangard hareketlerin tepkisini aldı. Satranç oynamak için sanatı bırakana kadar gündelik hazır nesneleri deforme etmeye, kullanışlılığını değiştirmeye, kavramsal düzlemde onlara yeni bir biçim vermeye uğraştı. Bu şekilde sanatta ve hayatta yeni bir kurgu oluşturmaya çalıştı (Yıldız, 2016).

Duchamp geleneksel kalıpları reddederek, herhangi bir nesneden bir sanat eseri oluşturulabileceğinin önünü açtı. Deneysel ve araştırmacı bir akım yarattı. Bu konu hakkındaki ilk iddiasını bisiklet tekeri ve tabureden oluşan Bicycle Wheel (Bisiklet Tekeri) adlı eseri oldu. Duchamp'ın yaptığı şeye basitçe sanatta kuralları reddetme ya da anlamsızlaştırma denemezdi. Tekerlek ve tabureyi aynı sanat eserine yerleştirerek sanata dayatılan hiyerarşiyi yıkıp, ögeler arasındaki yapısal eşitliğe vurgu yapmaktaydı (Sürmeli, 2012).

Bicycle Wheel Fransa'nın devasa Eyfel Kulesinin eleştirisiydi. En alttaki küp Paris'i, üzerindeki tabure Eyfel Kulesini, bisiklet tekerleği ise o zamanlarda Eyfel Kulesinin bir kartpostalında görülen dönme dolabı simgeliyordu. İktidarın kendini yeniden üretmesi olarak nitelendirdiği Eyfel Kulesini, "ready made" (hazır nesne) kullanarak yaptığı eserde eleştiriyordu. Bundan bir yıl sonra, 1914'te dökme demirden yaptığı "Bootle Rack" (Şişe Askılığı) adlı eserinde ise Eyfel Kulesinin çirkinliğini anlatmak istiyordu (Yıldız, 2016).

Şekil 3.2. Bicycle Wheel, M. Duchamp,1913

Duchamp'ın başkaldırısını sadece sanatla kısıtlamak doğru olmazdı. Bıyık çizdiği Mona Lisa tablosunun altına yazdığı L.H.O.O.Q. harfleri argoda "kız azmış" anlamına gelen Fransızca "Elle a chaud au cul" cümlesinden almıştı. Sanat tarihinde çok büyük bir öneme sahip olan Mona Lisa tablosunun bu denli alaya alınışı, sanat içinde ki fosilleşmiş ilkelere karşı bir yıkımdı. Bir Rembrant resmini ütü masası olarak kullanmayı öneren Duchamp, kimya endüstrisinin ürettiği boyanın hazır bir malzeme olduğu düşüncesi ile tüm resimleri "yardım edilmiş hazır yapıtlar" olarak nitelendiriyordu (Sürmeli, 2012).

Şekil 3.3. LHOOQ, M. Duchamp, 1920.

Paris şehrinin iktidara yansıma biçimlerine karşı tepkisini, Duchamp'ın 1917 yılında yaptığı "Pisuvar" ya da "Çeşme" adlı yapıtında görebiliriz. Eser 2004 yılında beş yüz kişiden oluşan sanat uzmanlarınca tüm zamanların en etkileyici eseri olarak seçildi. Bir pisuvarı ters çevirip altına R. Mutt imzasını attığı eserinde hem söz oyunlarıyla bir ironi yaptı, hem de geleneksel sanatın kalıplarına saldırdı. R. Mutt ismini kullanma sebebi oldukça ironikti. Yazının Almanca okunuşu olan Armut, fakirlik anlamına gelirken, takma addaki R. ise Richard'ı ifade ediyordu. Richard, rich (zengin) kökünden türemekteydi. Buda yazıdaki ironinin sanatsal olduğu kadar politik olduğunu gösteriyordu (Yıldız, 2016).

James Housefield Pisuvar'ı yalnızca sanattaki estetik kaygıları yıkmak amaçlı bir eser olarak görmezdi. Ona göre eser Paris'in bir başka geleneksel ve iktidarın simgesini taşıyan, Sacré-Coeur Bazilikasına karşı bir saldırıydı. Paris'in rakımı en yüksek olan tepesine yapılan bu yapıtın devasa ölçüleri vardı. Beyaz renkli ve anlamsız stillere sahipti. Bazilika ve inşa edildiği Montmartre yani "Beyaz Fil" adlı tepe, Picasso, Dali, Monet, Van Gogh, Modigliani gibi

sanatçılara ilham olmuştu. Lakin birçok insan için rahatsız edici anılar taşımaktaydı. Burası 1871 Paris Komünü ayaklanması sırasında sokağa dökülen halkının katledildiği yerdi. Housefield'ın haklılığı iki eser yan yana konulduğunda anlaşılır. Pisuvar'ın yuvarlak formlarının bazilikanınkini andırdığı söyleyebilir. Ayrıca Duchamp eserin kaybolan orjinalini atölyesinde tavan hizasına montelemişti. Bunun nedeni bazilikanın yüksek bir tepenin üzerine kurulmasına atıfta bulunmaktı (Yıldız, 2016).

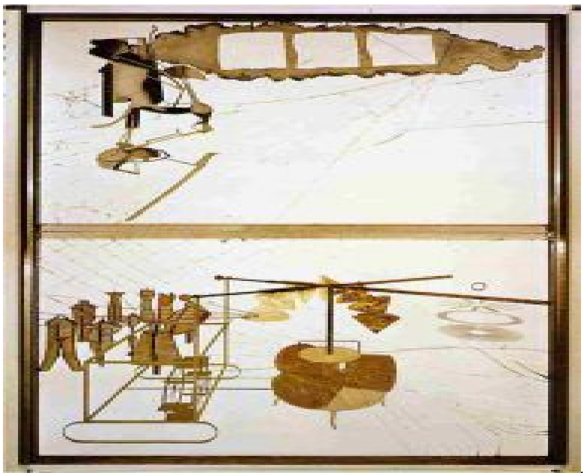
Şekil 3.4. Fountain, M. Duchamp, 1917.

Housefield 1921'de yaptığı *"The Brawl at Austerlitz" (Austerlitz'de Arbede)* ready-made eseri de iktidara karşı anti topoğrafik bir varoluşu simgeliyordu. 1805'te Çek Cumhuriyeti'nin Moravya eyaletindeki Austerlitz kasabasında yapılan Austerlitz Muharebesi'ni Avusturya'ya karşı Napolyon kazandı. Muharebeden sonra bin iki yüz elli topu eriterek Paris'in en ünlü meydanı olan Vendome Meydanına bir sütun diktirdi. 1871 Paris Ayaklanması sırasından halkın öfkesinden kurtulamayan sütun, ayaklanma bastırıldıktan sonra iktidar tarafından tekrar yapıldı. Hikâyenin daha da ilginçleştiği yer burada bir tren istasyonun bulunması ve buradan kalkan trenlerin Austerlitz'e gitmesiydi. Bundan dolayı sütuna Austerlitz ismi verildi. Duchamp bu hikâyeye ve iktidarın varoluş şekline dadacı bir bakış açısı ile yaklaşarak "Austerlitz'de Arbede" isimli eserinde küçük bir yükseltinin üzerine koyduğu çerçeveli görüntü ile hem tren istasyonunu, hem Napolyon'un savaşını hem de sütunun iktidarsal varoluşunu eleştiriyordu (Yıldız, 2016).

"The Large Glass" (Bekârları Tarafından Çırılçıplak Soyulan Gelin ya da Büyük Cam) Duchamp'ın en çok beğenilen eserlerindendir. Kendi deyimi ile "retinal art" dediği ve "göze hitap eden" sanata karşı oluşturduğu ilk "estetik manifestosu" sayılıyordu. Çalışma kadın, erkek, aşk ve cinsellik konusunu uzamsız bir düzlemde anlatıyordu. Günlük hayatta kullanılan nesneleri, anladığımız anlamlarının dışında kullanarak bireyin hayal gücünün derinliklerini ve yansımalarını ortaya çıkarmayı hedefliyordu (Yıldız, 2016).

Duchamp'ın eskizlerini ve defterlerini inceleyen Housefield, eserinde ki Dadaist bakış açısını şu şekilde açıklamakta: "1959 yılına tarihlenen çizimi, Cols Alités'in inişli, yokuşlu tepelerin arasındaki gelinin ve bekârlarının mekânik formlarına yer ver[miş]" ve "burada arazi, onu modern bir manzara haline getiren elektrikli çizgilerle güçlendirilmiştir." Housefield'in bahsettiği benzerliği görebilmek için "Cols Alités" resmini ve "Büyük Cam" eskizlerini yan yana getirmemiz gerekmekte (Yıldız, 2016).

Housefield'a göre eser izlenimci resim geleneğinin insandan izole edilmiş, salt manzara oluşuna ve doğanın bu şekilde ki temsiline yapılan bir eleştiridir. Eserin isminde geçen bekârlardan kastettiği, insan, ressam veya klasik resim sanatıdır. Çırılçıplak soyulan gelin ise kadın, tabiat ana veya doğadır. Duchamp 1915 yılında yapmaya başladığı eser için hiç bitmeyecek diye düşünüyordu. Ta ki 1926 yılındaki sergide camı kırılıncaya kadar. Bu olaydan sonra "işte çalışma şimdi tamamlandı" diyecekti (Yıldız, 2016).

Şekil 3.5. Genel olarak "Büyük Cam (Le Grand Verre)" diye bilinen "Bekârları Tarafından Soyulan Gelin (La Mariée mise à nu par ses célibataires)"

Duchamp'ın hazır yapım çalışmaları ile başlayıp, Dada hareketi ile devam eden akımdan sonra sanatın odak noktası görüntü veya biçim değil, işlevi başka bir deyişle kavramı olmuştur. Bu da Kavramsal Sanat'ın doğuşunu getirmiştir. Duchamp yirminci yüzyılın en önemli avangard

sanatçılarındandır ve hem Dadaizmi hem de Kavramsal Sanatı[79] önceleyen isimdir (Yıldız, 2016).

Duchamp'ın yıkmaya çalıştığı şey sadece geleneksel sanatın dayatmaları ve kalıpları değildi. Sanatta ki iktidar aslında hayatın içindeki iktidardı. Bu iktidar araç olarak bazen sanatı, bazen dini bazen de bilimi kullanıyordu. İşte Duchamp ve Dada Hareketinin amacı yaşamın her yerinde kendini gösteren bu iktidarı yani bu yerleşik zihni yıkmaktı. Bunun içinde düşünme biçimlerimizin değişmesi, bakış açılarımızın değişmesi gerekiyordu. Bu yüzden saçma ya da komik olsa da çok fazla düşünceye ihtiyaç vardı (Yıldız, 2016).

Dada sadece bir sanat akımı değildi. Gelenekselliğin sınırlarını aşmayı sadece sanat içerisinde bırakmadı. Bu yüzden Dada'nın köklerini New York'a ya da Duchamp'a dayandırılamazdı. Dada'yı doğuran etmenlerin başında New York'un mimari yapısı değil, Birinci Dünya Savaşının verdiği çaresizlik vardı. Dada derin felsefi köklere sahip siyasal bir isyandı. Dada sanatı bir "eylem" olarak kullanarak bir devrim başlattı. Sanatın hayattan ya da siyasetten bağımsız olmadığını anlatmaya çalışan bir başkaldırıydı. Dada müzik, şiir, tiyatro, resim gibi farklı sanatları bir araya getirerek bütünleştiren bir hareketti. Sanat "zamanın hakikatinin kavranması ve eleştirilmesi için bir fırsattı" ve "dada içinde yaşadığı çağın ıstırap ve ölüm sancılarına karşı mücadele eden" bir kahramandı (Artun, 2018, s. 799).

3.4. Değerlendirme

Dada'nın tarihselleştirilmesinde aydınlatılması gereken bazı sapmalar mevcuttu. İlk sapma Tzara'nın liderlik hırsı ve iletişim becerisi başta Zürih'teki Radikal dadacılar olmak üzere birçok şehirde örgütlenen Dada Hareketlerinin önüne geçmesiydi. Tzara'nın 1922 de yazdığı "Dadaizm Anıları" adlı yazısında Zürih dönemini bir paragrafta, Berlin'i dört satırda anlatırken hikâyenin geri kalanında Paris'i anlatmıştı (Artun, 2018, s. 269-271). Bir diğer sapmada Dada'nın köklerini New York'a dayandırma çalışmaları olmuştu. Lakin Dada Zürih'te savaş

[79] "Kavramsal sanat terimi, 1960'larda artık kendilerini alışılageldik sanat eseri biçiminde göstermeyen sanat eserleri için kullanılmaya başlanmıştır. Fikir sanatı olarak da geçer. Kavramsal sanatçılar, bir resim veya heykel yapmak üzere yola koyulup bu amaca yönelik fikirler üretmek yerine geleneksel gereçlerin ve biçimlerin ötesinde düşünüp fikirlerini uygun malzemeler ile ifade etme amacı güderler. Klasik anlamda resim veya heykel tarzı nesneler, ticari mal olmaya elverişli olduklarından sanatsal yaratı ve beğeninin dışında tutulur.
İlk olarak 1960'ların başında Henry Flynt tarafından bir Fluxus yayınında kavram sanatı olarak anılmıştır. Kavram sanatı, Joseph Kosuth ve Art & Language grubu tarafından daha sonra farklı anlamlarda kullanılmış, 1970'lerden itibaren ise "kavramsal" kullanımı yaygınlaşmıştır.
Kavramsal sanatta öncelik kavramda olduğundan ve metin (anlatı) ile de yakından bağlantılı olduğundan, bu sanat üretim şekli kendini her biçim ve malzemede gösterebilir. 1960'lardan itibaren özellikle performans sanatı, arazi sanatı, Arte Povera eğilimleri yaygınlaşmıştır. Bazı kavramsal sanat eserleri atık, buluntu nesneler, karalamalar, yazılı ifadeler veya kılavuzlardan oluştuğu gibi fotoğraf, film ve video da kullanılan gereçler arasındadır. Temel olarak 1960 ve 1970'lere ait bir akım olmasına rağmen hala etkisi büyüktür" (Bulunanlar V. K., Kavramsal Sanat, 2020).

yıllarında ortaya çıktı. Asker kaçaklarının, savaş sürgünlerinin, savaş ve sanat karşıtı, milliyetçilik düşmanı kişilerin bir araya gelmesiyle başladı.

Birinci Dünya Savaşı büyük bir kıyım ve yıkıma sebep olmuştu. Dadacılara göre buna neden olan şey Avrupa uygarlığının siyasal, düşünsel ve sanatsal gelenekleriydi. Dadacılar bu yerleşmiş formları ve formülleri sorguladılar ve bu sorguyu herkesin yapmasını istedikleri için, gösteriler düzenlediler. Gösterilerine çoğu kez izleyenleri de dâhil ettiler. Dada eylemleri, düşünceleri, şiirleri, şarkıları kısaca performansları ile birçok geleneği ve bu geleneği üreten dili ile aklı sarstı. Eylemlerinde kullandıkları yöntem şaşırtma ve kışkırtmaydı. Bu Dada'yı diğer sanatsal hareketlerden ayırt eden en belirgin özellikti. Günümüzde bu akımın çok konuşulmamasının belki de tek ve en önemli nedeni, eleştirdiği hatta küfürler ettikleri eskilerin yerine koyacak hiç yeni fikirleri yoktu (Artun, 2018, s. 195).

Dada dünyaya egemen olan akla, ahlaka, sanata ve dile karşı olan bir eylemdi. Burjuvazinin mantığına ve onun özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi mantık ürünlerine[80], vatanperverlik, milliyetçilik düsturlarına karşı bir başkaldırıydı. Bu yüzden eylemlerini hâkim aklın ve mantığın oldukça uzağında saçma ve abartılı yaptı. Akıl tüm bunları çocuksu, budalaca ve soytarılık olarak görüyordu. Dada ise olabildiğince sesli kahkahalar atıyordu.[81] Gerçeklik kavramının içi boşaltılmış durumdaydı. Dada aklın ya da görgünün gerçeklerini inkâr edip multidisipliner bir gerçeklik anlayışı benimsiyordu.

[80] "İyilik, güzellikle ve değerlerle ile ilgili safsatayı baştan aşağı yok etmek istiyoruz. Huzur ve güvence vaat etmeyen, dönüşüm ve mücadele içindeki yeni dünyayı içimizden dışarı fırlata bilmek için her şeyi yıkmak, paramparça etmek istiyoruz... Adil ve iyi toplumu çoktan terk ettik. Onların dünyalarının sonu bizi güldürüyor. Çünkü bizim yeni deneylerden, burjuvaziyi kuşatan o panikten korkumuz yok!" (Artun, 2018, s. 650)

[81] "Burjuvazinin dünyasının tepesine çıkarak, katılana kadar güldük. Ortalığı kırıp döktük, milleti aşağıladık, gırgırımızı geçtik ve kahkahalarla güldük. Biz gülmeyi ciddiye aldık. Kendi kendimizi keşfetmek için bir anti-art yarattık ve bunun ciddiyetinin yegâne garantisi gülmeydi" (Artun, 2018, s. 650).

4. FEYERABEND ve BİLİM FELSEFESİ

4.1. Feyerabend ve Tarihsel Arka Planı

4.1.1. Feyerabend'in Hayatı

Feyerabend'in çocukluk yıllarına baktığımızda çokta mutlu bir çocukluk geçirmediğini anlıyoruz. Ailesi dışarının güvensiz olduğunu düşündüğü için onu sokağa oynamaya göndermedi.[82] Üç ile altı yaş arasını annesinin kurduğu salıncakta dışarıyı seyrederek geçirdi. Tuvalete dahi gönderilmediğini şu cümleleri ile açıklar: "Her katta bir umumi tuvalet bulunurdu, dairelerin içindeyse hiç yoktu; dokuz yaşıma kadar lazımlık kullandım". On yaşına kadar altına da kaçırıyordu. Gözlerinin ters dönüp, garip sesler çıkardığı epilepsi nöbetlerini andıran sinir nöbetleri geçiriyordu [83] (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 24).

Feyerabend, okuma yazmayı okulda değil babasının kendisine aldığı çizgi romanlardan kendiliğinden söktüğünü düşünürdü. Okula başladığında tahtaya yazılan yazılardan dolayı kustuğu için oldukça zorlanmıştı. Öğretmen sınıfta istediği gibi gezerken, kendisinin neden oturmak zorunda olduğunu sorgulayan Feyerabend, iktidara karşı olan tutumunun çocukluk yıllarında başladığını gösteriyordu[84] (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 26).

Gençliğinde duygusal olduğunu söyleyen Feyerabend, hala öyle olduğunu düşünüyordu: "Evimize yakın oturan, her sabah okula giderken gördüğüm bir kız vardı. Soluk yüzlü, gizemli ve güzeldi, on altı yaşlarındaydı; her halde zalim ince bıyıkları olan kötü bir adamın gönülsüz ve çaresiz bir kölesiydi! Bir gün yanıma gelip dertlerini anlatacak, ben de zarif bir hareketle ona eziyet eden adamın gücünü kırıp onu serbest bırakacağım". Dadaizm'in kurucusu olan Ball gibi bir romantik olduğunu görüyoruz. (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 32).

Çocukken tam bir kitap kurdu olan Feyeranend, şimdi olduğu gibi o zaman da olayları akışına bırakan yazarları, şiirleri, kendi kendine uyanışı ve toplumsal çözümlemeleri öven yazarları tercih ediyordu (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 35). Yine tuhaf olarak nitelendirilen görüşleri dikkate alarak, bunları uç noktalara taşıma alışkanlığı da gençlik

[82] Ailesinin onu dışarısı tehlikeli bir yer olduğunu düşündüğü için dışarıya göndermemesi, dünyanın yaşanıla bilecek bir yer olmadığını düşünen Dadaist düşüncelerini oluşmasını desteklemiş olabilir. Ayrıca kendisinden geriye sadece sevgi bırakmak istemi de ailesinde bulamadığı sevgi yoksunluğu olabilir (Saygılı, 2020).

[83] "Epilepsili bireylerde nöbetlere bağlı kazalar, fiziksel hastalıklarda artış, anksiyete, depresyon gibi psikolojik sorunlar, hastalarda benlik saygısında azalma, ümitsizlik, saldırganlık, cinsel sorunlar, eğitimsel başarıda azalma, işsizlik ve yaşam kalitelerinin azalmasına neden olabilmektedir" (Fesci, 2011).

[84] Hollanda Nöroloji Enstitüsü'nden sosyal nörolog Emilie Caspar otoriteye karşı durmakla ilgili sosyal bir deney yapmıştır. Deneyin sonucunda Beynin alın kısmındaki en dış bölümü hasar görmüş bireylerin emirlere uymaya daha yatkın olduğu ortaya çıkmıştır. Amerikalı psikoloji doçenti Erik Asp'a göre alın korteksinde bulunan bir yapı, otoriteyi sorgulama yeteneğimizin merkezidir. Asp bu bölgenin esnek bir yapıya sahip olduğunu ve değişime uğrayabileceğini de belirtir. Caspar otoriteye karşı gelmenin cesaret, özgüven veya inatla bir ilgisi olmadığını, tüm sürecin beyinde gerçekleşen işlemler olduğunu düşünür. Bu yüzden eğitim yoluyla kişinin otoriteye riayet etmemeyi öğrenebileceğini düşünür (Henrigues, 2018).

yıllarından kalmadır. Bu garipliği Goethe hakkında yazdığı makaleyi, Hitler'e bağlayarak bitirmesinde gösteriyordu (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 47).

Berrak, güçlü ve alto bir sese sahip olduğu için okul korosunda solo söylüyordu. Nota bilmediği için, öğrenmesi gereken şarkı, arya veya operaları dinleyerek öğreniyordu. Daha sonra bir müzik akademisine giden Feyerabend, sınavları geçerek Devlet Operası'na seçildi. Adolf Vogel'in öğrencisi oldu. Feyerabend, şarkı söylemeyi öğrenmeyi, düşünmeyi öğrenmekten oldukça farklı buluyordu. Sesinin evrensel bir ses olduğunu düşünen birçok insan vardı. Lakin İkinci Dünya Savaşı çıkıp, askere çağrıldığında öğretmeni Vogel "Bütün bu zorlu çalışmalar boşa gidecek" demişti ve öyle de oldu (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 42-43).

Askeri bir eğitime tabi tutulan Feyerabend'e komutanları iki seçenek sundu. Ya cepheye gidip savaşacak, ya da burada kalıp geri hizmette bulunacaktı. Feyerabend umursamadığı bir savaşa katılmak yerine kalıp kitap okumayı tercih edince, komutanı "Senin gibi insanların kökü kazınmalı" diyerek reddetti. Fransa'ya cepheye katılan Feyerabend muharebe sırasında yaralandı. Mermilerden biri yüzüne, biri sağ eline sonuncusu ise omuriliğine isabet etti (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 47). Kısa zamanda iyileşmesine rağmen belden aşağısı felçli kaldı. Önce tekerlekli sandalyeyle sonra değneklerle yürümeyi başardı. Ancak Feyerabend'i savaştan kurtaran merminin bir başka olumsuz etkisi iktidarsızlıktı[85] (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 61-63).

Çocukluğunu anne sevgisinden yoksun olarak geçiren Feyerabend, annesinin intihar ettiği haberini de askerde öğrendi. Haberi oldukça soğukkanlılıkla karşılaması insanları hayrete düşürdü (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 53). Annesi daha önce de iki kez intihara teşebbüs etmişti. Annesi delirmiş gibi pencerelere koşarken, o atlamasını önlemeye çalışırdı. Yıllar sonra rüyalarında gördüğü annesiyle tiksinti duymasına rağmen sevişirdi.[86] Annesini rüyalarında sürekli farklı suretler ve şekillerde görüyordu ama onunla konuşamıyordu: "Resmen annemdi; ama bütün insanlığı gitmişti. Bir öfke çığlığı ve ümitsizlik yüzünü parçalamış, yüz hatları bozulmuştu" ama onun annesi olduğunu biliyordu. Yıllar sonra annesinin intihar mektubunu bulan Feyerabend, duygularını şu sözlerle aktarmaktaydı: "Bana annelik etmiş olan o garip, mesafeli ve mutsuz insana ilk defa kendimi yakın hissettim" (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 18-19). Annesinin sevgisizliği ve onun bu sevgiye olan ihtiyacı onu daha henüz altı yaşlarından itibaren sürekli karşı cinsin yanında ve yakında olma arzusu içine itti. Ve

[85] Ball'a göre kişiyi düşüncelere salan ve yeni düşünceler doğurtan, her düştüğün de tekrar ayağa kaldıran yaralarıdır. Kişiyi biraz daha mükemmele yakınlaştırır. Feyerabend'i bilgi-anarşisti yapan şeyde belki de bu yaralardı.

[86] Feyerabend'in gördüğü bu rüya astroloji biliminde şu şekilde yorumlanmakta: "zorluklarla mücadele ederek istediği servete, uzun bir bekleyişin sonunda hak ettiği beceriye, başarısızlıktan sonra kavuştuğu saygınlığa, verdiği uğraşların sonunda gözlediği kazanca, zorluklara göğüs gererek ulaştığı toplu kazanca anlamı taşır" (Rüyada Anne İle Sevişmek). Feyerabend'in kazandığı ün ve başarıya bakınca bu yorumun doğru olduğunu, ayrıca savunduğu astrolojinin de bilim gibi doğrularının olduğunu gösterdiğini söyleyebiliriz.

genellikle kendinden yaşça büyük kızlara ilgisi oldu. Lakin bu ilgisinin altında cinsel bir arzu barındırmamakta, sadece karşı cinse yakın olma isteği vardı (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 33).

Babası ile arası hep iyi olmuştu, onun çok iyi bir insan olduğunu düşünüyordu. Buna rağmen, fazlasıyla ben merkeziyetçi bir yapıya sahip olan Feyerabend, işlerinin içindeki yoğunluktan babasının cenazesine katılmadı. Fazlasıyla bencil olduğunu kabul eden Feyerabend'in yaşamındaki değişimler, onu tüm insanlığın ve dünyanın daha iyi bir yer olması arzusuna sokmuştu (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 14). Bu noktada Blasıl Pascal gibi düşünerek akılcıların bilimini bu arzusu önünde bir engel olarak gördü; "Soyut bilimler insana göre değil. Bakıyorum bunları derinleştirdikçe insanlığımı kaybediyorum; başkaları bunlardan habersizce yaşadıkları sürece, daha insan kalıyorlar" (Bayet, 1993, s. 50).

4.1.2. Feyerabend'in Bilim Felsefesindeki Yeri

Savaş yıllarında aldığı yaralardan dolayı ağrıları oluyordu. Çoğu zaman dayanılamayacak boyutlara ulaşan bu ağrıları dindirmek için içmesi gerekenin beş katı fazlası ağrı kesiciler kullanıyordu (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 109). Ayrıca bu yaralar yüzünden, yaşamının geri kalanını metal bir değnekle geçirmek zorunda kalan Feyerabend'in savaş sonrası aklında şarkıcı olmak vardı (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 11).

Lakin savaşta aldığı yaralar buna izin vermedi ve bir başka ilgi alanı olan bilim konusuna yöneldi. Doktora sınavını verdikten sonra, Ludwig Wittgenstein ile çalışmayı düşünüyordu. Üstelik Wittgenstein'ın olurunu da almıştı. Wittgenstein'ın vefatı üzerine, o sıralar ünü giderek artan Popper ile çalışmaya başladı (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 11). Popper'ın kişiliği, tavırları ve düşüncelerini özgürce dile getirişi Feyerabend'i oldukça etkilemişti. Lakin bu görüşlerin içerikleri konusunda Popper'dan farklı düşünüyordu. Bu yüzden Popper'ın asistanlık teklifini beş parasız olmasına rağmen kabul etmedi (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 351).

Feyerabend gençlik yıllarında katı bir pozitivistti ve din ile alay edip, bilimlere büyük saygı duyardı. Yüzeysel argümanlarla düşüncelerini doğrulamaya çalışırdı. İlerde eleştireceği, bilimlere adeta başka bir kiliseymiş gibi davranıp, inançlarını dahi bilimlere uygun hale getirmeye uğraşanlardandı (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 301). Pozitivistlikten gerçekçiliğe geçişini hocası ve en iyi arkadaşlarından biri olan Marksist düşünür Walter Hollitscher'a borçludur. Pozitivistlerin soyut iddialarına karşı, Hollitscher'ın somut örneklemleri; olguların,

yöntemlerin ve ilkelerin gerçeklikle bağlarını anlamasını sağladı.[87] Pozitivizmse sadece sonuçları tasvir ediyordu (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 348).

Feyerabend'in etkilendiği bir diğer isimse, o zamanlar şarlatanlıkla suçlanan ve hayli garip düşüncelere sahip olan fizikçi Felix Ehrenhaft'dı. Görelilik ve Kuantum kuramlarını reddeden Ehrenhaft, klasik fiziğin temellerini de eleştiriyordu: "Dışardan etkileyen bir kuvvet olmadığında nesnelerin düzgün doğrusal bir hareket değil, sarmal eğrisel bir hareket yapacakları söyleniyordu". Galileo'nun yöntemlerinin bilim dışı olduğunu ilk kez dile getiren Philipp Frank, Feyerabend'ın Galileo araştırmalarının kaynağıydı (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 344-345). Feyerabend, Elizabeth Anscombe ile aylarca süren tartışmalarında da oldukça etkilendiğini dile getirir. Kıyaslanamazlık görüşlerinin temellerini bu tartışmalara borçludur (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 350).

Bilim veya başka bir disiplindeki sorunu çözmeye çalışan kişilerin, kurallarla ya da standartlarla kısıtlanmaması gerektiğini, aksine tam bir özgürlük içinde çalışması gerektiği düşüncesiyle birlikte, soyut aklilik kuralları yerine somut araştırmalarla kontrol sağlanılması fikrini Prof. Von Weizsacker'in kuantum kuramının somut araştırmalar sonucunda ortaya çıktığını göstermesinden sonra edindiğini söyler. Bu yüzden anarşizme kayışında en büyük paylardan birini Prof. Von Weizsacker'e verir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 353).

Bu etkilenmeler sonucunda, bir kişi ya da grubun tecrübelerini, görüşlerini ve kişisel istemlerini kullandıkları terminolojik cümlelerle tüm evrene aitmiş gibi nesnelleştirmelerini ve insanların nasıl yaşamaları gerektiği hakkında yargılarda bulunan entelektüel çevreye yoğun bir nefret duydu (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 340).

İkinci Dünya Savaşına katılmadan önce müzikle ve oyunculukla ilgilenen Feyerabend, aldığı oyunculuk eğitimini görüşlerini dile getirmede de kullandı. Kraft Çevresindeki tartışmalarda yapmış olduğu gözlemler[88] sonucunda, savunduğun görüşün argümanlarından daha çok, onu sunuş şeklinin önemli olduğunu düşündü. Tartışmalarda oldukça saçma görüşlerin ateşli bir savunucusu rolünü iyi oynayarak bu düşüncesinde haklı olduğunu ispatladı (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 343).

---

[87] Anarşist Stinner'de tüm soyutlamaları reddedip soyutlamaya karşı çıktığını, bunun yerine kişisel deneyimi önerdiğini daha önce vurgulamıştık. Bakunin de bilimlerin soyutlamaların ötesine geçemeyip, somut olanı kavrayamayacağı görüşlerine daha önceki bölümlerde değinilmişti.

[88] "Boş boş yürüyemem, daima bir şeyler yapmam gerektiği söylenirdi. Babamın gözleri asla durmazdı. Çocukları her şeyi taklit etmek zorundaydım. Uyuyup uyuyamadığımız umrunda değildi. Gecenin bir vakti bizi yatağımızdan kaldırırdı. Eşlik edecek biri de orada olurdu. 'Kalkın ve öğretmeninizi taklit edin,' diye emir verirdi bize.
Sürekli oynuyorduk.
'Gözlem! Gözlem! Gözlem !' derdi bize.
Günün birinde onunla tiyatroda bir locada oturuyorduk ve o sırada bir ötedeki locada oturan tikli bir kız gözüne çarptı. Onu inceledi ve derhal taklit etmeye başladı.
Bir dakika bile durmazdı. İşte böyle oyuncu olunuyor" (Stella, 2007, s. 46).

Yazılarında akılcılığı yeren Feyerabend, bu akılcı entelektüelleri bilim adamı olmamalarına rağmen, bilimin artıları veya eksilerine dair yazı yazma hakları olduğu düşüncesini eleştirir. Bir felsefeci olmamalarına rağmense, epistemolji, ya da etik hakkında yargılarda bulunduklarından dem vurur. Lakin entelektüelleri kendi gibi bir oyuncu olarak gördüğünü şu sözleriyle anlatır; "Bu topluluk şimdi hafiften benimle ilgilenmeye başlıyordu: Beni kendi göz hizalarına kaldırıp, şöyle bir baktıktan sonra tekrar yere bıraktılar. Beni hiç düşünmediğim kadar önemli gösterdikten sonra kusurlarımı sayıp tekrar yerime koydular. Bu gerçekten kafamı karıştırdı" (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 146). Bir zamanlar akılcı olduğunu ve akılcılığın bilime zarar verdiğini koltuğuna oturarak değil, bunu yaşayan biri olarak söyler (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 364).

Aldığı oyunculuk, sahneleme ve şarkıcılık eğitimi, olaylara karşı hem entelektüel hem de dramatik bir bakış açısı kazandırdı. Olayları düşünce yolu ile çözmek isteyen entelektüeller gibi soyutlamayı değil, olayı abartılı bir oyunculukla oynamanın doğru olduğuna inandı. Soyut düşünceyi daha belirgin hale getirmek için sanatın kullanılmasından yanaydı. Düşünceyi somutlaştırmak ve onun potansiyelini ortaya çıkarmakta resmin, müziğin, tiyatronun veya başka bir sanatın dokunuşu gerekli görürdü: "Sanatların bu işlevini incelemek ve güçlerini bilim ve dinin gücüyle birleştiren bir araştırma tarzı kurmayı denemek, bana şöyle bir (veya iki veya üç) yıl verebileceğim büyüleyici bir girişim gibi görünüyor" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 360).

Feyerabend oyunculuğuna o kadar çok güveniyordu ki bu hünerini önceleri kadınları etkilemede sonra da anarşist bilgi kuramcıyı oynamakta gösterdi; "Tutku ve ümitsizlik dolu usta bir oyunculuk, sonunda onu bana kazandırdı" (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 109).

> "İlk defa sadece düşünmeden, soyut felsefi akıl yürütmenin sefaletini hissettim. Bunlar o zaman beni etkilemiş bazı olaylar ve kolajıma başlarken sahip olduğum bazı görüşlerdi. Onları uygun bir sıraya koydum, geçişler ekledim, ılımlı pasajların yerine daha insafsız olanları koydum ve çıkan sonuca da 'anarşizm' adını verdim" (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 142).

Kendisi de aslında bir anarşist olmadığını, lakin bilimin ilerlemesi adına anarşist rolünü oynayabileceğini şu sözleri ile anlatır: "İyi bir oyun sergilendiğinde izleyici olayı, oyuncuların konuşmalarını çok ciddiye alır; kendilerini bir bu kişiyle özdeşleştirirler, sofuyu oynayan oyuncunun özel yaşamında zamparanın biri olduğunu, bomba atan anarşistin tabansızın biri olduğunu bilseler de bunu yeğlerler" (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 59).

Feyerabend Avusturyalı diyalekt komedi yazarı Johann Nestroy'a büyük hayranlığı vardı. Oyunlarının hepsini defalarca okudu ve gösterilerinin birçoğunu seyretti. Aynı zamanda Dadacılar Feyerabend'in bir başka ilham kaynağı olmuştu: "Dadacılar yüce fakat insana yakışmayan fikirleri yeryüzüne indirdiler ve sonra da çıkmış oldukları kanalizasyona geri gönderdiler. Böyle dolaplara yardım etmiş olan dili yıktıktan sonra yeniden kurup ve hayal

gücüyle kullanıldığında neler yapabileceğini gözler önüne serdiler" (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 143). Eleştirilerini yazarken de dadanın alaycı tutumunu benimser. Örneğin, kendisini akılcıların kavramları ile eleştiren akılcılara, cevap verirken onların kavramlarını kullanır. Tıpkı dadacıların kabarelerde ki alaycı tutumları gibi[89] (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 160). Bunun yanında, alışılmışın dışındaki görüşleri dışlamak veya yok saymak yerine onları sınava tabi tutmayı tercih etmek. Sınama yolu olarak ise düşünceyi son kertiğine kadar götürmek, Dadacılarından etkilendiği yönlerdendir. Ayrıca bu düşünceleri mutlaka benimseme gereksimi hissetmez, lakin kullanışlılığı açısından bir kenarda tutar (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 58).

Feyerabend görüşlerine ilham olan kişileri açıklarken, kendi bilim felsefesinin kısa bir özetini de sunar. Ernst Bloch'u beğenmesinin nedeni olarak bir bilim insanı olmasına rağmen halkın diliyle konuşmayı tercih etmesini gösterir.[90] Cesaretinden dolayı Paracelsus'u övmesi bilgi kadar cesaret erdemine de değer verdiğini gösterir. Akılcı olduğu bilinen Lessing'e duyduğu hayranlık, onun aslında akılla bir sorunu olmadığı, akılcılık altında yapılan yanlışlara odaklandığını gösteriyor. Lessing'i bir düşünceye saplanıp kalmadığı ve dürüstlüğünden dolayı över. Lessing'in öğretisiz ve okulsuz oluşu bir başka beğendiği yönüdür (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 133).

Feyerabend tüm söylemlerini yeni bir yöntem veya kurallar silsilesi keşfetmek için yapmadı.[91] Sergilediği bir performanstı ve bunu yaparken Dada'nın alaycı tutumu ile Anarşizm'in isyanını kullandı. Zaten bütünsel ilkeler kümesinden veya kuramlardan oluşan bir felsefesinin varlığına inanmazdı. Bu ismini henüz koyamadığı, sadece görüşü ile çatışan şeylerle karşılaştığında kendini gösteren bir tutumdu. Ayrıca bu tutumu sabit değil, değişkendi. Yönteme Karşıyı yazarken ki dünya aynı değildi, bu yüzden tutumu da aynı kalamazdı (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 166).

Feyerabend, düşüncelerini kurgulamadığını veya üzerine çalışılmış bir plandan olmadığını, tesadüfen karşısına çıkan argümanlardan doğduğunu söyler. Bireye ve onun mutluluğuna önem veren Feyerabend daha insancıl bir dünya hayal ettiğini şu cümlelerle anlatır:[92] "Benim derdim gidişimden sonra benden geriye bir şeyin kalması, makalelerin değil, son felsefi beyanların değil, sevginin" (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 178). Viyana

---

[89] Dada kabareleri hiçbir şeyi önemli ya da kutsal olarak görmeden alaycı bir tutum ile yapılırdı.

[90] Ball'da Zürih'ten ayrıldıktan sonra tanıştığı Ernst Bloch ile benzer düşüncelere sahip olduğu için uzun süreler geçirmişti.

[91] Dadaizm'de amaç sanata yeni bir yöntem veya akım yaratmak değil, var olanlara yeni anlamalar yüklemekti. Feyerabend'in de tam olarak yapamaya çalıştığı budur. Kavramlar ve olguların bilinenden çok daha farklı bir anlamı olabileceğini savunur.

[92] Bilimin ürettiği makineler dünyaya bolluk ve güven değil, daha çok ölüm ve yıkım getirmiştir. Bayet bu yüzden bilimi insancıl bulmaz. Ölüm süvarisi için söylenen "Adı Ölümdür" benzetmesini bilim için kullanır (Bayet, 1993, s. 12).

Çevresi, Popper, Lakatos, Kuhn ile ilerleyen bilim felsefesi çizgisinde, Kuhn'la birlikte bir kırılma noktası oluşturmuşlardır (Güzel, Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, 1996, s. 10).

4.2. Feyerabend'in Anarşik Ve Dadacı Tutumu

4.2.1. Bilimin Hükümranlığına Veda

Feyerabend'e göre pozitivist, neo-pozitivist[93] ya da eleştirel akılcılık[94] gibi felsefelerin ortaya koydukları bilimsel bilgi açıklamaları, bilimsel bilginin çok daha karmaşık bir tanıma ihtiyaç duyduğunu göstermektedir; "Diyeceğim; şu eski (Platoncu) bilim imgesi, şu deney ve gözlemle büyüyen ve daimi akılcı standartlarla düzene sokulan bir önermeler sistemi olarak bilim düşüncesi epey geride kaldı" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 18). Ona göre felsefeciler bilgiye hep bir sınır çizerler, çünkü bilgi olan ile bilgi olmayanı net bir şekilde ayırmak isterler. Bilginin, neyin neyle sembolize edildiği bir kısaltma olduğunu, sürekli biriken ve sürekli değişen öğeleri olduğu için bunların ortak bir özelliğini bulmak olduğunu düşünmüşlerdir. Lakin bu tanımların pratikte hiçbir kullanılışlığı yoktur (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 26-27).

Neo-pozitivistler felsefeyi, bilgi ve eylemi bir standarta oturtmak için kullandılar. Bilimin ve hatta siyasetinde bu standartlara uymasını dayattılar. Tarihle bağlantısı kopuk, bilimsel düşünce ile metafizik arasında bağıntıyı yok sayan, bilimin dili ile ifade edilemeyen problemlerle dolu bilim yarattılar. Bu tür bir bilimin aldatıcı yönlerini ilk olarak ortaya sürenlerin başında Thomas Kuhn gelmekteydi, lakin Khun'dan sonra bir şeyler düzelmedi. Aksine pozitivizm Khun'un ortya attığı yeni kavramları da içine alarak çok daha belirsiz bir kimliğe büründü (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 323-324).

[93]1920'de Viyana çevresinde birtakım bilimcilerin bir araya gelmesi ile oluştuğu için Viyana Çevresi olarak da anılmaktadır. Mantıksal pozitivistler bilim yapma ve bilim yapan insanlar için belirli kalıplar ve kurallar getirdiler. Sorunlarının temeli anlam problemiydi, anlamsız olan her şeyi bilim olmaktan çıkardılar. Bilimin belirli niteliklere sahip olduğunu ve bu nitelikleri taşımayan her hangi bir önermeyi bilim olarak kabul etmediler. Viyana Çevresinin çalışmalarındaki temel amaç, bilim ve felsefeyi metafizikten arındırmaktı. Neo-pozitivistlere göre, bilim nesneldir, yani bilincimizin dışında doğada bireyden bağımsız bir gerçek mevcuttur. Bundan dolayı, doğanın da nesnel olarak bilinebileceğini savunurlar. Bilim insanlarının ise araştırmalarını yaparken bütün önyargılarından bağımsız ve her türlü batıl inançlardan kurtulmaları gerektiğini düşünürler (Salgar, 2013).

[94] Kimilerine göre son büyük filozof olan Popper "Bilimsel Araştırmanın Mantığı" adlı kitabını neo-pozitivizmi eleştirmek amacıyla yazmıştır. Popper için bilim yapmak ahlaki bir tutumdur. Öne attığı yanlışlamacılık, eleştirel akılcılık, deneme ve yanılma yöntemi gibi bilimsel doktrinler aynı zamanda ahlaki bir tutumdur. Eleştirel akılcı, bilginin kesin olmadığını, sürekli değişebileceğini, kendi sınırlarını bilen ve yanılabileceğini düşünen akıldır. Popper tümevarım yöntemini deneysel bilimlerle metafizik arasındaki sınırı ihlal ettiği için reddeder. Ona göre evrenin sonsuzluğu sonsuz gözlemi mümkün kılmadığı için neyin doğru olduğunu değil, neyin yanlış olduğuna bakılmalıdır. Bir hipotezin bilimselliğinin ölçütü doğrulanabilir olması değil, yanlışlanabilir olmasıdır. Ayrıca Popper'a göre bilimsel bir çalışma gözlemle veya deneyle değil, kuram ve söylemlerin eleştirisiyle başlar (Manafov, 2020).

Feyerabend Viyana Çevresinin iddia ettiği gibi, bilim kuramcılarının bilimlerde reform yaptığı veya bilimlerin sonuçlarını sorgulama hakkına sahip olması gerektiği gibi iddiaları kabul etmez. Bilim insanı olmayan bu entelektüel akılların hiç bilmediği bir konu üzerinde ahkâm keserek nasıl yapılması gerektiğini söylemesini de kabul etmez.[95] Üstelik bu bilgi kuramcıların söyledikleri yargılar veya buldukları teorilerin, bilimin kendi içinden zaten çıkarılabildiğini, bunun için bir bilgi kuramcıya ihtiyaç duyulmadığını düşünür. Bilgi kuramcılarının yapmaya çalıştığı şey, felsefeyi bilimlere yaklaştırmaktır. Lakin Feyerabend bu görüşe katılmaz. Ona göre bilimlerde meydana gelen gelişmeler felsefeye de reformlar getirmelidir (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 228-229).

Feyerabend'e göre çağımızda ki bilgi kuramcılar, bilim yapmayı belirli kurallara bağlayan bir gelenek yarattılar. Bu geleneğe uymayan tüm fikirleri dışladılar. Bilim insanları ise bu gelenekler içinde sıkışıp kaldı. Oysaki içinde yaşadığımız evren bilinmeyen karanlıklarla doludur. O halde kendimizi kısıtlamak yerine tüm yeniliklere açık olmalıyız (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 38).

Feyerabend bilim felsefesini, bilimin ilerlemesine bir engel olarak görür. Ona göre bilim felsefesi, 16. ve 17. yüzyılda olduğu gibi bilim sürecine doğrudan, bilimle bir bütünmüş gibi fikirler üretmelidir. Bilimin yükselmesi için bir temel vermelidir. Çünkü sürecin dışından yapılan açıklamalar afakî, yüzeysel olur ve bilimi değiştirmek yerine sadece onu açıklamakla yetinen bir alana evrilir. Teorikte hiçbir mantıksal kusur içermeyen yöntemler, pratikte birçok istenmeyen ürünler verebilir. Sonuç olarak felsefenin salt gerçeklik amacı, bilimi belirli kalıpların içine koyarak bilimi hâkim ideolojinin tekeline hapsolmasına yol açabilir (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 37-40).

Feyerabend için bilim ve bilim yapmak bir bütün olarak, mantıkçılar ya da bilim felsefecilerinin tahmin ettiklerinden çok daha fazla sanata yakınır. Aslında bilim insanının meydana çıkardığı üründe bir sanat eseridir. Tek fark kullanılan araç gereçtir. Bilim insanı nota, armoni, boya veya metal gibi malzemelerin yerine düşünceyi kullanır. Bu yüzden Dadaistlerin sanatta başlattıkları hareketin bir versiyonunu bilimlere uygulamanın, bilimin ilerlemesine katkıda bulunacağını düşünür, Dada Hareketinin sanatta yarattığı yeni akımlar- kübizm, fütürizm, ekspresyonizm- gibi bilimde de yeni buluşlar yapılabilir (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 337).

Feyerabend'e göre ilerleme ulaşmayı amaçladığımız, ulaşılabilen şeydir. Ona göre bilim, teorilerde yapılan değişikliklerle değil, bir genelleme yapmadan, belirli bir alanda açık ve belirgin bir teori geliştirebiliyorsa ilerler (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 115).

[95] Dadaizm'de akademik bilgiyi ve o bilgiyi doğuran aklı parçalamak istemiştir.

Ayrıca bilim, mantıkla formüle edilmiş basit tekrarlarla ilerlemez. Düzensiz, karmaşık ve tutarsız yapısı sayesinde ilerler[96] (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 130).

Feyerabend'e göre doğadaki sırların gizemini keşfetmenin en iyi yolunun bilim olduğunu kimse temin edemez. Bu yüzden bilimsel olanın en iyi yol olduğunu, bilimin başarılarına bağlayan entelektüel akıllara bazı sorular sorar. Bilimsel olan dünyaya barışı mı getirdi? Ya da insanları daha sevgi dolu mu yapmayı başardı? Cevabını yine kendi verir. Hayır! Bilimin başardığı şey teknolojinin ilerlemesini sağlayan genel yasalardır. Ve bu genel yasalarda bilimin yöntemiyle bulunmadı. Bu yüzden bu tarz sorulara cevap ararken sistematik bir yaklaşım yerine tarihe bakılmalıdır. Tarih kesin yanıt olarak nitelendirilemezse de, kalıplaşmış ilkelerin, yasalaşmış söylemlerin izini sürerek onlara sorunlar çıkarır. Tarihi bilinmeze doğru atılacak ilk adım olarak görür lakin onu bir temel olarak nitelendirmez. Bu temelin ne olacağına dair bir bilgi vermediği gibi böyle bir temelin buluna bileceğini de mümkün görmez (Feyerabend, Bilimin Tiranlığı, 2017, s. 92-95).

Feyerabend'e göre bilgileri karşılaştırırken tarihsel dönemler göz önünde bulundurulmalıdır. Bilginin ögeleri olan kuramlar, ilkeler ve gözlemler zaman dışı varlıklar değildir. Eski ve yeni kuram karşılaştırılırken hangisinin üstün olduğunu değil, sadece uyuşmaz olduklarını söyleyebiliriz. Kuramları yarıştırırken kullandığımız ölçütler eşit olmalıdır. Yeni kuram, apaçık delillerle çürütülse de, gerekli yardımcı bilimlerle desteklenene kadar kuramdan vazgeçilmemelidir. Propaganda, duygu oyunları, her türlü önyargı gibi akılsal olmayan yollar denenmelidir. Çağımızın akılcı olarak nitelendirilen buluşları, geçmişte bir zaman dilimi içinde akılcılıktan çıkılarak keşfedilmiştir. Yeni bir görüş yaratmak için bir adım geriye atılıp, biraz destek bulmalı ve biraz da inandırıcı olmalıdır. Feyeranend bu geriye dönüşün statükoyu yenebileceğine inanır (Güzel, Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, 1996, s. 21-23).

Feyerabend, bilimin elde ettiği sonuçlar açısından, özel bir yere konmasına karşıdır. Çünkü bilimin bulduğu sonuçların verilerinin hepsi bilimsel değildir. Kopernik Devrimini doğuran fikir, eski Yunan otoritelerinden edinilmiştir. Modern tıp ise şifalı bitkicilerin, kocakarıların, ebelerin, sihirbazların, gezgin eczacıların psikolojisinden, metafiziğinden ve fizyolojisinden beslenmiştir.[97] Ayrıca diğer disiplinlerin bilimin sonuçlarıyla kıyaslanabilecek ürünlerinin yok sayıldığına vurgu yapar. Bunları söylerken bilimin diğer disiplinlerden üstün olabileceğini kabul eder. Kabul etmediği şey, zamanında yenilgiye uğramış alternatif görüşlerin veya geleneklerin hiçbir hükmünün kalmamış sayılmasıdır. Oysaki bu görüşler bilgi darağcımızı genişletmekte ve ufkumuzu açmaktadır. Hatta bu fikirleri kayboldukları derinlikten

[96] Tzara'nın mantığı, duyularca sıkıştırılmış organik bir hastalık olarak gördüğü Dadaizm bölümünde bahsedilmişti.

[97] "Kepler'in güneşi merkeze alan astronomisinde Zerdüşt doktrinlerinden esinlendiğini gösterecek nedenler vardır" (Russell, 1962).

çıkardığımızda, kaybettikleri mücadeleyi tekrar kazanabilirler[98] (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 140-146).

Feyerabend'e göre eğer gelenekler arasında adil bir yarış olsaydı, bilimin diğer geleneklerden üstün olmadığı ortaya çıkardı. Böyle bir üstünlük için bir başka geleneğin bilimin sonuçlarına ulaşamamış veya bilimin sonuçlarının bir başka gelenekten beslenmeden, özerk sonuçlar edinmesi gereklidir. Adil bir yarışta bir gelenek başka geleneklere üstünlük sağlayabilir veya belli bir müddet yarışın gerisinde kalabilir. Lakin uzun müddet yarışın gerisinde kalmış bir geleneğin yarışı ilk sırada bitirmesi elbette ki mümkündür. Bunu tarihteki birçok örnekte görebiliriz. Atomculuk fikrinin ilk çıktığı zamanlar, Antik Çağ'dı. Başlangıçta Aristocuların felsefesi karşısında gerilerde kaldı. Bilimsel devrimlerin başlamasıyla tekrar hızlanan fikir, süreklilik teorisinin gelişimiyle tekrar arka plana atıldı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında tekrar ön plana çıkan fikir, tamamlayıcılık teorisiyle sınırlandırıldı. Dünyanın dönmesi fikrîde inişli çıkışlı bir grafiğe sahiptir. Yine Antik Çağ'da ortaya atılan fikir, Aristocuların kanıtlarıyla reddedilip, Batlamyus tarafından komik bulunmuştu. Fikir on yedinci yüzyılda tekrar yarışa dâhil oldu ve bitiş çizgisini kucakladı (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 175-176).

Bilimin diğer pratiklerden daha üstün olduğuyla ilgili iddialardan bir diğeri ise, bilimin kendi kendini düzeltici bir karakterde olduğudur. Feyerabend ise bilimin kendi kendini düzelterek, gerçeği bulma gibi bir amacının kalmadığını, global para akışını sağlayarak kar amacı güden bir kuruluşa dönüştüğünü düşünür. Ayrıca bilimsel çalışmaların, siyasi ya da psikolojik temeller taşıdığını, üniversitede dönen paralardan pay kapma yarışı olduğunu söyler[99] (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 265).

Feyerabend bilimin üstünlüğü olarak düşünülen, teknolojinin ilerlemesindeki katkılarını insanlığın ilerlemesine ket vurduğunu düşünür. Eskiden bir radyo veya araba sahipleri tarafından tamir edilebiliyordu. Gelişen teknoloji sonucunda çok daha karmaşık hale geldi. Bu yüzden insanlar artık elektronik bir eşyaları çalışmadığında ya bir parçasını servise değiştirmek, ya da yeni bir tane almaya zorluyor. Bu açıdan teknolojinin kişileri cehalete teşvik ettiğini söylüyor[100] (Feyerabend, Bilimin Tiranlığı, 2017, s. 131).

Feyerabend bunları söylerken, bilimin bu zamana kadar büyük ve şaşırtıcı başarılarını inkâr etmez. Lakin bu olayları münferit olarak nitelendirir. Bilimsel maddecilik ile deneysel

[98] Ball'a göre de bir fikir tüm yönleriyle denenmeden o fikirden vazgeçilmemesi gerekliliği Dadaizm bölümünde vurgulanmıştı.

[99] Dada Hareketi'ni başlatan etmenlerden birinin de sanatın para için veya bir burjuvanın zevklerini okşamak için yapılmasına bir tepki olduğuna Dadaizm bölümde bahsedilmişti.

[100] Feyerabend'in teknoloji ile ilgili düşünceleri, Ball'ın şu sözlerini çağrıştırıyor: Makine ölü bir maddeye hayat verebiliyor ve bunu akıl yordamı ile yapıyordu. Bu hali ile hayatı taklit ediyordu, lakin ölümün ta kendisiydi. Duygusuz bir metal yığını ile kim ne kadar zaman geçirebilirdi? Ayrıca dadacılar Büyük Savaş'taki ölümleri insanlardan daha çok makinelere bağladığını Dadaizm bölümünde bahsedilmişti.

tekniklerden oluşan bu bileşim ile münferit başarısının genellenemeyeceğini düşünür. Ya da bu başarı diğer seçeneklerin başarısızlığının ispatı sayılmamalıdır. Ona göre bilimsel usullerin mi, yoksa diğer alternatiflerin mi daha üstün olduğu, ayrıntılı olarak incelenmiyor. Bilim üstünlük iddialarını dönemin kavramlarına, argümanlarına, temel varsayımlarına dayandırarak dile getiriyor. Lakin bu kavramlar, olgular ya da argümanlar sürekli değişiyor. Bu yüzden bilimin diğer pratiklerden üstün olduğu veya bilimin yöntemlerinin evrensel olduğu iddia edilemez. Durumlar, bulunduğu dönemden bağımsız kendi içinde incelenmelidir (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 44).

Feyerabend'e göre bilim, buluşlarının çok değerli ve önemli olduğunu yaptığı propaganda ile sağlıyor. Bireyleri bu şekilde koşullandıran bilim ününü bu psikolojiye borçludur. İnsanoğlunun Ay'a ayak basması çok büyük bir olaymış gibi lanse edilirken, ruhsal iz düşümler reddedilir. Bilim ya da bilim insanları her hangi bir kanıt öne sürmeden birini büyük başarı, diğerini ise safsata olarak değerlendiriyor. Gökten kitap indirmeyi başarmış bir peygamber, batı kültüründen oldukça uzakta bulunan bir Dogon kabile üyesi, bir Bilinirci, bir Hermesçi için aya ayak basmanın değeri oldukça küçüktür; "Bir şey 'kendiliğinden etkileyici' ise herkesi etkilemesi gerekir…" (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 99-100). Bilim, hiçbir zaman araştırmadığı diğer geleneklerin fikirlerini kendi fikirleriyle kıyaslar. Bu kıyasta bilimin ölçütleri kullanıldığı için kendi temel bilgilerini doğru kabul eder ve azınlık kültürün fikri yanlışlanır (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 71-77).

Feyerabend'e göre bilim, insanı dinin önyargılarından ve saldığı korkulardan kurtaran bir kahraman olarak ortaya çıktı. Başlarda başarılı, ilerlemeci, hoşgörülü bir patron rolünü oynayan bilim, zamanla insanı kendi çıkarlarının kölesi haline getirdi (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 133). Ne yazık ki bilim sadece bilimle ilgili bir kurum olmayı başaramadı. Devletin iktidarı elinde tutması için bir araç olarak kullandığı dinin yerini çağımızda bilim aldı[101] (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 130).

Üstelik bilim, dinden daha katı bir otorite kurdu.[102] Din farklı mezheplerin ve dini kabul etmeyen düşüncelerin fikirlerini dikkatli bir şekilde incelerken, bilim, bilimsel olarak sınıflamadığı fikirleri derinlemesine araştırmadan saçma, komik ya da yanlış buldu. Nasıl ki kilise ve papazlar dini olmayan fikirlere akıldışı veya batıl inanç demişse, bilim insanları da şuan bilimsel olmadığını düşündükleri fikirleri lanetlemektedirler. Günümüzde bilimin üstünlüğünü sorgulayacak bir gücün olmamasından dolayı bilim çok üstünmüş gibi görünüyor (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 69).

[101] Ball'a göre bilimin devletle oluşturduğu birlik, Orta Çağ'daki kilisenin otoritesinden çok daha kötüydü. Duchamp'ta yaptığı sıra dışı sanat eserleriyle iktidara olan tepkisini göstermişti. Ortaya koyduklarıyla sanatta ki iktidar anlayışını yıkmak istemiştir.

[102] "Bilim sırası ile: Doğa üzerinde, bitkiler ve hayvanlar üzerinde, nihayet insanoğlu üzerinde egemenliğimizi sağlamıştır" (Russell, 1962).

Bilimin ele geçirdiği hükümranlık, politika ve parayla da desteklenince, çok daha güçlendi.[103] Rakipleri onunla boy ölçüşemeyeceğini anladığı için, bilimin dalkavukluğunu yapmaya başladılar. Bir zamanların bıçkın delikanlısı olan din, sinip köşesine çekildi. Feyerabend ise felsefe ile inceltilmiş bir bilimin, bilimle inceltilmiş bir felsefenin doğru olduğunu düşünüyordu (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 97).

Feyerabend'in amacı hiçbir zaman bilimi eleştirmek olmadı. O sadece; "Bilimi kendi saftirik kurallarına tabi kılmak isteyenleri, böyle kuralların yaratacağı felaketleri göstererek eleştiriyor" du[104] (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 82). Bu yüzden olgulara dayalı bir bilime karşı olan Feyerabend, bilimsel sürecin olgular dışında birçok faktörden etkilendiğini düşünür.[105] Çünkü fikri üreten zihnin korkuları, üzüntüleri, sevinçleri, tarihsel koşullar, inançlar, bulunduğu mekân, iktidardaki parti, ihtiyaçlar (insanlığın) gibi koşullar bilim tarihinin sadece olgulardan oluşmadığını gösterir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 37).

Feyerabend, bilimsel dünya görüşü ve onun yaratmış olduğu toplumsal düzeni kabul etmez. Ona göre bilimsel bir dünya görüşünün temelinde, meydana gelen olaylar çeşitliliğinin derin bir varlık tarafından kontrol edildiği yatar. Bu iddianın kökeni Thales'e dayanır. Parmenides ise tüm çeşitliklerin altında yatan temeli varlık olarak belirlemişti; "Varlık vardır, Varlık Olmayan yoktur; temel değişim Varlık'tan Varlık Olmayan'a olacaktır. Varlık Olmayan var olmadığına göre temel değişim de yoktur". Bu argüman bir çok bilim insanı tarafından kabul görüp, değişimin olmadığı bilimsel yasalar dünyası ve öznel deneyimler dünyası olarak ayrıma gidilmiştir. Bu bize gösteriyor ki, bilim deneyimlerle başlamadı, aksine deneyimi bir illüzyon olarak değerlendirip bir itiraz olarak başladı. Bu sözleriyle çağdaş deneyciliği de eleştirmiştir (Feyerabend, Bilimin Tiranlığı, 2017, s. 41-42).

Feyerabend çağcıl deneyciliği otoriter bulur ve içgüdüsel bilginin önemine vurgu yapar. Çünkü deneyler kişinin beklentilerinin, eylemlerinin veya inançlarının yön verdiği bir bilgidir. Bu oldukça otoriter bir tutumdur. İçgüdüsel bilgiyse neyin olacağından çok neyin olmayacağını verir. Bu açıdan Albert Einstein'ın da belirttiği gibi otoritenin yasakları karşısında bir duruş sergiler. Ve yasak olan otoritenin beklentileriyle örtüşmez. Bakunin'de otoriteyi insanlık tarihinin şeytanı olarak gördüğünü, tek başına, bütün felaketlerin, bütün suçların ve tarihte görülen bütün alçaklıkların kaynağı olduğunu ve ayakta kalmasının tek nedenini kitlelerin cehaleti ve budalalığı olarak gördüğünü daha önce vurgulamıştık. Öte yandan deneyin, bilgimizi arttıracağını kabul eder. Bu deneyimlerin içgüdüsel ilkelerle ilişkiye girmesiyle bilginin

[103] Bakunin'de devletin ya da dinin bir hüküm kuramayacağı gibi bu hakkın bilime ya da entelektüellere de ait olmadığını vurgulamıştı.

[104] Dadaizm'de sanat yapmanın kurallarını kabul etmeyip, sanatta kuralsızlığı bir tavır haline getiren anarşik bir tepki olduğunu daha önceki bölümlerde vurgulamıştık.

[105] Bilimin olgulardan değil ideolojilerden oluştuğunu, bir pozitivist olarak nitelendirilen Mach'ı tekrardan dikkatli okuyarak bulur (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 38).

güvenirliğini arttıracağını düşünür. Bu açıdan niceliksel fikirlerin düşünce deneyleriyle deneyimlenmesi taraftarıdır. Niteliksel olarak zihinde defalarca kurgulanan ve kurgulandıkça zenginleşip farklılaşan içgüdüsel bilgi belirli bir alana sıkışır. Ve doğru bilgiye sınırlı deneme şansına sahip niceliksel deneylerden olasılık olarak çok daha yakındır (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 243-244).

Feyerabend bilimsel olanın bir sistem ve planı olduğu görüşünü de eleştirir. Ona göre kavramların ortaya çıkışı her zaman yaratıcı veya bilinçli eylemlerle olmaz. Günümüzde ki varlık, Tanrı, parça, bütün gibi soyut kavramlar, somut kavramların plansız ve programsız bir süreçte zamanla aşınması ile ortaya çıkmıştır. Einstein özel görelilik teorisine, dönemin deneysel ölçüm doğruluğu ya da güçlü argümanlara dayandırma standartlarını görmezden gelerek, görelilik ve ışık hızının sabitliği gibi ilkeleri suya atarak başlar. Teorinin doğruluğunun ispatı için yapılan Michelson-Morley deneyi için "onu peşinen doğru olarak almıştım" söylemesi teorinin inşasında doğrudan yer almadığını gösterir. Çağın geleneklerini yok sayılarak inşa edilen bilim yapma şeklini Feyerabend Anarşist bir refleks olarak alır (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 160).

Feyerabend içgüdü ve yaratıcı aklı aynı şey olarak kabul edenleri de eleştirir. Jean Piaget'e göre çocuklar bir şeyi algılarken her hangi bir yaratıcı cabaya girmezler, evrim yasası gereğince adım adım gerçekleşir. Ernst Mach'a göreyse içgüdü, deneysel kanıtların sonuçlarını beklemeden genel ilkeler oluşturabilen ve bilim insanları kadar sıradan halkında içinden geçtiği bir uyarılma sonucu ortaya çıkar. İçgüdünün ürünleri, günlük hayattaki beklentiler ve bunun getirdiği hayal kırıklığının ortaya koyduğu davranış değişikliklerinden beslenir. Bu değişiklikler bilim insanlarının bilinçli bir plan dâhilinde yaptıkları deneylerin sayısından kat ve kat fazladır. Bu sayısal çoklukta bilimsel keşiflere ulaşmada daha şanslıdır. Bu yüzden bir planınızın olması, sürece yardım yerine engel olabilir (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 160-061).

Bilimin de diğer gelenekler gibi bir gelenek olduğunu söyleyen Feyerabend, geleneklerin nasıl oluştuğundan çok oluşturulan geleneklerin insanlar üzerindeki etkilerine dikkat çeker. Bunun için Heredot'un anlattığı şu hikâyeyi örnekler:

> "Dairus, Pers kralı olduğu dönemde, saraya yolu düşmüş Yunanları huzuruna çağırtmış ve onlara ne karşılığında babalarının cesedini yiyebileceklerini sormuş. Onlar da, dünyanın tüm parasını önümüze yığsalar olmaz, demişler. Daha sonra, Yunanlıların yanında, bir tercüman vasıtasıyla konuşanları onlarında anlamasını sağlayarak, bu kez tam da kendi ana babalarının cesedini yiyen Callatiae Kabilesi üyesi Yerlilere ne karşılığında ana babalarının cesedini yakabileceklerini sormuş. Yerliler korku dolu bir çığlık atmışlar ve ondan böyle korkunç bir şeyi ağzına bile almamasını istemişler. İnsan burada geleneğin neler yapabileceğini ve Pindaros'un ona 'her şeyin kralı' derken bence ne kadar haklı olduğunu anlıyor" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 55).

Nasıl ki bir kral tüm evrene hükmedecek gücü yoksa ve hüküm yetkisi tabileri ile sınırlıysa, geleneklerinde hüküm alanları ona biat edenlerle sınırlıdır. Bilimde bir gelenek olduğuna göre alanı sınırlıdır[106] (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 56)

Feyerabend bilimin de diğer gelenekler gibi sınırları olduğunu, diğer geleneklerden daha üstün olmadığını, sadece diğer geleneklerin eşit şartlarda mücadele veremediğini dile getirir[107]. Kanser hastalığının tedavi edilme işlevselliği otuz yıl öncesiyle aynıdır. Modern tıp kanser hastalığının iyileştirilmesi adına hiçbir gelişme göstermedi. Yine de kanser araştırmaları bilimsel olduğu için vazgeçilmez, üstelik milyon dolarlar harcanır. Oysa aynı sabır ve imkânlar bilimsel olmadığı düşünüldüğü için yıldız falına verilmiyor. Oysaki bir zamanların bilimcisi Kopernik, kitaplarında yıldız falından bahsederdi. Çağımızda yıldız falı ile ilgili çalışmaların yok sayılıp rafa kaldırılmasının nedeni konuyla ilgili bir gelişme olmaması sonucu olduğunu iddia edenler, kanser çalışmalarını da hemen bırakmalıdırlar. Feyerabend burada yıldız falının doğruluğunu savunmaktan çok, yıldız falı ile ilgili hiçbir derinlemesine araştırma yapmamış, kendilerine akılcı diyen bilginlerin ellerinde hiçbir delil olmamasına rağmen, hoşgörüsüzlükleri yüzünden yargılamalarıdır (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 73-75).

Feyerabend'e göre tıp bilimi günümüzde kâr amaçlı bir iş halini almıştır. Çünkü amacı hastayı doğal durumuna getirmek değil, istenilmeyen durumun tekrar ortaya çıkmasını engelleyecek suni durumlar oluşturmaktır. Cerrahi müdahaleler gibi başarılı olduğu düşünülen alanlarda dahi tercihleri çoğu zaman yersiz olduğu gibi olumsuzda olabiliyor. Bu yüzden binlerce kadın göğüslerini kaybetti. Oysaki çok daha ucuz ve zahmetsiz alternatif yöntemlerle –masaj, perhiz, akupunktur, şifalı bitkiler- tedavi edilebilirdi. Modern tıbbın kullandığı makineler sıradan halkı cezbedip, takdirini kazandırsa da, Feyerabend'e göre bu teknolojik makineler insan bedenine işkencedir[108]. Çinli kasaba doktorları, insanları kesip biçmeden idrara, nabza, deriye veya hastanın şikâyetlerinden yola çıkarak teşhisler koyabiliyor. Ayrıca modern tıbbın dış denetime tabi tutulmaması da ona ayrıcalık sağlamaktadır. California'da uzmanlık alanı olmamasına rağmen doktorların akupunktur yapma yetkileri varken, bir akupunkturcunun hastasına rejim önerebilmesi için bir tane de diyetisyenlik diploması olması gerekiyor (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 241-242).

---

[106] Bakunin'de bilimin belirli bir sınır içinde kalması için yeniden biçimlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştı.

[107] "Tekrar iki noktayı belirtmek istiyorum: Birincisi bilim kendi ayakları üzerinde durabilir ve akılcılardan, laik hümanistlerden, Marksistlerden ve benzeri dinsel hareketlerden herhangi bir yardım almaya ihtiyacı yoktur. İkincisi bilimsel olmayan kültürler, usuller ve varsayımlar da kendi ayakları üzerinde durabilirler ve temsilcilerinin isteği buysa durmalarına izin verilmelidir" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 13).

[108] Dadacılar'da bilim ve teknolojinin ürünü olan makineleri dillerinden hiç düşürmemişlerdi. Makineleşen çağın eleştirisini bir çok metafor kullanarak yapmışlardı.

Peki, neden bilimin rakipleri geri kaldıkları yarışta tekrar öne geçemiyor? Feyerabend'e göre bu azınlık kültürlerin ve ırkların, tikel görünen bu sanatların altındaki genel dünya görüşünün fark edilmediğini düşünür. Ayrıca günümüzde bilim demokrasinin bir parçası haline dönüşmüştür. Rakiplerinin tekrar geri dönmesini engelleyen kurumsal tedbirler (eğitim, uzmanların ve AMA/American Medical Association- Amerikan Doktorlar Birliği gibi çıkar gruplarının rolü) vardır. Bilim bu kurumların menfaati için düzenlenmiş bir araç, bir ideoloji haline geldi. On altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki adil yarış günümüzde yoktur[109]. Efsanelere, dinlere veya mitolojiye eşit olanaklar verilmiyor. Azınlık gelenekleri sömürülüp, baskı altına alındı; "Bilimin üstünlüğü, araştırmaların ya da kanıtların bir sonucu değil, aksine, siyasi, kurumsal ve askeri baskıların bir sonucudur" (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 177).

Feyerabend bilimin tam anlamıyla demokratikleşmesi taraftardır. Bunun için sıradan halkın bilimsel projelerin tartışıldığı sürece aktif olarak katılımını önerir. Sonuç olarak bilimsel çalışmalardan direk olarak en çok halk etkilenmektedir. O halde kendi için neyin doğru olduğunu düşünme ve eyleme özgürlüğüne sahip olması gerekir. Bilim insanları olayları açıkladıktan sonra nihai kararı halkın kendisi vermelidir[110] (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 12).

Feyerabend iddia ettiği devlet-bilim birlikteliğinin bozulmasını halkın sağlayacağını düşünür. Nasıl ki bir zamanlar Kaliforniya'da yasak olan akupunktur, halkın baskıları sonucunda yıkılmışsa, bilim-devlet ortaklığı da aynı nedenle yıkılacaktır. Bilim insanlarının istemlerini ve öfkelerini kurumlar aracılığıyla halka dayatabildiği bir topluma karşıdır.[111] Nihai karar demokratik bir şekilde halk tarafından verilmelidir (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 254).

Feyerabend'e göre bilim kendisinin diğer geleneklerden biri olarak kabul etmeli ve sahip olduğu egemenliğe sıradan halkında katıldığı bir tartışma ile son verilmelidir. Halktan oluşturulacak komitelerle tarafından evrim teorisinin temelleri, nükleer santrallerin güvenli olup olmadığı, tıptaki tedavi yöntemlerinin başarısını ve bunun gibi birçok bilimsel konu ve kurum incelenmeli ve alternatif yöntemlerle kıyaslamalar yapmalıdır. Eve çağırdığımız marangozun ya da tamircinin işini düzgün yapıp yapmadığını denetleme ihtiyacı duyuyorsak,

---

[109] "O zamana dek bilginin kapıları kendilerine kapalı olan ve bilgiye asıl sahip olanların rakipleri değil, kendileri olduklarını iddia ederek bu dışlanmayı kendi lehine çeviren yeni sınıfların yükselişi olmuştur. Bu düşünce sanatlarda, bilimlerde ve dinde herkes tarafından kabul edilmiştir; bu yüzden, bugün varlık bilimsiz bir dine, içeriksiz bir sanata ve duygu içeriğinden yoksun bir bilime sahibiz" (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 85).

[110] Kopernik'in halk oylamasından evet aldığı için modern toplumda benimsenmediğini, sadece bilim insanları Kopernikçi olduğu için ve bu görüşler kutsalmış gibi düşünülüp eleştirilmediği için benimsendi (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 105).

[111] Anarşist Godwin de kendi görüşlerini zorla dayatan kişiler, aslında kendi görüşlerinin yetersizliğini güç ile kapatmaya çalışacaklarını söylemişti.

canımızı emanet ettiğimiz doktorlarda denetlenmelidir. Yanlış teşhisler, zararlı ilaçlar, gereksiz ameliyatlar yüzünden insanlar sakat kalıyor veya yaşamlarını yitiriyorlar. Bu doktorların yetersizliğinden değil, bilimsel tıbbın yetersizliğindendir. Bu yüzden son sözü uzmanların değil, konunun muhatabı insanlar söylemelidir (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 134-135).

Bilim kurullarından çıkan kararlar eğitim sistemimize, siyasi kararlarımıza, toplumsal yaşantımıza yön verir. Direk halkı ilgilendiren bir konuda, halkın dışlanmasının demokratik olmadığını düşünülür. Bilimsel yasalar ve savundukları doğruların, içinde halkın da bulunduğu bir komite tarafından kontrol edilip, oylanması gerektiğini düşünür[112]. Feyerabend bu komitenin alanını nükleer santral sorununda olduğu gibi belirli konularda değil, bilimin genel teorileri ve doğruluk iddialarını da kapsayacak şekilde genişletir. Bir öğreti gerçekleri söylediği için değil, bilim insanlarının veya hâkim ideolojinin çıkarlarını savunduğu için kabul edilir[113]. Demokratik bir şekilde tartışılan ve çoğunluğun kararıyla alınan bir karar, bilimi bu tür baskılardan ve sömürülerden kurtaracak ve ilerlemesini sağlayacaktır[114] (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 132).

Feyerabend konuya ait bir bilgisi olmayan halkın alacağı karar, kararların başarı oranını düşürecek olsa dahi gerekli olduğunu düşünür (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 147). Bunları söylerken uzmanları tamamen dışlayıp, işin içinden çıkarmak gibi bir niyeti yoktur. O uzmanlara elbette güvenilmesi gerektiğini, lakin tamamen onların ellerine teslim olunması gerektiğini düşünür (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 159). Öte yandan uzmanların da içindeki amatör ruhu kaybetmemeleri gerektiğini, Einstein, Bohr ve Born gibi uzmanların her fırsatta bir amatör olduklarını dile getirdiklerini belirtir (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 149).

Feyerabend'in eleştirdiği liberal-akılcılığa göre bir kalabalığın toplum olabilmesi için her bir birey aynı ideolojiye inanıp, yaşamlarını buna göre düzenlemelidir. Farklı ideolojilerin, tartışılmasında, geliştirilmesinde hatta uygulanmasında sakınca görmüyormuş gibi görünse de, bu farklılıkların toplumun genel işleyişine müdahalesine izin verilmez[115]. Feyerabend'n hayallerindeyse özgür bir toplum vardır[116]: "Özgür bir toplum ortak bir gerçek ve ahlak

---

[112] "Anarşizm demek, herkesin bilginin oluşma sürecinde sesini yükseltmesi demektir" (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 262).

[113] "Bilim adamları arasında gerçekleşen bir oy birliği, çoğu zaman siyasi bir karardır" (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 148).

[114] "Hem tarihsel deneyim hem de demokratik ilkeler bilimin halk denetiminde tutulmasını öneriyor" (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 143).

[115] Bilimin demokratikleşmesini savunan Feyerabend, bundan en büyük zararı bilimin üzerinde tiranlık kurmuş akılcıların göreceğini düşünür (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 327).

[116] Özgür ve eşitlikçi bir toplum birçok makro anarşisttin hedeflerinde de yer almıştır. Bu anarşist düşünürler hayal ettikleri toplumun temellerini tıpkı anarşist bir tutum takınarak sağlamaya çalışmışlardır. Dadacılar'da düzene, ilerlemeye, akla uygun olana karşıydı ve yeni bir toplum arayışındaydı, bu toplum var olan tüm ahlaklardan bağımsız, özgür bir toplum olduğunu vurgulamıştık.

olmadan da var olabilir. Yalnızca akılcılık ve bilim değil, temel ideoloji de gereksizdir. Özgür bir toplumla bağdaşan tek düşünce göreceliktir" (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 137).

Feyerabend'e göre özgür bir toplumun fertleri görececi olmalıdır. Bu fert, totoliter rejimlerde olduğu gibi, herhangi bir ideolojinin nesnel gerçekliğine tapınmaz. Genel bir ahlak yasasının olmasına itirazı yoktur, lakin tüm insanların bu ahlak yasasına harfi harfine uyması gerekmez. Özgür toplumun varlığını sürdürmesinde işbirliği önemli yer tutar. Bir birinden farklı çıkarlara, ölçütlere ve felsefelere sahip bireylerin bir arada yaşamalarını işbirliği sağlar. Bu yüzden totaliter toplumlarda olduğu gibi genel ahlak yasalarına yani kimin nasıl yaşaması gerektiğini söyleyen standartlara ihtiyaç yoktur. Bireylerin yaşamak için nedenleri, zorunlulukları, istemleri ve kaygılarının ortak bir ögesi toplumdaki kurumları devamlılığını sağlar ve özgür bir toplum oluşturur (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 141).

Özgür bir toplumu bir arada tutan şey ne bir din, ne bilim veya başka bir ideoloji değil, bireylerin ve grupların düşünce ve duygularıyla doldurduğu açık bir yeri anlatan soyut bir yapıdır. Yani Feyerabend bir kişinin kendi görüşlerini, fikirlerini, felsefesini sınırsızca yaşayabileceği, hatta bunları diğer bireylerle tartışıp kendine yandaş toplamanın parti, dernek gibi kurumların kurulmasında sakınca görmez. Bu görüşlerin herhangi bir zorunlulukla (anayasa, din) genele dikte edilmesine karşıdır. Özgür bir toplum ahlakdışı ya da insancıl olmayan toplumdur.[117] Elbette vatandaşlarını korumalı, imkânlar sunmalı, ama ahlak bekçiliğine soyunmamalıdır. Bireylere herhangi bir ideolojik baskı yapmadan bir koruma kalkanı oluşturulmalıdır. Ve bu kalkanda oportünist bir felsefeyle işlenmelidir[118] (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 141-142).

Feyerabend'e göre özgür toplum bilimin ilerlemesi açısından da önemlidir. Özgür toplumda bilimde diğer geleneklere eşit haklara sahiptir, daha fazlasına değil. Bilimin bir ideoloji olmasına karşıdır. Ve bilimi toplumdan tecrit etmek ister[119] (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 310). Özgür bir toplum varlığını sürdürmek için nesnel bir ideolojiye gereksinim duymaz. Bugünün zorunlulukları, somut yasalar değil, soyut bir ahlaki ölçüttür. Zorunluluklar dogmatik ya da eleştirel olabilir, ama temeli kendisini meydana getiren kökenden alır. Farklı bir topluma giren, biri bu ahlaki zorunluluklardan dolayı hemen yaptırımlara uğrar, onun acilen

[117] "Toplumun temel yapısı (en azından bu yapının özgür bir toplumun temel yapısı olarak kalması gerekiyorsa), 'dürüstlük', 'içtenlik' ve 'hayırseverlik' gibi kavramlardan etkilenmemeli, bunlardan uzak tutulmalıdır" (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 142).

[118] "Bilim ideolojilerden korunmalıdır; ve toplumlar, özellikle de demokratik toplumlar bilimden korunmalıdır" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 13).

[119] "Dünyada savaş kazanmaktan, bilimi daha ileriye götürmekten ya da doğruyu bulmaktan daha önemli şeyler olduğunu anlamak zorundayız" (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 148).

eğitilmesi gereklidir.[120] Eğitimin sonucu o kadar etkilidir ki kişi, bu zorunluluklara sadece itaat etmekle kalmaz, doğanın bir parçasıymış gibi algılamaya başlar. Zamanında din bunu kaba şiddetle yapıyordu. Kendi yasalarının evreninde yasaları olduğunu düşünen bu entelektüel akıllar, güçlü bir tanrı ya da yenilmez bir kahramandan bağımsız, uydurma bir dil kullanarak bu yasaları kabul ettirmeye çalışırlar (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 144).

Feyerabend bu düşüncelerinden dolayı Platon, İsa, Luther ve Marx gibi tarihe yön vermiş isimleri insanlığın gelişimi açısından dünya tarihinde ki en büyük caniler sınıfına alır. Çünkü ahlaki bir otoritenin kişiyi köleleştirdiğini düşünür. Onun için ahlaki otoritenin iyi ya da kötü niyet taşıması bir kriter değildir. Çünkü bir kişiye neyin iyi neyin kötü olduğunu söylemek Feyerabend için en utanç verici durumdur (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 190).

Feyerabend'in oluşturmak istediği özgür toplum eşitlikçidir.[121] Bu yüzden hiçbir geleneği öne çıkarmaz, tüm geleneklere söz hakkı tanır. Özgür toplum akılcılık veya başka bir inanç üzerinden temellendirilemez. İdeolojilerden beslenmez, temel yapısı katılımcılarını korumaktır. Böyle bir toplum herhangi bir dış etki tarafından dayatılamaz, akılcıların inandığı nesnel bir güdümlü tartışmayla da sağlanamaz. Açık alışveriş ile toplumda küçük ve büyük ölçekli koruyucu yapılar gereklidir[122] (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 309).

Feyerabend topluma belirli standartlar üzerinden uyması gereken kurallar listesi dayatırsak, bu standartlara karşı çıkan kesimin seçeceği yolun kuralsızlık olacağını düşünür.[123] Buda kişiyi akıldan ve insani duygularından uzaklaşmasına neden olur. Ona göre birçok hayat tarzı olabileceğini kabullenip, hayat tarzlarını iyi-kötü olarak sınıflandırmayı bırakmalıyız. Bilimi kurallarla boğmadan ve bir sınır çekmeden, artılarının yanında eksilerinin de olabileceğini kabullenerek bir bilgi temelinin üzerine oturtmalıyız. Çünkü: "Bilim bütün olarak alındığında sıkıntı kaynağı olsa da, hala ondan öğreneceğimiz bir şeyler olabilir" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 224).

İnsancıl bir dünya düşünen Feyerabend'e göre akıl yasaları veya bilimsel pratiğin yasaları zihni aptallaştırıcı etkilere sahiptir. Anarşizmse kişinin özgürlüğünü engelleyen her türlü gelenek, yasa veya kurala karşı koyar.[124] Ve profesyonel anarşistleri mantık ve kurallar

[120] "Eğitimde genellikle en çok üzerinde durulan devlete bağlılık şekli, devlet düşmanlarına düşmanlıktır" (Russell, 1962).

[121] Anarşizmin bir diğer ilkesi de insan Tanrı karşısında olduğu gibi devlet karşısında da eşit olmalıdır. Bakunin'de ancak özgür insanların eşit olabileceğini vurgulamıştı. Anarşizme göre eşit ve özgür toplumun önünde ki tek engel devlettir. Feyerabend'de hedeflediği özgür toplumun önünde bilimi ve bilim yapmayı bir engel olarak görür. Ball'a göre ise kişilerin düşüncelerinin eşit bir yarışta olmadığı bir toplumda yaşamaktayız. Eşitlik istiyorsanız, belirli insanlarla beş çayı içmiş olmanız gerekiyordu.

[122] "Küçük boyutta yurttaş insiyatifleri, daha geniş boyutta ise, milletler arasındaki iş birlikleri" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 309). Hem anarşizm hem de Dadaizm'in enternasyonal olma girişimleri olduğu önceki bölümlerde bahsedilmişti.

[123] Dada Hareketinin temelini de kuralsızlık ve anlamsızlık oluşturmuştu.

[124] Dada Hareketinin de var olan tüm sistemlere, geleneklere, yasalara, akla başkaldırı olarak doğduğu vurgulanmıştı.

dâhilinde üretilen bilgiyi kabul etmelerinden dolayı eleştirir. Feyerabend işe, anarşist bir yöntem bilim ve buna eşlik eden anarşist bir bilim şablonu yaparak başlar. Yasa ya da düzeni çokta dert etmeyen anarşist bir bilgi kuramının, toplumda kaos yaratmayacağını, çünkü insan biyolojisinin bununla başa çıkabilecek bir donanıma sahip olduğunu düşünür[125] (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 39).

Bilimi veya bilimsel olanı reddetmeyen Feyerabend, sadece bilimin hasta olduğunu ve tedavi edilmesi gerektiğini söyler. Tedavi için ise oldukça sıra dışı olan bilgi-kuramsal anarşizmi önerir. Ona göre herhangi bir sürecin içinde insani eylemler mevcutsa, süreci oldukça karmaşık hale getirir ve sonucun tahmin edilmesini zorlaştırır. Mesela tarih geçmişte yaşanılan olaylardan ders çıkarılarak ilerler. On yedinci yüz yılın şartları ile on dokuzuncu yüz yılın şartları bir biri ile özdeş olmadığı için devlet adamları ya da hükümetler bulundukları özel şartlara göre bazen şansları, bazen cesaretleri, bazen tesadüfler, bazen de tuhaf şeyler yardımıyla ilerler. Bu yüzden kuramsal anarşizm, insani eylemlerde yasa, düzen, kural gibi olgulardan çok daha ilerlemeyi teşvik eder. Bu yüzden Feyerabend'e göre: "anarşizm belki en çekici siyasal felsefe olmasa bile bilgi kuramı ve bilim felsefesi için kesinlikle harika bir ilaç" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 35-36).

Anarşizm var olan düzene tepkidir. Amaçları bu düzeni yıkmaktır, bu yüzden düzeni sağlayan tüm kurum veya kuruluşlara karşıdır. Aydınlanma çağında bilim o zamana kadar var olan dünya görüşlerini, toplumsal ilişkileri, tüm doğru ve iyi bilineni yıkıyor ya da değiştiriyordu. Bilim bu yüzden anarşizm için iyi bir yandaşdır.[126] Anarşizmde ki bazı dogmatik ilkeleri soyutlayan Feyerabend bilgi-kuramsal anarşizmiyle bu sorunu çözmeyi hedefledi (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 23-25).

Birine neyin doğru neyin yanlış olduğunu söylemeyi ahlak dışı bulan Feyerabend bilgi-kuramsal anarşizmle hiçbir fikri saçma ya da ahlak dışı olarak ötelemez veya bir yöntemi kullanmaktan kaçınmaz.[127] İnsanları köleleştiren inanç timsarlarına bir başkaldırı sergiler. Tek karşı olduğu evrensel ölçütlerdir. Bu açıdan bir kuşkucudan ya da siyasal ve dinsel anarşizmden ayrıca şüphecilikten de ayrılır (Güzel, Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, 1996, s. 12). Şüpheci biri A görüşü ile B görüşüne eşit mesafededir. Her ikisi de iyi veya her ikisi de kötü diye sınıflandırabilir. Ya da bunlardan biri olmak zorunda değildir. Lakin bilgi-kuramsal anarşist

---

[125] Anarşist Proudhon düzenin sağlanması için kişinin yasalara gerek duymadığını, karşılıklı mutabık olmadıkları sürece hiçbir yasaya uymak ya da tabi olmak zorunda da olmadığını daha önceki bölümlerde vurgulamıştık.

[126] Proudhon sanayi toplumuna geçiş filozofuydu ve bu yüzden toplumsal ilerlemeyi bilimin ve aklın sağlayacağına inanıyordu. Bakunin'de bilimin günlük hayatımızı kolaylaştıran etkilerinin olduğunu vurguluyordu. Ayrıca Kropoktin tam bir bilim aşığıydı ve bilimi devrimci amaçlarını gerçekleştirme adına bir araç olarak kullanmıştır.

[127] Anarşist Godwin gibi Mill'den etkilenen Feyerabend'de doğrunun kırılgan yapısının farkındadır. Ayrıca Stirner'in de neyin doğru neyin yanlış olduğuna ancak kişinin kendisinin karar verebileceğine de önceki bölümlerde değinmiştik. Ayrıca Ball'a göre bir fikre delilik demek ancak aklın yapabileceği bir şeydi.

saçma, komik, yobaz veya en uç noktadaki bir fikri savunmak için kendini geri çekmez. Siyasi anarşizmin belirli bir yaşam şekline tepkisi vardır. Bu düzeni yıkmak ortadan kaldırmak ister. Bilgi-kuramsal anarşizm ise hiçbir kurum ya da ideolojiden beslenmediği için, aynı yaşam şeklini savunabilir. Burada bir Dadaist gibi düşünen Feyerabend bilgi-kuramsal anarşizmin temelinde hiçbir ilke, fikir, planın olmadığını ama her şeyin de bu temelde yer alabileceğini anlatır[128] (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 25).

Feyerabend'in bilgiyi geliştirmek ya da bilim felsefesine bir katkı sağlamak gibi bir amacı yoktu. Eski ve dogmatik ilkeler yerine yeni ve daha liberterlerini getirmek gibi bir niyeti de yoktu. O sadece insanlara yardım etmek istiyordu. Russell'ın dediği gibi bilim insanlığın mutluluğuna hizmet etmeliydi (Ilgaz, 2008). Kendisine yakıştırılan popülist veya göreci gibi isimleri de kabul etmez. Çünkü kendisini sınırlayacak herhangi bir kalıp içine girmeyi reddeder (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 21).

> "Bir Dadaist ya da anarşist olmadığım gibi, bilim adamı da değilim. Ben bir filozof da değilim; yalnızca akademik salonlara girmeyi ve orada dönen paralardan almayı başarmış bir amatörüm. Gerçekte yalnızca bir devlet memuru, bir düşünce memuruyum. Böyle bir memur olarak ders ve konferanslar veririm ve işim insanlarla olduğundan, onlarla iç içe olduğumdan ve zamanlarını boşa harcamak istemediğimden, derslerimi ya da konferanslarımı, insanların, akademik bir safsatadan başka bir şey olmayan gerçeklik değil, aksine, kendi çıkarlarının peşinden giderek, insanı çevreleyen koşulları keyifle öğrenebilecekleri bir biçimde düzenlerim, ama manevi gelenekleri de çok beğenirim" (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 264).

Feyerabend'e göre ne bilim ne de bilim felsefesi bilgi-kuramsal anarşizmin savlarını haksız çıkaracak kanıtlara sahip değildir. Kişi bilimsel seçimlerini yaparken kanıtlara değil, eğilimlerine göre yapmalıdır. Bilim bir amaç değil, araçtır. İnsan eliyle oluşturulmuş bir araç, bizlere neyi seçmemiz veya yapmamız gerektiğini dayatamamalıdır (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 30).

4.2.2. Batı Biliminin Hükümranlığına Veda

Feyerabend'e göre şuan batı bilimi dünyanın dört bir yanında hüküm sürmektedir. Bunun sebebi batı biliminin başarıları ya da akılsallığı değil, sömürgelere kendi kültürlerini dayatmaları ve bu dayatma işleminde kullandıkları araçlara-silahlar- duyulan ihtiyaçtır.[129] İnsanlar binlerce yıl Batı bilimi olmadan yaşadılar ve Batı biliminin bize sunduğundan çok fazlasını keşfettiler. Bu yüzden Batı bilimi veya Birinci Dünya Bilimi, diğer bilgi biçimlerinden

[128] Dada'nın "her şey"i yaratma, "hiçbir şey"i yıkma dürtüsünden geldiğini daha önceki bölümlerde değinmiştik.

[129] Nietzsche hiçlik felsefesinde "Tanrı'nın ölümü"nü ilan ederken bunun sorumluluğunu Batı ahlakına, Batı felsefesine ve Batının bilimine veriyordu. Kurtuluşu, sanatta aramanın gerektiğini düşünüyordu. Nietzsche'den oldukça etkilenen Ball'ın türettiği Dada'nın beslendiği kanallardan biri de nihilizmdi. Kendisinin tutumlarının dadacı olduğunu kabul eden Feyerabend, bilimde yapmaya çalıştığı darbenin temellerinde nihilizmin olduğunu da doğrulamış olur.

sadece bir tanesidir. Lakin çağımızda bir bilgi biçimi olmanın ötesine çıkıp belli bir grubun baskı aracı olmaya dönüşmüştür (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 13).

Feyerabend'e göre Birinci Dünya biliminin altında yatan uygarlık maddeci ve saldırgandı. Bilimi de bu amaç doğrultusunda kullandı. İnsanları ve diğer canlıları maddi sistemler olarak görüyorlardı. Yirminci yüzyılın ilk yarısında kendini gösteren öjeni teorisi[130] ile insanlar ve hayvanların yasal olmayan deneylerde[131] kullanılması bu maddeci görüşün en belirgin örnekleridir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 10).

Feyerabend'e göre Batı bilimi veya Birinci Dünya bilimi özel şartlar altında ortaya çıktı. Yüz yıllar süren din otoritesi yıkılıp, insanlık için yeni bir yol çizildi. Rönesans ve Reform hareketlerinin de etkisiyle insanlara daha iyi bir yaşam sunmayı hedefliyordu. Birinci Dünya bilimi vadettiklerini kısmen de gerçekleştirdi. Lakin bu özel şartlar bilime, nesnellik ve bilginin nicel düşüncelere dayandırılması gibi taşıyamayacağı misyonlar yükledi[132] (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 8).

Feyerabend Birinci Dünya biliminin üniversitelerde ve teknik enstitülerde öğretilmekte olan bilim olduğunu, bu yüzdende bilimin başka bir şekilde yapılamayacağı fikrinin eğitim yolu ile aşılandığını düşünür. O bilimin pratikte birçok biçim alabileceğini, bu yüzden Birinci Dünya biliminin yerine bir Üçüncü Dünya bilimi geliştirilebileceğine inanır. Lakin böyle alternatif düşünceler: "(A) bilimin haddizatında tüm dünyada aynı olduğu, (B) diğer fikir ve usullerin pek yakında iflas edeceği ve böyle görüldükleri yerde bertaraf edilecekleri öne sürülerek eleştirilir" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 8).

Örneğin tıbbı ele alalım, çağımızda hasta olan ile sağlam olanın ne olduğuna karar verenler bilimsel hekimlerdir. Yaptıkları onca yanlışlara rağmen, kendimizi iyi hissetmediğimizde hemen bu hekimlerin ağızlarından çıkan sözlere inanır, vücudumuzu özgürce kullanmalarına izin veririz. Ve sıklıkla da vücudumuza ya kesip biçerek, ya da ışınlarla zarar verirler. Alternatif bir hekimlik denemeye kalktığımızda ise bizi çağ dışı olarak nitelendirirler ve umarsızca eleştirirler. Oysaki eleştirdikleri bu alternatif tıp yöntemleri hakkında hiçbir bilgileri yoktur. Bu özel yaşam biçimlerini bilimsel olarak incelemeden önce, tıpkı bir dil öğreniyor gibi o yaşam biçimi yaşanmalıdır. Bilimin ölçütleri ve doğruları kullanılarak diğer gelenekleri anlamak ve hak vermek mümkün değildir. Feyerabend'e göre

[130]" 20. yüzyılın ilk yarısında çok sayıda taraftar toplayan öjeni teorisi, sakat ve hasta insanların ayıklanması ve sağlıklı bireylerin çoğaltılması yoluyla bir insan ırkının "ıslah edilmesi" anlamına geliyordu. Öjeni teorisine göre, nasıl sağlıklı hayvanlar birbirleriyle çiftleştirilerek iyi hayvan cinsleri oluşturuluyorsa, bir insan ırkı da ıslah edilebilirdi" (vikipedia, 2021).

[131] "Tuskegee Sifilis Araştırması 1932 yılında Dr. Taliaferro Clark tarafından Amerika'nın Alabama eyaletinde başlatılmıştır. Araştırmanın amacı, sifilisin zenci ırktaki seyri ile beyaz ırktaki seyri arasında fark olup olmadığının anlaşılması ve tedavi edilmeyen sifilis vakalarının beklenen yaşam süresinin tespit edilmesidir. Araştırmaya 400'ü sifilisli ve 200'ü sağlıklı toplam 600 zenci erkek dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılan zenci erkeklerin ortak özellikleri düşük sosyoekonomik düzeye ve çok az eğitime sahip olmalarıdır. Ayrıca denek olduklarını bilmemeleridir" (Ekmekçi, 2017).

[132] Ball akademinin inandığı, kiliseninse şüpheyle baktığı bilimin nesnel olamayacağını vurgulamıştı.

hasta ya da sağlamlığı belirleme adına herkesin kendi gelenekleri veya kişinin kendi yaşam ülküsüne uyan yolu tercih hakkı olmalıdır (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 84).

Feyerabend tek biçimli bir bilimsel dünya görüşünün yanlışlığını anlatmak için şu örneği anlatır; 1854 yılında Amerika Birleşik Devletleri zor kullanarak Japonya'nın limanlarını gemilerine açtı. Bu olayın ardından Japon aydınlanmacıları askeri açıdan zayıf olduklarını ve sınırlarını korumak için askeri açıdan güçlenmeleri gerektiğini düşündüler. Bunun için birçok Japon gelenekçisinin barbarca olarak nitelendirdiği bilimi kullandılar. Japon bilim insanları, kısa sürede Batı'nın yaptığı bilimi kullanarak yeni şeyler buldular. Bu şekilde tek biçimli bir ideolojinin de yanlışlığı ortaya sergilendi. Bilimler ve bilim insanları kendi değer ve amaçlarına uygun kullanıldığında ilerleme sağlanır (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 337-338).

Batı akılcılığı alt kültürlerin varlıklarını korumalarına ve gelişmelerine izin vermedikleri gibi bu alt kültürlere kendi doğrularını empoze ederek onlara iyilik yaptıklarını söylerler. Bunu da tüm dünyaya reklam yaparak oldukça insancıl bir tutum içinde olduklarını kanıtlamaya çalışırlar. Görmezden geldikleri mesele ise, dayattıkları batı kültürünün bu alt kültürden daha üstün olmadığıdır. Eğer kendilerine bu kadar güveniyorlarsa diğer kültürlere de rekabet şansı tanımaları gerekir. Hiçbir liberal-akılcının elinde batı kültürünün Hopi Kızılderililerin kültüründen daha üstün olduğunu kanıtlayacak delili yoktur. Öne sürdükleri gerekçeleri kendi kültürlerindeki olgular ve kavramlarla temellendirerek nesnel bir gerçeklik iddiası tam bir dolandırıcılıktır[133] (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 135-136).

Feyerabend'in eleştirmiş olduğu geleneklerin veya görüşlerin yerine yenilerini koymama nedeni, bu gelenekleri eleştirdiği kadar saygıda duymasıdır. Çoğulcu bir gerçeklikten yanayken, bunlar yanlış benim ki doğrudur diyemezdi. Ayrıca bir geleneği eleştirmek ya da dönüştürmek masa başından yapılacak bir iş değildir. Bu geleneklerin tarihsel bir birikimi vardır. Bunu anlamak içinde, eleştirmek içinde onu yaşamak gerekir: "Tanımadığım ve durumlarına aşina olmadığım insanların hayatları üzerine soyut bir tartışma, sadece zaman kaybı değil aynı zamanda gayri insani ve küstahça bir davranıştır" (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 350-351). Sözlerinde ki eylemci tutum Bakunin'in eylemsel felsefesini anımsatmaktadır. Bu da Feyerabend'in anarşist kimliğine işaret etmektedir.

Alternatif bilgilerin yeterince araştırılmadığını düşünen Feyerabend; Nasıl ki bir ameliyatın detayları hakkında bilgi için üfürükçüye değil de doktora başvurmamız gerekiyorsa, astrolojinin ne işe yaradığının da gökbilimciye değil bir astroloğa sorulması gerektiğini söyler. Batı biliminin söz sahibi olduğu düşünülen konular hakkında bir başka görüşe tahammülleri yoktur. Akupunkturun bir tedavi yöntemi olarak kullanılmasının nedeni, onun detaylı incelemeler sonucunda yanlış bulunduğu değildir. Sadece modern tıbbın ideolojisine aykırı

[133] Feyerabend'de tüm Dadacılar gibi anlamı reddeder. Tek bir anlam olmadığı için nesnel bir gerçeklikten de bahsedilemez.

olduğu içindir. Günümüzde artık, hastanelerde uygulanan bir yöntem haline gelmesi ise para kazanma umududur (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 186).

Feyerabend'e göre antropoloji, arkeoloji, bilim tarihi ve parapsikoloji de yapılan çalışmalar gösteriyor ki, atalarımız ve ilkel çağdaşlarının evrenbilimle, tıp alanıyla ve biyolojiyle ilgili sahip oldukları bilgiler batı biliminin sonuçları ve bilgilerinden ilerdedir. Mitosları yaratan taş devri insanı, ateşi, onu korumanın yolunu, hayvanları evcilleştirmek gibi buluşlarında yaratıcılarıydı. Üstelik bu buluşlar içgüdünün değil, düşünce ve kurgunun ürünüdür. Atalarımızın bir konuda uzmanlaşma derdi ve kısıtlamaları olmadığı için, birbirleriyle ve doğayla bağlantıları bulmadaki yetenekleri körelmemişti. Değişimin önemini kavrayan bu insanlar için kesin yargılar ve yasalar yoktu. Bilgi doğar, değişir ve yok olabilirdi. Bu yüzden bir başarı övülecekse, kültürü sürekli değiştiren bilim değil, onu başlatan mitos övülmelidir (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 144-145).

Çağımızda doğanın anlaşılmasını kolaylaştırmak adına, geleneksel yöntemler bilimsel görüşlerle sentezlenerek denizcilik, tıp, yaşam ve madde teorileri gibi birçok alanda yeni gelişmeler yaşanmaktadır. Çin de uygulanan alternatif tıp yöntemleri bunlara örnek verilebilir. Lakin Feyerabend bu tür gelişmelerin, akılcı liberal aydınların dogmacılıklarını yansıttığını düşünüyor ve demokratik bulmaz. Çünkü demokrasilerde kişi uygun gördüğü biçimde yaşamalıdır ve tüm kültürlerin zarar görmeden gelişmesini sağlamalıdır.[134] Oysa Marksist bir toplumda zenci, kültürü tam anlamıyla yaşayamaz. Ya da Amerikan yerlilerinin eski alışkanlıklarına geri dönme isteği tam anlamıyla gerçekleşemez (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 109-110).

4.2.3. Bilim İnsanı Olma

Feyerabend bilimin her çağda amatörler sayesinde ilerlediğini, uzmanları ise bu ilerlemenin önünde bir engel olarak görür. Bir konuda uzman olmak, kendini bir kafesin içine tıkmak ve bu kafesten çıkmamaktır. Kafesteki yaşamına bile belirli kurallar ve yasalar koyarak tüm özgür ruhunu köreltir. Uzmanlık kişiyi duygularından yoksullaştırır, yaşamın içindeki sevinçlerden, üzüntülerden, paylaşımlardan uzaklaşmasını sağlayarak, insancıl temelleri olmayan düşünceler âlemine sevk eder. Ancak amatör bireylerin özgür bir ruhu, düşüncesi ve konuşma biçimi vardır. Galileo'nun teleskobuyla gözlem yapan bir amatör ile profesyonelin gördükleri şeyler birbirinden oldukça farklı olabilir. Bilimin ilerleyebilmesi için uzmanın

[134] "İnsan, bir zamanlar, doğadaki yerine ilişkin hiç de basit olmayan bilgiye sahipti ve o ölçüde de güvenli ve özgürdü. Bu bilgilerin yerini, anlamadığı ve uzmanlara dayanarak güvendiği soyut teoriler aldı. Oysa, insanların kendi yaşamlarının temel bileşenlerini anlayabilmeleri gerekmez mi?" (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 91).

gördükleri kadar, amatörün gördüklerine de eşit şans verilmelidir (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 44-47).

Feyerabend'e göre bilimin ilerlemesini soyut kurallara uyulmasına bağlayan bir uzman teorisyen grup, birde kâşif gibi araştırmalar yapan pratikten yana olan grup vardır. İlk grubu bilim felsefecileri, ikinci grubu ise bilim insanları oluşturmaktadır :"Günümüz uzmanları üstün nitelikli, yararlı ve yerleri kolay kolay doldurulamayacak insanlardır; bununla beraber, çoğunlukla sevimsiz, rekabet kaygısı taşıyan, yüreksiz kölelerdir. Bunlar hem ruhlarında, hem konuşmalarında, hem de toplumsal konumlarında birer köledir". Böyle bir ruhun, özgür bireylere ne yapmaları gerektiğini, nasıl yaşayıp, nasıl eğitilmesi gerektiğini söylemeye hakkı yoktur. Üstelik çalışmalarının finansmanı olan amatörlerin bilimsel çalışmaların içinde olmamasını istemek gibi yetkileri de olamaz (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 53-54).

Feyerabend'e göre akılcı bilim felsefecileri bilimi kurumsal bir otorite haline dönüştürmüşlerdir ve bu dönüşümün ayaklarından biride bilim insanlarıdır. Sivil ya da kamu, tüm kurum veya kuruluşların kendi durumundan kaynaklı bir içeriği, tarzı, kuralları vardır. Elbette ki bu standartları savunma hakkına da sahiptirler. Lakin bu uzmanlara göre bilimin standartları karşısında, hiçbir standart işlev göremez. Gerçeğe ulaşmanın tek yolu olarak bilimi görürler. Karşılarına çıkacak diğer gerçek iddialarını, bir zamanlar din savunucularının yaptığı gibi bastırmaya çalışırlar. Politikacıların isteklerine dahi karşı çıkarak bilimin kurumsal bir otorite kurmasını sağlamıştırlar.

Oysaki bilimin kurumsal otoritesinin sanıldığının aksine oldukça küçük olduğuna bilim tarihinden kanıtlar mevcuttur. Lakin bilimin toplumsal otoritesi oldukça güçlüdür. Bu otoritenin kırılması içinse siyasi bir müdahale gerekmektedir. Terazinin dengede kalabilmesi için, bu müdahalede oldukça titiz davranılmalıdır. Feyerabend'e göre bir zamanlar kilise ile devlet ayrımının yapılması ne kadar elzem ise, şuanda da bilim-devlet ayrımı aynı derecede elzem hale gelmiştir. Bilim bilinmezliklerle dolu hayat ile başa çıkma yollarından sadece biridir. Lakin bu yolda tek araç bilim değildir. Yanılmaz da olmadığı aşikârdır. Lakin "kendi başına bırakılamayacak kadar güçlü, dayatmacı ve tehlikeli hale gelmiş durumdadır" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 221).

Feyerabend'e göre standartlar ve geleneklerin sınırları, kişinin özgürlüğünü kısıtlar. Bilim insanının bilimsel ilerleme adına yaptığı eylemler sadece bir çember çizer. Çünkü yaptığı şeyler sadece var olanın taklididir. Bilim insanının, yöntembilimin dayattığı sınırların ötesine geçebilen özgür bir ruha ve yaratıcı bir beyine ihtiyacı vardır. Bunun yanında uyum kabiliyeti de yüksek olmalıdır. İnsanlar işini sevdiği şekilde yaparsa ve seçimlerinde özgür olursa kendini mutlu hissedecektir. Bundan da hem insanlık hem de bilim fayda sağlayacaktır (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 219-220).

Tüm bilimsel faaliyetlerin uyması gerektiği standartlar oluşturmaya çalışmak ya da böyle standartların var olduğunu iddia ederek akılcı teoriler üretmek, bilim insanlarını değil sadece sıradan insanları etkileyebilir. Feyerabend'e göre bilim felsefecilerinin, bilim insanları için yapabilecekleri: pratik iş görme usulleri listelemek, bunları tarihsel örneklerle desteklemek, farklı bakış açıları oluşturacak vaka incelemeleri sunmak ve bu şekilde araştırmanın doğasındaki kaosu göstermekten ibarettir. Bu şekilde mantıksal kuralların, epistemolojik ilkelerin sınırlarından kurtulup, özgür hayal güçlerini kullanmaya başlayacaklardır (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 322).

Feyerabend'e göre bilim insanı yeni bir şeyler üreterek var olur. Yeni şeyler üretmek için de birey tüm kısıtlamalardan kurtularak özgür bir hayal gücüne sahip olmalıdır. Bilim insanı, olguları tek tek toplayıp listelemekle bir şeyler üretemez. Yeni bir şeyler ortaya çıkarmak için var olan olguları yeniden inşa sürecine sokmalıdır. Ayrıca bilim insanı tutarlılıkla da yetinmemeli, daha büyük bir uyum için genel olguların ve içgüdüsel ilkelerin izini sürmelidir (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 229).

Anarşist bir bilgi kuramcılığını savunan Feyerabend nesnel standartları reddeder.[135] Anarşist bilgi kuramcı, sadece bilimsel denen faktörleri değil, akla gelen tüm faktörleri göz önünde bulundurarak çalışmalarını yürütmelidir. O halde anarşist bir bilim adamı özgürlük, daha çok özgürlük istemelidir. Buna bir son vermek için düşünce hareketleri değil, meydanlara inen özgür bir halk gereklidir. Anarşist kişinin en tepedeki hedefinin özgürlük olduğunu anarşizmi işlediğimiz bölümde vurgulamıştık. Ayrıca Proundhon için özgürlük kutsallaştırılması gereken yegâne şeydir (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 326).

4.2.4. Özgür Bir Toplumun Anahtarı; Çoğulculuk

4.2.4.1. Çoğulcu Yöntem Anlayışı

4.2.4.1.1. Yönteme Veda

Feyerabend bilimsel bir yöntemin varlığına inanmaz. Bu yüzden bilimin doğru ve kusursuz yöntemlerle başarıya ulaştığı iddialarını da eleştirir.[136] Bilimin kendi aklı olduğu, dışsal uyaranlardan bağımsız ve bilim insanlarının etkin olduğu yöntemlerini seçtiği bağımsız bir bilimin bulunmadığını söyler. Bağımsız bilim yerini iş dünyası bilimine bırakmıştır. Günümüzde bilimsel çalışmalarımız için iyi tanımlanmış, kalıcı bir yöntem birliği yoktur.[137] Yine

[135] Bakunin'in de bilim yapmada evrensel ölçütlerin varlığını kabul etmediği daha önce vurgulanmıştı.
[136] "Hem başarılar hem de sorunlar her şeyi "mantık" diktatörlüğü altına sokmak isteyenlerin yöntemlerinden çok farklı şekilde üretildiler" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 43).
[137] Russell bilimsel yöntemin yetersizliğini üç başlıkta toplar: "Tümevarımın güvenilir olduğundan şüphe, denenmiş olgulardan denenmemişlere dair kararlar çıkarmanın zorluğu ve denenmiş olgularla sonuç çıkarmanın mümkün olacağını kabul ettikten sonra bile bu çeşit sonuç çıkarmanın olağanüstü yalın bir

de gelecekte tüm belirsizlikleri aydınlatacak bir bilimsel yöntemin bulunacağına inanırdı (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 137-139).

Isaac Newton bilim yapmanın yöntemi olarak; "Fenomenlerden yasalara, yasalardan hipotezlere" şeklinde tasvir eder. Lakin bilim ilerledikçe ve karmaşıklaştıkça tariflerde kusurlar meydana gelir. Sonuçta yeni bir tarife ihtiyaç duyulur. Bilimsel yöntemler tahminlerden çok daha karmaşıktır ve belirli kurallar silsilesinden oluşmaz. Yine de yöntemin varlığına ya da var olması gerektiği düşüncesine inanç sürer gider.[138] İşte bilimsel bilginin diğer bilgilerden üstünlüğünü savunan uzman aklının düşüncesinin altında yatan bu yöntem ideolojisidir. Bu ideoloji bilimin kusursuz ve hatasız olduğu inancını sürdürebilmek adına çıkan bazı olumsuzlukları yanlış yöntem kullanımına bağlayabiliyor, hatta resmi tarih yazılarından siliyordu. Yirminci yüzyılın bilimsel devrimleri, kuantum teorisi ve göreceliğin baş göstermesiyle bu ideoloji değişmeye başladı. Yeni anlayış bilimin başarılı ve bütüncül dünya görüşü fikrinin bir özlemden ibaret olduğunu gösterdi. Bilimin zihinsel devrimler ve büyük yıkımlar sonucunda ilerleyebileceği anlaşıldı (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 62-63).

Feyerabend'e göre bilim yapmak için belirli kuralların ve yöntemin var olduğunu dayatan bir statükocu topluluğu var.[139] Bunlar savundukları nedenleri bizlere psikolojik koşullar –umut, çaresizlik, heyecan, çıkarlar, beyin yıkama teknikleri…- oluşturarak dayatmaktadırlar. Savundukları argümanlar ve nedenler zayıflar ya da geçerliliğini yitirirse bu sefer akıl yürütmeyi bırakarak, propaganda ve baskı kullanarak varlığını korumaya çalışıyorlar (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 44).

Bu dayatmayı temellendirmek için Galileo'nun teleskobu örneğini verir. Teleskop ile yapılan ilk gözlemler oldukça bulanık, karmaşık ve tartışmalıydı.[140] Teleskop yordamı ile ulaşılan bazı gözlemleri çıplak gözle dahi çürütmek mümkündü. Tüm bu belirsizlikleri ancak yeni bir teleskopla görme kuramı ile giderilebilirdi. Bu kuram Kepler tarafından ortaya atıldı. Gerçekten de bu kuram optik bilimini oldukça basitleştirdi. Lakin yanlış bir kuram olduğu tek bir örnekle çürütülüyordu (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 146-147). Yine de Kepler'in uzaktan ölçüm üçgeni kuramı, konu ile ilgili neredeyse tüm düşünürler (Descartes, Isaac

---

özelliğe sahip olması zorunluğu ve ondan ötürü alışılan dil kullanıldığı zaman, veriyor gibi gözüktüğü bilgiden daha az bilgi vermesi durumu" (Russell, 1962).

[138] Bilim, insan çabasının ürünleri arasında birinci sırayı almasını iki nedene dayandırırlar: "Somut bir yöntem kullandığı ve yöntemin doğruluğunu destekleyen birçok sonuç bulunduğu için" (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 160).

[139] Bakunin'de bilim ya da akıl karşıtı olmadığını, lakin bilim yapmanın belirli bir elit tabakanın elinde olmasına karşı çıktığına değinmiştik

[140] Galileo teleskobun çalıştığını ispatlamak için birçok profesöre göstermişti, lakin ortak kanı aletin insanı yanılttığıydı. Jupiter'in uydularının olduğunu kanıtlamak için Kepler, Gaileo'dan tanıklar bulmasını istemiştir. Galileo'nu tanıkları ise oldukça zengin ve statülü insanlardı ama çoğu "Jupiter'i, Mars'ı, hatta Ay'ı bir gezegen olarak ayırt etmekten tümüyle aciz kişilerdi…" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 134).

Barrow, Moritz von Rohr…) tarafından kabul edildi (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 130-148). Bilimin yöntemlerince açıkça çürütülebilen bir kuramın, bilim çevresince onanması aslında bilimsel yöntem dayatmalarının kanıtıdır.

Feyerabend'in yöntembilime getirdiği eleştiriler olguların tarihsel ve fizyolojik özelliklerinden kaynaklanır. Yöntembilimciler bilimi tanımlarken, bilimin tarihini, felsefesini, sosyolojisini ve bilim insanının psikolojisini ihmal ederler. Kuramları, gözlemleri ve deneysel sonuçları, doğru tanımlanmış, kolayca değerlendirilebilen ve tüm bilim insanları tarafından aynı şekilde anlaşılan nesnelermiş gibi varsayarlar. Bu varsayım, kuram ile olgu arasındaki uyuşmazlığın, olguların elde edilirken kirletilmiş olmasından kaynaklandığını gösterir. Olguların kirlenmesinin birçok nedeni bulunur. Ya duyum eksikliğinden, ya eski kuramların kavramlarını kullandığı için, ya da henüz olgunlaşmamış yardımcı konular aracılığı ile değerlendirilmesidir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 88-89).

> "O nedenle, hiç ses çıkarmadan kanıtların kuramlarımız hakkında doğrudan karar vermesine göz yummak basiretsizliğin dik alasıdır. Kuramların dosdoğru ve kayıtsız şartsız "olgular" tarafından yargılanmasına izin veren bir tanım, sırf daha eski bir kozmolojinin çerçevesi ile uymuyor diye belli fikirleri saf dışı bırakmaya mahkûmdur. Deneysel sonuçları ve gözlemleri veri kabul edip ispatın yükünü kurama yıkmak, gözlemsel ideolojiyi hiç incelemeden kabul etmek manasına gelir" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 89).

Feyerabend günlük hayatımıza fazlası ile nüfus etmiş, bir ön kabul halini almış bu olguların eleştirilebilmesi için bir ölçütün gerekliliğini vurgular. Alışılmış kavram ve tepkileri eleştiren bir ölçüt yaratabilmek için çemberin dışına çıkılması gerektiğini düşünür. Ve iki yol önerir; "Ya nihai bir dikkatle oluşturulmuş gözlem sonuçlarıyla çatışan ve akla yatkın kuramsal ilkeleri karmakarışık eden yeni bir kavramsal sistem, örneğin yeni kuram icat etmek, ya da bilimin dışından, dinden, mitolojiden, ehliyetsiz kişilerin fikirlerinden ya da çılgınların uçuk kaçık görüşlerinden derlenmiş böyle bir sistem ithal etmektir" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 90).

Feyerabend'e göre bilimin ilerlemesi için katı, değişmez, sabit ilkelere sahip bir yöntem gerekliliği düşüncesi, bu zamana kadar ki bilimin ilerleyiş şekli ile yüzleştiğinde yanlış bir düşünce olduğu ortaya çıkar. Çünkü tarihte ihlal edilmemiş tek bir kural dahi yoktur. Üstelik bu ihlaller kasıtlı yapılmaktadır. Bundan dolayı bilimsel ilerleme için belirli bir yöntem yerine, her türlü fikre ihtiyaç vardır; "Hem tarihsel olayların incelenmesi hem de düşünce ile eylem arasındaki ilişkinin soyut bir çözümlemesi bunu gösterir" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 41). Bilimlerin gelişmesi için yöntemsel kuralların çiğnenmesi gerektiğini düşünen Feyerabend, bunu tarihsel bir olgu olmaktan çok bir zorunluluk olarak görür (Güzel, Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, 1996, s. 14).

Bilimin ortak tek bir yöntemi olmadığına göre, herhangi bir görüşe bilimsel değildir diyemeyiz, ya da bilimsel olmadığı için onu yok sayamayız. O halde bilimin bir bütün olduğu ve

bu bütünün parçalarının eşit değerde olduğu, elde edilen her başarının kaynağı belirlenebilen, öğrenilebilen ve uygulanabilen sabit bir yöntemin eseri olduğu doğru değildir. Aksine bilim bir bütün değildir, gök mekaniğiyle ekonomik modellerin eşit güçleri olduğunu kimse iddia edemez. İstatiksel olarak bilimin geçmişi başarıdan çok başarısızlıklarla doludur. Elde ettiği sayıca az başarıları da, planlı, en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş bir akla değil, yöntemsel cesarete borçludur: "Bilim insanları, bilinmeyen bir malzeme kullanarak bina diken ve başarıları hakkında ancak yapı bittikten sonra karar verebilen mimarlara benzerler. Bina ayakta durabilir, çökebilir, çöküp çökmeyeceği belli olmaya bilir; bunu kimse bilemez" (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 12).

Feyerabend'e göre bilim yapmada var olduğu iddia edilen bazı ayrımlar pratikte hiçbir işe yaramaz. İddia edilen bu ayrımlardan ilki bilginin üretimindeki keşif bağlamı ve doğrulama bağlamıdır. Keşif belirli bir yöntem izlemez ve aklın dışına çıkabilir. Belirli bir ispat ve eleştiri yöntemi olan doğrulama ise keşif yapıldıktan sonra başlar. Lakin bilim tarihi bize gösteriyor ki, bu yöntemler katı bir şekilde uygulanmış olsa bilimin ilerlemesi mümkün olmazdı. Bilgi, kuramların tarihselliğinden, psikolojisinden, ahlaki, siyasi ve ekonomik şartlardan bağımsız değildir. Bu yüzden doğrulama bağlamının yöntemleri, keşif bağlamının usullerince çoğu kez ihlal edilmiştir. Kuramları icat eden bilim insanları, sıklıkla kanıtları yorumlamada ve çıkmaza girdiklerinde ürettikleri *ad hoc* hipotezlerle yöntembilimsel kuralları çiğnerler (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 205-206).

İkinci ayrımsa, gözlem terimleri ile kuramsal terimler arasındadır. Kuramlarla çelişen gözlemler terk edildiği gibi, gözlemlerde kuramsal nedenlerden dolayı terk edilebilir. Kuramsız bir deney, deneysiz bir kuram kadar anlaşılmazdır. O halde öğrenme her iki öğeyi de içermektedir. Feyerabend böylesine iç içe geçmiş öğeleri birbirinden ayırmak yerine, tüm bunları ifade eden yeni bir terminoloji gerektiğini düşünür (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 207-208).

Bilimde durağan durum evrenbilimlerinin terki, DNA'nın yapısının keşfi gibi somut gelişmeler vardır. Lakin bu gelişmelerin her birinin kendilerine ait hikâyesi ve dinamikleri de vardır. Feyerabend'e göre tikel bir olaydaki başarının yöntemi, çözülmemiş ve belirsiz sorunlar için bir standart oluşturamaz. Bunları ortak bir yönteme indirgeyerek basitçe açıklayamaz; "A'yı, B'yi, C'yi, vb. diyelim botanikte de geçerli usuller olarak tanımlayıp ardından, 'Atom çekirdeğinin yapısı A, B, C, … yapıldığı için keşfedildi' diyemeyiz". Ayrıca bir zamanlar işe yaradı diye bir yöntemin her zaman kullanılabileceğini iddia da edemeyiz. Bunlardan dolayı Feyerabend, bilimi ve bilime yol gösteren bilimsel akılsallığı bir canavar olarak nitelendirir. Çünkü o akıl, eğer konuyla ilgili bir bilim insanı değilsen, seni ortak bir bilim yöntemi olduğuna inandırır ve kendisini iyiliksever olarak tanıtır (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 11).

Feyerabend'e göre hiçbir kuram, alanındaki tüm olgularla uyum göstermez. Uyuşmazlıklar ise iki türlüdür: sayısal uyuşmazlıklar ve nitel başarısızlıklar. Sayısal uyuşmazlıkların kaynağı deney ve ölçümlerken (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 74-77) bunları fark etmek, konunun uzmanı olmayı gerektirmektedir. Nitel başarısızlıkları fark etmek ise daha kolaydır. Çünkü kuram herkesin aşina olduğu belirli olgularla uyuşmaz (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 78-84). Bilim İnsanı bu uyuşmazlıkları bazen *ad hoc* hipotezlerle gidermeye çalışır. Çünkü *ad hoc* hipotezler nitel güçlükleri gizler ve bilimin kusursuz olduğunu düşündürür. Çoğu zaman ise kuram korunur ve kusurlar görmezden gelinir. Feyerabend için tüm bunlar yöntembilimsel açıdan korkunç bir durumdur (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 73-84).

Feyerabend modern bilimin tutarlılık, genellik ve deneysel açıdan elde ettiği başarıları inkâr etmez. Bunu yaparken izlediği kuram-olgu ilişki döngüsü, *ad hoc* hipotezlere sığınma çabası ve diğer usullerle var olan sorunların üstünün örtülme çabasına karşıdır. Yöntembilimcilerin sırf kuramlarının başarılı olduklarını göstermek adına kendi önermelerine dahi uymadıklarını savunur (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 86).

> "Yöntembilimciler yanlışlamaların önemine işaret edebilirler; ama güle oynaya yanlışlanmış kuramlar kullanırlar; ilgili tüm kanıtların dikkate alınmasının ne kadar önemli olduğu hakkında uzun uzadıya nasihat verebilirler; ama hayran oldukları ve kabul ettikleri kuramların, reddettikleri eski kuramlar kadar kötü olabileceğini gösteren büyük ve vahim olgulardan asla bahsetmezler" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 87).

Feyerabend'e göre bilim, eleştirel akılcıların; yanlışlama ölçütü, içeriği arttırma ilkesi, *ad hoc* hipotezlerden uzak durma ve bilim insanının üzerine yüklediği etik kurallardan veya mantıksal pozitivistlerin; kesin olma, kuram ve ölçümleri temellendirme, metafizikten uzak durma gibi geleneklerden kurtarılmalıdır. Yöntembilimin akılcı düsturları bilimin önünde bir engeldir. Çünkü bilim akıldışıdır ve sakardır. Zaten aklın yetersizliğinin en büyük kanıtlarından biride bilim ve yöntembilim arasındaki bu farkı görmezden gelmesidir. Bilimin ve geleneksel felsefenin yöntemleri gerçeği ararken bir canavar yaratabilir. Duyusallıktan sıyrılmış nesnel bir yaklaşım, kişiyi insani boyutlarda zayıflatacaktır. Tüm bunlardan dolayı bilime daha anarşist ve öznel bir bakış açısı gereklidir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 217-218).

Feyerabend'in savunduğu bilgi- kuramsal anarşist, savunduğu sav için kurduğu cümleleri kendisini dinleyen izleyiciye göre seçer. Karşısında bilim insanları ve bilim felsefecileri varsa, bilimdeki başarı ve ilerlemenin anarşist bir eylem sonucu gerçekleştiğine dair iddialarda bulunabilir.[141] Bilim yapmanın belirlenmiş bir yönteminin olamayacağını ve her türlü

[141] Kropoktin'de anarşizmin ilerleme ilkesi üzerinde yükseldiğini, bu ilerlemeyi sağlayacak etmenlerin hiçbir baskı aracını kabul etmeyen doğal etmenler olması gerektiğini söyler.

fikrin bilime fayda sağlayabileceğini tarihsel kanıtlar göstererek kitle karşısında başarılı olabilir[142] (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 26).

Bir bilim insanının hangi yöntemi seçmesi gerektiği ile ilgili hiçbir dayatma ya da kural olmamalıdır. Bugün yozlaştırıcı diye baktığımız yöntem, ilerde gerçeğin ayrılmaz bir parçasına dönüşebilir. Bu yüzden yenilgiye uğramış gibi görünen bu yozlaştırıcı programları izlemek akılcı bir eylemdir. Bu yüzden bilgi-kuramsal anarşist için "ne olsa uyar" akılcı bir yaklaşımdır (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 28).

Feyerabend bilimin geçmişteki başarılarından uzaklaşmasının temel nedenleri olarak, bilime bir yöntem belirlemesini ve bilim insanlarının bu yönteme uymalarının dikte edilmesini görür. Ne yazık ki, birçok bilim insanı da başarıya ancak özel yöntemlerle ulaşılabileceği inancını taşımaktadır. Oysaki Galileo'nun, Kepler'in ya da Newton'nun sıkı sıkıya uyduğu bir yöntem bilimleri yoktu. Onlar bazen gözlem sonuçlarından kuşkulanan bir akılcı, bazen de bir ampirist olabilirlerdi. Tarihsel araştırmalar bize gösterir ki, bilim farklı yollardan ilerler ve tek bir yöntemi yoktur. Pratikte tek bir cümle üzerinde yürür o da ne olsa uyardır[143] (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 59-60).

Feyerabend'e göre bilim insanları Einstein'nın dediği gibi "Vicdansız bir oportünist" olmalıdır[144]. Belirli bir yöntemle kendini sınırlaması ona başarıyı getirmeyecektir. Bu yüzden bilim insanı bazen saçma, bazen zıt, bazen de sihri bir araya getirebilen iyi bir sentezci olmalıdır. Feyerabend buna yöntembilimsel anarşizm der.[145] Ve Galileo'yu en iyi yöntembilimsel anarşistlerden biri olarak görür; "Görüşleri değiştirir, imgeleri düzenler, yasaları ve gözlemleri yeniden yorumlar ve bunları Kopernik'in görüşlerine uydurmaya çalışır; sırf bu amaçla çıkarılmış olan hipotezleri kullanır, ama diğer yandan da bazen matematiğe, bazen gözlemlere, bazen de sağduyuya dayanarak, kendi görüşlerine sistematik bir biçimde ulaştığı izlemini vermeye çalışır" (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 61).

Feyerabend için tüm uzunlukları ölçebilen bir ölçüt fikri ne kadar mümkünse, tek bir bilimsel yöntem varlığı da o kadar mümkündür. Bilimsel ilerleme, kurallar silsilesini bozarsak sağlanabilir. Feyerabend bir gün her şeyi açıklayabilecek bir yöntem bulunabileceği inancını

---

142 Katı toprak üstünde durduğumuz varsayımı insanlığın en temel deneyimlerindendir. Lakin Anaksimandros dünyanın boşlukta sallandığını söylemiştir. Bu akla aykırı bir görüştü çünkü boşluğa bırakılan bir cisim havada asılı kalamazdı. Feyerabend'e göre Anaksimandros'un bu görüşü anarşiktir. Çünkü bir kalıbı yıkmayı hedefler. Ve başarıya da yıllar sonra ulaşır (Feyerabend, Bilimin Tiranlığı, 2017, s. 128).

143 Daha önce değindiğimiz anarşist Rabelais'in *Gargantua* adlı eserinde tasarladığı laik topluluk. dünya işlerinden ve zevklerinden elini eteğini çeken çilekeş keşişlik kurumunun tam karşıtıdır ve tek kuralı vardır; ne istiyorsan yap! İstediğini yap. Bu başkaldırı cümlesi Feyerabend'in ne olsa uyar sloganıyla örtüşmektedir. Ayrıca Stirner'de devletin yasalarını tanımaz, tek yasanın "ego" olduğunu bundan dolayı da kişinin ne isterse onu yapabilmesi düşüncesi Feyerabend'in sloganını çağrıştırır.

144 Anarşist Godwin'in de ahlaki prensip olarak faydacılığı önerdiği daha önceki bölümlerde belirtmişti.

145 Godwin'in ahlak prensibinin temelinde faydacılık vardır. Anarşizmin sınırların ve dayatmaların karşısında olduğu, bu tür bir tutumun ilerlemeye ket vuracağı daha önceki bölümlerde belirtmişti.

taşır. Her şeyin gizemini çözecek bu yöntemi ele geçirmenin yolu olarak, ne olsa uyarı gösterir (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 161).

Feyerabend ne olsa uyar fikrini dadaizmden etkilenerek üretmiştir. Dadaist sanatçıların tutumlarının sanat dünyasında yarattıklarının, bilimde de yaratılabileceğini düşünür. Bilimin sanata indirgenmesi, yeni görüşlerin varlıklarını sürdürme konusunda oldukça etkilidir. Kullanılan üslup, ifade şıklığı, sunuş sadeliği, kurgu ve öyküleme şekli ve içerik değişim zamanlarında oldukça önemli hale gelebilir. Kaldı ki Feyerabend'e göre yeni görüşlerin kendilerini kabullendirme safhalarında kullanılması gereken, sanatsal propagandalardır (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 169).

> "Kapsamlı bir deneysel kuramın yerine çok daha dar bir kuram artı bir hareket metafiziği konur, tıpkı 'ampirik' bir deneyimin yerine spekülatif öğeler içeren bir deneyimin konuşu gibi. İşte, bence, Galileo'nun takip ettiği gerçek usul buydu. Bu şekilde hareket ederek geride, bilim tarihinde eşine rastlanmayan bir üslup, mizah anlayışı, esneklik ve şıklık içeren ve insan düşüncesinin tatlı zayıflıklarına aşina bir hayat bıraktı" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 173).

4.2.4.1.2. Karşı-tümevarım

Feyrabend'e göre bir kuramın başarısı deney ya da olgular ile belirlenir. Kuram ile veriler arasındaki uyum kuramı güçlendirirken, uyumsuzluk ise kuramı zayıflatır ve değiştirilmesine neden olur. Kuramların biçimsel özelliği çözümlemeyle değil, karşılaştırma ile bulunur. Hâkim kuramda bir uyumsuzluk veya zayıflık bulunduğunda alternatif kuramlara yönelim için hâkim kuramın tamamen çürümesi beklenmemelidir. Hâkim kuramı çürütmek ancak o kuramın tam zıt tına yönelim ile olur.[146] (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 50).

Viyana çevresinin iddia ettiği gibi kuramlar olgulardan türemez. Bu düşüncenin temelinde aklında makineler gibi sistematik bir düzen içinde çalıştığını desteklemeye yönelik bir tutum vardır. Feyerabend, Popper'in dediği gibi kuramların sorunlardan türediği fikrine de karşıdır. Bütün olgularla uyumlu kuram arayışı bırakılmalıdır. Tüm yöntembilimlerin bir sınırı vardır. Bunu göstermek içinde en temel denen kuralların dahi akıl dışı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Yeni bir kuram ortaya koymak karşı-tümevarımla alternatif kuramların derinlemesine araştırılmasını gerekir.[147] Kendisinin karşı-tümevarımdaki amacıysa yeni bir yöntembilim ortaya koymak değildir (Güzel, Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, 1996, s. 15-16).

Anarşist bilgi kuramı, fikirleri deneylerle ve özellikle başka fikirlerle karşılaştırarak önemsiz gibi görünen ve ihmal edilen fikirleri ortaya çıkararak bu fikirleri revize etmeyi önerir. Bunun içinde tüm fikirleri ve bakış açılarını devreye sokarak çoğulcu bir yöntem bilimi

---

[146] "İlkeyi somut ayrıntıları ile incelemek bilimsel araştırmanın tanıdık kurallarına direnen "karşı-kuralların" sonuçlarının açığa çıkarılması demektir" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 48).

[147] Feyerabend bir yöntem geliştiremediği için eleştirilemez. Çünkü yönteme, kurala, sınırlara karşı olan birinden yeni yöntemler duymak hiç samimi gelemezdi. Bunu fark ettiği için karşı-tümevarımı bir yöntem olarak kullanmaktan vazgeçmiştir. Ve senaryoyu değiştirmiştir (Saygılı, 2020).

savunur.[148] Bu şekilde fikirlerin bir birini ifadeye zorladığı rekabet süreci bilincimizi geliştirecek ve birbirleriyle bağdaşmayan alternatif görüşler havuzu oluşturacaktır. Çünkü ideal bir bilgi görüşü yoktur. Bilginin hiyerarşik bir yapısı da olamaz. Hiçbir bilgi başka bir bilgiden daha üstte değildir. Bilimlerin ilerlemesi bilgi birikimi ile değil, bilgilerin rekabeti ile sağlanır. Uzman ya da alaylı, profesyonel ya da amatör, entelektüel ya da yobaz tüm görüşler dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte bilim insanlarının görevi "gerçeği aramak", "Tanrıya şükretmek", "gözlemleri sistematikleştirmek", ya da "öndeyileri iyileştirmek" olmamalıdır (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 50).

> " 'Gözlemler', 'olgular', ve 'deneysel sonuçlar'la uyuşmayan hipotezlerin tarafını tercih eden ikinci karşı-kuralın özel bir savunuya ihtiyacı yok, çünkü alanındaki bilinen tüm olgularla uyuşan tek bir ilginç kuram yok. O halde sorun karşı-tümevarımcı kuramların artık bilime kabul edilmesi gerektiği değil; kuram ve olgu arasındaki mevcut uyuşmazlıkların arttırılması mı, azaltılması mı, yoksa her ne ise, başka bir şey yapılması mı gerektiğidir" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 50).

Kuramla olgu arasında iki tür uyuşmazlık vardır. İlki, kuramlar ortaya atılırken bazı öndeyilerde bulunur. Elde edilen değer, öndeyinin değerinden de, deney yanılgılarının izin verdiğinden de fazladır. İkincisi kuram sadece uzmanların bildiği, karmaşık bir olguyla değil konuya ilgisi olan herkesin fark edebileceği durumlarla tutarsızdır. Kuramla olgu arasında ki uyuşmazlık iki şekilde çözülür. Ya *ad hoc* varsayımlarla uyuşmazlığı ortadan kaldırır ya da hiçbir kusur yokmuş gibi davranılıp kuram kullanılır (Güzel, Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, 1996, s. 20-21).

Feyerabend'e göre kuram ve olgular arasındaki uyuşmazlığın nedeni, olguların kirlenmiş olmasıdır. Dış dünyayı algılama şeklimiz duyu organlarımızdır. Olgular duyu organlarımızla algılanmaya çalışıldığında bazen gerçekte olduğu haliyle algılanamayabilir. Bazen de duyu organlarımız algısı, nesneleri bulunduğu maddesel ortamın (hava, su, toprak) değişmesiyle değişebilir. Ve bu soyut ve şüpheli algılar bizim dünyaya bakış açımızı belirler. Bilim insanlarının bilim yapmak için dayattıkları, kuramlar ya da teknikler bu algının ürünleridir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 51).

Bir kuramın içerdiği olgular ve terimlerin anlamı, o kuram içinde ki insanlar için çok açık ve anlaşılırdır. Çünkü o insanlar bir alışkanlık kazanmıştır. Kişi içerisinde bulunduğu bir şeyin, sahip olduğu önvarsayımları keşfedemeyebilir. Bunun için dışsal bir eleştiriye ihtiyacımız vardır. Dışardan bakan eleştirel göz, çemberin içinde olmadığı için dışarı çıkma cesaretine gerek duymadan olgularla ve deneysel sonuçlarla çatışan, yaşadığımızı varsaydığımız dünyanın algılarından farklı, alternatif bir dünya yaratabilir. Bu alternatif dünyayı yaratabilmek için

[148] Dadaizm'de sanatçının özgürlüğü ve hayal gücünün artması için disiplinler arası kalın duvarı yıkıp, tek bir yöntem yerine çoğulcu bir yaklaşım benimsediğini daha önce belirtmiştik.

oldukça geniş bir "hayal dünyasına" ihtiyacımız vardır. Feyerabend için bu dünyaya ilk adım karşı-tümevarımcılıktır (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 52).

Feyerabend tümevarım sorununu arkaik dünyadaki bilgi anlayışı ve batı uygarlığındaki bilgi anlayışını karşılaştırarak ele alır. Arkaik dönemde bir nesnenin bilgisine ulaşmak için birbirinden bağımsız parçaları uygun bir şekilde sıraladığınızda o bilgiyi elde edersiniz. Çünkü arkaik kozmolojide tek bir öğe vardır, oda bağımsız nesne parçalarıdır. Batı uygarlığında ise nesneler yani özler ve onların yansıması olan görünüşler vardır. Bu yüzden parçalar bir araya getirildiğinde elde edilen nesnenin kendisi değil görüntüsüdür. Bu görüntün ortaya çıkmasını sağlayan psikolojik koşullar vardır. Bu yüzden de son derece inandırıcıdır.

Arkaik insanın eylemleri dış etmenler tarafından belirlenir. Kendi davranışları, hisleri veya düşünceleri yoktur. Batı uygarlığının bireyinde ise bir öz kavramı vardır. Düşüncelerin, hislerin ve davranışların belirsizliği bu bilinç artışı yüzündendir. Feyerabend'in sözleri ile bu durumu "Boşluk kuramı" veya "İsviçre peyniri kuramı" ile açıklayan birçok çağdaş bilim felsefecisi vardır. Buna göre her kozmolojinin boşlukları vardır. Bu boşluklar var olanları değiştirmeden ya da yıkmadan doldurulabilir. Feyerabend bu görüşe karşı çıkar. Çünkü arkaik dönemin öğelerini günümüzde bulamayız. İki kozmolojinin yapısal özellikleri, bir arada olmalarını engeller (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 274-278). Genel görelilik kuramı, Newton mekaniğinin boşluklarını doldururken, Newton mekaniğinin olgularını ya da ilkelerini kullanmadı. Aksine bunları askıya alarak yeni evrensel ilkeler üretti (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 274-278).

Yaşadığımız kozmolojinin ilkelerine aykırı bir keşif yapıldığında, bu evrensel kabul edilen ilkeler askıya alınmak zorunda kalır. Batı uygarlığının olgularını kullandığımızda arkaik dönemin olgularını yansıtan ilkeleri askıya almış olursunuz. Bu iki kozmoloji içerik olarak kıyaslanamayacağı gibi kullandıkları dillerde birbirine çevrilemez. Birbirinden yapısal olarak farklı olan bu kozmolojiler kıyaslanamaz. Feyerabend kıyaslanamzlık kavramına mantığın dışında belirsiz bir açıklama getirir. Açıklamanın belirsiz oluşunu malzeme eksikliğine ve karmaşık oluşuna bağlar. Bu yüzden daha fazla araştırılması gerektiğini düşünür (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 279-280).

Feyerabend bilimdeki moda deneyciliği de eleştirir. Çağcıl deneycilik geliştirdiği doğrulama yöntemiyle, doğma ve metafizik kuramları, doğrulanmış kuramlar olarak kabul eder. Çağcıl deneyciliğin iki koşulu vardır. İlk koşul tutarlılık koşuludur. Buna göre yeni kuramlar var olan kuramlarla uyuşmalıdır. Eski kuramı kollayan bu koşul, akla uygun değildir. Çünkü farklı görüşlerin, çoğulluğun ve çeşitliğin önüne engel olan bu görüşü insancıl bulmaz. Feyerabend için görüş çeşitliliği nesnel bilginin zorunlu özelliği olduğu için, böyle bir tutum nesnel bilgide sağlamaz (Güzel, Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, 1996, s. 18).

Tutarlılık ilkesi eski olana bir koruma sağlarken yeni kuramı dışlar. Bunu da eski kuramın daha iyi olmasından dolayı değil, eski ve tanıdık olmasından yapar. Oysaki kuramlarla çelişen bu hipotezler dışlanırsa, başka türlü elde edilemeyecek olgularda kaybolur. Bu olguların varlığı, alternatif görüşlerin kabulünden ya da reddedilmesinden bağımsızdır. Eğer bir kuram olgularla uyuşmuyorsa değişmek zorundadır. Bilimin tek tipleşmesini engellemek ve eleştirel gücünü arttırmak için, hâkim görüş mümkün oldukça fazla olguyla yüzleştirilmelidir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 54-58).

> "Tavizsiz bir kilise için bir mitin (eski ya da modern) gözü korkmuş ve hırslı kurbanları veya bir diktatörün zayıf ve istekli takipçileri için fikir birliği uygun olabilir. Fakat nesnel bilgi için fikir çeşitliliği şattır. Ve çeşitliliği teşvik eden bu tür bir yöntem de insancıl görüşle bağdaşan yegâne yöntemdir" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 64).

Bilimin ilerlemesini sağlayan tutarlılık ilkesi değil, aksine bu ilkenin ihlalleri olmuştur (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 58-59). Geleneğin hâkim görüşleri kişinin zihnine belirli nosyonları, fikirleri ve cümleleri yerleştirir. Ve kişi özgürlüğünü kaybederek tek tipleşir. Ancak bazı çocuk kalan zihinler geleneğin dayatmalarından sıyrılarak özgürleşir.[149]

İkinci koşulsa anlam değişmezliğidir. Bu koşula göre bilimsel olarak ilerleme sağlansa da, anlamın değişmeyip sabit kalması gerekir. Yani kuramların ihtiva ettiği anlamlar aynı kalmazsa, onun temelindeki olgularda değişmek zorunda kalır. Feyerabend bu koşulu da ilerlemenin önünde bir engel olarak görür. Kişi anlam konusunda esnek olmalı, gerektiğinde bir terimin anlamında küçük değişiklikler yapabilmelidir[150] (Güzel, Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, 1996, s. 19).

Bilim insan fikrinin sınırlarını öğrenmek istiyorsa, bu fikri açık bir dille herkese anlatmak istiyorsa yapması gereken şey, çoğulcu bir yöntembilim kullanarak fikrini her türlü fikirle karşılaştırmalıdır. Masallar, hikâyeler, mitler, büyülerde toplumun parçasıdır. Ve tüm bunlar fikirlerin gelişmesine veya türemesine katkı sağlar.[151] Feyerabend deneycilerin kabul ettiği ilkelere ve tarihsel olgulara bakıldığında bilime yön veren ve bilimin ilerlemesini sağlayan kahramanların karşı-tümevarımı kullandıklarını söyler. Kişi içinde yaşadığı olayın ana temasını fark edemez. Bunu keşfetmek için dışsal ölçütler gerekir. Karşı-tümevarım akıldışı, gözlem sonuçlarını inkâr eden yeni bir kavramsal dizge ve algıladığımız dünyadan olmayan algılar yaratabilmektedir. Bütünü desteklemekteki amaç doğruyu aramak, tanrıyı övmek, gözlemleri

[149] "Kavrayış gücü tüm bunlardan temizlenmeli ve azat edilmelidir, vaktaki orada, bilimler üzerinde yükselen insani krallığa giriş, çocuklardan başka kimsenin kabul edilmediği semavi krallığa girişe benzeyecektir" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 64).
[150] Feyerabend'de tüm dadacılar gibi anlamı reddeder.
[151] Kepler'in fikirlerinin temeli dinsel düşüncelerdi. Aynı şekilde Newton'un düşünceleri de büyü ve dinden türemiştir. Sonra bilim kendini bunlardan ayırdı. Bu ayrılış bilimi ilerletmeye değil, aksine sınırlarını arttırıp ket vurmasına neden oldu (Güzel, Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, 1996, s. 291).

dizgeler haline getirmek değil, zayıf olanı, saçma olanı güçlü hale getirmektir (Güzel, Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, 1996, s. 17-18).

Deneysel yöntemin özerklik ilkesine de eleştiriler getirir. Özerklik ilkesi yeni kurama alternatif oluşturacak kuramlara bakmadan olguların varlığını kabul eder. Feyerabend ise olgular ve kuramlar arasındaki ilişkiyi bu kadar yüzeysel görmez. Bir olgunun açıklaması bazı kuramlara bağlıyken, bir kuramın alternatifi olan kuramlar olmadan çıkarılamayan ve bu alternatifler ortadan kalktığında yok olan olgular vardır. Alternatif kuramlar ortadan kalktığında, yeni kuramı çürütecek olgularda yok olur. Bu görece kuramı kusurlarından arındırır. Lakin bu kuramın tekliğine ve alternatif çabaların boşuna olduğu inancını arttır (Güzel, Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, 1996, s. 19).

Feyerabend felsefesinin amacını şu sözleriyle anlatır: “Benim bir dizi kuralın yerine başka kuralları koymak gibi bir niyetim yoktur; ben daha çok okuyucuya, en parlak yöntem bilimlerin dahi bir sınırı olduğunu anlatmaya çalışıyorum”. Bundan dolayı Feyerabend’in, karşı tümevarım ya da çoğaltma prensibiyle yapmak istediği şey yeni kurallar koymak değil, tümevarımın ve yanlışlamanın da tüm mükemmel denen yöntemler gibi sınırları olduğunu göstermeye çalışmaktır. Bundan bilimlerin hiçbir yönteme bağlı kalmadan işlemesi anlamını kastetmez. Onun amacı yöntemlerin kapsamını genişleterek, pratikte çoğulculuğu sağlamaktır. Çünkü belirli bir yöntemin genele dayatılması, göremediğimiz parmaklıkların içine sıkışmamızı sağlar (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 165).

4.2.4.1.3. Tek medeni felsefe görecelik

Protagoras tarihteki ilk görecilerden biridir. Protagoras’ın görecelik fikirleri, çağımız göreceliğine oldukça yakın olmakla beraber, daha yalındır. Feyerabend’e göre Protagoras’ın “insan her şeyin ölçüsüdür” sözü; kişi için gördüğü, doğru olandır, göremediği ise doğru değildir anlamını taşır. Feyerabend görecelik felsefesiyle, akılcılığın bahsedildiği gibi başarılar sağlamadığını göstermeye çalışır. Göreceliğin akılcılıktan, çok daha insani, akla yatkın ve yaygın bir şekilde kullanıldığını ispat etmeye çalışır[152] (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 21).

Feyerabend’e göre görecelik bir zamanlar papazlar ve teologlar için tehditti, şimdi de entelektüeller için aynı şey geçerlidir: “Görecelik, kendisinde bir hata bulunduğundan değil, kendisinden korkulduğu için saldırılara uğrar”. Çünkü bir görececi, hiçbir dayatmayı kabul etmez, bireylerin tercihleri olabileceğini göz önünde bulundurur. Bu tercihlerinin gerekçelerini göstererek, doğruluğunu savunur. Tercihlerinde bir hata varsa bunu kabullenmeye hazırdır. En

[152] Feyerabend göreceliği; “Entelektüel tiranlığa karşı bir silah ve bilimin kirli çamaşırlarını ortaya çıkarmada bir araç” olarak görmektedir (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 30).

önemlisiyse, geleneklerden ve kişisel istemlerden bağımsız, herkesçe kabul görmüş nesnel ögelerin varlığını kabul etmemesidir (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 138).

Feyerabend akılcıların, göreceliği eleştirirken kendi standartlarını ve dillerini kullandıkları için yanıldıklarını düşünür. Çünkü görecelikte gerçekler ve yanlışlar sınıflandırması yoktur. Geleneklere sadece bir gelenek olarak bakar. Bir geleneğe iyi ya da kötü sıfatları eklemezler. Bir gelenek ancak başka bir geleneğin gözüyle bakıldığında iyi ya da kötü olarak nitelendirilebilir. Bu konu hakkındaki nitelendirme ancak o geleneğe mensup kişiler tarafından yapılabilir. Görecelik, yanlışlığa, akıldışılığa, kötülüğe eşit haklar tanımakta değildir. İçerisinde yaşadığı geleneğin standartlarını nesnel olarak gören kişi, bu standartların öznel olduğunu ancak bir başka geleneği benimsediğinde anlar. Atomu, parçalamayan sert küreler olarak nitelendiren bir fizikçi, atom altı parçacıkların keşfinden sonra tüm söylemlerini değiştirmek zorunda kalacaktır. Eski söylemlerine devam etmesi yeni bir ekol yaratmayacaktır (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 114).

Göreceliği oyunun dışında bırakmaya çalışan bu gerçeklik ve akılsallık retorik ve içerik bakımından oldukça fakirdir. Çünkü bilimi diğer ideolojilerden üstün yapan hiçbir akılsal delil yoktur. Ayrıca Feyerabend politik görecelikle, felsefi görecelik arasında farka da dikkat çeker. Politik göreceliğe dair yapılacak eleştirilerin başında, kişinin sadece kendini tatmin etme isteği ve herkesin bu istemi kabullenmesi anlamına gelecek varsayımı, yapılabilecek son varsayım olarak görür. Feyerabend'e göre göreceli bir toplumun, kendilerine uygar diyen toplumlardan çok daha sert bir düzen oluşturabileceğini düşünür. Bunun içinde aslan payını eğitime ayırır.[153] Ona göre, toplumdaki yozlaşmanın ve suç artışının önüne insanlara cezalar vererek korku ortamı yaratmakla değil, eğitimle geçilebilir. Erdemli olma üzerine yapılacak bir eğitim, insanların insan olma potansiyellerini yok ederek, kötü olma yeteneklerini köreltecektir. Böyle bir toplumun korunması için polise de ihtiyaç vardır. Belki polis cümlesi özgürlüğün kısıtlandığı düşüncesi ile itici bulunabilinir. Lakin Feyerabend polislerin kısıtlayacağı bedensel özgürlüğü, düşünsel özgürlüğün kısıtlanmasına tercih eder. Bu şekilde göreci toplum temel koruyucu bir yapı içerir (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 117-120).

Feyerabend'e göre demokratik bir toplumda, herkes gerçek olarak inandıklarıyla yaşamını devam ettirebilmeli ve gerçeğin ne olduğunu anlayabilmesi için olası tüm alternatiflerden haberdar olmalıdır. Sonuçta kararı da özgür iradesi ile vererek ister tıp doktorlarına, isterse üfürükçülere gidebilmelidir. Kişi mali katkıda bulunduğu her türlü kurum ya da kuruluşun yönetiminde söz hakkına sahiptir. O halde vergi mükellefi olan öğrenci üniversitelerde büyü, alternatif tıp, astroloji veya yağmur duası törenini öğrenmek istiyorsa, öğrenmelidir. Feyerabend bunları söylerken uzman görüşlerinin yok sayılması gerektiğini

[153] Anarşist Godwin'in de insan kusurlarını eğitime bağladığına ve yeni bir eğitim sistemi önerdiğine değinmiştik.

anlatmaz. Lakin son sözü ağırlıklı olarak, sıradan halkın da içinde bulunduğu demokratik komitelerin vermesi gerektiğini söyler. Feyerabend'in bu düşünceleri Bakuninin kurmayı hedeflediği komitelerle özdeşleştirile bilinir. Ayrıca Kropoktin de toplumun yeniden oluşturma sürecinde toplumun kollektif aklının yeterli olacağını söyler ve Bakunin komitelerine benzer halk komitelerinin kurulmasını önerir (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 121).

Entelektüel nesnelcilerin savunduğu akılcı alış-veriş ile görececilerin savunduğu müşterek alış-veriş şeklini kıyaslamaya çalıştığımızda, karşımıza nesnelcinin doğruları ya da yanlışları olduğunu, görececininse tüm görüşleri doğru olarak kabul ettiğini görürüz: "Bir görececi, nesnelciliğe bile geçebilir, gerçek ve gerçekdışı kategorileriyle konuşmaya başlayabilir, ama her zaman böylesi doğru olduğu için değil, yalnızca 'hoşuna' gittiği için bu şekilde konuştuğunu belirtecektir" (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 140).

Feyerabend'in tasvir ettiği özgür toplumun temellerinde de bu göreci ve çoğulcu bilim anlayışı vardır. Kendilerini demokrasiye adamış toplumlar bu çoklu düşünceye uygun bir özgürlük anlayışına sahiptir. Feyerabend tercihlerin yapılması tartışmalarına, uzmanlar kadar sıradan halkında dâhil olması gerektiğini "demokratik görecelik" anlayışıyla anlatır. Elbette ki uzmanlara danışılacak teknik konular mevcuttur. Lakin temel sorunlar karşısında uzmanında halk kadar kafası karışıktır. Bu yüzden uzman sadece rehberlik görevinde olmalı ve nihai kararı kişi kendi özgür iradesi ile vermelidir.[154] Farklı toplumların, farklı düşünme şekilleri, farklı istemleri ve arzuları olduğu, bu yüzden de farklı şeylere evet diyeceğini varsayan bir görecelik anlayışına sahiptir. Bu açıdan kendini nesnel olgular keşfetmeye adamış bir anlayışı da reddetmez. Çünkü nesnelciliği de diğer geleneklerle eşit olarak görür. Günümüz demokrasi anlayışı, seçilmiş halkın temsilcilerinin halk adına aldığı kararlar şeklinde işlemektedir. Bu açıdan Batılı toplumlar için demokratik göreceliği iyi bir başlangıç olarak görür. Bu şekilde daha mutlu ve tatmin edici bir hayat yaşanabilir (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 70-77).

4.2.4.1.4. Yöntemsel Çoğulculuk

Feyerabend'e göre dinde, sanatta, felsefede olduğu gibi bilimlerde de çeşitlilik mevcuttur. Farklı konular farklı insanlar tarafından farklı usullerce yapılan araştırmalar farklı sonuçlar verebilir. Ona göre bu dünya akılcıların iddia ettiği gibi parçaların uyumlu bir şekilde bir arada durduğu bir sistem değildir. Çünkü akılcılar, insan doğasının ayrılmaz bir parçası olan çatışmanın gücünü küçümsemektedirler. Uyumlu bir dünya fikri geri kalan fikirler için bir ölçüt olamaz. Feyerabend planlanmış bir sisteme bağlı kalmanın fikirleri öldürdüğüne ve doğallıktan

[154] Bakunin'in de, bir ev alacaksa gidip bir mimara danışabileceğini veya bir mühendisin söylediklerini dinleyebileceğini lakin kendi hayatını ilgilendiren bir konu üzerinde son kararı kendisinin vermesi gerektiğini düşündüğünü daha önce vurgulamıştık.

uzaklaştırdığına inanır. Eğer bu yapay model, otoriteyi memnun ederse gerçekliğin ta kendisine dönüşür ve kitaplar yazılıp okullarda okutulur (Feyerabend, Bilimin Tiranlığı, 2017, s. 14-16).

Çoğulculuk fikri, tarihsel geleneklere ve bunların özgül düşüncelerine önem verir. Hiçbir fikri, kuralı, mantığı dışlamaz.[155] Bilgiyi listelemeyle, hikâyelere ve söylentilerle bulur, benzetme ve serbest çağrışımlarla akıl yürütür. Entelektüellerin teorik gelenekleri ise bilgiyi evrensel olduğunu düşündükleri yasalarla bulmaya çalışır. Akıl yürütmesi ise mantıksal tekniklerledir. Onlar için gerçek, tarihsel olmayan bilgidir (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 140).

Bilimsel yöntemlerin dayandığı bir dünya görüşü vardır. Ve bu görüşler arasında oldukça farklar vardır; "Luria'nın tarzında inşa edilmiş bir dünya ile Einstein'ın dünyası arasında ortak çok az şey vardır ve bu ikincisi de Bohr'inkinden ciddi ölçüde farklıdır". Bu yüzden tek ve kapsayıcı bir bilimsel dünya görüşü düşüncesi farklılıkları görmezlikten gelmekten başka bir şey değildir. Tüm bilimlerin tek ve tutarlı bir dünya görüşü altında açıklamaya çalışan indirgemeci yaklaşımların temelinde metafizik bir inanç mevcuttur. İstatiksel termodinamik, moleküler biyoloji, kuantum kimyası, süper-iletkenler gibi alanlarda meydana gelen gelişmeler nesnel bir bilimsel dünya görüşü oluştuğunu göstermez. Bu alanlardaki gerçeklikleri kesip birleştirip bir araya getirerek herkesin itibar göstereceği tek bir gerçeklik haline getirmek Feyerabend'e göre Papanın bile takdirini kazanır; "Basit bir 'bilimsel' gerçeklik haritası yoktur –ya da tut ki oldu, böyle bir harita hiç kimsenin kavrayamayacağı ya da kullanamayacağı kadar karışık ve çıldırtıcı olurdu. Doğrusu, farklı bilimsel bakış açılarından çıkmış birçok gerçeklik haritası vardır" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 330-331).

Feyerabend'e göre bilimin ilerlemesi için saçma, komik, sakıncalı, sapkın, yanlış ya da eski her türlü düşünceye ihtiyaç vardır. Bu nedenle sadece bilim için çoğulcu bir yöntem önerir. Bir kuramın mümkün olan tüm yönlerini anlayabilmenin yegâne yolu budur. Kuramları deney, veri veya olgularla karşılaştırmak yerine, alternatif kuramlarla karşılaştırmayı önerir. Bu şekilde hiçbir düşünce ihmal edilmeden değerlendirilir ve yeni düşüncelere yol açabilir. Bu alternatif düşünceleri üretmek için bir sınırı kabul etmez. Ona göre bu düşünceler İncil'den, Gılgamış Destanı'ndan, İlyada'dan, çok daha eski mitlerden, simyadan, yıldız fallarından, modern önyargılardan veya uzmanların fantezilerinden alınabilir. Hangi düşüncenin bizi ne kadar ileriye götüreceği kestiremeyiz. Bu yüzden Feyerabend çoğalma metodolojisini ilerleme için "dışsal bir katalizör" olarak değil, ilerlemenin bir parçası olarak görür (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 65-66).

Çoğalma ilkesi, yeni düşünceler kadar, yanlış olduğu varsayılan eski kuramlarında bilimsel ilerlemede katkı sağlayacağını düşünür. Bu yüzden tüm düşünce tarihinin bilim

[155] Ball Dünyalar Savaşı sonrası oluşan açlığa, çaresizliğe, yoksulluğa bir tepki vermesi gerektiğini, lakin bu tepkiyi bir şeyleri yıkarak ya da yok ederek yapamayacağını çünkü bir anarşist olmadığını bu yüzden hiçbir fikri yok edemeyeceğini söylemişti.

tarafından değerlendirilip, kuramların geliştirilmesine katkı yapmasının sağlaması gerektiğini söyler. Bilim kendi tarihinden ve felsefesinden uzaklaştırılırsa "tonlarla dakik, kusursuz; ama had safhada kısır sonuçlar elde ederiz". Feyerabend'e göre kuramlardan çok çabuk vazgeçiliyor. Çünkü bu eski kuramlar tüm detayları ile anlaşılmadan ve sonuçları incelenmeden terk edilip yerlerine modaya uygun yeni kuramlar konuluyor. Bunun nedeni: bilim tarihçilerinin Eski Yunan'dan önce bilimin varlığını kabul etmeyip, bilimsel sonuçlara ancak günümüz bilimsel yöntemleriyle ulaşılacağına koydukları sınırlar ve basit fizik, tıp ya da astronomi bilgisi olmayan uzmanlar tarafından dil oyunları ile çarptırılmasıdır (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 66-67).

Feyerabend'e göre bilimleri anlamak için kapsamlı bir dünya görüşüne ihtiyaç vardır. Ussal bilginin yanında, şiiri, oyunu, resmi yani sanatsal bilgiyi de dikkate almalıdır. Sanatsal bilginin nesnel ya da bütünsel bilgi üretmediğine dair eleştirilere ise, bütün kadar parçalarında değerli olduğu ve bazen parçalara bakarak da doğruların bulunabileceğini savunur.[156] Sanatsal bilgi, nesneleri aklın gördüğü biçimden farklı bir biçimde öğrenmeyi sağlar (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 159).

Humanist'in Eylül/Ekim 1975 sayısında astrolojinin ilkelerinin, gökbilimi veya uzay fiziği kavramlarından beslenemeyeceğine ve astrolojinin büyüden türediğine dair bir bildiri yayınlandı.[157] Bildirinin sonunda aralarında Nobel Ödüllü bilim insanlarının da bulunduğu 186 bilim insanın imzası vardı. Bu Nobel Ödüllü bilim insanlarının bazıları BBC'ye verdikleri bir röportajda astrolojiyle ilgili derinlemesine bir ilgilerinin olmadıklarını söylediler. Yani araştırmadan incelemeden sadece çevreden duyduklarıyla hareket etmektedirler. Feyerabend bu bildiriyi Papa VIII. Innocent'in 1484 yılında yayımladığı mektuba benzetir. Orta Çağ'da uygun görülmeyen düşüncelerin yayılmasının önüne geçme şekli nasılsa, bilimde çağımızda aynısını yapmaktadır. Kaldı ki din bile çoğulcudur, aykırı düşüncelere karşı alaycı veya aşağılayıcı bir tutum içermez (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 127-128).

Feyerabend'e göre dünya güçlü bir tek tipleşmenin etkisi altındadır. Bu tek tipleşmenin ismi; batı bilimi veya batılı yaşam şeklidir. Oksijenin vücuttaki tüm hücrelere dağıldığı gibi günümüzde batılı yaşam şekilleri de tüm dünyaya yayılmıştır. Yerel sanatlar, zanaatlar, gelenekler, kuruluşlarla birlikte kültürel farklılıklarda ortadan kalkmıştır. Bu homojenleşme eğiliminin tüm dünya için getirdiği birçok -ekolojik, açlık, hastalık, yoksulluk gibi- sorun vardır. Kültürel çeşitlikler, doğal çeşitliliği doğurur, bu da canlının farklı adaptasyonlar geliştirerek, daha iyiye ulaşımını kolaylaştırır. Feyerabend'e göre çok istenen tüm bilimler için standart bir

[156] Feyerabend'e göre tek bir sağduyudan bahsedilemez. Pek çok sağduyu mevcuttur. Tıpkı bilmenin ve bilimin pek çok yolu olduğu gibi (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 142).
[157] Feyerabend Güneş'in ve diğer gökcisimlerinin hareketlerinin Dünya yaşamını etkilediği hakkındaki birçok varsayım ve kanıt göstermektedir (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 129-131).

yöntem, kısıtlamalar veya daraltmalarla değil, ne olsa uyar ile çoğullaşan fikirler sayesinde bulunabilir (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 10-13).

Feyerabend'e göre kültürel özellikler kutsal değildir[158]. Sahip çıktığımız kültür, ötelediğimiz bir başka kültürden esinlenmiş olabilir. Kültürler her zaman birbirleriyle etkileşim içinde olmuştur. Bir kültür, başka bir kültürün malzemesini dâhiyane bir şekilde dönüştürüp, geliştirebilir. Bu yüzden Feyerabend göre: "Her kültür potansiyel olarak bütün kültürlerdir ve özel kültürel unsurlar tek bir insan doğasının değişebilir göstergeleridir" (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 150).

Feyerabend yaşadığımız dünyayı anlamlandırmak için en uç düşüncelere-faşizm, anarşizm, Dadaizm- dahi ihtiyaç olduğunu düşünür. Lakin bunu söylerken amacı cadılığın, büyünün veya bunlarla uğraşan insanlara verilen cezaların tekrar geri getirilmesi değildir. Kaldı ki böyle bir tutumun tekrar geri getirilmesine şiddetle karşı çıkacağını da belirtir. Lakin bunlar doğası gereği kötü olduğundan değil, sadece kendi hoşgörüsüne uymadığı için bunu yapacağını söyler. Remigius'u[159] ve yaşadığı dönemin olumsuzluklarını ortadan kaldırmak için kullanılacak en önemli araç, kendi haklılığına olan inancıdır. Bu sorunu nesnel nedenler bularak çözmek isteyenler daha hoşgörülü davranmak zorundadır. Çünkü Remigius Tanrının, ölümden sonra yaşamın, cadıların çocuklarının yakılması durumunda cehennemlik olacağı gibi nesnel inançlara sahipti. Bu yüzden her hangi bir şeyin doğası gereği kötü olduğunu iddia etmek, nesnel olduğu kadar bu tür tümceler kullanan kişilere sahip olmadığı bir otorite yükler[160] (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 355-356).

Feyerabend çağımızın doktorlarının, eğitimcilerinin, sosyologlarının, politikacılarının ve kalkınmacılarının bir zamanın engizisyoncuları olduğunu düşünür. Ona göre alternatif yollara başvurmadan bizleri kesip-biçen radyasyona maruz bırakan doktorlar, ilerleme ve daha çok para adına hayal gücümüzü sınırlandırıp, bilgi hamalı gençler yetiştiren öğretmenler Remigues ile karşılaştırıldığında, Remigues'in daha insancıl olduğunun söylenebileceğini belirtir.[161] Bir koltukta oturup vicdanınızın sesiyle iyi ve kötüye karar vermekle, meydanlara inerek zulmü, baskıyı, merhameti veya uzatılan bir eli tutarak buna karar vermek elbette başkadır. Kötü, iyi gibi hayatın bir parçasıdır. Ve kötü görünenin ne kadar iyi, iyi görüneninse ne kadar kötü barındırdığını bilemeyiz (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 357-360).

---

[158] Anarşizmin kutsallaştırılan her türlü kurumu yok etmek istediğine daha önceki anarşizm bölümünde değinilmişti.

[159] Regimius Nicolaus 1530-1610 yıllarında yaşamış, Dokuz yüzden fazla cadı için ölüm cezası veren Fransız engizisyoncudur.

[160] Proudhon otorite kavramının bir lider arayışından türediğini düşünür ve bu arayışı doğal bir süreç olarak aktarır. İnsanlardaki zihinsel güçlenmenin kişiyi doğal olarak otoriteye yönelttiğini, bunun da diğer insanlarda itaatsizlik, protesto ve isyan gibi eylemlere yol açacağını belirtiğini daha önce vurgulamıştık. Bakunin'de otoritenin doğal olanına karşı olmadığını, kilise, hükümet gibi yapay otoritelere karşı olduğunu söylemişti.

[161] Remigius "Küçük çocukları ebedi cehennem azabından kurtarmak istiyordu" (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 357).

Feyerabend, bilimde çoğulcu bir yaklaşım sergilememiz gerekliklerine şöyle devam eder. Denenmesine rağmen başarısız olmuş, eksik bulunmuş, hatta alay edilip saçma bulunan düşünceler dahi, saklanmalı ve dikkate alınmalıdır.[162] Çünkü kabul görmeyen görüşler genel bakıldığında kusurlu olsalar da doğru olan bir kısımları olabilir. Hiçbir görüşün gerçeğin genelini temsil etmediğini varsaydığımızda, kusurlu görüşün doğru parçası gerçeğin tamamını bulmamıza yardımcı olabilir[163] (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 42-45). Gerçekliğin doğası adlı şarkıyı söyleyen bilimin sesi, entelektüel akılcılar açısından tek bir kaynaktan çıkıyor. Oysa bilimler çatışmalarla doludur, propagandacılar, indirgemeciler ve eğitimcilerden oluşan çok sesli bir korodur (Feyerabend, Bilimin Tiranlığı, 2017, s. 58).

> "Kendi görüşlerimizi destekleyen gelenekler ne kadar güçlü olursa olsun (bu görüşleri destekleyen argümanlar ne kadar güçlü olursa olsun) yabancı kültür, kurum ve fikirleri incelemek birey, grup ya da bir bütün olarak kültürler açısından yararlı olabilir. Örneğin Katolikler için Budizmi incelemek, hekimler için Nei Ching'i incelemek ya da Afrikalı büyücü hekimlerle tanışmak, psikologlar için romancı ve aktörlerin bir karakteri nasıl yarattığını incelemek, genel olarak bilim adamları için bilimsel olmayan yöntem ve bakış açılarını incelemek, yararlı olabilir ve bir bütün olarak Batı uygarlığı 'ilkel' halkların inanç, adet, görenek ve kurumlarından çok şey öğrenebilir" (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 31).

Feyerabend'e göre İlk Çağ filozoflarınca yaşadığımız dünya çoklukların dünyasıydı. Lakin günümüz Batı akılcılığının temelini atanlar bu kadar zengin ve karmaşık bir dünyayı reddederek, gerçek dünya ve görünür dünya ayrımını kabul ettiler. Ve yaşadığımız görünür dünyanın tek tip olduğu ve değişmez yasalarla yönetildiğini varsaydılar. Ve gerçek saydıkları dünya ile görünür dünya arasındaki ilişkiyi açıklamak için birçok faydalı bilgi ve pratiği kendi standartlarına uymadığı için yok saydılar. Yunan tanrılarını rededen, yerine tek tanrı inancını yerleştiren Ksenofanes, bilgi çokluğunu kabul etmeyip, "Bilgece olanın Bir olduğu" nu söyleyen Herakleitos, değişime karşı çıkıp, varlığın bölünmez bir sabitlik olduğunu savunan Parmenides, demokraside politik çoğulculuğu reddeden, tüm konuları tek bir temele bağlamaya çalışan Platon gibi filozoflar birliği göklere çıkarırken çokluğu yermişlerdir (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 137-138).

Lakin bu önemli filozofları da arkasına alan tek tiplik eğilimi, olayların ve olguların tarihselliğinden kaçamadığı için başarılı olamamıştır. Çünkü teoriler insan üretimidir ve ne kadar nesnel olduklarını iddia etseler de belirli toplumların, grupların ya da bireylerin gerçekleridir. Toplumsal şartların değişmesi bilimdeki anlayışı da değiştirir. 19.yüzyıl bilimsel çoğulculuğu reddederken, 20.yüzyıl bu çoğulculuğa karşı değildir. Bilimin gücünü arttırmak için

---

162 Dadaizm müziklerinde, danslarında ve şiirlerinde saçmalamayı, alayı, şakayı, ciddiyi, eğlenceyi bir birine karıştırıyordu. Amaçları, sarsılmaz diye nitelenen değerleri, uydurma otoriteleri, yozlaşmış kurumları, korkulan inançları, saplantı haline gelen duyguları komik duruma düşürmekti.

163 Anarşizmde de genel bir gerçek olmadığını, bu yüzden toplumsal olgulara çözüm üretmek için onların tek tek ele alınması gerektiğini vurgulamıştık.

hem akıldan hem de duygulardan, yeniliklerden olduğu kadar geleneklerden de faydalanarak, daha barışçıl bir dünya yaratılmalıdır (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 142-148).

4.2.4.2. Çoğulcu Akıl Anlayışı

Feyerabend hiçbir zaman bilim düşmanı olmadı. O sadece bilimi yönlendiren entelektüel akılcılara ve onların bilgi elde etme yolları üzerine kurdukları otoriteye karşı çıkmaktadır: "Sonuçların kendi içindeki tutarlılığı, ilkelerin görünüşte makul olması, bireyi önyargılardan uzak tutan, bir yöntem vaat etmesi ve doğa bilimlerinin akılcılığa mal edilen başarıları, akılcılığa neredeyse insanüstü bir otorite kazandırır"[164] (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 12). Kendilerine akılcı diyen, üniversitelerde profesör unvanı ile dolaşan bu entelektüeller, barışçıl ve huzurlu bir dünya için özgür düşünceler üretmediler. Kendilerine para verenlerin istemlerini yerine getiren memurlar oldular. Düzene duydukları takıntıysa aklilik değil, hastalıktır (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 362).

Akılcılar her şeyin belirli bir düzen içinde olması gerektiği savunur. Düşüncelerin dahi bu düzene uyması gerekir.[165] Çünkü çizgisel düzenden çıkan düşünceleri anlamıyorlar. Anlamadıkları içinde onları karalama politikaları geliştiriyorlar (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 98). Dayattıkları kurallaraysa kendileri bile uymakta zorlanırlar: "Akılcılar, başkalarına ısrarla kabul ettirmeye çalıştıkları ölçütlere nadiren uyarlar" (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 189).

Feyerabend, bilimle uğraşan insanların, akılcı bilim kuramcıları tarafından sınırlandırılmasına karşıdır.[166] Çünkü insanı sınırlandırmak hayal gücüne ket vurmaktır.[167] Kişi ancak özgür düşünceler üreterek insanlığa ve kendine hizmet edebilir. Bu entelektüel akılcıları, bilimin sarsılmaz bir otorite haline gelmesinin asıl sebebi olarak görür. Entelektüel akılcıların kararlarını veya sınırlarını belirleyen asıl etmenler olan ekonomiye veya siyasete atıf veya yargıda pek bulunmaz. Bunun nedeni, ekonomiye dem vurmayı çağın modası olarak görür, bu yüzden bilinçli olarak böyle bir vurgudan kaçtığını söyler. Ayrıca politikacılar veya ekonomistlerin yanında entelektüellerinde insanları köleleştirdiğini düşünür; "Müfredat programında nelerin bulunması gerektiğini kimler belirler? Çocukluk döneminden başlayarak insanların kafasına kimlerin safsataları sokulur? İnsanların ne zaman hastaneye yatmaları gerektiğini, orada ne kadar kalmaları gerektiğini, bir kimsenin bir iş için uygun olup olmadıklarını kimler belirler? Tarihi ve toplumu kimler yargılar? Yetişkinlere ve çocuklara

[164] Dadaizm'in amacı, sarsılmaz diye nitelenen değerleri, uydurma otoriteleri, yozlaşmış kurumları, korkulan inançları, saplantı haline gelen duyguları komik duruma düşürmekti.

[165] Anarşistler düzenin illa akılcıların mantık kurallarının dayatmaları olamadığını, devletsiz ve yöneticisizde bir düzen oluşturulacağını vurgulamışlardır.

[166] "Bilimi bilim adamlarına bırakın!" (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 364).

[167] Georges Bataille'ye göre evren sadece akılla değil, akla karşı olan hayal gücü ve arzularla da açıklanır.

modern matematik gibi saçmalıkları kimler aşılar?" Feyerabend'e göre bu soruların cevabı akılcı entelektüellerdir[168] (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 221-222).

Feyerabend'e göre batı akılcılığını savunan entelektüeller kendilerini öğretmen, diğer insanları ise uysal öğrenciler olarak görürler. Lakin sevinçlerini, üzüntülerini, neye gülüp neye ağladıklarını, sorunlarını ve en önemlisi dillerini bile bilmediğiniz insanlara öğretmenlik yapamazsınız. Bir işçinin, ellerindeki nasırların oluşumunu, dişlerindeki sararmanın nedenlerini ve genç yaşlarda sadece insani ölçüde beslenmediği için yakalandığı hastalığın sebebini en Marksist manifestolarla dahi anlatamazsınız (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 358-359).

Feyerabend akıl ve pratiği birbirinden ayıran ve hangisinin daha üstün olduğunu tartışan felsefi yorumların yanlış olduğunu düşündüğü gibi akıl ve pratiği uzlaştırmaya çalışan etkileşimci görüşe de itibar etmez. Ona göre, akıl ve pratik iki farklı tipte pratikten başka bir şey değildir. Bu yüzden akıl pratiklerin hakemi olamaz. Akılda diğer pratikler gibi sadece vardır. İyi ya da kötü değildir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 300-305).

Feyerabend'e göre bilginin teorik ilkeler kadar, pratik kabiliyetlerden oluşan karmaşık bir yapısı vardır. Popüler bilimsel açıklamalar ve felsefi analizlerin çoğu bir illüzyondur. Bu yüzden ilk ortaya çıktıklarında anlam kaymalarına veya yanılmalara yol açar (Feyerabend, Bilimin Tiranlığı, 2017, s. 107). Feyerabend'e göre bilgi sadece akıl yürütmeler sonucunda üretilen teorilerle keşfedilemez: "Bilimleri anlamak ve geliştirmek için ihtiyaç duyduğumuz bilgiyi teorilerden değil ancak bilim pratiğine katılarak elde ederiz" (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 325).

Feyerabend akıl ile pratik arasındaki ilişki için idealizm, doğalcılık ve etkileşimci görüşlerin dışında naif anarşizmi önerir. Naif anarşizme göre tüm kural ve standartlar kısıtlıdır. İster mutlak kurallar olsun, ister bağlam kuralları olsun belirli sınırları vardır. Ama böyle söylerken amacı tüm kuralların veya standartların değersiz olduğu ve terk edilmesi gerektiği değildir. Ya da bunların yerine yenilerini eklemek değildir. Kurallar ve pratikler arasında yeni bir ilişki kurmayı hedefler (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 311-313).

Bilime yön veren akılcı bilim felsefecileri bilimlerden metafiziği arındırmak isterler.[169] Bunun içinde gözlem ve deneye olabildiğince bağlı kalınması gerektiği düşünürler. Bazı gözlemler bir birinin karşıtı argümanlar çıkaracağı[170] için deneyin mutlaka yapılması gerekir. Feyerabend'e göreyse bilimsel araştırmalarda sadece deneyi izlemek ilerleme sağlamaz. Tarih bize deneylerle çürütülmüş bazı teorilerin yıllar sonra, tekrar işlevsel hale geldiğini gösteriyor.

---

[168] Dadacılar yaşadığı çağa ve olaylara akıl yordamı ile bir anlam verilemeyeceği için, aklı ciddiye almayı bıraktılar. Aklın gerçeklerini görmezden gelip, gözleriyle gördükleri gerçekleri inkâr ettiler.

[169] Ball metafiziğin terk edilişine oldukça tepki göstermişti. Bu terk edişi doğaüstü olayları açıklamakta yetersiz kalışı olmasına tepkisini de "peki, bilim açıklaya biliyor mu bunları? Şeytaniliğin ya da metafiziğin cevaplarından çok mu daha doğru, ya da iyi, ya da faydalıydı bilimin cevapları?" sorularını sorarak göstermişti.

[170] Bardağın içindeki kalem kırık gözükürken, elinize aldığınızda bunun böyle olmadığını anlarsınız.

> "Öğecik (atom) kuramını düşünün! Demokritos çok, çok uzun süre önce ortaya atmıştı. Sonra sık sık, üstelik çağın bilgisine göre haklı gerekçelerle eleştirildi. Geçen yüzyılın sonuna doğru Avrupalı kimi fizikçiler bu kuramı bilimde yeri olmayan Nuh nebiden kalma bir ucube saydı. Ama yine de korundu, iyi ki de korundu, çünkü öğecikli düşünceler bilime bayağı önemli katkılarda bulundu" (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 14).

Feyerabend Galileo'yu aklın putlarını yıkan amatör ruhlu bir uzman olarak anlatır. Galileo'nun fikirleri, bilimsel içerik açısından zamanın birçok bilim insanı tarafından çılgınca ve saçma bulunuyordu. Yani bilimsel açıdan güneş merkezli görüş bilimsel bir doktrin değildi. Çünkü zamanın olgu, kuram ve standartlarına uymadığı gibi birçok zorluğu da içinde barındırıyordu. Galileo sadece görüşleri değil, onları değerlendirecek ölçütleri değiştirdi. Görüşünü deneysel kanıtlar yerine, desteklenmemiş ve birçok açıdan çürütülmüş eski kuramlara dayandırıyordu. Feyerabend'e göre Galileo bu tutumla bilimsel açıdan oldukça anarşist bir duruş sergiler (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 181-183).

Feyerabend'e göre bilgi hem kılgısal hem de kurgusal ögeler içerir. Bu yüzden bilim, bilgi edinmenin tek yolu değildir. Ayrıca din, sanat, büyü, mit gibi diğer bilgi edinme biçimleri bilimin başaramadıklarını başarabilir. Bilim başarılarından dolayı hep övgüler almıştır. Lakin söylen, ağaltı, eski destanlar bilimden çok daha başarılı buluşlar yapmışlardır. Söyleni ortaya atanlar ateşi bulmuştur, birçok hayvanı evcilleştirmeyi başarmışlardır, yeni bitki türleri bulmakla beraber, bitki türlerini ayırmakta kullandıkları yöntemler bilimsel tarımın bile ötesindedir. Üstelik Batı insanının yaratımlarıyla yarışabilecek bir sanat bile oluşturmuşlardır. Feyerabend bilimin bir bilgi deposu olduğunu kabul eder. Onun itirazı, söylenleri, masalları, ağlatıları, destanları yani bilim dışı geleneklerin ürettiği bilgilerin akılcılar tarafından yok sayılmasıdır (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 122-124). Oysa sahip olduğumuz bilgilerin hepsi bilimsel değildir. Tarih ve coğrafyanın ayrıntıları bilim dışıdır. Bilim bu ayrıntıları doğru olarak kabul edip, kendi gerçeklerini bu inanışın üzerine kurmuştur. Kişi bir şeye inanmak için bir nedene ihtiyaç duyar: "Bu neden genel olarak otoritedir" (Russell, 1962, s. 8).

Alternatif disiplinlerle hiçbir derinlemesine bilgisi olmayan akılcılar, analojilerle, yüzeysel bilgilerle ve kendi kafalarındaki kalıplarla bu disiplinler ve görüşleri hakkında yargılarda bulunurlar. Zamanında Dünya'nın devindiğini söyleyen Galileo'ya inanmayan ve onu çürütmek isteyenlerde; "Hepsi çok sıradan, hepimiz Dünya devinse düşeceğimizi biliriz…" gibi tümcelerle karşı çıkıyordu (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 103).

Feyerabend, Popper'ın "Mantıkta doğru olan psikolojide… bilimsel yöntemde ve bilim tarihinde de doğrudur" iddiasına şiddetle karşı çıkar. Popper'a göre tüm bilimlere, mantığın kuralları uygulamalıdır. Feyrabend ise bu iddianın açık ya da doğru bir iddia olmadığını verdiği örneklerle savunur. Mantıksal sistemlerin, olguların farklı yorumları üzerine değil, oldukça farklı olgular üzerine kurulu olduğunu savunur. Basit mantık kurallarını ihlal eden meşru bilimsel önermelere örnekler sunar (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 266). Mantığın

ilkelerine körü körüne bağlılığımızı bıraktığımızda, tüm bilimlerin olgulara veya kuramlara aykırı olduğunu ve çelişkiler barındıran farklı kuramların varlığını görecektir. Örneğin; mantıksal ve matematiksel ilkeler tahmin, varsayım ve çürütme yöntemiyle bulunamaz, ampirik ilkeler ise tamda bu yöntemlerle işlerlik kazanır. Feyerabend'e göre mantığın kurallarıyla işleyen tek bir yararlı bilim ya da yaşam biçimi yoktur (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 265-267). Cahillik, dik kafalılık, önyargılar, saçmalıklar bilimin boşluklarını ve çelişkilerini açıklığa kavuşturmakta, mantığın ilkelerinden çok daha etkilidir (Güzel, Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, 1996, s. 27).

Feyerabend bilgi elde etme yolunda bireyin bir arkeolog gibi çalışması gerektiğini düşünür. Neredeyse tüm bilgi kuramcıları ve bilim felsefecileri, bilgiyi ve bilgi elde etmeyi ideal şartlara bağlar. İdeal dedikleri ve düzeneği inşa ettikleri şartları ise gerçek yaşam ile ilişkilendirmezler. Bilim insanlarının çevresiyle gireceği gerçek ilişkiler, bilginin toplumsal, ekonomik ve psikolojik şartlar altında nasıl değiştiğini gösterecektir. Bu da mantığın değil, antropolojinin yöntemidir. Bu yüzden açıklığın, tutarlığın, deneyin, argüman sağlamlığının, dürüstlüğün çektiği soyut sınırlarla ilgilenen mantıkçıları değil, karşımıza ne çıkacağını bilmeden, aklı dışarı bırakarak somut dönemlerin antropolojik çalışmalarını tercih etmelidir. Mantıkçıların yeniden inşa anlayışıyla değil, bilimsel pratiğin ve kültürel gerçekçiliği ele alan sosyolojik bir araştırma yapmaları gerekir[171] (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 268).

Mantıkçılar her şeyin, tartışmanın bile belirli bir düzen içinde olması gerektiğine inanırlar. Belli bir olay ya da tartışma bir biri ile ilişkisi olmadığını düşündüğümüz cümleler veya olaylar ile ele alındığında belki de hiç ulaşılmamış bir bakış açısı yakalayıp, yeni fikirler, yeni icatlar yaratılabilinir. Bu yüzden tıpkı sanatçının sanat yaparken mantığın çizdiği doğrusal yollardan sapmalar yaptığı gibi bilim insanı da tüm varyasyonları düşünmeli ve konuşmalıdır.[172] Bu yüzden Feyerabend bilim yapmayı sanat yapmakla eş değer tutar (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 70).

Feyerabend'e göre bilim insanları, akılcıların bahsettiği bilimsel yöntemleri harfi harfine uygulayıp, nesnel gerçekler bulma dürtüsüne sadık kalsaydılar ya da Popper'in önerdiği gibi eleştirel bir tutum sergileselerdi, bilim ilerleme değil, aksine gerileme yaşardı.[173] Bu açıdan Galileo, Kopernik ve Einstein tüm kurallara uymadıkları için başarılı olmuşlardır (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 13).

---

[171] Anarşizmin mantık veya eleştirel akıldan değil, açlığın, çaresizliğin getirdiği isyandan türediğini daha önceki anarşizm bölümünde vurgulamıştık.

[172] Ball'a göre sanat dâhil, aklın bulaşmadığı hiçbir yer kalmamıştı. Sanatın tanımındaki temel, doğa olmaktan çok teknoloji olmaya başlamıştı. Bu da sanata rasyonel aklın bulaşmasını sağlamıştı. İşte Dada bu rasyonel akılcılığa karşı bir başkaldırı başlatmıştı.

[173] "Bilim "akılcı" bir şekilde ilerlemedi, ilerleyemezdi de. Aklilik ve açık kurallar, tam da akılcıların kabul edilebilir yegane bilgi kaynağı olarak gördükleri bu bilimi yok ederdi." (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 8).

Özellikle 16.ve 17.yüzyıllarda bilimin yükselişini ve başarılarını ampirizme dayandıran ve bilimsel devrimlerin ortaya çıkışını gözlemlere ve akla uygun bütünlemeler tarafından soyutlandırılmasına bağlayan akıllar, bilim tarihinden uzak ve kendilerini sınırlayan aklın ötesine geçemeyen insanlardır. Feyerabend aklın sınırlarının olduğunu ve bu sınırları genişletmek hatta yok etmek için, görgüyle bütünleşmesi gerektiğini düşünür. Gizemli olanı, büyülü olanı aklın derin kuyularında ararken, deneyimle ışık tutmak gerekir (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 55). Kişi hangi şartlar altında olursa olsun akla karşı gelebilmelidir. Akla karşı gelmek yaşamın sınırlarını genişleterek farklı bakış açıları kazandırır. Ve bilim bundan kazançlı çıkabilir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 167).

Feyerabend pozitivistlerin savunduğu akılcılığı ve Popper'in eleştirel akılcılığını reddeder. Onun savunduğu akılcılık, salt oportünist ilkeyle çalışan bir akılcılıktır. Kendilerini efendi olarak gören ve akılcılığı belirli kurallarla kalıplara oturmaya çalışan akılcılar değildir. Savunduğu bu akılcılık türünü "çok özel bir akılcılık" olarak nitelendirir (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 118). Bu özel akla sahip olan araştırmacı, kuralları ortadan kaldırmak yerine, kurallar üzerinde oynayarak onları esnetir. Bu şekilde kuralların bazı eylemlerde iş görebileceğini, bazılarındaysa iş görmediği için vazgeçilebileceğini bulur. Belirli kurallara uymayan araştırmacı, entelektüellerin akılcılığından çok daha farklı bir akılcılık ortaya koyar (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 170).

4.2.4.3. Çoğulcu Gerçeklik Anlayışı

Feyerabend'e göre gerçeklik fikrinin, ortaya çıkışının başlangıcı Antik Çağ'daki bilginin nesnelliğine olan inançtı. Gerçek olan hep vardı, lakin ne olduğu keşfedilmemişti. Beklenen keşif akıl aracılığıyla yapılmıştı. Sağduyu ve eski geleneklerin oluşturduğu çoğulluk, zengin bir gerçekliğin değil, bir türlü bulunamayan gerçeğin arayışlarıydı.[174] Çünkü Parmenides'in değişiyle "Gerçeğin sadece bir tek özelliği vardır, olmak, yani estin". Gerçek geleneklerden bağımsız, fikirlerin yapısındaki zorunlu üründür. Lakin Feyerabend'e göre bu zorunluluk fikrin tarihselliğini inkâr edemez, fikirler insan eylemlerinden ayırmazlar (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 142-143).

> "Neden bu kadar çok insan gördükleri ya da hissettiklerinden hoşnut değiller? Neden olayların ardında sürprizler arıyorlar? Neden sürprizlerin koskoca bir dünya oluşturduğuna inanıyorlar ve en garibi de neden bu gizli dünyanın, içinden çıktıkları dünyadan daha sağlam, daha güvenilir, daha 'gerçek' olduğunu varsayıyorlar? Sürpriz arayışları doğal; sonuçta şu diye görünen bir şey, sık sık başka bir şey olup çıkıveriyor" (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 162).

[174] Ball Dadaizmin çıktığı dönemi psikolojik bir dönem olarak nitelendirmiş ve psikolojide tek bir gerçeğin olmadığını, tüm gerçeklerin en az diğer gerçekler kadar doğru olduğunu belirtmişti. Ve neyin gerçek neyin gerçek dışı olduğuna hiç kimsenin emin olamayacağı bir çağ başlattı.

Feyrabend bilimin doğru yönteminin buluna bilmesi için gerçeğin ne olduğunun aydınlatılması gerektiğini düşünür. Ona göre gerçek sadece gözlemle ortaya konulamaz. Gözlemlerimizin doğruluğunu veya yanlışlığını algılama teorileri karar verir. Yine bu teorileri yöntembilimimizin kurallarına uyup uymadığına göre kabul ya da reddederiz (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 108).

Pozitivistlere göre bilim gözlemlerle ilgilidir, onları düzenler ve sınıflandırır. Bu ise gerçekliği dar bir alana sokar ve bilimsel pratikle çelişir. Çünkü evrende gözlemlerden çok daha fazlası vardır; organizmalar, alanlar, kıtalar, temel parçacıklar, cinayetler, şeytanlar… Gerçekçi tutum bilimle, tüm bunları keşfetmeye çalışır. Adım adım ilerleyerek özelliklerini belirler ve ilişkilendirir. Bunları, var olan nesnelerin özelliklerini ve ilişkilerini değiştirmeden yapar: "Gerçekçilik, insan ile evren arasındaki ilişkiyi ele alan bir tikel teori olarak ya da bilimin önceden varsayılması olarak yorumlanabilir" (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 98).

Feyerabend sağduyuyu düşünce ve eylemelerimizin pratik temeli olarak görür. Ve gerçeklik pozitivizmden daha çok sağduyuya yakındır. Bu yüzden gerçekliği ortaya çıkarmak için, gerçekçi argümanlardan çok gerçekçi yaklaşımlar ortaya atılmalıdır. Bilimsel araştırmalar ve gündelik olaylar gibi somut tartışmalar, soyut düşüncelerden daha gerçekçidir. Bu yüzden Feyerabend somut gerçekçiliği, soyut pozitivizme tercih etmiştir: "Gerçekliğin meyvesi vardı, pozitivizmin yoktu" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 346-348).

Her şeyi hakikat ve yanlışlık olarak sınıflandırma isteğinde olan akılcı zihniyet kendi düşünce ve eylemlerini gerçek olarak kabul edip bunun dışındaki tüm gelenekleri dışlamaktadır. Feyerabend'e göre gerçeklik arayışı görecelik kavramını önümüze çıkarır. Görecelikte salt bir bilgi yoktur, çağlara, insanlara ve kültürlere göre değişebilir. Bu da akılcıların görecelikten korkmasının nedenidir. Çünkü bir zamanlar aydınlanma hareketi, papazları ve din bilimcileri toplumdaki yerlerinden nasıl ettiyse, görecelikte akılcılar için aynı tehdidi barındırır. Kamuoyunun gözünde ise görecelik kültürel ayrıştırıcıdır (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 111-112).

Tek bir gerçek arayışında olan akılcıların savunduğu nesnelcilik tek tek duyumlarımız, algılarımız ve düşüncelerimiz ne olursa olsun, herkesin tek bir dünyada yaşadığını varsayar. Çünkü yaşadığı dünya, bilimler tarafından keşfedilir, politika, din veya para gibi propaganda araçları ile bu dünyada geri kalan insanlara inandırılır. Ortaya çıkan ürüne gerçeklik ismi verilir. Lakin ortaya çıkan bu gerçeklik, sadece bazı değerlerin, diğer değerler yerine tercih edilmesi sonucu oluşmaktadır (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 66).

Feyerabend'e göre yeryüzündeki herkes için tek bir gerçeğin olduğunu savunan nesnelcilik, geri kalanlardan bu gerçeği kabul etmelerini ister. Oysaki insanın kendi görüşü hayatı iyileştirmek için söylenen diğer cümleler kadardır. Bu yüzden tüm düşüncelere değer

verip hoşgörü ile bakmalıyız.[175] Lakin hoşgörünün gerçekliğin olduğu kadar yanlışlığında olabileceğini kabullenmenin yanında, kendilerine göre yanlışta olanlara insanca davranmakta olduğunu unutulmamalıdır. İşte görecelik, bazı kesimlerin üstünlüğünü kafalarına göre kullanmalarına son verir (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 112).

Feyerabend aynı durum için birden fazla gerçeğin olabileceğine Wittgenstein'ın ördek-tavşan örneğini verir. Bu yüzden bir biri ile çelişen görüşlerin eşit miktarda doğru olamayacağı eleştirisini kabul etmez. Nesnelcilik modern çağın bir kavramı değildir. İlk Çağ'daki Yunan tanrılarının varlığı da nesneldi. Lakin şuan ki akılcılar, bunların hayal ürünü olduğunu iddia ettiler. Çünkü kendi nesnel dünyaların da Yunan tanrıları yer alamazdı. Sonuçta Yunan tanrıları, bilimin akılcı askerlerine yenildi. Bilimsel yasaları gerçek, tanrıların ise gerçek olmadığına dair ölçüt ise erişebilirlik ve yasaya gelirliktir. Sonuç olarak sıradan halk olarak farklı varoluşlara sahip olsalar da hem tanrılara hem de atomlara eşit oranda gerçektir diyeceğiz. Ya da gerçeklik kavramını yok sayacağız. Lakin yok saymada çözüm olmayacaktır, gerçeklik kavramının yerine yeni şemalar getirilecektir[176] (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 105-107).

Sümerlerden bu yana bir nesnenin bilgisini elde etmeye çalışan biri, tıpkı bir seyyahın gezip gördüğü yerleri listelemesi gibi, nesnenin özelliklerini, olayla ve diğer nesnelerle ilişkilerini bir liste halinde sıralar. Lakin görünüşler ve Gerçek Dünya ayrımı düşüncesi, nesnelerin altında yatan bir özün varlığı düşüncesini çağırır. Buda nesne kavramını değiştirir: "Eşit önemde duyusal parçalardan oluşan yığın kavramının yerini, tüm aldatıcı görüngülerin altında yatan duyu ötesi öz kavramı alır" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 272).

Feyerabend'e göre bilgi nitel ve gözlemsel olabildiği gibi nicel ve kurumsalda olabilir. Hangisinin doğru olduğu ise bilginin içinde bulunduğu kültüre ve o kültürün liderine bağlıdır. Örneğin çağımızın kültürü teknolojiyi, doğaya tercih ettiği için nicel ve kuramsal bilgi gerçek bilgi, nitel ve gözlemsel olan bilgi ise görünüş olarak kabul görüyor. Fiziksel bir ölçüm yaptığımız aracımız, tarihsel dönemlerde değişiklik gösteriyorsa, gerçeği görünüşten ayıran ölçüm araçları da kültürden kültüre veya tarihsel dönemden döneme değişiklik gösterebilir ve göstermelidir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 319-320).

Feyerabend'e göre kuantum kuramı gerçekliğin hem gözlemciden veya gözlenen nesneden bağımsız tek olabileceğini hem de seçtiğiniz yönteme bağlı olduğunu, yani çok olabileceğini ispatlamıştır. Gerçeğin tespit edilmesine duyulan istem, olup bitenlerin başka şekillerde olması gerektiği arzusudur. Bu da kişinin hem kendisine hem de başkalarına söylediği bir yalandan ibarettir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 333).

---

[175] Anarşizmde de tüm düşüncelerin değerli olduğunu, çünkü o düşünceyi üreten kişinin değerli olduğunu anarşizmi işlediğimiz bölümde vurgulamıştık.

[176] Dadacı Ernst eserlerinde gerçeklik kavramının içini boşaltarak, farklı gerçeklerin bir araya getirdiği yeni bir gerçeklik oluşturmuştu. Bu gerçeklik, aklın ya da görgünün değil hayal gücünün, düşlerin, sanrıların yarattığı, salt özgür gerçeklikti.

Feyerabend'e göre gerçek kavramı, sadece insanı heyecanlandırıyor, bunun ötesi yoktur. Tek bir gerçeğin olmadığına inandığımızda yapmamız gereken, gelenekselleşmiş standartların dışına çıkmaktır (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 233). Üstelik bir pratiği bırakıp başka bir pratiğe geçmek, gerçeklikten sizi uzaklaştırmaz. Nesnel bir pratik yerine, yerel bir geleneği seçmek, nesnel gerçeklikten sizi uzaklaştırmaz. Ancak toplumsal veya bilimsel gerçeklikten uzaklaştırır. Bilinmeyen dünyayı aydınlatmada her görüş bir şansı hak eder (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 232-233).

Feyerabend nesnel gerçeklik arayışını eleştirirken göreceliği yüceltmek gayesinde değildir. Göreceliği geleneklerin anlaşılması ve karşılaştırılması için bir ön basamak olarak görür. Göreceliği de nesnel bir gerçeğin var olması kadar hayali bulur. Yaşadığımız evrende birçok gerçeklik yaratılabilir lakin bu gerçekliklerden bazıları gelişir, bazıları ise kullanılmadan yok olabilir. Bilimin gerçeklikleri de böyledir. Bilim ürettiklerinin hepsine sahip çıkmaz. Bir kısmını yok sayarken, bir kısmını kanunlaştırır. Yine de bu kanunlar sonsuza kadar gerçekliklerini koruyamazlar. Çünkü oldukça karmaşık ve iç içe geçmiş bir düzenin içinde yaşarlar. Karmaşıklığı çözmek için ürettiğimiz her gerçek bizleri daha karmaşık hale sokar. Bu yüzden bilimin yöntemleri ile elde edilen gerçekliğin tek bir senaryosu yoktur. Ortaya atılan her gerçekliğin, senarist için bir anlamı vardır. Bu başarının olduğu kadar başarısızlığında rol aldığı bir göreceliktir. Sonuçta her yaklaşım başarılı olmayabilir. Bu tarz bir göreceliği, kozmolojik görecelik veya ontolojik görecelik olarak adlandırır. Feyerabend tüm bunları söylerken bilimin ulaşmakta başarısız olduğu bir gerçekliğin varlığını kastetmez. Gerçeklik kavramının hiçbir anlam taşımadığını anlatmaya çalışır (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 364-366).

Feyerabend'e göre çağımızda gerçeklikte bilimin hükmüne girmiştir. Karamsar tanrıların, anarşistlerin ya da dadaistlerin gerçekdışı, kendilerinin yarattığı standartların, yasaların ya da teorilerin gerçek olduğunun kararını bilim vermektedir. Lakin bilgiler, bireyin düşüncelerinden bağımsız olsa da içinden çıktığı kültürden bağımsız değillerdir. Bu yüzden en temel yasalardan dahi şüphelenerek, evrensel doğrular olarak kabul edilmemelidir (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 146-147).

Feyerabend'e göre farklı görüşlere katlanamayan gerçeklik arayışının yegâne sonucu yoksul kölelerdir. İnsanların doğal yaşamının üstünde kendi koyduğu kurallara dayalı bir tasvir oluşturur. Farklılığı ve çoğulculuğu reddeden bu gerçeklik miti tek tipliliğe yol açar. Alternatif kültürlerin ortadan kalkmasına veya asimile olmasına neden olan bu tavır, batılı olmayan aklı kabul etmez (Feyerabend, Bilimin Tiranlığı, 2017, s. 75).

4.2.4.4. Dilde Çoğulculuk

Sapir-Whorf'a göre dillerin, kendi kozmolojisinde örtük bir sınıflandırma vardır. Dilin grameri, düşüncemizi, davranışımızı, olayları algılama şeklimizi dahi etkiler. Her dilin kendi

içinde bir toplum görüşü, duyusallığı ve kozmolojisi vardır. Feyerabend bu dilsel çözümlemeyi kendine oldukça yakın bulur. Dilin yapısındaki bu örtük sınıflandırmayı akıl yordamıyla algılayamayız, ancak sezgisel yeteneklerimiz ile hissedilebilir.[177] Feyerabend'e göre bilimsel kuramlarında, doğal diller kadar karmaşık ve derin bir yapısı vardır. Bilimsel kuramlar açık sınıflandırmalar ile sınırlı kalmayıp, örtük bir sınıflandırma yapısı içerisindedir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 228). Örtük sınıflandırmalar, farklı görüşlere karşı dirençler oluşturur. Bu direnç sadece alternatif görüşlerin yanlış bulunduğunda değil, farklı bulunduğu zamanda ortaya çıkması bir kıyaslanamazlık durumunu doğurur (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 226-228).

Maddi nesnelerin kavranmasıyla, sözde -artık- görüntülerin algılanması kıyaslanamayacağı gibi, bunları esas alan kavramlarda kıyaslanamaz. Feyerabend'e göre örtük ilişkileri ihmal eden, kavramsal değişiklikleri görmezden gelen geleneksel düşünce, geriye kalanları da standartlaşmış bir kalıp olarak görür. Lakin tüm bu standartların ve kavramların sanık sandalyesine oturduğunu düşünen Feyerabend, dilden ve kuramdan bağımsız bir temsil yöntemi ve yeni bir terminoloji geliştirmek ister (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 233).

Bir kabilenin dünya görüşünü ortaya çıkarmak isteyen antropolog önce halkın konuştuğu dili ve toplumsal alışkanlıkları öğrenir. Birçok kimse için önemsiz olan ayrıntılara dikkat eder. Bunun nedeni bir düşünce sisteminde ihmal edilen bir şeyin, başka bir düşence için oldukça önemli olabileceğini göz önünde bulundurmasıdır. Antropolog kabilenin düşünce sistemini anlayabilmek için kabilenin kullandığı dili, kendi ana dili gibi öğrenmelidir. Bu öğrenme aşamasına fiilen katılması onu gözlemci sınıfından alarak bizzat yaşayarak özümsemesini sağlar. Ayrıca bu süreci dış müdahalelerden de korumalıdır. Daha önceden zihninde olan düşüncelerle kabilenin yaşam tarzı hakkında benzerlikler kurma ya da kıyaslama yapma gibi davranışlardan kaçınılmalıdır. Eğer bunu başaramazsa, mantıksal bir yeniden inşa süreci sonucu onu bilinen bir dünya ya bağlar. Ve bilinmezler, bilinmez olarak kalır. Antropolog süreci başarı ile tamamlarsa[178], artık bu yeni toplumu kendi ait olduğu toplumla karşılaştırma işlemine gitmelidir. Bu karşılaştırma sonucunda, hiçbir dilde bulunmayan bir mantığın varlığı ya da yokluğu ortaya çıkar (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 256-257).

Feyerabend'e göre dilin kavramları oldukça belirsizdir. Temel dil kuralları ihlal edilerek bir fikir değiştirilebilir. İlk etapta anlamsız gelen bu tümce, gerektiği kadar beklediğinde derin

[177] Dadaizm dünyada yaşanan olayları aklın ve mantığın düzeni ile anlayamayacağımızı, bu yüzden sezgisel bilginin önemine işaret edip, gerçeği düşlerde, kâbuslarda, bilinçdışının kuytu köşelerinde aramışlardı. Dadacı Schwitters'in Merzbua adlı eserini gören kişiler Schwitters'in aklını yitirdiğini düşünmüştü, çünkü sanat anlayışında akla ve mantığa yer yoktu.

[178] "Herhangi bir antropolojik önermenin açıklık eksikliği, antropoloğun veya incelediği kabilenin mantıksal sezgilerinin belirsizliğinden çok, malzemenin kıtlığını yansıtır" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 258).

anlamlar anlatabilir.[179] Bu bir buz kütlesi olan Antartika'da ki buzulların erimesiyle ortaya çıkan kültürlere, ya da belirsizliğini hala koruyan kuantum teorisine benzetile bilinir. Aşkı, erdemi, iyiyi ya da kötüyü tanımlayan ve bu kavramlara tamamen açıklık getiren bir tanım yoktur. Evet dil müphemdir, ama bu kötü bir şey değildir çünkü bu yaşamın akışını sağlamaktadır. Lakin bu akış çocuklarımızı eğitirken hazırlamış olduğumuz bilim kalıpları ile bozulmaktadır. Dilin ve fenomenlerin müphemliği bilimin, bilimsel ve gerçek dediği ne varsa tüm yargılarına şüphe düşürür (Feyerabend, Bilimin Tiranlığı, 2017, s. 86-87).

Her geçen gün yeni bilgiler, yeni içerikler, yeni kuramlar ortaya atılıyor. Buna paralel olarak artan bir başka değişkense hastaların ölüm oranı sayısıdır. Çünkü doktorlar ve bilim felsefecileri insancıl olmak yerine bilimsel olmayı tercih ediyorlar. Bunu söylerken, kuramı veya bilgiyi yok saymayı kastetmiyor. Bir görüş ortaya atılırken, nelere dikkat edilmesi ya da edilmemesi konusunda kuramlara ihtiyaç duyulur. Lakin hastalıklar ve tedavileri kuramlarla tedavi edilmez. Bu yüzden hekimlere, hekimliği bir dil öğretiyor gibi öğretmeliyiz. Bir dil, kuram öğretilerek, daha sonra kelime öğrenip içeriği arttırıp, bu kurala göre kelimeleri yerleştirerek öğrenilmez. Çünkü diller belirli kurallara göre oluşmamıştır. Bir dilin oluşma süreci doğal ve kaotiktir. Dildeki bazı şeyler oldukça basitken, bazı şeylerin bir mantığı ya da dizgesi yoktur. Bu yüzden diller öğrenilirken, bir yapıyla defalarca karşılaşmak gerekir, onları cümlelerin içinde görüp, okuyup dinlemesi gerekir. Bunun sonucu olarak sezgisel olarak dil öğrenilir. Bir dil hakkında görüş bildirirken, bir dilbilgisi kuramı koyulmaz, o dili konuşup seni nereye götüreceğine bakılır. Bu şekilde doğal ve pratik bir süreçle insancıl hekimler yetiştirile bilinir (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 127-130).

Dilsel bilgilerin yapısı değişkenlikler barındırır. Bundan dolayı davranışları tam anlamıyla temsil edemez. Çünkü dil ve algı etkileşimi, sonucunda olayların betimlenmesinde hem nesnel hem de öznel girdilerden faydalanılır. Dilin cümlelerini, olaylarla ilişkilendirme sürecinde birçok değişiklikler ortaya çıkar. Olayların nesnel bir çekirdeği vardır, (kendi içinde ki amaç) fakat öznel olarak baktığımızda bambaşka şeyler görünür ve söylenebilinir (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 127-128).

Toplumların yapılanmasında en temel faktör dildir. Feyerabend savunduğu çoğulcu yaklaşımı dile de uygular. Ona göre bir toplumun dili o toplumun düşünme şeklini de oluşturmaktadır. Tek dilli toplumların, tek düşünme şekli ile düşündükleri için ilerlemeleri pek mümkün değildir. Oysaki iki dilli veya üç dilli olarak yetiştirilen toplumların olaylara bakış açıları genişleyecektir (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 90).

---

[179] Dadacı Schwitters Anna Blume adlı şiirinde dili sözcüklerine, seslerine ayırarak onu anlamsızlaştırıyordu. Edebiyat ile sanat arasında fark görmeyip, sözcükleri ve sesleri merzleyerek kolajlar oluşturuyordu. Bu şekilde gün yüzü görmemiş gizemleri, sözcükler arasındaki ilksel bağlantıları açığa çıkarıyordu. Kendi başına bayağı olan cümle, diğer cümlelerle ilişkilendirerek anlam kazanıyordu.

Feyerabend'e göre uzmanlar, halkın anlayacağı dilde yazmazlar. Kullandıkları dil bu yüzden bir insan dili olmaktan çıkmıştır. Galileo ve Newton yaşadıkları dönemlerde fiziğin terminolojik bir dili olmasına rağmen, bu dili kullanmayı tercih etmemişlerdir. En çok halkı ilgilendiren konular hakkında halkın anlayamayacağı bir dil yaratmak ve kullanmak hiçte insancıl bir eylem değildir (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 48-51).

Akılcılık kisvesi giymiş her birey, anlaşılmaz olmak istedikleri için kullandıkları dili süsleyip, terminolojik ögeleri fazlasıyla kullanırlar. Lakin her bireyin kendi için karar verme hakkına sahiptir. Bu yüzden akılcılar yazılarını sıradan halkında anlayabileceği bir dille yazmalı ve konuşmalıdırlar (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 14). Uzmanların halkın dilini konuşması için o dili hatırlaması gerekir. Bunun için uzmanlar mesleklerini ayrıntılarını, düşüncelerini ve gereksinimlerini amatörlerle konuşmalıdır. Bu şekilde unuttukları dili hatırlatacaklardır (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 65).

Feyerabend'e göre Birinci Dünya Savaş'ının nedenini dildeki bozulmada bulan dadacılar, itibar sahibi tüccarlarla felsefecilerin, politikacıların ve teologların kullandıkları dil arasında ki benzerliği keşfederek, aslında bir dilsizliği ortaya çıkarmışlardı. Dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi hiç kimse dadacılar kadar anlayamamıştı[180];

> "Diyelim dili yırtıp atıyor ve günler, haftalar boyu düzensiz tuhaf sesler, karmakarışık kelimeler ve anlamsız olaylarla dolu bir dünyada yaşıyorsunuz. Bu hazırlıktan sonra tekrar normal dünyaya dönüyor ve oturup 'kedi paspasın üzerinde' yazıyorsunuz. Genellikle konuşan makineler gibi hiç düşünmeden telaffuz ettiğimiz (gerçekten konuşmalarımız çoğu böyledir) bu basit cümle artık tüm bir dünyanın yaratılması gibi gözükür" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 357).

Feyerabend dildeki ve dolaylı olarak düşüncedeki bu bozulmaların önlenmesinin yolu olarak; "Tüm başarıları geçici, sınırlı ve kişisel şeyler olarak kabul ettiğimizde ve her hakikati 'bulunmuş' bir şey olarak değil ona olan sevgimizle yarattığımız bir şey olarak gördüğümüzde bir zamanların o vaat dolu peri masallarının bozulmasını engelleyecektik" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 358). Feyerabend bu öngörülerin bir temele oturtulabilmesi için yeni bir felsefeye veya yeni bir dile ihtiyacımız olduğunu düşünür. Dadacılardan oldukça etkilenen Feyerabend kendi yazılarında da gösteri dünyasının dilini yani ucuz roman dilini kullanıyor[181] (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 144).

Feyerabend'e göre yeni bir dünya görüşünün yeni, testlere, yeni yöntemlere, yeni olgulara ihtiyacı var olduğu gibi, yeni bir de dile ihtiyacı vardır. Statükonun kullandığı dil, yeni kozmolojiyi açıklamaya yetmeyecektir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 161). Bu yeni

[180] Dadacılar aklın ve onun standartlarının yıkılması için önce kullanılan dilin parçalanması gerektiğini düşünür.

[181] Ball insanların sürüklendiği felakette kimsenin kimseyi anlamadığını, dilin iflas ettiğini vurgulamış, insanlığın yeni bir dile ihtiyacı olduğu düşüncesini birçok dilden kelimeler barındıran "Karawane" adlı şiiri dadacı bir tutumla sergilemişti. Ayrıca Tzara'nın Bay Antipirin'in Birinci Göksel Macerası adlı oyunu dilin ürettiği rasyonaliteye ve dilin iktidarına karşı bir başka tepkiydi.

görüşü anlatmak eski dilin grameri ile mümkün değildir. Yeni bir kozmoloji için eski olguları, kuralları ve ilkeleri değiştirmemiz gerektiği gibi, dilin gramer kuralları da değiştirilmelidir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 175). Bu değişimi yaratacak baş aktörler olarak şairleri ve gazetecileri görür: "Yeni vukufları betimlemek için bir takım demode terimleri kullanmaya devam edecek miyiz? Yeni bir dille konuşmaya başlamak daha iyi değil mi? Ve bu tür bir dil bulma konusunda en büyük yardım sakın şairlerden ve gazetecilerden geliyor olmasın?" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 20).

4.2.4.5. Eğitimde Çoğulculuk

Feyerabend'e göre eğitim, çocukların varlığını her yönüyle fazlasıyla geliştirmesine yardımcı olmalıdır. Bir çocuk dünyaya gelirken rızası olmadan, önce ana-babanın, sonra öğretmenlerin daha sonra da insanlığa önderlik ettiğini düşünen kişilerin oraya buraya çekiştirmeleri, yasakları veya buyrukları altında sürekli bir baskı ve korkuyla büyür. Lakin korkaklar cesur birey, aptallar akıllı birey, esaret altında yaşayanlar özgür bireyler yetiştiremez (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 63).

Feyerabend mutlak özgürlüğün bu dünya için mümkün olmadığı, istenilecek ve aranacak özgürlüğün koşullu özgürlük olduğunu düşünür. Bu özgürlüğü elde etmek hiçte kolay değildir. İnsanın hem zihni hem de bedeni sınırlıdır. Yeni nesilleri yetiştirirken kullandığımız yöntemler ve eğitmenler bu sınırları daha da daraltmaktadır. Aldığımız eğitimler sonucunda; "Çektikleri acıların kaynağını umutsuzca bulmaya çalışan ve yaşamlarının geri kalan bölümünü 'kendilerini bulma' çabasıyla geçiren, varlıkları olmayan köleler" yetiştiririz. Bireyin koşullu özgürlüğü elde etmesi için, toplumun belli bir kısmının pratikleri, gelenekleri ve bunların standartlarının çizdiği sınırların kaldırılması gerektiğini düşünür. Bunun için de çoğulcu bir eğitim sistemi önerir (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 240-242).

Feyerabend, eğitime karşı değildir. Akılcıların bize dayattığı eğitim sistemine karşıdır. Şuan ki eğitim sistemi insanları doğru eğitimden mahrum bırakmak için icat edilmiştir. Oysa ki hayatta tek bir inanç, tek bir felsefe veya yaşam biçimi yoktur. O halde kişi kendini standart bir düşüncenin içine hapsetmemelidir. Sınırları olan bir eğitim sistemi dar görüşlü nesiller yetiştirir (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 61-62). Eğitim sisteminin siyasi bir manevra olduğunu düşünen Feyerabend iyi yetiştirilen bir akılcının aklının, bu manevraları üreten aklın hilelerini fark etmeyeceğini söyler (Güzel, Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, 1996, s. 15).

Feyerabend'e göre bilimsel akılcılığın eğitimcileri otoritelerini ve öğrencilerin öğrenme isteklerini kötüye kullanarak, statükonun değerlerini ve gerçeklerini evrensel bir put olarak gösterirler. İsterler ki, herkes bu puta biat etsin. Böyle bir eğitim felsefesine sahip okul ya da

kurumlar toplumsal önderler yetiştirir.[182] Bu yüzden bu eğitimciler Feyerabend'in gözünde en büyük suçlulardır. Bir eğitimci, bir görüşün olumlu ya da olumsuz herhangi bir etki yaratmasını önleyebilmelidir. Çünkü doğru ya da yanlışa birey özgür iradesiyle karar vermelidir. Bu düşünsel etkiyi gidermek içinde dadacılardan esinlendiği "alayı" önerir (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 132).

Feyerabend, oyunculuk eğitimleri sırsında edindiği bilgilerden yola çıkarak[183], bireyin özgürce karar verdiği ve birçok bakış açısının bulunduğu zengin bir kaynaktan beslenen yeni bir eğitim modeli tasarladı. Ona göre, bilgiye ulaşmada M.Ö. ortaya çıkmış akılcılıktan çok daha zengin ve gerçekçi üsluplar vardır. Bunlardan biri de Dadacılıktır; "İkinci Dünya Savaş'ından sonra Dadacılığı incelemiştim. Beni bu harekete çeken şey icatçılarının Dadacı faaliyetler dışında kullandıkları üsluptu". Bu üslup, duygularla beraber düşüncelerinde ifade edilmesine olanak veriyordu. İçerisinde bulunmadığımız bir dünya tasviri yapıyordu (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 357).

Feyerabend'e göre öğretmen, öğrencilerinin yerine karar vermemeli veya onları iyi ya da kötü anlamda yönlendirmemelidir. Böyle bir davranışta bulunan öğretmen ahlak zabıtalığına soyunmuş olur. Bir şeyin iyi ya da kötü olduğu hakkında yargılarda bulunarak kişiyi yönlendirmek, onu köleleştirecektir. Bu kölelik iyi olana yönlendirmek olsa da köleliğin anlamını değişmeyecektir. Bu bir insan için en aşağılık durumdur. Eğitimin amacı köle zihinler değil, özgür bireyler yetiştirmek olmalıdır[184] (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 341).

Feyerabend'e göre "ilk ve acil sorun eğitimi 'profesyonel eğitimciler'in elinden almaktır". Genç beyinleri not ve sınıfta kalma korkusuyla baskılamak özgür ruhlarında ve hayal güçlerinde derin sarsıntılar oluşturur. Bu kişiyi gelecekteki mesleğine hazırlarken tamiri oldukça zor olan vakalara neden olabilir. Sonuç olarak kişi bir meslek sahibi olabilir, ama en büyük hazinesi olan hayal gücü elinden alınmış bir robota dönüşür. Not, rekabet ve düzenli sınav eğitim için aklın getirdiği bir kısıtlamadır. Akıl kadar akılsızlıkta kendini ifade etme hakkına sahiptir, bu yüzden hiçbir standart, eğitimin içinde kabul edilemez. Bir kişinin iyi eğitilmiş olduğunu özel bir grubun standartları belirleyemez (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 222).

Ruhun bedenden çok daha önemli olduğunu düşünen Feyerabend, özgür ruhları öldüren akılcı öğretmenlerin, bedenleri öldüren Naziler kadar suçlu olduğunu düşünür (Feyerabend,

---

[182] Tzara öğrenen kişiler olduğu için açıklayan kişilerinde bulunduğunu düşünür. Bu yüzden Dada da insanın eğitilmeye uygun olan yanına tepkilidir. Çünkü eğitim kişinin sisteme ayak uymasını sağlar. Dada ise sistemsizliktir.

[183] "Böyle bir kaynağın Piscator ve Brecht'in düşlediği düşünceler tiyatrosu ile çok benzerliği olacağını düşündüm, anlatım araçlarında olağanüstü bir çeşitlenmeye yol açacaktı" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 44).

[184] Bizler var olan eğitim sistemimiz yüzünden iyi eğitilmiş akılcılara dönüşüyoruz. Bu yüzden kalıpların dışına çıkamayıp, öğretmenimizin bize öğrettiği argümantasyon standartlarına sadık kalıyoruz (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 44).

Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 192). Feyerabend'e göre iyi bir öğretmen, öğrencilerine bir yaşam şeklini benimsetmenin yanında, ona dışardan bakma ve eleştirme yollarını da öğretmelidir. Sadece kendi düşüncelerini dayatmadan, hem etkilemeli hem de korumalıdır (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 85).

Bir marangozun, tamircinin, işletmecinin, doktorun, avukatın birçok mesleğin başarısını denetleyecek araçlara sahibiz. Elbette ki eğitimcinin okuma, yazma, aritmetik gibi temel olguları kazandırıp kazandıramadığı ölçülebilir. Lakin zihnin nasıl çalışacağı, sorgulayacağı, araştıracağı ve değerlendireceği gibi çok daha önemli kısmı denetleyemeyiz. Feyerabend'e göre bu denetlemeyi ancak öğrenciler kendi öğretmenlerinde yapabilirler. Bu şekilde öğretmenlerin fikir empoze etmelerinin de önüne geçilebilirler (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 135).

Bilim eğitim alanına o kadar çok nüfus etmiştir ki, tüm bilimsel konular okullarda zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Aileler çocuklarının din eğitimi alıp almamasında özgürken, fizik, tarih veya gökbilimi söz konusu olunca bu özgürlük bitiyor. Feyerabend'e göre toplum bu dersler yerine büyü, astroloji veya söylence eğitimi almakta özgür olmalıdır. Eğitim kişiyi, standartlar arasından özgürce seçimini yapabilen, kendi yolunu belirleye bilme özelliğine sahip, zihin olarak hep çocuk kalabilmeyi başaran bireyler haline getirmelidir[185] (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 105).

Feyerabend insancılık, dürüstlük, alçak gönüllülük gibi temel yurttaşlık değerlerinin eğitimine tam olarak karşı olmasa da kişilerin bunlardan kendilerini koruyabileceği uygun bir mesafede tutmalıdır. Değerlerin, trafik düzenlemelerinin öğrenildiği gibi öğretilmesi taraftarıdır. Trafikte sağdan gidileceğini bilirsin ama bunu yapmadığında kimse senin ayıp, akıldışı veya çok kötü bir şey yaptığını düşünmez (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 86)

İlerici eğitimler her öğrencinin eşsiz olduğunu bu yüzden de eğitimin bireysel yapılması gerektiğini savunur. Öğrencinin kendine özel yetenekleri üzerinde çalışması gerektiği üzerinde düşünür. Bu yüzden Feyerabend'e göre eğitimde de çoğulcu eğitim uygulanmalıdır. Bu şekilde öğrenciye özel bir görüşler kümesinin öğretilmesi yerine, hiçbir kavram ya da metafizik görüşün ihmal edilmediği bir eğitim sistemi uygulanmalıdır (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 71).

Feyerabend' e göre Roma Katolik Kilisesinin, 1484 yılında yayımladığı büyücülük ders kitabı Malleus Maleficarum, çağımızdaki kimya, fizik, biyoloji kitaplarından çok daha üstündür. Çünkü çoğulcudur, resmi açıklamaların yanında tüm alternatif açıklamalar yer alır. Bu

[185] Ball'a göre kişinin çocukluğunu kaybettiğinde ruhunu da kaybedeceğini, çünkü bu evren için en mantıksız ve saçma soruları çocukların sorduğunu, bu evrende bir düzen ve akıl arayan kişinin ruhunu kara deliğe kaptırmış olduğunu, Dada'nın amacının kişilerin içindeki kayıp çocukları bulmak olduğunu vurgulamıştık. Çocuklar hiçbir yetişkin aklın vakıf olamayacağı sihirli bilgilerin sahibidir. Henüz mantık denilen zehirden içmemişlerdir. Çocukların öğrenmesi için hep yeni bir sebep ve yeni kavramlar doğar.

alternatifler tartışılır, kabul görmeyenler gerekçelendirilerek yargılanır (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 128).

Feyerabend eğitimden ne anladığını şu şekilde ifade etmiştir; "İnsanlara bir yandan ne olup bittiğini söyleyen bir yandan da bu masala kendini kaptırmaktan korumaya çalışan bir yol göstermeyi anlıyorum." Bu yol gösterme işleminde bazı koruyucu donanımlar öneren Feyerabend, birinci olarak çok dilli bir eğitim, ikinci olarak özellikle yetişkin eğitimi için gülmeceyi önerir. Gülmece, insanların sıkıldığı veya bir görüşe saplandığı anlarda kullanımı oldukça etkili bir öğrenmeye yol açar[186] (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 90-91).

Feyerabend, toplumda farklı yaşam biçimlerinin oluşmasının ve gelişmesinin önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılması gerektiğini düşünür. Bu şekilde oluşacak alt toplumlar, hem bireyin özgürlüğünü hem de bilinmezliklerin ardındaki kapıları aralamamıza vesile olacaktır. Kısıtlamalar, istemler, ahlaksal aryalar ve genelleştirmelerle oluşturulan bu katı sistemin yıkımı için anarşizmi önerir. Bu anarşik tavrının da ne olsa uyar sloganıyla öncelikle eğitim alanında uygulanmasını ister. Demokratik bir eğitim kurumu, herhangi bir ideolojinin dayatmalarını değil, aksine her türlü konuyu öğretmeyi ilke edinmelidir (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 183).

Feyerabend, eğitimin amacının fikirlerin zihinlere nasıl işleneceği değil, zihinlerin fikirler karşısında nasıl dik durabileceği olması gerektiğini düşünür. Çocuklarımızın yanlışlar kadar doğrulardan da korunması gerektiğini söyler. Bu şekilde özgür bir istenç oluşup, zamanın yanlışlıklarının üzerine çıkabilir. Bu da çeşitli fikirlerin dışlanmadan öğrenilmesiyle elde edilir (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 183).

4.3. Değerlendirme

Feyerabend'e göre bilimsel bir araştırmanın amacı yeni ilkeler ya da kurallar koymak değil, başka araştırmalar için yeni bir başlangıç noktası olmak olmalıdır. Çünkü: "Bilim asla tamamlanmış bir süreç değildir". Bilimin basitlik, zarafet, tutarlılık veya kanıtlanabilirlik gibi zorunlu şartları ve standartları olmamalıdır. Her bilgi kanıtlanabilir değildir. Mesela ilk ilkeler kanıtlanamaz ve bu ilkeler tüm bilgilerin kanıtlanabilirliğinde kullanılır. O halde kanıtlanabilirlik bilimsel bilginin özelliklerinden biri olamaz. Bu ilk ilkeler kanıtlanabilir olsaydı, tüm bilimsel bilgilerin temelini oluşturup bir standart elde edilebilirdi (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 42). Bu yüzden bilime kalıplar ve standartlar koyan bilim felsefesini ve genel

[186] Dadacıların Kabarelerinde gülmeleri ve kahkahalar atmaları akılcıların dünyalarına verdikleri genel bir davranıştı: "Burjuvazinin dünyasının tepesine çıkarak, katılana kadar güldük. Ortalığı kırıp döktük, milleti aşağıladık, gırgırımızı geçtik ve kahkahalarla güldük. Biz gülmeyi ciddiye aldık. Kendi kendimizi keşfetmek için bir anti-art yarattık ve bunun ciddiyetinin yegâne garantisi gülmeydi".

felsefeyi (etik, epistemoloji, vs.) alınması gereken tümörler olarak görür[187] (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 142).

Feyerabend aslında akla karşı değildir: Akıl kisvesinin altında dönen psikolojik entrikalara karşıdır. Akılcılık zannedilen ama fark etmeden zihnimize örülen argümatosyanlara sadık kalıp buradan çıkmaya korkanlara karşıdır.[188] Bu şekilde kalıplaşmış insan yetiştiren eğitim sistemine karşıdır. Bu eğitim sisteminin varlığında siyasi bir manevralara ve bu şekilde bilimin bir ideoloji haline dönüşmesine karşıdır (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 44).

Feyerabend bilim ve akılın arkasındaki ideolojik fikirleri ve bu fikirlerin nasıl putlaştırıldığını kendine sorun edinmiştir. Yoksa ne akıl ile ne de bilim ile bir düşmanlığı yoktur. Bu putları, gerçeklik, dürüstlük, akılsallık ve bunların mantıksal uzantıları olan bilim olarak sıralar. Bu kavramlara bugüne kadar bakılmamış bir gözle bakarak, birbirleri ile çatıştığı noktalara değinir. Bilimin ve akılcılığın diğer gelenekler üzerinde kurduğu otoriteyi göstererek, böyle bir yeterliliğe ne bilimin nede akılcılığın sahip olduğunu tarihsel örneklere dayanarak sunar.[189] Bilimin diğer gelenekler üzerinde ki otoritesine son vermek ve bilimin ilerlemesi için bilgi-kuramsal anarşizmi önerir. Lakin amacı bilgibilimin ya da bilim felsefesinin anarşik olması değildir. Sadece iyileşip, ilerlemesi için anarşizmi ilaç olarak kullanmasıdır. Yani iyileşene kadar önerir. Ona göre, yaşadığımız dönem aklın üstünlüğünü kabul edeceğimiz bir dönem değildir. Bu dönem gelene kadar hasta olan bilimin ilacı anarşizmdir[190] (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 172-174).

Feyerabend standartların ve kuralların ihlal edilmesini zorunluluk olarak görür. Bilimin ilerlemesinin bu ihlallerle gerçekleştiğini tarihten örnekler vererek gösterir. Bu yüzden ya bilime ya da akla sahip çıkılabilir. Bilim yapmada akılcı olunmamalıdır. Bilimin diğer gelenekler gibi kusurları vardır. Bu yüzden bir değişim içine girilmelidir. Feyerabend yaşadığımız dünyanın oldukça karmaşık olduğunu düşünür. Bu karmaşık dünyayı çözümleyecek olan bilimlerin belirli kurallara bağlı bir sisteme uyarlanamayacağını, böyle bir çabanın sadece illüzyon yaratacağını söyler (Feyerabend, Bilimin Tiranlığı, 2017, s. 56).

Burada şu noktaya vurgu yapılmalı; Feyerabend standartların varlığına karşı değil, sadece bunların dayatılmasına karşıdır. Yani kişi kendini standartlara boğarak kendini özel bir mesleğe odaklayabilir. Ama kişi bunu özgür iradesi ile ve diğer standartlar arasından kendi

[187] Dada Hareketinin de kendinden önceki sanatın kalıplarına ve standartlarına karşı gelerek hâkim anlayışı yıkma çabasında olduğu daha önce vurgulanmıştı.

[188] Dada'nın da aslında akla karşı olmadığını, aksine onu kullandıran geleneksel yöntemlere ve eskiden kalmış önyargılara karşı olduğunu ve bilinmezlerle dolu evrenin sırlarını çözmenin, kalıplaşmış düşüncelerden kurtulmaktan geçtiğini savunduğunu vurgulamıştık.

[189] Anarşizm bölümünde Fransız anarşist Sébastien Faure'nin dediği "her kim otoriteyi yadsır ve ona karşı savaşırsa, o bir anarşisttir" cümlesini hatırlarsak, bilimin otoritesine karşı çıkan Feyerabend'in anarşist bir tutum içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

[190] Anarşist Goodwin'in de devlet otoritesine karşı anarşizmi geçici bir çözüm olarak gördüğünü anarşizm bölümünde vurgulamıştık.

seçimleri ile yapmalıdır; "Bilimle uzlaşma, bilimin ölçütleriyle uyum içinde çalışma kararı, inceleme ve seçimin sonucu olmalıdır, özel bir çocuk yetiştirme yönteminin değil" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 223). Ayrıca bu söylemleri ile kural tanımaz bir düşüncede değildir. Sadece tüm kuralların sınırları olduğunu anlatmaya çalışır. Bağlamsal kurallar elbette üretilmelidir, lakin mutlak kuralların yerini almamalıdır. Bu kurallar tamamlayıcı bir rolde olmalıdır.

Feyerabend için gerçek diye bir kavram yoktur. Tüm bilgiler ve tüm yöntemler ve kuramlar yalan, algı, psikoloji ve sosyolojinin ürünüdür. Ve bu soyut dinamiklerin bir kuralı ya da şekli olamaz. Bu yüzden Feyerabend sadece bilimler için ne olsa uyar diye düşünür. İlkelere inanmayan Feyerabend ne olsa uyarı bir ilke olarak da nitelendirmez. Bir haykırış, bir başkaldırı olarak nitelendirir; " 'Ne olsa uyar' benim savunduğum bir ilke değil[191] –'ilkelerin' etkiledikleri varsayılan somut araştırma ortamının dışında kalabileceklerini ve verimli bir şekilde tartışılabileceklerini sanmıyorum-; tarihe daha yakından bakan bir akılcının dehşet içinde haykırışıdır" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 12).

Feyerabend'e göre insan doğasında barbardır. Din de, bilim de insanı bu barbarlıktan kurtaramamıştır. Aksine insan din ve bilimi barbarlıklarını geliştirebilmek için kullanmıştır. Kişiyi barbarlığından sıyıracak bir yöntemin varlığını iddia etmek, tarihi inkâr etmektir. Yöntem de yöntemsizlikte kişiyi barbar olmaktan kurtaramayacağı için ne olsa uyar demektedir (Saygılı, 2020).

Feyerabend bilimin yönteminin ne olduğunu değil, ne olmadığını anlatır. Tüm bilim tarihinin aradığı cevher bulunursa, yöntemin de ne olduğunun bulunacağına inanır. Ne olsa uyar gerçek yöntem bulunana kadar uygulanacak geçici bir çözüm değildir. Cevheri de yöntemi de bulmanın yegâne yoludur (Feyerabend, Akla Veda, 2012, s. 230). Bu ne olsalardan bir tanesinin bir gün bilimin nesnelleşmiş yöntemi olabileceği fikri üzerinde durur. Bu açıdan fikirlerin kesinliğinin olmadığını düşünen bir şüpheci değil, saçma, komik her türlü fikri öne süren ve yeni yaşam biçimleri üretme umudu taşıyan bir anarşist olduğunu söyler (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 289).

Feyerabend, bilim felsefesinde ki yerini bilinçli olarak edinmediğini söyler: "Bu sistemli bir inceleme değildir; bir arkadaşa yazılmış bir mektuptur ve onun düşünce alışkanlıklarına hitap eder". İkinci Dünya Savaşı'nda almış olduğu oyunculuk eğitiminin yardımıyla, bir senaryo yazmış ve oynamıştır. Lakin hem oynayıp, hem de yönettiği bu oyun içinde bolca doğaçlamaya izin vermiştir. Her şeyin aslında bir oyun olduğunu şu cümlelerle anlatır: "Imre şakayla karışık

[191] " 'Ne olsa uyar' benim inandığım bir şey değil, akılcının içinde bulunduğu durumun alaycı bir özetidir: Diyorum ki eğer evrensel standartlar istiyorsanız, durumdan, evrenin biçiminden, araştırmanın gereklerinden, mizaçsal özelliklerinden bağımsızca geçerli olacak ilkeler olmadan yaşayamıyorsanız, size böyle bir ilke verebilirim" (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 259).

bana anarşist derdi, benim de anarşist maskesi takmaya bir itirazım olmadı" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 12).

Felsefe yüzyıllardır hapsolduğu salt sözcüklerden, makalelerden ve bilgilerden kurtarılmalıdır. Çağdaş ve değişikliğe açık bir anlatım biçimi yaratılmalıdır. Feyerabend bu yaratılışın ilham kaynağını tiyatro sahnelerinde bulur.[192] Tiyatro yaparken inceleme yerine taklit yapılır. Bu şekilde oldukça soyut olan akıl, düşünme, bilgi gibi salt felsefi kavramlara somut örnekler verilir.[193] Ayrıca tiyatro, bazen aklın soyutlamalara açılan kapılarını kapayarak bir düzen meydana getirebilir. Aklı eleştirmenin bir aracı olmaktan çıkarıp, tamamen akla yönelmemizi hedefler (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 32-36).

Feyerabend hayatın da bir tiyatro sahnesi olduğunu, bu yüzden herhangi bir görüşü savunmak için ona gerçekten inanmamız gerekmediğini düşünür. Toplumsal hayatın düzgün işleyebilmesi için, insanlarının erdemli olması gerekmez, erdemliymiş gibi rol yapması yeterlidir.[194] Erdemlerle donatılmış bir insan, sürekli doğru olanı yapan bir makine haline gelir. Bu da insanı, insani yönünü yok edilip soyut bir düşünce formatına sokar (Feyerabend, Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, 2011, s. 89).

Feyerabend yazılarındaki saldırgan ve nezaketten uzak üslupta da rol yaptığını söyler. Bunu yaparken, eski yazı tarzına dönme arzusunu dile getirir. Lakin yine de bir amaç gütmediğini, sadece mizacının bu olduğunu belirtir (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 181).

> "Epey zaman önce, böyle alçak bir karakteri (Engizisyoncu Remigius) oyunlaştırmayı düşünmüştüm. Bize tanıtıldığı anda ondan bütün yüreğimizce nefret ederiz. Rolünü oynadıkça nefretimizde artar. Ama oyun ilerledikçe onu daha iyi tanımaya başlarız. Davranışlarının nasıl insanlığından, bu insanlığın herhangi çürümüş bir yanından değil de onun eksiksiz ve gerçek insanlığından kaynaklandığını görürüz. Artık insanlıktan çıkmış değildir, şaşırtıcı bir parçası da olsa yine de insanlığın bir parçasıdır" (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 191).

Bundan sonrası bu parçayı içselleştirmektir. Yüreğimizde onun gibi olabilme arzusu alevlenir. Gençlik yıllarında katı bir pozitivist olan Feyerabend, insanlık adına soyunduğu

---

[192] Dada hareketi Büyük Savaşın getirdiği buhranlara, ölümlere ve savaştan sonra endüstrinin, makinelerin ve mühendisliğin despotlaşan iktidarın milliyetçi, vatansever ve romantizm düşmanı kültür politikaları ile birleştiğinde ortaya çıkan hegomanik hiyerarşiye karşı tiyatro sahnesinde verilen bir başkaldırıydı. Çünkü kurucusu Ball tiyatro sahnesinin yeni bir toplum yaratabilecek gücü olduğuna inanıyordu, Feyerabend'in inandığı gibi.

[193] Feyerabend, tiyatro sahnelerinin önemini anlatmak için, aklın toplumda ve bireydeki rolünü ve tarihsel değişimini konu olan Brecht'in tiyatrosunu örnek olarak gösterir. Brecht sahnesinde, düşünmenin üniversite veya manastır esaretinden kurtulduğunu ve günlük yaşamın bir parçası haline geldiğini göstermeye çalışmıştır (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 41).

[194] Lakatos, Feyerabend'in bir akılcı olduğunu düşünür, lakin herkesin akılcı olduğu bir ortamda onun anarşist rolünü oynadığını söyler. Kaldı ki eğer herkes anarşist olsaydı, Feyerabend'in bir akılcı olacağını söyler (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 254).

anarşist rolünden oldukça etkilenip, içindeki anarşisti bulmuş olabilir. Asla politik olmayan bu anarşistin tek isteği ise daha güzel, daha demokrat, daha yaşanılır bir dünyadır.

Feyerabend yeni şeyler söylemediğini söyler: "Argümanımın temelini teşkil eden fikirlerin hiçbiri yeni değildir. Örneğin bilimsel bilgi yorumum Mach, Boltzmann, Einstein ve Bohr gibi fizikçilere çok sıradan gelirdi". Oynadığı anarşist ve dadacı rolünün isyankâr, alaycı ve sert dilini kullanır[195] (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 13).

Feyerabend anarşizmi iki biçimde kullanmaktadır; ilki, görüşlerini dile getiren polemik bir araç, ikincisi ise pozitif bir felsefe olarak (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 223). Feyerabend oynadığı anarşist rolüne izleyicileri inandırmak için, mantıkçı pozitivistleri veya eleştirel akılcıları eleştirirken anarşist kavramlar kullansa da, bu kavramlar eleştiri diline oturmamıştır. Lakin bu da senaryonun bir parçasıdır; "Ben ne bir anarşist ne de bir dadaistim, gerçekte ne olduğumu yalnızca en yakın dostlarım bilir. Bununla birlikte, belirli şeyleri göstermek için bir anarşist ya da dadaist rolünü oynarım, ama hiçbir zaman kendimi bu rolle bütünleştirmem"[196] (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 20).

Yine kendisine sorulan, Yönteme Karşı adlı kitabını anarşist hatta dadacı bir bakış açısı ile yazdığı sorusuna şu cevabı vermiştir: "Tümüyle bir şakadır. Bakın diyor ki 'anarşist bir bilgi teorisinin özeti'. Şimdi anarşizm nedir? Düzensizlik. Teori nedir? Düzen. İkisini birleştirmek hem anarşist olmak, hem de teorisi olsun –yani imkânsız bir şeyi- isteyen anarşistlere hitap eden dadacı bir tuzaktır" (Feyerabend, Bilimin Tiranlığı, 2017, s. 127).

Feyerabend her zaman amatör bir ruha sahip olabilmenin önemini vurgulamıştır. Siyasi anarşizme her zaman karşıdır. Siyasi anarşizmde bulunan öfke duygusu Feyerabend'te hiçbir zaman barınmamıştır. Ayrıca klasik anarşistlerin bilime olan hayranlıkları da Feyerabend'te yoktur. Yazılarında alıntı kullandığı tek anarşistse Bakunin'dir.[197] Yazılarında kullandığı amatör ruh kendisini anarşist bir bilgi kuramcı olarak göstermesini sağlamıştır (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 16-17).

Anarşizm, bir düzensizlik ya da kaos önermez. Anarşizm otoritenin olmadığı bir düzen tasviri yapar. Bu açıdan Feyerabend'in anarşist bilgi kuramının, anarşizmin ilkeleriyle örtüşmediği, görünür. Feyerabend Bakunin dışında hiçbir klasik anarşistti okumamıştır. Bu yüzden anarşizmi, bilgi kuramsal anarşizme uyarlaması da bazı hatalar içermektedir. Kişi özgürlüğünü her şeyin üstünde tutmaya çalışan Feyerabend, özgür bir toplum için, şiddet

[195] Tzara'da Dada Hareketini enternasyonalleştirmek için manifestolarını saldırgan bir dille yazıp ve polemikçi bir tavır ile dile getiriyordu.

[196] Dadaizm yaşadığımız dünyanın bir senaryo olduğunu ve acı çekenlerin acılarını dindirmek amacı ile tüm anlamaları yok sayıp yeni anlamalar üreterek var olandan bir başka senaryo yazmayı denemiştir. Feyerabend de aynı şeyi bilim ve bilim felsefesinin toplumda ve yaşamdaki rolünü ve anlamını reddedip yeni bir senaryo yazmayı denemiştir.

[197] Dada Hareketinin kurucusu Ball'ın da çokça Bakunin okuduğuna değinmiştik. Hatta kendisine "Hıristiyan Bakuninci" deniyordu.

eylemlerini önleyici bir polis teşkilatının kurulmasını öngörür. Buradaki amacı kişilerin düşünme eylemleri değil, fiziksel eylemlerinin özgürlüğüne müdahaledir. Lakin bu polis teşkilatının bir gelenek oluşturacağı ve bu geleneğin diğer gelenekleri denetleme yetkisi olduğu için, Feyerabend'in önerdiği eşit gelenekler düşüncesine aykırı düşecektir. Ayrıca bu polis teşkilatını kim seçecek ve kim yönlendirecek sorunu da ortaya çıkacaktır. Anarşizmin bu konuya yaklaşımıyla Feyerabend'in yaklaşımları farklıdır. Feyerabend'in düşünce temellerinde gelenek ve toplum varken, anarşizm de birey vardır[198] (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 18-19).

Feyerabend'in akılcılık fikrinin altında da Dadaist düşüncelerden beslendiğini görüyoruz. Feyerabend'e göre bir Dadaist'in amacı genel olarak değişmez. Değişiyorsa da bunun planlı bir alt yapısı yoktur. Bu amaç, kişiyi köle olmaktan kurtarmaktır. Çağın otoritesine sevecen gözükmeye çalışan bireyler değil, özgür düşünen saygın bireyler hedefler. Amacına ulaşmak için akıl kadar duygulara da başvurur. Tüm zamanını akılcıların aklını yormaları adına, sağlam diye düşünülen doktrinlerin açıklarını bulmaya adayabilirler. Amacına ulaşması için sıkı sıkıya tutunduğu bir yöntemi yoktur ve tüm saçma, ahlak dışı, komik fikirlere kulak kabartırlar. Reddedebileceği tek şey vardır; o da aklın dayattığı normlar, değerler, adalet, dürüstlük ve doğruluk gibi kavramlardır. Dadaist tüm bu kavramlar varmış ve genel gerçeklermiş gibi davranmayı oynayan iyi bir taklitçidir. Feyerabend'in bilgi-kurumsal anarşizminin düşünce olarak alt yapısını bu Dadaist düşünceler oluşturur[199] (Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 2000, s. 25-26).

Feyeraben'in amacı hiçbir zaman yeni ilkeler üretmek ya da iyi kötü ayrımı yapmak değildir. Çünkü iyi-kötü ve kelimelerin içerdiği anlamlar kişilere ya da kişilerin bağlı olduğu geleneğe göre değişebilir.[200] Feyerabend'in savunduğu anarşist bilgi kuramında ise anarşizm terimine hangi anlamı yüklerseniz yükleyin ilerlemeye yardım eder. Bir düzen içinde ve belirli yasalar dâhilin de yürütülmesi gereken bir bilim başarılı değildir. Başarı için mutlaka anarşist hareketlere izin ve kulak verilmelidir (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 47).

---

[198] Stirner, hakkında bilgi sahibi olunan tek şeyin insanın kendisi olduğunu vurgular ve her insanın "biricik" olduğunu söyleyerek varoluşsal bir benzersizlikten bahseder. Biricik olarak hiç kimse ile ortak bir noktamızın olmadığını bu yüzden kimse ile savaş durumumuzda olamaz, o halde sizi ortak bir noktada buluşturacak bir üçüncü şahız ya da kuruma da ihtiyaç yoktur diye düşünür. Fakat Proudhon gibi toplumcu olan makro anarşistlerde vardır. Kropoktinse devletin tersine toplumun doğal bir olgu olduğunu ve yapay kısıtlamaların ortadan kalkması sonucu insanlarında doğalarına uygun olarak toplumsal bir şekilde hareket edeceğini belirtmiştir.

[199] Ball öncüsü olduğu Dada Hareketiyle yasasız, saçma, sihirli ve anarşik bir dünya tasvir eder. Aklın yasalarını, geleneklerini, kurallarını yıkarak yeni bir düzen oluşturmak ister.

[200] "Örneğin bir deneyci için "ilerleme", temel varsayımların çoğu için doğrudan deneysel testler sağlayan bir kurama geçiş anlamına gelecektir. Bazı kişiler kuantum kuramının böyle bir kuram olduğuna inanırlar. Başka birileri için "ilerleme", belki de deneysel yetersizlik pahasına, birleştirme ve ahenk anlamına gelebilir" (Feyerabend, Yönteme Karşı, 2017, s. 47).

5. SONUÇ

Etimolojik açıdan yöneticisiz anlamına gelen anarşizm için birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlardan çıkarılan ortak görüşte anarşizm, her türlü otoriteyi reddettiği için devletin ortadan kalkması gerektiğini ve öz-yönetimi benimser. Ayrıca insanı merkeze alan bir toplum anlayışına sahipken, ekonomik sömürüyü kabul etmez.

Anarşizmin şiddetle, düzensizlikle, özdeşleşmesinin nedeni anarşizme karşı olan düşüncenin ürünüdür. Oysaki anarşizm insanın doğal eğilimine uygun, toplumun kendi içinde örgütlenmesine imkân sağlayan devletsiz ve bir yönetici olmadan düzenin oluşturulabileceğine vurgu yapar. Anarşizm bir eleştirel akıldan ya da mantıktan doğmamıştır. Anarşizm açlıktan, çaresizlikten, isyandan doğmuştur. Bu açlığı, çaresizliği yaşatan yegâne suçlu devletler ve onları yöneten akıldır.

Anarşizm şiddet içeren, düzensiz, kuralsız, ilkesiz ve amaçsız bir akım değildir. Adalet, eşitlik, özgürlük gibi ilkelere sahiptir. Düzene değil, otoriteye başkaldırır. Bu yüzden yöneticisiz, devletsiz bir düzen kurulabileceği fikrini savunur. Ayrıca anarşizm sanıldığı gibi şiddet yanlısı değil, şiddete karşı duran bir akımdır. Örneğin Klasik anarşistlerden Godwin şiddeti onaylamaz, şiddetin yerine rasyonel ikna'yı önerir. Tolstoy ve Gandhi gibi anarşistlerde de şiddet fikri yer almaz. Onlar anarşizme alternatif olarak pasif direniş ve sivil itaatsizliği önerir. Stirner, Bakunin ve Kropotkin'de şiddet fikrine yer vardır fakat aralarında amaç ve yöntem farkı vardır.

Anarşizm toplum içinde otorite haline gelmiş kurum ya da kuruluşları yıkmak ister gibi görünse de, asıl amaç otorite kavramını yıkmaktır. Çünkü toplum yaşamının işlemesi için devlet, hükümet, din gibi kurum ya da kuruluşlara ihtiyaç vardır. Kaldı ki bu tür kuruluşların kurulma amaçları oldukça hümanist ve bireyi temellidir. Ne yazık ki, söz konusu kurumlar zamanla bu hedeften uzaklaşıp, aksine zorba bir azınlığın baskı aracı haline gelmiştir. İşte anarşizm bu dayatmaları, standartları kısacası bireysel özgürlüğe saldıran tüm hegomanik yapıları yıkmak ister. Ayrıca Bakunin yıkma tutkusunun yaratıcı bir tutku olduğunu söyler.

Anarşizm her türlü fikrin ve eylemin özgürce savunulması ve yaşanması taraftarıdır. Bu şekilde çoğulcu, heterojen bir toplum yapısı hedefler. Otoritenin ve onun araçlarının (din, bilim, hükümet) bizlerin üzerinde dayatmaları ile homojen bir toplum yaratmak isteğine başkaldırır. Anarşistin amacı sadece eleştirmek ya da değiştirmek değildir. Anarşist halka kutsal diye inandırılmış tüm kurumları yok etmek ister.

Anarşizm, şiddetle ilişkilendirilmesi ve Marksizmin gölgesinde kalmasından ötürü yer yer hatırlansa da zamanla unutulmaya yüz tutmuştur. Niteliği ve amaçları bakımından ütopik, bilimsellikten uzak ve sistemsiz olarak bilinen anarşizm, çağ-dışı, politika-dışı olarak nitelendirilmiştir.

Makro anarşistlerin yaşantıları ve anarşist düşünceleri ile filozofumuzun yaşantısı ve düşünceleri arasında hem direk hem de dolaylı olarak birçok ortak nokta bulmak mümkündür. Bunlardan ilki, maddi yoksulluk yanında manevi yoksulluğu da çok derinden yaşamış olmalarıdır. Örneğin Godwin baskıcı bir çocukluk yaşamış, yoksul bir ailenin çocuğu olan Stirner'de ürkek bir çocukluk geçirmiştir. Proudhon'da oldukça yoksul bir çocukluk geçirdiğini yazdığı metinlerde hissettirmiştir. Kropoktin'in babası disiplin aşığı bir generaldir. Babasının serflere karşı kötü davranışlarını gören Kropotkin serflerin insan olup olmadığı düşüncelerine kapılmıştır. Filozofumuzun ailesi de dışarının güvensiz olduğunu düşündüğü için onu sokağa oynamaya göndermemiştir.

Bir diğer ortak ve ilginç olan noktaysa anne sevgisinden mahrum olarak büyümeleridir. Stirner'in annesi babasının vefatından sonra tekrar evlenmiştir lakin annesinin akli dengesi zamanla bozulmuştur. Stirner eğitim hayatını yarıda bırakıp bir dönem annesine bakmıştır. Bakunin, annesinin despot kişiliği yüzünden, özgürlüğü hedef alan tüm kısıtlamalardan nefret ettiğini yıllar sonra dile getirmiştir. Bu yüzden ürkek, çekingen ve nazik bir çocukluk yaşamıştır. İçindeki bu yıkma tutkusunun temelini annesine dayandırmaktadır. Kropotkin'in de iyimserliğinin ve kadınlara karşı abartılı saygısının kaynağı annesidir. Lakin annesi genç yaşta hayatını kaybettiğinde babası tekrar evlenmiştir. Lakin Kropotkin lanetli diyerek anlattığı üvey annesi ile hiçbir zaman anlaşamamıştır. Üvey annesi ve babasının despotizmini hizmetçilerle paylaşan Kropoktin bir içselleşme yaşamıştır. Filozofumuz da annesinden garip, mesafeli ve mutsuz olarak bahseder. Ayrıca annesinin giriştiği intihar teşebbüslerinde başarılı olduğu haberini askerde alan Feyerabend, haberi oldukça soğukkanlı olarak karşılamıştır.

Godwin gibi John Start Mill'den etkilenen filozofumuz, doğru kavramının kırılgan yapısını fark etmiş ve nesnel gerçeklik arayışını eleştirerek, göreci bir gerçeklik felsefesi üretmiştir. Özel yaşamında oldukça nazik olan filozofumuzun sert ve kaba tutumu bize Stirner'i çağrıştırmaktadır. Stirner'in ürkek bir kişiliğe sahip olmasına rağmen yazdıklarının oldukça cesur olması onun gerçekte olduğundan başka bir role bürünmesini anlatır. Filozofumuz da bir anarşist ya da Dadaist olmamasına rağmen fikirlerini dile getirirken bu rolü oynamıştır. Söylediklerinin önemini ve değerini arttırmak için Proudhon gibi sansasyonel cümleler kullanmıştır. Anarşizmin önemli bir ilkesi olan bireysel ve toplumsal öz-yönetimse, Feyerabend'in özgür toplum görüşünün altında yatan etmendir. Proudhaon yasayı ben dahi koysam yasa yasadır ve tüm yasalar zorlayıcıdır diye düşünür. Hükümet varsa, hükmedilende vardır, bu da zorunlu olarak özgürlüğün kısmi devri demektir. Proudhon'a göre otorite ile başlayan toplumsal yaşam, anarşi ile sonuçlanarak doğrudan yurttaş özgürlüğüne ve vicdanına dayanan kamusal bir düzen yaratacaktır. Filozofumuzun kişinin kendi yaşamını ilgilendiren konularda uzmanlardan faydalanılması gerektiği, lakin son kararı kişinin kendisi vermesi gerektiği düşüncesinde Bakunin ile ortaktır.

Feyerabend'de makro-anarşistler gibi asıl sorunun eğitim sistemi olduğunu ve şuan ki eğitim sisteminin bireyi doğru eğitimden mahrum bırakmak için tasarlandığını düşünür ve bunun yerine çoğulcu bir eğitim anlayışı önerir. Yine Stirner eğitimli insan ve özgür insan arasındaki farka değinerek liberter çizgisini ortaya koymuştur. Proudhon insanların eşit doğduğunu, mevcut eşitsizliklerin sebebinin toplumsal adetler ve eğitim olduğunu söyler. Godwin ise hükümetleri insanların kurduğunu ve insan kusurlarının kaynağının eğitim sistemi olduğunu vurgular.

Tezimizin amacı doğrultusunda ikinci olarak Dadaizm'i mercek altına aldık. 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan savaşlar, ekonomik bunalımlar, salgın hastalıklar, gelişen teknoloji, bunlarla uyum sağlamaya çalışırken sürekli değişen toplumsal yapı, sanatı ve sanatçıyı, çözülmeye ve gittikçe karmaşıklaşan insanı anlatmanın farklı yollarını arayamaya sevk etmiştir. Dada bu yollardan en saçma olanıdır. Dada'nın esin kaynağı doğadır ve içinde bulunduğu durumu yeni bir dünya olarak yorumlamıştır. Yenidünyada teknoloji mite, makineler dine karşıdır. Ayrıca psikoloji biliminin inceliklerinin ortaya çıktığı ve bunların başarıyla kullanılabildiği bir dönemdir. Böyle bir dönemde savaştan kaçan sanatçılar İsviçre'nin Zürih kentinde buluşmuşlardır. Dada, Kabare Voltaire'de Hugo Ball önderliğinde hâkim sanat anlayışına anarşist bir tepki olarak farklıydıdoğmuştur.

Kuralsızlık ve anlamsızlık üzerinde temellenen bu hareketin ismini alışı da şahsına münhasır olmuştur. *Dada kelimesinin etimolojik, tarihsel ve psikolojik kökenine bakıldığında,* Kru zencileri, kutsal bir ineğin kuyruğuna Dada derken, İtalya'nın bir yöresinde hem küp hem de anne Dada sözcüğü ile anlatılmaktadır. Rusça ve Rumence'de ise tahta at ve dadı anlamına gelmektedir. Birçok dilde birçok anlama gelmekte olan sözcük, aynı zamanda o sıralar Zürih'te bir kozmetik markasıdır.

Dada sanata yeni bir yöntem ya da üslup getirmemiştir. Sanatın nesnesini yok ederek, nesne yerine eylemi koymuştur. Sanatın kavramsallaştırılmasının ötesine geçerek, sanata ontolojik bir darbe yapmış ve var olanlara yeni anlamalar yüklemiştir. Tüm toplumsal ve estetik değerlere karşı oluşan Dada hareketi, zamanla kendisine dahi karşı hale gelmiştir. Dadanın başlatmış olduğu hareket neyin gerçek neyin gerçek dışı olduğuna hiç kimsenin emin olamayacağı bir çağ başlatmıştır.

Dada, etrafımızdaki olup bitenlere alışkanlıklarımızdan kurtularak hiç bakılmamış bir açıdan, hatta en saçma olandan bakmamızı istemiştir. Bu yüzden Dada danslarında, müziklerinde ve şiirlerinde alayı, ciddiyeti, eğlenceyi, kavgayı birbirine karıştırmıştır. Dada bu tutumuyla, sarsılmaz diye nitelenen değerlere, uydurma otoritelere, yozlaşmış kurumlara, korkulan inançlara, saplantı haline gelen duygulara anarşist bir tepki vermiştir. Dünya yaşamını ölüm, korku ve şiddet yaratarak yaşanılmaz hale getiren hâkim dil, sanat ve felsefe anlayışını köklerinden sökmek istemiştir. Değişmez denilen tüm değerleri yıkıp, yeniden yaratmak

istemiştir. Bu istemler doğrultusunda, kuralsız ve anlamsız bir yaşam tasvir etmiştir. Yukarda anlatılan bu dadacı tutumu filozofumuzda bilimi eleştirirken kullanmıştır.

Dadanın kurucusu olan Ball kendisini bir romantik olarak adlandırmıştır. Ayrıca henüz on yedi yaşındayken Nietzche üzerine bir tez hazırlamıştır. Zürih'teki yaşamı boyunca da bolca Bakunin okumuştur. Tüm bunları birleştirdiğimizde Dadaizm'in temellerinde hiçlik felsefesi ve anarşizm olduğunu söyleye biliriz. Ball için dünya tiyatro üzerine kurulmuştur. Sahnede yıkılmayacak imparatorluk, yok edilemeyecek hiçbir güç yoktur. Tiyatronun bu gücünü kullanarak yeni bir toplum inşa etmeyi hayal etmiştir. Filozofumuzda Ball gibi tiyatronun bu gücünü fark etmiştir.

Dada var olan tüm sistemlere, geleneklere, yasalara ve akla başkaldırmıştır. Bunların yerine yasasız, saçma, sihirli ve anarşik bir dünya düşlemiştir. İnsanlık tarihinin bilinmeyen özünü bulmak için her fikre ihtiyacımız olduğunu düşünen Dada, rahatlıkla her hangi bir fikri delilik diyerek yok sayacak rasyonel aklı eleştirmiştir. Çünkü bu rasyonel aklın yarattığı dünya insanlara kötülükler getirmiştir. Daha insancıl ve güzel bir dünya için saçma, komik, farklı ve mantıksız düşünlere ihtiyacımız olduğunu düşünmüştür.

Yeryüzündeki en mantıksız, en saçma, en komik ve en farklı soruları çocuklar sormuştur. Dada kişinin aklı ve mantığı bir kenara bırakarak, kayıp çocukluğunu bulduğunda ve bu soruları sormaya başladığında bilinmezlik kapısını aralayacağını düşünmüştür. Sanatta, müzikte, resimde, felsefede, edebiyatta kısacası hayatın her alanında rasyonellikten kopup irrasyonel olana ulaşabilmenin çocuk kalabilmekten geçtiğine inanmıştır. Filozofumuzun karşı-tümevarım fikrinin temellerinin de bu dadacı tutumdan çıktığını söyleyebiliriz. Feyerabend karşı-tümevarım düşüncesiyle hiçbir kuramın ve fikrin yok sayılmayıp her zaman el altında tutulmasını, yanlış diye yok sayılan kuramların doğru parçalarının bulunabileceğini savunmuştur.

Dadaya göre kullanılan dil, kişiyi belirli bir düşünce kalıbına ve gelenekselleşmiş düşünce yöntemlerine hapsetmiştir. Savaşın ve milliyetçiliğin kişiyi sürüklediği buhranda kimse kimseyi anlamamıştır. Dil önemini kaybetmiştir. Lakin kullanılan dilin insanın düşünme şekillerini belirlediğine inanan Dada, başlattığı hareketle yeni ve evrensel bir dil, yeni bir toplum ve yeni bir insan hedeflemiştir. Dada yapmış olduğu eylemlerle dilin ürettiği rasyonaliteye ve dilin iktidarına da bir başkaldırı sergilemiştir. Filozofumuzda dilin düşünceye sınır çektiğini düşünmüş, bu yüzden dilden ve kuramdan bağımsız yeni bir terminoloji yaratmak istemiştir.

Dada akıl ve mantığın bir başka ürünü ahlakı da oldukça eleştirmiştir. Dadaya göre ahlaklı olmanın iyi bir insan olmakla değil, burjuvanın zenginlik limitleri ile alakası vardır. İlerleme, yasa, ahlak gibi güzel şeyler yıllarca zeki insanlar arasında tartışılmıştır. Lakin kimse kendi doğrusundan vazgeçmemiştir. Dada var olan tüm ahlak kalıplarından bağımsız özgür bir

toplum hedeflemiştir. Filozofumuz da bu ahlak bekçiliğine tepki göstermiştir. Neyin doğru neyin yanlış olduğunu söyleme gücünün hiçbir ideolojiye, fikre ya da kurama verilmediği özgür bir toplum hedefleyen Feyerabend, aklı, yöntemi, nesnel gerçekliği eleştirirken bunların yerine herhangi bir şey koymadığı için eleştirilemez.

Ball'ın Dadadan ayrılmasıyla diğer kurucuların yön verdiği Dada her şehir de ve zamanda değişime uğrayarak dünyaya yayılmıştır. Dada Hareketinin önderleri ve filozofumuzun ortak ya da benzer diyeceğimiz bazı yönleri mevcuttur. Köln'de Dadanın önderliğini yapan Ernst, aklı ile yaşadığı çağdaki olayları anlamlandıramayınca aklı ciddiye almamaya karar vermişti. Aklın gerçeklerini yok sayarak sezgisinin bilgisine güvenmişti. Filozofumuzda sezgisel bilgiyi, aklın bilgisiyle eş değer tutmuştur. Ernst'in filozofumuzla bir diğer ortak noktasıysa gerçeklik kavramının içini boşaltmasıdır. Ernst farklı gerçekleri bir araya getirerek yeni bir gerçeklik inşa etmiştir. Hayal gücü, düş ve sanrılardan beslenen bu gerçeklik anlayışıyla, nesnedeki sıra dışı olanı bulup, salt özgür gerçekliğe ulaşmayı hedeflemiştir. Bu gerçeklik anlayışı filozofumuzun çoğulcu gerçeklik anlayışını çağrıştırmaktadır.

Almanya'da ki bir diğer Dada akımını Shcwitters, Hannover'de başlatmıştır. Oldukça özgün olan bu Dada hareketine tıpkı Dada ismi gibi anlamsız bir isim olan Merz'i vermiştir. Hiçbir kuralı dikkate almayan Merz, anlamsızlık üzerine kurulmuştur. Tahta, mukavva, mobilya parçaları gibi çöp niteliğindeki nesnelerden kendi evinde dada-sütunları, dada-kuleleri, inler ve köşeler inşa eden Shcwitters'in ürettiği Merz'leri gören insanlar hiçbir anlam verememiş, hatta Shcwitters'in delirdiğini dahi düşünmüşler. Shcwitters'in hiç bir kuralı dikkate almadan, anlamsızlık üzerine kurduğu sanat anlayışını, filozofumuz bilim anlayışında görmekteyiz.

Dada içinde her zaman bir çatışma kaynağı olan Tzara, birçok kaynağa göre Dadanın kurucusu ve isim babasıdır. Amacı Dadayı enternasyonal bir boyuta taşımak olan Tzara bunun için neredeyse her yolu denemiştir. Saldırgan bir dil ve polemikçi bir tavır ile manifestolar yazmıştır. Bu saldırgan ve polemikçi üslup filozofumuzu çağrıştırmaktadır. Çünkü Tzara gibi Feyerabend'de söylediklerinin dikkat çekmesini istemiştir. Tzara 1920'de Paris'e taşınarak Dadanın yayılmasını hızlandırmaya çalışmıştır. Burada Picabia ve Breton ile birlikte birçok suare ve eylem düzenlemişlerdir. Lakin Paris'te ki Dada Zürih'tekinden oldukça farklıdır ve izleyiciyle birlikte kendilerini de sıkmaya başlamıştır. Dada Paris'te yeni bir akım –Sürrealizm-doğurarak Paris'i terk etmiştir.

Dadanın ne zaman ve nerede başladığı her zaman bir tartışma konusu olmuştur. MoMA'nın kurucusu Alfred Barr'a göre Dada 1911'de Duchamp ve Picabia'nın önderliğinde başlamıştır. Bu döneme proto-Dada veya pre-Dada yani ön-Dada denmiştir. Duchamp'ın eserlerini yaptığı tarihlerde Dada diye bir şey olmasa bile, eserlerin felsefesi Dadayla oldukça örtüşmektedir. Duchamp hazır yapım çalışmaları ile sanattaki iktidarla birlikte yaşamın içindeki toplumsal ve politik iktidarı ve onun dayatmalarını eleştirmiştir. Filozofumuzda tam olarak

Duchamp'ın sanat üzerinden yaptığı iktidar ve onun dayatmalarının eleştirisini, bilim üzerinden yapmıştır.

Dada manifestoları, şiirleri, müzikleri, performansları kısacası tüm eylemleriyle başta sanat olmak üzere yaşama dair birçok alanda ki yerleşmiş formları, gelenekleri ve bu gelenekleri üreten dili ve aklı sarsmıştır. Dadanın eylemlerinde kullandığı dil kaba ve serttir, yöntemlerinde ise sansasyon yaratma amaçlı kışkırtıcı, alaycı ve saçma olmayı tercih etmiştir. Günümüze kadar ulaşamamasının tek nedeniyse, eleştirdiği eskilerin yerine hiçbir yeni fikir koymaması olmuştur. Ve zaten koyamazdı da, çünkü Dada kendi de dâhil, her şeye karşıdır. Bu son cümleler bize filozofumuza yapılan eleştirileri hatırlatır. Feyerabend de bilimi ve yöntemini eleştirmiş lakin yerine her hangi bir şey koymamıştır. Çünkü fikirlerini beslediği Dada Hareketi bunu gerektirmiştir.

Feyerabend bilimin, bilim yapmanın ötesinde siyasi, ekonomik, toplumsal bir güce sahip olduğunu kavramış, lakin bu gücü kabullenmek yerine başkaldırmıştır. Bu başkaldırıyı anarşistlerin dikkat çekici sert üslubu ve Dadaistlerin hiçbir şeyi umursamayan alaycı tavrıyla dile getirmiştir. Kendi iç dünyasında gerçekte bir anarşist veya Dadaist olmadığını özel yaşamındaki eylemleri göstermiştir. Lakin filozofumuz daha yaşanılabilir, insancıl, özgür bir dünya için bir anarşist ve Dadaist rolü oynamıştır. Feyerabend bilime ontolojik bir darbe planlamıştır. Bu planı dadacıların yaşamın ustaca yazılmış bir tiyatro oyunu olarak görmelerinden etkilenerek, bir tiyatro senaryosu yazar gibi yazıp oynamaya başlamıştır. Kendisi de bu tiyatroda alaycı bir isyancıyı oynamıştır. Oyun ilgi çekmeye başladığında yer yer anarşik, yer yer dadacı tutumlarla izleyiciyi hep oyunun içinde tutmaya çalışmıştır.

Feyerabend, bilim olanla olamayanı ayırmak için koyulan yasaları, kuralları ve sınırları bilimin ilerlemesine engel olarak görmüştür. Ona göre bu akılcı zihinler, bilimi özgürleştirmek yerine bir kafese koymayı istemişlerdir. Filozofumuz bilim felsefesi yaparken sistematik bir yaklaşım yerine tarihsel arka plan araştırması yapmıştır. Bilimin ne olduğu ya da ne olmadığını bilim tarihindeki bilimsel başarıları örneklendirerek, sürecin hiçte sistematik olmadığını göstermeye çalışmıştır. Böylelikle anarşizmin, düzensizliğin de bir çeşit düzen olabileceği ilkesine atıfta bulunmuştur. Hâkim bilim anlayışına sadece Feyerabend karşı çıkmamıştır. Lakin onun karşı çıkışındaki duruşu bazen bir anarşisti bazen de bir Dadaaist'i anımsatmıştır.

Feyerabend bir bilim felsefecisi olsa da, bu alana karşı tutumu olumlu olmamıştır. Bilimle tek ortak yanının ismindeki bilim kelimesi olan bu disiplinin bilim insanlarına neyi yapıp neyi yapmayacağına dair ahkâm kesmesine hakkı olmadığını düşünmüştür. Kendisinin bu alanla ilgilenmesinin tek nedenini ise hümanist bir bilim görüşü ortaya koymak olarak açıklamıştır. Filozofumuz bilim yapmanın tek ölçütü olarak insan mutluluğunu benimsemiştir. Bu düşüncesinin temeli anarşizme dayanmaktadır. Çünkü anarşizm toplumu insan-merkeziyetçi bir biçimde aşağıdan yukarıya yeniden örgütlemek istemiştir. İşte filozofumuz insancıl bir bilim

anlayışı savunusunu bu ilkeye dayandırmıştır. Bu insancıl toplumu inşa edecek olan bilimin, devletle olan işbirliğinin son bulması gerektiğini söylemiştir.

Filozofumuza göre tek doğru yöntem olduğunu varsayan ve sonuçlarında tek olacağını iddia eden bilim bir ideoloji haline gelmiştir. Oysaki kişi bilinmezin peşindeyken her düşünceyi ve her yöntemi kullanmalıdır. Feyerabend kendine doğru diye dayatılanları yapmak zorunda hissetmemiştir. Ona göre doğru, özgürlük, zihinsel bağımsızlık gibi yaşamı yönlendiren düşüncelerden sadece bir tanesidir. Bu yüzden bilim ideolojisi kişilerin düşünce özgürlüğünü kısıtlamıştır. Bilim kuramsal olarak sanıldığı kadar güçlü değilken, toplumsal açıdan siyasi müdahaleler gerektirecek kadar güçlenmiştir. Bilimi düştüğü güç hastalığından kurtarmak için siyasi müdahalelerin gerekli olduğunu düşünmüştür (Güzel, 1996, s. 26-27). Bilimin ilerleme felsefesini de yanlış bulmuştur. İleri gitmek her zaman bir şeylerden vazgeçmeyi gerektirmiştir. Vazgeçileninse daha değerli olmadığını kimse iddia edememiştir.

Bilim çağımızın en yüce bilgisi haline gelmiştir. Geçmişteki batıl inançlardan ve karanlıklarından kurtulmamızı bilime borçlu olduğumuzu inkâr etmemiştir. Bilime din gibi tapılmasını doğru bulmayan filozofumuz, bilimin bu kadar kusursuz gösterilmesinde eğitim sisteminin de rolü olduğunu düşünmüştür. Orta Çağ'da dinsel olgular nasıl öğretilmişse günümüzde de bilimin olguları aynı şekilde dayatılmıştır. Öğrencilerin eleştirme yetenekleri ellerinden alınmıştır. Bilimin görüşleri oya sunulup oy çokluğuyla kabul edilmemiştir, uzmanlar bunları doğru kabul ettiği için kabul edilmiştir. Bunun eski zamanlardaki kardinallerin yargılarının eleştirilmeden kabul edilmesine benzetmiştir.

Filozofumuz düşünceleri kadar onları dile getiriş üslubu ile de oldukça dikkat çekmiştir. Bu alaycı ve sansasyonel tutumu Dadadan ödünç almıştır. Filozofumuzun kendi görüşlerini dile getirirken şuanki mantıksal sistemin ilkeleri, olguları ve anlamlarıyla değil de henüz keşfedilmemiş ve insanların keşfetmeyi umduğu yeni bir dil kullanmıştır. Feyerabend'i eleştirenler günümüz mantık çözümlemelerini kullanmıştır. O ise cevap verirken mantığın kurallarını kullanmayarak mantıksız olmayı (diğerlerine göre) seçmiştir. Sonuçta kendisini eleştiren akılcılar açısından anlaşılamaz olmuştur. Günlük hayatta kullanılan dilin ve akıl yürütmelerin kişiyi belirli kalıplara sokup, sınırlarla çevrelediğine inanan filozofumuz dadacı bir tutumla hem dili, hem de mantık kurallarını eleştirmiştir.

Feyerabend'i belirli bir düşünce, kuram ya da akımın içine dâhil etmek mümkün değildir. Çünkü o şüphecinin de, doğmacınında, görececininde, rasyonalistinde kısacası her kesin doğrusunu kabul etmiştir. Tüm bu düşünceleri benimser lakin bunu genelleyerek kendini belirli bir kalıba sokup isim almayı reddetmiştir: "Bir yazarın bir tür yaşam üzerine yazarken başka türden bir yaşam sürdürebileceğini, bir başkasıyla bağlantılı bir grup içinde yer alabileceğini ve her üçünün de dışında kalan bir başka tarzın propagandasını yapabileceğini akıllarına getirmiyorlar" (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 246-247). O yüzden

filozofumuz kendisini bir akımın içine çekmeye çalışan eleştirileri kabul etmemiştir. O sadece daha bilindik ve daha iyi bir dünya için demokratik bir ortam istemiştir. Tüm görüşlerin kendini ifade edebildiği ve bireylerinde bu görüşlerden istediğine inanıp hayatını buna göre yönetmesini istemiştir. Bu yüzden hiçbir otoritenin buyrukları altına girmek istememiştir. Otorite karşısında takındığı bu tutum, anarşist bir tutumdur. Bilimin toplumun efendisi haline geldiğini düşünen Feyerabend'in bilimin hükümranlığına karşı göstermiş olduğu tepki anarşik bir başkaldırı niteliği taşımaktadır.

Feyerabend bilgi-kuramsal anarşizm kuramıyla, mutlak ya da koşullu tüm kural ve yöntemlerin sınırlılığı olduğunu savunmuştur. Bu yüzden hangi yöntemi seçerseniz seçin ve seçtiğiniz yöntemin her bir aşamasını eksiksiz yapmaya çalışın, yine de istediğiniz sonuca ulaşama garantisinin olmadığını düşünmüştür. Feyerabend'e göre her tecrübenin dinamikleri değişkenlikler göstermektedir ve hiçbir tecrübe bir başka tecrübe ile yüzde yüz tutarlı olmadığı için, yöntem bilimsel kuralların hiçbir nesnel gerçeklik taşımadığını iddia etmiştir. Sonuçları bu kadar muğlak olan bir bilim, anarşizmin dostu değil, sadece sorunu olmuştur. Filozofumuz bilgi kuramsal anarşizmle böyle bir bilim kullanılmaya devam mı edilmeli yoksa bırakılmalı mı sorusuna yanıt aramıştır (Güzel, 1996, s. 11).

Kant gibi aklın sınırları olduğuna ve hiçbir zaman mutlağa ulaşılamayacağına inanmıştır. Doğru bilgi ya da yöntemin olmadığını düşünen filozofumuz belirli standartlar içine sığınmak yerine Dadaist bir tutumla tüm gelenekleri reddetmiş ve "ne olsa uyar" demiştir. Feyerabend'in "ne olsa uyar" sloganı anarşist Rabelais'in tasarladığı laik toplum için belirlediği tek kural olan; "ne istiyorsan yap! İstediğini yap!" sözleriyle başlattığı isyanı anımsatmıştır.

Her büyük felsefe bir ahlak üzerine kurulmuştur. Filozofumuz kendi bilim felsefesinin ahlaki temellerini insancıl bir yaşam ve özgür bir toplum olarak belirlemiştir. Bir fikrin doğru, diğerinin yanlış olduğunu söyleyerek büyük doktrinler ortaya koymayı ahlaksızlık olarak nitelendiren Feyerabend ne olsa uyarı felsefesinin ahlaki temeli yapmıştır. Filozofumuzun bilim insanının oportünist olması gerektiği söylemi de ne olsa uyar felsefesinin bir parçası olmuştur. Bu yaklaşım bize Godwin'in faydacı ahlak felsefesini çağrıştırmaktadır.

İlkelere karşı olan filozofumuz ne olsa uyarı yeni bir ilke ya da kural olarak belirlememiştir. Ne olsa uyar her görüşün, kuramın, yöntemin doğru olabileceği olasılığını ihmal etmeyip, her hangi bir kurum ya da kişinin otorite kurmasını engelleyip, bilimde ki sınırları kaldıracak bir eylem olarak tasarlanmıştır. Kişiyi özgürleştirerek hayal gücünün, sanrıların, rüyaların yaratıcılığını açığa çıkarmıştır. Filozofumuz ne olsa uyarla bilimin tahtını paylaştırarak çoğulcu bir dizge kurmak istemiştir. Otoriteyi şiddetle reddeden anarşizmin heterojen yapısından etkilenen filozofumuz, gelenekler için hiyerarşiye karşı heterogarşiyi savunmuştur. Ayrıca Dadaizm'de sanatçının özgürlüğü ve hayal gücünün artması için çoğulcu bir yöntem anlayışı benimsemiştir.

Filozofumuzun bilgi-kuramsal anarşizm kuramı bazı anarşist ilkelerle örtüşmemektedir. Bunlardan ilki, anarşistler genellikle ekonomik sorunlara (mülkiyet) oldukça yer verirken, Feyerabend bu noktadan kendini yalıtmıştır. İkincisi, adalet ve eşitlik kavramlarını anarşistler gibi özdeş olarak görmemiştir. Feyerabend eşitliği isterken, adalet kavramını ise akılcıların dayatması olarak görmüştür. Son olarak, anarşizmin düşünce temellerinde birey varken, filozofumuz o temele gelenek ve toplumu oturtmuştur.

Bilim günümüzde insanlığın ağlama duvarı olmuştur. Tüm günahlarımızı gömdüğümüz bir günah keçisi haline gelmiştir. Bilim bizim günah emicimiz olmuştur. İnsanlığın kötü olan yüzünü kapatan bir paravan halini almıştır. Herkes bilimi ve sonuçlarını eleştirirken aslında kendi çaresizliğine ve acizliğine sitem etmiştir. Filozofumuz bilgi-kuramsal anarşizmle bilimi bu girdaptan kurtarmak istemiştir. Ortaya attığı düşüncenin meyvesini almak içinse acele etmemiştir. Nasıl ki sanattaki Dada akımı yıllar sonra yeni bir sanat akımı doğurmuşsa, filozofumuzun bilim yapmadaki dadacı tutumu da yeni bir dil, yeni bir eğitim anlayışı, yeni bir felsefe, yeni bir dünya görüşü ve yeni bir bilim yapma şekli bulmayı istemiştir. Filozofumuz bu yeni bilim anlayışını kendinin bulacağını iddia etmemiştir. Nasıl ki Dada Ball ile 1915'lerde başlamış ama meyvesi 1924'de Breton'un Sürrealizmi bulması ile sonuçlanmışsa, filozofumuzun bilgi-kuramsal anarşizm kuramı da yıllar sonra başka bir adla son bulabilir.

KAYNAKLAR

[1]. Cabaret Voltaire (1916). 10 Kasım 2021 tarihinde: https://www.e-skop.com/images/UserFiles/images/Editor/Dada_01_300_420.jpg, Zürih. adresinden alınmıştır.

[2]. Anonim. (2011, 12 3). 8 Mayıs 2020 tarihinde Can Yücel şiirleri: https://www.canyucel.org/bir-cin-siiri.html adresinden alınmıştır.

[3]. Arapoğlu, F. (2016). Temsilden Eyleme: Dadaizm ve sürrealizm'de bir karşı-sanat formu olarak yürüme eylemi. *Aydın Sanat*, 4, 1-9.

[4]. Artun, N. A.-A. (2018). *Dada klavuz 1913-1923 Münih, Zürih, Berlin, Paris.* istanbul: iletişim yayınları.

[5]. Balkır, U. K.-S. (2019). "Dada" örneklemi üzerinden sanat'a genel bir bakış. *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4, 583-589.

[6]. Ball, H. (2017). *Zamanın dışına kaçış: Bir dada günlüğü.* İstanbul: paris yayınları.

[7]. Bayet, A. (1993). *Bilim ahlakı.* İstanbul: Yorum Yayınları.

[8]. Bulunanlar, V. K. (2018). *Alfred Jarry*. 31 Aralık 2020 tarihinde: //tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Alfred_Jarry&oldid=22761978 adresinden alınmıştır.

[9]. Bulunanlar, V. K. (2020). *Kavramsal sanat*. 8 Ekim 2021 tarihinde: //tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Kavramsal_sanat&oldid=26051292 adresinden alınmıştır

[10]. Bulunanlar, V. k. (2020). *Narodnik*. 03 Eylül 2021 tarihinde: wikipedia.org adresinden alınmıştır.

[11]. Bulunanlar, V. K. (2016). *Aleksandr herzen*. 18 Nisan 2021 tarihinde: https://tr.wikipedia.org/wiki/Aleksandr_Herzen adresinden alınmıştır

[12]. Cantzen, R. (2000). *Daha az devlet daha çok toplum.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

[13]. Colin, W. (2014). *Anarşizm.* Ankara: Dost Kitapevi.

[14]. Çıvgın, H. (2011). *Charles fourier: Kuramı ve ekolojik kriz ortamında bir eko-filozof olarak okuna bilme imkanları.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara.

[15]. Durmuş, M. (2019). *Uçan üniversite*. 22 Eylül 2020 tarihinde: https://iktibasdergisi.com/ adresinden alınmıştır.

[16]. Ekmekçi, P. E. (2017). Seçilmiş vakalarla araştırma etiğinin kısa tarihçesi. *Pamukkale Tıp Dergisi*, 1, 101-114.

[17]. Fesci, Ü. G.-H. (2011). Epilepsi ile yaşam: Epilepsinin psikososyal etkileri. *Göztepe Tıp Dergisi*, 26, 27-32.

[18]. Feyerabend, P. (1997). *Vakit öldürmek.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

[19]. Feyerabend, P. (2000). *Anarşizm üzerine tezler.* Ankara: Öteki Matbaası.

[20]. Feyerabend, P. (2011). *Bilgi üzerine üç söyleşi.* İstanbul: Metis Yayınları.

[21]. Feyerabend, P. (2012). *Akla veda.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

[22]. Feyerabend, P. (2017). *Bilimin tiranlığı.* İstanbul: Sel Yayıncılık.

[23]. Feyerabend, P. (2017). *Özgür bir toplumda bilim.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

[24]. Feyerabend, P. (2017). *Yönteme karşı.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

[25]. Güzel, C. (1996). *Bir bilgi anarşisti: Feyerabend.* Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

[26]. Güzel, C. (1996). *Bir bilgi anarşisti; Feyerabend.* İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.

[27]. Heagney, B. (2019). *Anarşizmin ABC'si.* İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.

[28]. Hegel, G. (1995). *Tarihte akıl.* istanbul: kabalcı yayınları.

[29]. Henrigues, M. (2018). Otoriteye karşı durmak. İstanbul: *BBC Future*.

[30]. Ilgaz, E. (2008). Yaşamını dünya barışına adayan bilim insanı: Bertrant Russell. *Bilime Yönverenler*, 433, 97-99.

[31]. Kropoktin, P. (2007). *Bir devrimcinin anıları II. cilt.* İstanbul: Öteki Yayınları.

[32]. Kropoktin, P. A. (2015). *Çağdaş bilim ve anarşi.* İstanbul: Agora Kitaplığı.

[33]. Manafov, R. (2020). *Karl Popper aklı.* İstanbul: İz Yayıncılık.

[34]. Marshall, P. (2003). *Anarşizmin tarihi-imkansızı istemek.* İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara: İmge kitapevi.

[35]. Örs, H. (2018). *Modern siyasal ideolojiler.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[36]. Özsezgin, K. (2016). Tristan tzara ve dada manifestosu. *Dadanın 100. Yılı*. 21 Agustos 2021 tarihinde: https://www.e-skop.com/skopbulten/dadanin-100-yili-tristan-tzara-ve-dada-manifestosu/2915 adresinden alınmıştır.

[37]. Russell, B. (1962). *Bilimden beklediğimiz.* İstanbul: Varlık Yayınevi.

[38]. *Rüyada Anne İle Sevişmek*. (t.y.). 16 Kasım 2021 tarihinde Rüya anlamı: https://www.ruyaanlami.com/annesi-ile-sevismek adresinden alınmıştır.

[39]. Salgar, E. (2013). Aydın Sayılı'nın bilim anlayışı. *Dört Öge*, 3, 25-40.

[40]. Saygılı, S. (2020). *Paul Karl Feyerabend'in bilim felsefesi.* İstanbul: Çizgi.

[41]. Stella, A. (2007). *Aktörlük sanatı.* İstanbul: Mitos-Boyut tiyatro yayınları.

[42]. Sürmeli, K. *İnönü üniversitesi sanat ve tasarım dergisi (Dada Hareketinden Kavramsal Sanata*, 2, 337-345.

[43]. Sürmeli, K. (2012). *Dada hareketinden kavramsal sanata. İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi,* 2, 337-345.

[44]. Türkdoğan, H. (2013). *Biricik cinsellik ve 'eşeysiz' ben ya da Max Stirner ve dil ötesi ben*. 19 Ekim 2019 tarihinde gecenotlari.wixsite.com: https://gecenotlari.wixsite.com/gece-notlari/post/2019/04/30/biricik-cinsellik-ve-e%C5%9Feysiz-ben-ya-da-max-stirner-ve-dil-%C3%B6tesi-ben-h-i%CC%87brahim-t%C3%BCrkdo%C4%9Fan adresinden alınmıştır.

[45]. Tzara, T. (2018). İstanbul dada manifestoları ve diğer metinler. İstanbul: sel yayıncılık.

[46]. Tzara, T. (2018). *Dada manifestoları ve diğer metinler.* istanbul: sel yayıncılık.

[47]. vikipedia. (2020). *Öjenik*. 29 Ocak 2021 tarihinde: //tr.wikipedia.org/w/index.php?title=%C3%96jenik&oldid=24682391 adresinden alınmıştır.

[48]. Vincent, A. (2006). *Modern politik ideolojiler.* İstanbul: Paradigma Yayınları.

[49]. Woodcock, G. (2001). *Anarşizm: Bir düşünce ve hareketin tarihi.* İstanbul: Kaos Yayınlar.

[50]. Yıldız, B. (2016). Marcel Duchamp eserlerinin yıkıcı düzlemi ve ready-made'lerindeki anti-topoğrafi. *Art-Sanat*, *sayı* 6, 133-146.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı

Doğum Tarihi

E-mail

Öğrenim Durumu :

Derece	**Bölüm/Program**	**Üniversite**	**Yıl**
Lisans	Fen Bilimleri	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	2000-2004
Lisans	Sosyoloji	Anadolu Üniversitesi	2012-2015
Yüksek Lisans	Felsefe	Mersin Üniversitesi	2018-2022
Doktora			

Görevler :

Görev Ünvanı	Görev Yeri	**Yıl**
Öğretmen	Gümüşgün Ortaokulu	2004-2006
Öğretmen	Çardak Ortaokulu	2006-2010
Öğretmen	Akçakoyunlu Ortaokulu	2010-2014
Öğretmen	Emine Boro Ortaokulu	2014-2017
Öğretmen	Candan Merzeci Ortokulu	2017-